

Vanvård i social barnavård

Slutrapport

*Slutbetänkande av Utredningen om vanvård
i den sociala barnavården*

Stockholm 2011

STATENS OFFENTLIGA
UTREDNINGAR

SOU 2011:61

SOU och Ds kan köpas från Fritzes kundtjänst. För remissutsändningar av SOU och Ds svarar Fritzes Offentliga Publikationer på uppdrag av Regeringskansliets förvaltningsavdelning.

Beställningsadress:
Fritzes kundtjänst
106 47 Stockholm
Orderfax: 08-598 191 91
Ordertel: 08-598 191 90
E-post: order.fritzes@nj.se
Internet: www.fritzes.se

Svara på remiss. Hur och varför. Statsrådsberedningen (SB PM 2003:2, reviderad 2009-05-02)
– En liten broschyr som underlättar arbetet för den som ska svara på remiss.
Broschyren är gratis och kan laddas ner eller beställas på
<http://www.regeringen.se/remiss>

Textbearbetning och layout har utförts av Regeringskansliet, FA/kommittéservice.

Omslag: Elanders Sverige AB.

Tryckt av Elanders Sverige AB.
Stockholm 2011

ISBN 978-91-38-23622-2
ISSN 0375-250X

Till statsrådet Maria Larsson

Regeringen beslutade den 21 juni 2006 att tillkalla en särskild utredare med uppgift att granska allvarliga övergrepp och vanvård vid institutioner och familjehem inom den sociala barnvården.

Som särskild utredare förordnades utredaren Göran Johansson fr.o.m. den 15 september 2006.

Fr.o.m. den 1 januari 2007 förordnades 1:e arkivarie Lars Asklund, professor Marie Sallnäs, professor Bo Vinnerljung, medicine doktor Björn Wrangsjö och filosofie doktor Carolina Överlien som experter i utredningen. Fr.o.m. den 1 januari 2009 förordnades docent Ingrid Söderlind som expert i utredningen.

Utredningen antog namnet ”Utredningen om vanvård i den sociala barnvården” (S 2006:05).

Utredningen har under arbetet sammanträffat med en referensgrupp som från början bestått av ordförandena i föreningarna Samhällets styvbarn, Stulen barndom, Resandefolket Romanoa riksförbund och Kvinnoföreningen För Romni. Därutöver har utredningen haft möten även med andra föreningar på området.

Utredaren och sekreterarna har också medverkat i möten och föreläsningar som anordnats av yrkesföreningar, andra utredningar, statliga myndigheter, länsförbund, kommuner och ideella föreningar. Utredningen hade ett utvecklat samarbete med Upprättelseutredningen när den pågick.

I utredningens sekretariat har följande personer arbetat: Utredningssekreteraren Anders Nyman fr.o.m. 1 oktober 2006. Utredningssekreteraren Petra Rinman fr.o.m. 1 oktober 2006 t.o.m. 15 augusti 2010. Utredningssekreteraren Susann Teiling fr.o.m. 16 augusti 2010 t.o.m. 15 april 2011. Utredningssekreteraren Johanna Sköld fr.o.m. 1 mars 2007, assistenten Christina Christoffersen fr.o.m. 1 juni 2007, utredningssekreterarna Lii Drobuss och Per-Erik Åström fr.o.m. 1 september 2007, assistenten

och senare utredningssekreteraren Johanna Hedström fr.o.m. 1 mars 2008 samt utredningssekreteraren Emma Foberg fr.o.m. 1 april 2009.

Utredningen lämnade den 17 augusti 2007 en första delrapport till regeringen. Den andra delrapporten, "Vanvård i social barnavård under 1900-talet" (SOU 2009:99) lämnades till regeringen den 16 januari 2010.

Detta betänkande har tillkommit i samarbete med sekretariatet och experterna. Därför används ibland orden "jag", "vi" och "våra" vid referens till utredningen. Det innebär dock inte att alla deltagit i utformningen eller delar alla synpunkter som förs fram. Jag är ensam ansvarig för de analyser, bedömningar och förslag som finns i rapporten.

I direktiven till utredningen uttryckte regeringen en förhoppning att utredningsrapporten skulle kunna ge upprättelse åt de drabbade.

Denna rapport, liksom den tidigare delrapporten, har sänts till alla personer som intervjuats. Det har varit mitt sätt att tacka dem som genom sina berättelser bidragit till utredningen. De gjorde det möjligt att förmedla bilden av övergrepp och försummelse.

Utredningen om vanvård i den sociala barnavården överlämnar härmed sitt slutbetänkande *Vanvård i social barnavård – slutrapport* (SOU 2011:61). Uppdraget är i och med detta slutfört.

Stockholm i september 2011

/Göran Johansson

*/Christina Christoffersen
Lii Drobus
Emma Foberg
Johanna Hedström
Anders Nyman
Johanna Sköld
Per-Erik Åström*

Innehåll

Sammanfattning	13
Summary	35
1 Bakgrund, uppdrag, organisation och avgränsningar	61
1.1 Bakgrund	61
1.2 Uppdraget.....	61
1.3 En unik utredning	62
1.4 Slutrapporten kommer efter delrapport och upprättelseutredning.....	63
1.5 Upprättelseutredningen.....	65
1.6 Målgruppens storlek och avgränsningar	67
1.7 Om privata placeringar	72
1.8 Finska krigsbarn.....	79
1.9 Psykologiskt stöd för intervjupersoner	81
1.10 Utredningens organisation och arbetsbelastning	82
1.11Handledning för sekretariatet	83
1.12 Expertgrupp.....	83
1.13 Referensgrupp	83
2 Utredningens definition av vanvård	85
2.1 Strategiska ställningstaganden.....	85

2.1.1	Synen på barn och barnuppfostran har förändrats över tid.....	85
2.1.2	En barnrättsorienterad definition	86
2.2	Vanvård delas in i övergrepp och försummelse	87
2.3	Vanvårdskategorier i en databas	87
2.4	Övergrepp.....	88
2.4.1	Definition fysiskt våld med tillhygge	88
2.4.2	Definition övrigt fysiskt våld	88
2.4.3	Definition hot/hotfulla situationer.....	89
2.4.4	Definition skadligt utnyttjad i arbete	89
2.4.5	Definition integritetskränkning, särbehandling och orättvisor	89
2.4.6	Definition sexuella övergrepp	90
2.4.7	Definition fysiskt och/eller psykiskt skadligt tvång, regler och straff	90
2.5	Försummelse	90
2.5.1	Otillräcklig omvårdnad.....	91
2.5.2	Otillräcklig tillsyn	91
2.5.3	Otillräcklig skolgång.....	91
3	Arkivhandlingar som källa till den sociala barnavårdens historia	93
3.1	Muntliga källor kompletteras med arkivhandlingar	93
3.2	Vad bör barnavårdsakter och socialakter innehålla?	94
3.3	Lag 1924 om Samhällets barnavård (SFS 1924:361).....	95
3.4	1960 års barnavårdslag.....	96
3.4.1	Kungörelse om fosterbarnsvård	97
3.4.2	Stadga för barnavårdsanstalter.....	98
3.4.3	Råd och anvisningar från Socialstyrelsen.....	98
3.5	1980 års socialtjänstreform	99
3.6	Sammanfattning av vilken dokumentation som borde finnas enligt lagstiftning och föreskrifter	102
3.6.1	Omhändertagna under perioden 1924–1960.....	102
3.6.2	Omhändertagna under perioden 1960–1982	103

3.6.3	Omhändertagna från 1982	103
3.7	Forskning på arkivhandlingar.....	104
3.7.1	Vanvårdsutredningens arkivhandlingar spänner över lång tid och många kommuner	105
3.7.2	Det är sällsynt med studier som har material från hela Sverige.....	105
3.7.3	Bristfällig kvalitet och dålig ordning i dokumentationen, ett problem för forskningen.....	106
3.7.4	Sammanfattning	110
3.8	Gallring och bortfall	110
3.8.1	Försvunna akter	111
3.8.2	De första bestämmelserna om gallring i SoL 1980 ...	112
3.8.3	Bestämmelserna om gallring utreds av Socialdatautredningen	113
3.8.4	Reglerna ändras och gallringen skjuts upp.....	114
3.8.5	Sammanfattning av gallringsbestämmelserna.....	115
3.9	Utredningens erfarenheter av arkivförfrågningar	115
3.9.1	Hur många akter går att återfinna?.....	116
3.9.2	Beställning av arkivhandlingar	117
3.9.3	Svårigheter med arkivsök	117
3.9.4	Brister och problem på arkivinstitutioner.....	119
3.9.5	Arkivhandlingar som upprättelse och kränkning.....	121
3.10	Utredarens kommentar	125
3.11	Åtgärder för att förbättra och underlätta arkivsökning och arkivhantering	127
4	Övergrepp och försummelse – siffror och berättelser	129
4.1	Definitioner.....	130
4.2	Redovisningen av vanvård bygger på 866 intervjuer.....	130
4.2.1	Kön	131
4.2.2	Etnicitet.....	131
4.2.3	Funktionshinder	132
4.2.4	Intervjupersonernas ålder.....	132
4.3	2/3 av alla kommuner har placerat intervjupersoner	132
4.4	Antal placeringar och omflyttningar	133

4.5	Resultatöversikt.....	134
4.5.1	Placeringsform	134
4.5.2	Typ av övergrepp och försummelse.....	135
4.6	Fyra livshistorier.....	139
4.7	”...en pojkvasker utan social förankring.”	141
4.7.1	Placerades på Barnbyn Skå	143
4.7.2	Ur askan i elden.....	148
4.7.3	En bra placering.....	148
4.7.4	Efter den sociala barnvården.....	149
4.7.5	Kommentar.....	150
4.8	Schack på Skårsbo	153
4.8.1	Efter den sociala barnvården.....	158
4.8.2	Kommentar.....	159
4.9	Salimes hemlighet	160
4.9.1	Kommentar.....	166
4.10	En vanlig familj också.....	167
4.10.1	Kommentar.....	174
4.11	Levnadsberättelser – intervjupersonernas egna ord	175
4.11.1	Berättelsernas struktur.....	176
4.11.2	Gösta.....	177
4.11.3	Jessica.....	180
4.11.4	Hans.....	187
4.12	Kommentar	196
5	Många har berättat om vanvård från samma plats	199
5.1	Inledning.....	199
5.2	Många har berättat om vanvård på samma plats	200
5.2.1	En tydligare bild	202
5.3	Redogörelser från fosterhem	203
5.3.1	Familjen Backlund	204
5.3.2	Familjen Hansson	205
5.3.3	Familjen Olsson	207
5.3.4	Familjen Jansson	208
5.4	Redogörelser från institution	209

5.4.1	Vidkärrs barnhem, Göteborg.....	209
5.5	Nyboda hemmet, Stockholm	213
5.6	Skärsbo pojkhem, Alingsås	216
5.7	Kommentar	219
6	Perspektiv på den sociala barnvården genom akter och berättelser	221
6.1	Urval och bortfall.....	222
6.2	Tid och plats – uppgifter som borde stämma.....	224
6.3	Går det att styrka vanvård genom arkivhandlingarna?	226
6.4	Styrker anteckningarna i arkivmaterialet den vanvård som intervjuade personer berättat om?	227
6.5	Vilka missförhållanden beskrivs i akten?.....	228
6.6	Vilka förövare beskrivs?	231
6.7	Återhållsamma anteckningar och ovilja att ta till sig signaler om missförhållanden.....	231
6.7.1	Kommunernas agerande till följd av missförhållanden.....	234
6.7.2	Mellan upptäckt och åtgärd.....	234
6.7.3	Stora brister i uppföljning och tillsyn.....	235
6.7.4	Två kommuners dokumentation av samma fosterhem	237
6.7.5	Utredarens kommentar	239
6.8	Det finns begränsade beskrivningar av vanvård i arkivmaterialet.....	240
6.9	Olikheter i beskrivningarna.....	240
6.9.1	Exempel 1: Barbro, kvinna född 1958	240
6.9.2	Exempel 2: Maria, kvinna född 1964	242
6.10	Sammanfattning	245
6.11	Utredarens bedömning.....	246

7	Hur har det gått senare i livet?	249
7.1	Barndomens betydelse för intervjupersonernas vuxna liv ...	249
7.1.1	Om arbete och utbildning	250
7.1.2	Vad intervjupersonerna anser om vanvårdens betydelse för vuxenlivet	253
7.2	Olika förhållningssätt till vanvårdens betydelse för det vuxna livet	260
7.2.1	Skillnader i förhållningssätt	261
7.3	Resultat från utredningar i omvärlden	263
7.4	Utredarens kommentar	267
8	Intervjuns betydelse för den intervjuade	269
8.1	Enkäten till intervjupersonerna	270
8.1.1	Upplevelsen av att ha blivit intervjuad	270
8.1.2	Vilken betydelse har intervjun haft?	271
8.1.3	Har du använt dig av stödsamtal?	273
8.1.4	Intervjupersonernas synpunkter och kommentarer	275
8.2	Betydelsen av intervjun varierar	276
8.3	Intervjuer i andra länder	279
8.4	Sammanfattning och förslag	280
8.4.1	Intervjun har i huvudsak varit positiv	280
8.4.2	Stödsamtal med varierande resultat	281
8.4.3	Kvalificerad kompetens	281
8.4.4	Upprättelseutredningen om ansökningsprocess och samtal	281
8.4.5	Upprättelseaspekten i Vanvårdsutredningens intervjuer	282
9	Hur kunde det hända? -barns säkerhet i samhällsvården	285
9.1	Riskabel riskanalys	285
9.1.1	Person, relation, situation	286
9.1.2	Miljöer förändras	287

9.2	Hur kunde det ske?.....	287
9.2.1	Där det är möjligt	288
9.3	Ansvar för övergrepp och försummelse	297
9.4	Förbättringsåtgärder	298
9.4.1	Föreslagna och genomförda förändringar.....	298
9.4.2	Den kommunala ledningens ansvar	299
9.4.3	Prioritera skola och hälsa	303
9.4.4	Hur kan vanvård upptäckas och förhindras?	304
	Efterord	309
	Litteraturlista	313
	Bilagor	
	Bilaga 1–3 Kommittédirektiv.....	319

Sammanfattning

Den svenska Utredningen om vanvård i den sociala barnvården (i fortsättningen kallad Vanvårdsutredningen) initierades, i likhet med flera andra länder, först efter att människor berättat i media om sina erfarenheter av övergrepp och misshandel från sin tid i barnhem eller fosterhem. I november 2005 sändes TV-dokumentären ”Stulen Barndom” där sex medelålders män berättade om systematiska kränkningar, våld och sexuella övergrepp under sin tid på Skårsbo pojkhem i Alingsås. Dokumentären blev upptakten till att Utredningen om vanvård i den sociala barnvården tillsattes 2006.

Delrapport och Upprättelseutredning

I januari 2010 presenterade utredningen sin delrapport,¹ ”Vanvård i social barnvård under 1900-talet”. En direkt följd blev att regeringen tillsatte Upprättelseutredningen som fick i uppdrag att föreslå hur upprättelse för dessa människor skulle kunna utformas. Upprättelseutredningen överlämnade sitt betänkande till regeringen i februari 2011.² Förslagen handlade om en process i tre delar; ett erkännande av det som hänt och en ursäkt, kompensation till dem som utsatts samt åtgärder för att förhindra upprepning. Upprättelseutredningens förslag bereds för närvarande (september 2011) i Regeringskansliet.

¹ SOU 2009:99, Utredningen om vanvård i den sociala barnvården, *Vanvård i social barnvård under 1900-talet*: delbetänkande, Fritzes, Stockholm, 2009.

² SOU 2011:9, Upprättelseutredningen, *Barnen som samhället svek – åtgärder med anledning av övergrepp och allvarliga försummelser i samhällsvården*: betänkande, Offentliga förlaget, Stockholm, 2011.

Slutrapportens syfte

Syftet med slutrapporten är att presentera en fördjupad resultatredovisning där enskilda människor och deras berättelser, får en mer framskjuten placering än i delrapporten. Dessutom har ambitionen varit att diskutera hur det var möjligt att intervjupersonerna kunde råka så illa ut som barn och hur liknande missförhållanden för samhällsvårdade barn ska kunna undvikas i framtiden.

Slutrapportens struktur

Utredningens material omfattar redogörelser i olika former; intervju-referat, inspelade intervjuer, nedtecknade levnadsberättelser, arkivhandlingar, domar och tidningsartiklar. Detta varierande material ger inblick i sammanhang i vilken vanvården skedde och kunskap om den utsatthet som barn och ungdomar inom den sociala barnavården befann sig i.

De två första kapitlen avser att ge läsaren en förståelse för inom vilken ram utredningen har arbetat. En utförligare beskrivning av utredningens uppdrag, avgränsningar och val av metod finns i utredningens delrapport.

I kapitel 3 diskuteras arkivhandlingarnas innehåll och betydelse.

Kapitel 4 inleds med en statistisk redovisning av den vanvård som utredningen har registrerat. Därefter följer sju berättelser som på olika sätt skildrar upplevelserna av vanvården och olika omständigheter kring placeringen.

Utredningen har uppmärksammat flera intervjupersoners redogörelser från samma fosterhem eller institution. I kapitel 5 analyseras vilka strukturer respektive likheter och olikheter som går att upptäcka i berättelserna.

I kapitel 6 diskuteras hur arkivmaterialet visserligen kan styrka, men aldrig falsifiera en intervjupersons berättelse.

Genom intervjupersonernas berättelser har utredningen också fått inblickar i hur det vuxna livet blev efter placeringen. Detta diskuteras i kapitel 7.

I kapitel 8 behandlas intervjuens betydelse för de intervjuade. Svaren på en enkät till samtliga intervjuade redovisas i samma kapitel.

Med hjälp av utredningens samlade material och erfarenheter, ägnas kapitel 9 till att reflektera över hur vanvården kunde ske, vad

som möjligen var bidragande faktorer och en diskussion om hur säkerheten för samhällsvårdade barn och ungdomar kan stärkas.

Utredningens ramar

Utredningen har huvudsakligen genomfört intervjuer för att samla in uppgifter om vanvård. Deltagandet vid intervjuerna har varit frivilligt från den intervjuades sida och ingen uppsökande verksamhet av berörda personer har skett. Merparten av intervjuerna har genomförts i utredningens lokaler i Stockholm. Ungefär en tredjedel av intervjuerna har skett i Göteborg eller i Malmö. I de fall intervjupersonerna har varit funktionshindrade eller av andra skäl inte kunnat lämna hemmet har intervjuerna genomförts i deras bostäder. Telefonintervjuer har undvikits men har skett vid ett enskilt tillfälle. Samtliga intervjuer har spelats in. I anslutning till varje intervju har ett skriftligt referat upprättats som den intervjuade har godkänt, i flera fall efter egna tillägg. Först därefter har den beskrivna vanvården kategoriserats och förts in i utredningens databas. Utredningen har också erbjudit intervjupersonerna att eftersöka sina arkivhandlingar i den mån de inte själva redan gjort det vid tiden för intervjun.

I samband med intervjun har intervjupersonerna också erbjudits åtta stödsamtal hos legitimerade psykoterapeuter via Förbundet S:t Lukas som finns över hela landet. Syftet med stödsamtalen har varit att erbjuda en möjlighet för den intervjuade att bearbeta tankar och känslor som aktualiserats till följd av intervjun.

866 intervjuer

Sammanlagt har utredningen haft kontakt med cirka 2 000 personer, som ansett sig ha blivit utsatta för vanvård i den sociala barnvården, alternativt önskat få information om utredningens arbete för sin egen del eller för vänners eller anhörigas räkning. Den 1 mars 2009 var sista datum för att kunna anmäla sig till intervju. 1 045 personer hade då anmält sig och 902 intervjuer genomfördes. Det är dock 866 intervjuer som ligger till grund för redovisningen av övergrepp och försummelse i utredningen. Orsaken till det reducerade antalet intervjuer i förhållande till antalet anmälda är flera, bland annat att en del intervjuer ställdes in, några rapporterade ingen vanvård eller tillhörde inte målgruppen av andra skäl. En utförligare

beskrivning av anledningarna till detta finns i kapitel 1. Upprättelseutredningen hade i sina direktiv tidsgränsen 1920–1980. Vanvårdsutredningen har inte haft någon tidsangivelse för granskningen av den sociala barnvården. Framåt i tiden har uppdraget avgränsats av preskriptionstider för åtal. Det har inneburit att utredningen har intervjuat personer som redogjort för vanvård som pågått under placeringar i den sociala barnvården någon gång under åren 1922–2003. Vanvårdsutredningens bedömning är att alla som blivit utsatta för övergrepp och allvarlig försummelse och vars ärenden är preskriberade också bör omfattas av Upprättelseutredningens olika förslag till upprättelse.

Reviderad uppfattning om privatplacerade och finska krigsbarn

I slutrapporten har utredningen reviderat den tidigare bedömningen av de privatplacerade barnen och de finska krigsbarnen. Bedömningen är att, förutsatt att myndigheterna hade kännedom om ett barns vistelse i ett privat arrangerat fosterhem, även de barn och de finska krigsbarn som vanvårdades, också ska omfattas av Upprättelseutredningens olika förslag.

Privatplacerade barn

Utredningen har utifrån sitt direktiv³ tolkat det som att målgruppen har varit personer som myndigheterna aktivt placerade. Därför uteslöts personer som vid de första kontakterna med utredningen förklarade att de hade varit placerade på privata initiativ. Upprättelseutredningen utgår från en liknande definition i sitt förslag om ekonomisk ersättning till de drabbade.⁴ Det innebär att privatplacerade barn har uteslutits både från möjligheterna till intervju och i förslagen till ekonomisk ersättning.

Under utredningsarbetet har det blivit tydligt att gränsen mellan privatplacerade och myndighetsplacerade barn kunde vara oklar. En sådan anledning var att intervjupersonerna själva inte har vetat om myndigheterna eller att någon annan har placerat dem. Utredningen har inte haft möjlighet före intervjun att kontrollera med arkivhandlingar om personerna varit placerade på myndigheternas initiativ

³ Dir. 2006:75.

⁴ SOU 2011:9, s. 149-151.

eller ej. Det innebär att utredningen ibland har intervjuat personer som i sin barndom var placerade genom privata initiativ.

Utredningens slutsats är att det under hela 1900-talet inte har gjorts någon skillnad på privata och formella fosterhemsplaceringar i de lagtexter som rört fosterbarnsvård. Den väsentliga gränsdragningen gick i stället fram till 1945 mellan placeringar för vilka ersättning utgick och de placeringar som enligt uppgift inte inbegrep några ekonomiska transaktioner. Samhället har haft skyldigheter att utöva tillsyn av fosterhem som på ett eller annat sätt tagit betalt för att vårda fosterbarn, oavsett om pengarna utgått från myndigheter (fattigvårdsnämnd eller barnavårdsnämnd) eller från enskilda personer.

Privata placeringar av barn i fosterhem har under hela 1900-talet varit vanligt förekommande i Sverige. De har ibland skett mot ersättning, ibland inte. Barn som placerades ”gratis” stod fram till 1945 utanför samhällets skydd och barnavårdsnämnderna hade inget ansvar att utöva tillsyn i dessa hem. Men efter 1945 har barnavårdsnämnderna haft tillsynsansvar för alla barn som vistats i fosterhem inom kommunen, oavsett vem som placerat dem. Under den tid 1902 års lag var i kraft såg samhällets ansvar olika ut beroende på om barnet var placerat hos nära anhörig (far- eller morföräldrar) eller hos helt främmande personer. Även myndigheterna placerade ibland barn hos far- och morföräldrar. Formella placeringar kunde alltså göras utan att barnen var underställda fosterbarnsbegreppet enligt lagstiftningen.

Att det funnits barn som har varit placerade i fosterhem utan att ha varit omhändertagna med stöd i någon av de lagtexter som reglerat fosterbarnsvården under 1900-talet innebär därför inte att myndigheterna har saknat skyldigheter gentemot dessa barn. Tillsynsansvaret för barnen har vilat lika tungt på barnavårdsnämnder och socialtjänst som för de barn som myndigheterna aktivt har placerat. En förutsättning för att kunna avkräva myndigheterna ansvar har dock varit att myndigheterna har haft kännedom om var barnen vistats.

Vår sammanställning visar att myndigheterna ofta kände till och också inspekterade privatplacerade barn samt att mörkertalet förmodligen sjönk med tiden.

Finska krigsbarn

I utredningens delrapport⁵ fördes ett resonemang om de finska krigsbarn som i stort antal togs emot i svenska familjer under andra världskriget. Från början fanns inga uttryckliga regler om att de sociala myndigheterna skulle godkänna hemmen. Det mynnade ut i slutsatsen att om placeringen av ett krigsbarn skedde *efter 1944* skulle barnavårdsnämnden godkänna det mottagande hemmet. Således omfattades erfarenheter av vanvård även i dessa fosterhem av utredningens uppdrag.

Det finns dock anledning att revidera den bild av myndigheternas engagemang i fråga om de finska krigsbarnen som gavs i utredningens delrapport. Efter 1944 krävdes det att barnavårdsnämnderna i kommunerna godkände placeringarna av finska krigsbarn i fosterhem. Så långt stämmer beskrivningen i delrapporten. Men redan dessförinnan hade även staten ett omfattande engagemang i frågan om mottagande och placering av barn. Det skedde först genom statsbidrag och bildande av en statlig kommitté, senare genom att flera myndigheter; Statens Utrymningskommission, Civilförsvarsstyrelsen, Medicinalstyrelsen och Socialstyrelsen, hade ett operativt ansvar för verksamheten. Den svenska staten var således på ett mycket aktivt sätt engagerad i placeringen av finska krigsbarn.

Utredningar i andra länder

Flera andra länder än Sverige har gjort utredningar om vanvård i social barnavård; Norge, Island, Danmark, Irland, Storbritannien (Wales), Australien och Kanada. När delrapporten skrevs hade Danmarks undersökning precis påbörjats och hade av förklariga skäl inte redovisat några resultat. I utredningens slutrapport refereras också till andra länder beträffande hur det gått senare i livet för de intervjuade och den betydelse intervjun har haft för intervjupersonerna. Det finns många likheter med de uppgifter utredningen tagit del av, både när det gäller upplevelsen av intervjun och hur placeringen har påverkat intervjupersonernas vuxna liv. För mer information om utredningar i omvärlden hänvisas till *delrapporten, kapitel 3*.

⁵ SOU 2009:99.

Utredningens definition av vanvård

Utredningens arbete spänner över en lång tidsperiod, från 1920-talet fram till i början av 2000-talet. Vissa bestraffningar var sanktionerade i lagar och regler under en olika tidsperioder. I delrapporten gick vi igenom den lagstiftning och de föreskrifter som reglerade bestraffningar, misshandel och sexuella övergrepp av omhändertagna barn under 1900-talet. Anledningen var att visa hur länge de olika bestraffningarna och övergreppen som intervjupersonerna har berättat om varit förbjudna och brottsliga handlingar.

Slutsatsen blev att den vanvård intervjupersonerna berättat om, oftast varit förbjuden i lagar eller regler.

FN:s konvention om barnets rättigheter

Den definition av vanvård som utredningen gör utgår från FN:s konvention om barnets rättigheter. Det bemötande av ett enskilt barn som i något avseende avviker från de rättigheter som stadgas i konventionen har definierats som vanvård av utredningen. Barnets rättigheter har operationaliserats och kategoriserats för varje intervjuperson. Den struktur som utredningen använder sorterar vanvård i två grupper, övergrepp och försummelse.

Övergrepp delas in i; fysiskt/emotionella övergrepp och sexuella övergrepp.

Utredningen har inte funnit det meningsfullt att fullt ut skilja på fysiska övergrepp och emotionella övergrepp trots att flera försök har gjorts i den riktningen. Anledningen är att alla övergrepp innehåller komponenter av emotionella kränkningar.

De fysiska/emotionella övergreppen är indelade i; fysiskt våld med tillhygge, övrigt fysiskt våld, skadligt tvång, regler och straff, hot och hotfulla situationer, integritetskränkning, särbehandling och orättvisor.

De sexuella övergreppen är indelade i hands-on övergrepp som innebär beröring/ penetrering av offret och hands-off övergrepp, där offret inte varit utsatt för direkt fysisk beröring.

Försummelse delas in i; otillräcklig omvårdnad i fosterhem/institution, otillräcklig tillsyn av fosterföräldrar eller institutionspersonal samt bristfällig skolgång.

Arkivhandlingar

I kapitel 3, "Arkivmaterial som källa till den sociala barnvårdens historia", diskuteras styrkor och svagheter i arkivhandlingarna och de erfarenheter utredningen har gjort av arkivhanteringen i Sverige. Betydelsen av arkivhandlingar för den enskildes historia och upprättelse diskuteras. Arkivhandlingarnas versioner och intervjupersonernas berättelser kan både komplettera och skilja sig från varandra. Detta belyses genom fallstudier. Eftersom utredningen intervjuat personer från alla delar av landet kommer arkivhandlingarna från många olika kommuner. Det har gett utredningen inblickar i hur olika arkivhantering och handläggning har sett ut i olika delar av landet.

Kapitlet är uppdelat i fyra delar där det redogörs för:

1. vilka generella riktlinjer som har funnits över tid med avseende på vad barnavårdsakter och socialakter bör innehålla,
2. vilka brister med arkivhandlingar som har påtalats i forskning,
3. vilka riktlinjer som funnits för vad som bör bevaras och gallras,
4. några allmänna reflektioner kring utredningens erfarenheter av att rekvidera arkivhandlingar och vilka möjligheter till upprättelse som ryms i arkivhandlingarna.

Brister i arkivmaterialet

Det som framkommit är att lagstiftningen generellt varit restriktiv med att föreskriva vilka uppgifter som ska ingå i en utredning. Men från 1960-talet och framåt har det funnits tydliga instruktioner från Socialstyrelsen om vad som bör noteras. Villkoren för dokumentationen preciserades i Socialstyrelsens *Råd och anvisningar (1961)*.

Anteckningarna skulle vara omfattande och redogöra för barnets förhållanden i fosterhemmen. Var och hur dessa detaljerade anteckningar om barnets situation i fosterhemmet skulle bevaras går inte att utläsa av dessa *Råd och anvisningar*. Det förefaller rimligt att anteckningarna lades i barnens akter, men det är inte självklart. Både forskningen och utredningen visar att många barnavårdsakter inte levt upp till dessa anvisningar. Uppgifterna återfanns inte alltid i barnens akter utan kunde i stället läggas som bilagor till barnavårdsnämndens protokoll.

Vidare har forskning visat att arkivmaterialet varit bristfälligt på flera punkter; akternas innehåll saknar ofta en övergripande struktur, enhetliga begrepp och definitioner. Akternas innehåll kan således variera mycket med hänsyn till omfång och kvalitet.

Utredningens erfarenheter

Det kan ta lång tid att rekvirera akter från olika arkiv. Dessutom kan konstateras att hanteringen av sociala akter skiljer sig åt mellan kommunerna. Det medför att personer som söker sin historia i sociala akter kan få tillgång till mycket varierande underlag. Förutom att sekretessprövningen av vad personen får ta del av också kan variera kan akter saknas eller dokumentationen vara knapphändig. Till följd av att gallringsföreskrifterna från 1980 var otydliga, har utredningen erfarit att akter under denna tidsperiod har gallrats felaktigt.

Ytterligare ett problem är att akterna kan innehålla kränkande omdömen eller beskrivningar som inte stämmer överens med intervjupersonernas egna erfarenheter. Det kan ibland krävas psykologiskt stöd i samband med att man tar del av sina arkivhandlingar.

Vanvården presenterad i siffror

Målgruppens sammansättning

I slutrapporten ingår totalt 866 personers berättelser om vanvård och övergrepp. 509 (59 procent) personer är kvinnor och 357 (41 procent) personer är män. 155 personer, 90 kvinnor och 65 män, har uppgivit att de tillhör en svensk minoritet eller har utländsk bakgrund. 13 personer, åtta kvinnor och fem män, har uppgivit funktionshinder under barndomen. Utredningen har intervjuat personer i mycket spridda åldrar. De äldsta var födda på 1920-talet och de yngsta på 1980-talet. Den största gruppen föddes under 1950-talet, därefter följt av personer födda under 1940-talet.

Två tredjedelar av kommunerna placerade barn som blivit vanvårdade

De 866 personerna som har rapporterat vanvård har varit placerade av sammanlagt 196 olika kommuner. Det innebär att två tredjedelar av kommunerna placerade en eller flera personer som under utredningens intervjuer har vittnat om att de utsattes för övergrepp och försummelse under sin tid i den sociala barnvården.

Placeringsform

Av de 866 intervjupersonerna har 798 varit placerade i fosterhem, 665 i institution och 213 i andra placeringar. 598 av de 866 intervjupersonerna har varit placerade både i fosterhem och institution och 169 personer har varit placerade i de tre formerna. Av de intervjupersoner (798) som varit placerade i fosterhem är det 96 procent (763 personer) som rapporterat vanvård. Nästan alla som har erfarenhet av fosterhemsplacering har således berättat för utredningen om vanvård i minst ett av de hem de varit placerade i. Så är det inte för dem med erfarenhet av institutionsplaceringar, men även här är siffrorna höga. Av dem som varit placerade i institution (665) är det 69 procent (462 personer) som rapporterat vanvård.

Små resultatkillnader i jämförelse med delrapporten

När nu resultatet från alla intervjuer sammanfattas kan utredningen konstatera att det är förhållandevis små procentuella skillnader mellan delrapporten, som omfattade 404 personers intervjuer och slutrapporten med 866 personers intervjuer. Fysiskt våld med tillhygge har minskat med fem procentenheter, från 49 till 44 procent. Detta har sannolikt sin förklaring i att en större andel yngre personer intervjuats efter delrapporten. Dessa har uppgivit färre inslag av fysiskt våld under sina placeringar. Också *skadligt utnyttjad i arbete* har minskat, från 54 procent i delrapporten till 52 procent i slutrapporten.

Sexuella övergrepp visar en liten ökning, för kvinnor från 61 procent till 63 procent och för män från 42 till 43 procent. Sexuella övergrepp förekommer i intervjuerna jämnt fördelat från samtliga decennier.

Försummelse har redovisats i samma omfattning som i delrapporten. 87 procent av intervjupersonerna har berättat om att de utsatts för

försummelse. Redovisat på underkategorier är det 78 procent (76 i delrapporten) som uppger *otillräcklig omvårdnad*. 28 procent (26 i delrapporten) uppger *otillräcklig tillsyn* av fosterföräldrar eller institutionspersonal och 42 procent (45 i delrapporten) uppger *otillräcklig skolgång*.

De övriga kategorierna som inte kommenteras här har också mycket små avvikelser från resultaten i delrapporten.

Fysiskt våld och sexuella övergrepp har varit vanligt förekommande

Det är endast 12 procent (102 personer) av de intervjuade som *inte* varit utsatta för fysiskt våld eller sexuella övergrepp. Bland de 102 personer som uppgett att de *inte* utnyttjats sexuellt eller blivit utsatta för fysiskt våld finns det många som varit med om andra allvarliga övergrepp eller försummelse. Exempelvis berättar 57 personer att de varit skadligt utnyttjade i arbete, 53 personer har upplevt olika former av bestraffningar i samband med måltider, 50 har fått stå ut med integritetskränkande tilltal eller fått höra kränkande omdömen om sina närstående. 49 personer har hotats med våld, bevittnat våld eller skrämts av sina vårdare. När det gäller skola och hälsa uppgav 29 personer att skolgången var otillräcklig, att de vägrats gå i skola eller att de inte fick nödvändig hjälp med sina läxor etc. 22 personer uppgav också att de varit sjuka utan att få nödvändig vård.

Fallbeskrivningar och jämförande analyser

I slutrapporten lyfts intervjupersonernas berättelser fram ur det samlade materialet. Detta görs genom fallbeskrivningar som bygger på intervjuer, domar och journaler samt levnadsbeskrivningar som är skrivna av intervjupersonerna själva och som återges i sin helhet. Dessutom analyseras vad olika personer har berättat om samma placering på institution eller i fosterhem. Intervjupersoners berättelser har jämförts med vad arkivmaterialet berättar.

Fallbeskrivningar

Utredningen presenterar fyra fallbeskrivningar som i första hand bygger på intervjuer med de människor som beskrivs. I andra hand bygger fallbeskrivningarna på autentiska fällande domar i tingsrätt eller hovrätt. Dessutom förekommer hänvisningar till utdrag ur journaler och annat arkivmaterial som utredningen haft tillgång till. Berättelserna syftar till att ge olika exempel på omständigheter, situationer och upplevelser med utgångspunkt i intervjupersonens redogörelse. Utifrån dessa sammansatta redogörelser belyses olika aspekter på hur en vistelse i fosterhem eller institution har upplevts, orsakerna bakom en placering och konsekvenserna för det utsatta barnet. Berättelserna konkretiserar den utsatthet barnet befann sig i och pekar på vikten av att vuxna tar ansvar för barnets situation. Dessutom beskrivs i berättelserna den bristfälliga säkerhet som omgav barnet när tillsynen inte fungerade.

Levnadsberättelser ger djupare inblick i upplevelsorna

Utredningen har tagit emot många nedtecknade barndomsberättelser. I rapporten finns tre av dessa levnadsbeskrivningar återgivna i sin helhet. Berättelserna återger minnen och erfarenheter beskrivna med intervjupersonernas egna ord. De är individuella och unika, men skildrar företeelser och omständigheter som känns igen från andra personers berättelser trots att intervjupersonerna återger minnen från ett avlägset förflutet.

Somliga har berättat att de regelbundet blev slagna och kan därför inte berätta om alla gånger det skedde. De väljer ut vissa episoder och återger dem. Andra blev slagna någon enstaka gång. Men det fick ändå omfattande konsekvenser. De berättar om den ständiga rädslan för att det skulle hända igen, eller om det våld de gjorde på sig själva för att anpassa sig till de vuxnas önskemål.

Flera berättelser från samma placering

I utredningens delrapport⁶ redogjordes översiktligt för hur olika personer beskrivit sin tid på en och samma institution. I slutrapporten fördjupas dessa beskrivningar. Dessutom har presentationen utökats

⁶ SOU 2009:99.

till att också omfatta fosterfamiljer. Syftet med kapitlet är att lyfta fram och jämföra erfarenheter som flera intervjupersoner har vittnat om från samma vistelse i fosterhem eller institution.

Sammanlagt har utredningen mottagit berättelser om vanvård på 119 institutioner från minst två personer. Vanvård i 35 fosterhem har beskrivits av minst två personer. Det betyder att minst två personer, var för sig, har berättat om vanvård som förekommit på en placering där de båda vistades. Det bör betonas att utredningen har fått dessa resultat utan att söka upp personer som har bott i samma hem såsom gjorts i en del andra utredningar utomlands.

Fosterhem

I utredningens material återfinns 35 fosterfamiljer där minst två intervjuade personer har varit placerade, antingen samtidigt eller vid olika tidpunkter. I 27 av dessa familjer har det handlat om syskon som samtliga blivit intervjuade av utredningen. I de övriga åtta familjerna kommer berättelserna från intervjupersoner som inte är syskon men som har erfarenheter från samma placering. Den övervägande delen av redogörelserna är från placeringar från sent 1960-tal till 1970-tal.

Det är i stora drag liknande miljöer som gång efter annan beskrivs av personer som upplevt vanvård i fosterhem: De flesta fosterfamiljer har varit bosatta på landsbygden, flera har bedrivit jordbruk och haft djur. Fosterfamiljerna har ofta varit ett gift par där modern varit hemma och inte sällan har de haft egna biologiska barn. Ett annat gemensamt drag för dessa hem är att de har haft många fosterbarn. Några av familjerna har beskrivits som frikyrkliga eller aktiva i Svenska kyrkan. Detta är dock en ganska vanlig miljö för fosterhemsplacering och utåt sett har nog de 35 familjerna uppfattats som trygga kärnfamiljer som har haft en idyllisk miljö på landet att erbjuda sina fosterbarn. De före detta fosterbarnens berättelser ger dock en helt annan bild vilket också lyfter fram betydelsen av att ifrågasätta även en till synes idealisk fosterhemsmiljö.

Vidare kan konstateras att intervjupersoner som varit i samma fosterhem oftast gett en liknande beskrivning av vanvården på en övergripande nivå, men att detaljer när det gäller försummelse eller våld kan skilja sig åt.

Institutioner

Utredningen har valt att beskriva tre barnhem från vilka utredningen har dokumenterat flest berättelser om vanvård. Dessa är Vidkärrs barnhem i Göteborg, Nybodahemmet i Stockholm och Skärsbo pojkhem i Alingsås. Totalt 86 personer, som har bott på Vidkärr har intervjuats. 65 av dem har berättat om vanvård. 63 intervjuade personer har varit placerade på Nyboda. 31 av dem har berättat om vanvård. Det bör tilläggas att många kom till Nyboda vid tidig ålder och därför saknade minnen därifrån. Skärsbo pojkhem var en liten institution med endast ett tiotal platser. Ändå har så många som 15 personer berättat om vanvård där.

På institutioner rapporterar intervjupersonerna ofta om en och samma typ av vanvård, även på en mer detaljerad nivå, vilket bidrar till en övergripande bild av vad som utmärkte just den institutionen vid en given tidsperiod.

Arkivhandlingarnas redogörelser och intervjupersonernas berättelser

I Upprättelseutredningens förslag om ersättning till de utsatta konstateras att de enskildas utsagor ska tillmätas stor betydelse vid bedömning om ersättning, men man för också resonemang om stödbevisning. Med hjälp av akter från den sociala barnvården, redogör Vanvårdsutredningen för vad arkivhandlingar berättar om de intervjuades tid som placerade.

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att det finns stora brister i både bevarandet och i handläggningen av de utsattas akter. Vanvårdsutredningen vill särskilt understryka att de samhällsvårdade barnen inte kan lastas för bristfällig stödbevisning i akterna, men även om myndigheternas dokumentation är bristfällig i många avseenden saknas det inte underlag om vanvård. Vanvårdsutredningens samlade intervju-material utgör en dokumentation över vanvård i den sociala barnvården.

Anteckningar om missförhållanden saknas ofta.

I denna undersökning ingår 128 personers arkivhandlingar varav 41 personer har någon form av anteckning om missförhållanden i sina arkivhandlingar. Det innebär att närmare 70 procent inte har

några anteckningar om missförhållanden. Det kan finnas flera anledningar till detta. Dels kan det bero på att barnavårdsakten i sin helhet inte har inkommit till utredningen, dels att den saknas i kommunarkivet och att utredningen därmed fått förlita sig till andra arkivhandlingar som inte säger något om de missförhållanden som barnavårdsnämnden eventuellt kan ha känt till.

Det är anmärkningsvärt att sju av tio i urvalsgruppen inte kan styrka sin vanvård med arkivhandlingar. Det belyser i sig svårigheten med att belägga vanvård med hjälp av arkivhandlingar. Å andra sidan visar undersökningen att, om den översätts till hela gruppen vanvårdade skulle tre av tio kunna finna "stödbevisning" till sin berättelse om vanvård i arkivmaterialet.

Begränsad möjlighet att använda akter för att styrka eller falsifiera vanvård

Vid genomgången kan utredningen konstatera att flera av vanvårdskategorierna ändå på ett eller annat sätt finns beskrivna i akterna; försummelse, kränkningar, tvång och bestraffningar, sexuella övergrepp och skadligt utnyttjad i arbete. Majoriteten av de 41 personernas arkivmaterial styrker intervjupersonernas uppgifter om missförhållanden. Dock skiljer sig omfattningen av vanvården stort mellan intervjupersonernas berättelser och journalanteckningarna eftersom det oftast bara finns anteckningar om viss vanvård vid enstaka placeringar. En intervjuperson kan ha berättat om vanvård på flera olika ställen men om det finns anteckningar om försummelse eller övergrepp härrör de mestadels endast från en placering.

Det är heller inte ovanligt att anteckningarna antingen redogör för annan typ av vanvård än vad intervjupersonen uppgett eller att de uttrycker försiktiga tankar om att förhållandena i fosterhemmet var "tveksamma".

Utredningens studie visar att det är problematiskt att kontrollera intervjupersonernas berättelser mot deras arkivhandlingar. Det går i de flesta fall att av akterna styrka att personerna har varit placerade. Det föreligger i allmänhet god överensstämmelse mellan vad intervjupersonerna uppger när det gäller antal placeringar, var de var placerade och under hur lång tid. Ibland visar akterna dock att en person har varit placerad på flera ställen än vad intervjupersonen själv har uppgett. Underrapportering från intervjupersonernas sida i jämförelse med arkivmaterialen är vanligare än överrapportering.

Men möjligheterna att med hjälp av akterna styrka eller falsifiera den vanvård som intervjupersonerna berättat om har varit ytterst begränsade. Att kontrollera intervjupersoners berättelser mot arkivhandlingar är också problematiskt, om man betänker att 70 procent av de handlingar som ingår i utredningens undersökning saknade anteckningar om någon form av missförhållanden. Det är i sig anmärkningsvärt och en påminnelse om att man inte enbart kan förlita sig på att arkivhandlingar i sig kan styrka en berättelse om vanvård.

Hur har det gått senare i livet för intervjupersonerna?

Slutrapporten fortsätter den påbörjade redovisningen från delrapporten om hur det gått för intervjupersonerna senare i det vuxna livet. Utredningen inkluderar även en redogörelse för erfarenheterna från andra länders undersökningar och konstaterar att dessa också återspeglas i den svenska utredningen.

Begränsade möjligheter

Under intervjuerna har utredningen ställt öppna frågor om hur det vuxna livet blev för intervjupersonerna. Svaren har handlat om arbete, utbildning och familjeliv, men också om sjukdom, missbruk, kriminalitet, tilltron till myndigheter och inte minst den egna självuppfattningen. Utredningens uppfattning är att den vanvård intervjupersonerna utsattes för, då samhället bar ansvaret för dem, i hög grad begränsade möjligheterna till en framtida livskvalitet. Det finns i materialet därför anledning att reflektera över att så många, trots den vanvård och de svek man utsattes för, ändå har klarat av ett vuxenliv med olika mått av framgång.

Endast någon enstaka av intervjupersonerna har under intervjuerna sagt att den vanvård han/hon utsattes för helt har saknat betydelse för vuxenlivet.

Stor variation i hur vanvården upplevdes påverka vuxenlivet

Berättelserna och de egna tankarna kring vad barndomen – och specifikt placeringen i den sociala barnvården, har kommit att betyda för det vuxna livet uppvisar stor variation. En anledning kan vara

att självbilden, det sätt man väljer att berätta på, varierar mellan intervjupersonerna.

För några har placeringarna gett upphov till en stark livsvilja, överlevnadsförmåga och en inre kraft. Samtidigt har andra berättat att det lett till ett livslångt lidande, missbruk, en bristande självkänsla och ett socialt utanförskap. Att fysiska och sexuella övergrepp ger ett barn djupa sår är uppenbart och väl känt. Mindre känt är kanske att emotionella och psykiska övergrepp kan vara lika förintande.

Utredningen gör inga bedömningar av i vilken utsträckning den specifika vanvård som den enskilde utsattes för också utgör den direkta orsaken till att livet blev som det blev. Vad utredningen gör är att dokumentera och återge den enskildes erfarenheter och kunskap om sitt eget liv, vilken betydelse intervjupersonerna själva ger sina erfarenheter av vanvård i barndomen. För några av de intervjuade har intervjutillfället också varit första gången man berättat om sina djupare livskänslor för någon utomstående.

Utbildning och arbete har stor betydelse för vuxenlivet

På frågan om intervjupersonens arbetsliv uppgav vid intervjutillfället drygt 400 personer att de arbetat fullständigt genom livet. Detta betyder att man antingen arbetat och/eller studerat motsvarande heltid. 396 personer uppgav att de bara delvis har arbetat och/eller studerat under vuxenlivet. 12 personer sa sig aldrig ha arbetat överhuvudtaget. För resterande intervjupersoner saknas uppgifter.

Bland intervjupersonerna har utbildningsnivå haft en avgörande betydelse vad gäller för hur man haft det i yrkeslivet. Många har varit besvikna över de förlorade eller försämrade utbildningsmöjligheter de fick under tiden som fosterbarn eller på barnhem. 159 personer fick, av olika skäl, inte fullfölja den obligatoriska folk- eller grundskolan under den tid då de normalt skulle ha gått i skolan. Det är i utredningen 143 personer som bedrivit någon form av universitets- och högskolestudier.

Livslångt lidande

Många har beskrivit sina vuxna liv som präglade av en dålig självkänsla och att man känt sig socialt och psykologiskt handikappade. Ekonomiska problem och fysisk ohälsa är något som flera tycker

har dominerat det vuxna livet. Flera hänför ständig och ihållande ryggvärk till att man skadligt utnyttjades i hårt kroppsarbete som barn.

Kriminalitet, alkoholmissbruk eller att man under långa tider medicinerat med psykofarmaka har för flera också präglat vuxenlivet.

Flera har berättat att de som vuxna aldrig vågat eller velat skaffa barn och att det berott på att man under sin egen barndom for illa. En förlorad eller försämrad kontakt med sin biologiska familj har för många varit en stor förlust under vuxenlivet. Om socialt utanförskap, prostitution och även hemlöshet har berättats av ytterligare andra, precis som att för många har ständiga panikkänslor eller fobier hämmat vardagen.

I det vida begreppet psykisk ohälsa har andra intervjupersoner berättat om depressioner, ångest och perioder då man legat inlagd för psykiatrisk behandling. Av dem utredningen intervjuat uppger 30 procent att de har haft perioder av självmordstankar. 19 procent har också gjort ett eller flera självmordsförsök, antingen under den tid de var placerade, under uppväxten eller senare i livet. Flera har också berättat om hur de har "gått in i väggen" eller blivit "utbrända".

Intervjuns betydelse

Vilken betydelse intervjun har haft för den enskilde avhandlas i kapitel 8. Där redovisas resultaten av en enkät som utredningen gjort och görs jämförelser med tillämpliga resultat från utredningar utomlands.

Majoriteten positiv till intervjun

Utredningen skickade en utvärderingsenkät till 874 av de 902 intervjuade personerna. 652 personer besvarade enkäten. I den framkom det att 93 procent, hade en positiv upplevelse av att ha blivit intervjuade av utredningen. Intervjupersonerna förmedlar att det varit viktigt att få berätta och att ha blivit lyssnad till och att det ibland betytt att de också kunnat göra ett avslut och upplevt det som en möjlighet att kunna gå vidare i livet.

Många har även beskrivit hur svårt det var att bli intervjuad och att berätta om sina svåra minnen. Flera har uttryckt betydelsen av att få bidra till att förhindra att det händer igen och betonat vikten

av att sanningen om hur samhällsvårdade barn har haft det, kommer fram. En del har framfört önskan om upprättelse i form av att samhället tar sitt ansvar. Enkäten handlade även om hur intervjupersonerna upplevt nyttan av stödsamtalen. 36 procent hade använt sig av stödsamtalen. Av dessa ansåg 77 procent att de i någon mening haft nytta av dem. Bland de som inte använt sig av stödsamtalen uppgavs exempelvis att de inte upplevde något förtroende för terapeuten och många menade också att de inte orkade öppna sig igen för en ny person.

Upplevelsen av upprättelse

Flera intervjupersoner vittnar om den betydelse bemötandet under intervjun hade för dem. De som intervjuade verkade kompetenta och väl förberedda för uppgiften. De kände sig trodda. Många framhöll också hur viktigt det varit för dem att regeringen fått kännedom om vad de varit utsatta för. Flera menar att detta uppväger den smärta och det lidande det inneburit för dem att, kanske för första gången, berätta vad de varit med om som barn och unga.

Ökad säkerhet i den sociala barnvården

I kapitel 9 sammanfattas ett antal teman (omständigheter) som skulle kunna tänkas ha betydelse för att barnen råkade illa ut. Exempel på sådana omständigheter handlar t.ex. om bristen på utredning, uppföljning och tillsyn, om de ensamma och övergivna barnen som aldrig fick besök, barn med handikapp och lyten. Det har kunnat handla om slutna och isolerade miljöer, om placeringar hos inflytelserika personer eller placeringar hos fosterföräldrar där det förekom psykisk sjukdom eller missbruk. Utredningen pekar också på vikten av att uppmärksamma väsentliga förändringar i barnens liv, som flyttningar, skilsmässor och dödsfall. Avslutningsvis diskuteras på vilket sätt säkerheten för samhällsplacerade barn och unga skulle kunna förbättras utifrån de erfarenheter intervjuerna gett. När det talas om säkerhet avses samhällets insatser och då i första hand kommunernas uppföljning och statens tillsyn för att förhindra att barn och ungdomar utsätts för olika former av fysiska, psykiska och emotionella övergrepp. Detta betyder att samhället tar ansvar för att placerade barn och unga får leva och bo i miljöer som stärker

deras utvecklingsmöjligheter och att de får den vård och omsorg som alla barn och unga har rätt till, vilket inkluderar hälsovård och en fungerande skolgång.

Verksam tillsyn och uppföljning avgörande

Vanvårdsutredningens samlade erfarenheter pekar på att det som framförallt kommer att avgöra om barn och unga i dagens och morgondagens barnavård ska kunna skyddas mot vanvård och en ogynnsam framtida utveckling är en fungerande tillsyn och uppföljning. Det mest uppenbara, att vid tillsynsbesöken tala med barnet, har i utredningens intervjuer visat sig ske alltför sällan. Tillsynspersonalen måste också ha kompetens i att samtala med barn och unga. Barnet måste känna förtroende om det ska våga berätta hur det har det. Tillsynspersonalen måste ha en oberoende ställning gentemot familjehemmet eller institutionspersonalen. I flera av utredningens intervjuer har det framkommit att ”inspektören” varit bekant med vårdaren och det blev därför ännu svårare för barnet att anförtro sig.

Det bör också finnas en beredskap för att omedelbart omplacera ett barn. På frågan om intervjupersonerna skulle berättat om vad de var utsatta för om de visste att de omedelbart skulle tas därifrån har svaret ofta blivit jakande.

Dags att omsätta kunskaperna i praktik

Utredningen kan konstatera att samhällets barn- och ungdomsvård i dag har god kännedom om hur vården ska vara utformad. Det finns kunskap, många utredningar, revisions- och tillsynsrapporter, som pekat på risker för placerade barn och unga och det finns kunskap om vad som fungerar stärkande. Utmaningen som barnavården står inför i dag är snarare hur dessa kunskaper ska omsättas i lokal praktisk handling.

Det som gör det möjligt att barn och unga utsätts för vanvård är en kombination av frånvaron av ett individuellt personligt ansvar hos alla dem som är involverade i barnavården, från politiker till tjänstemän på alla nivåer. Det är också bristfällig förståelse för att ett placerat barn löper risk för att bli utsatt för vanvård i olika former.

Ansvar för en säkerare samhällsvård

Utredningen anser att socialnämnden tillsammans med den kommunala ledningen har ett ansvar att kontinuerligt tillföra verksamheten nödvändiga resurser, bevaka att det finns god kompetens och att följa upp säkerheten för barn i samhällsvård. Nämnden har en skyldighet att hålla sig informerad om tjänstemännens arbete och om situationen för barn och unga i kommunen. Genom att, förutom chefer och verksamhetsansvariga, även tala med dem som direkt arbetar ute i verksamheten och som träffar barn och unga kan nämnden försäkra sig om att regelbundet få aktuell information när den ska fatta beslut som rör barn- och ungdomsvården.

FÖRSLAG

Slutrapporten innehåller få förslag. Utredningen anser att det inte finns anledning att upprepa alla goda och redan kända förslag som tidigare utredningar lämnat. Om regeringen vill förbättra säkerheten för samhällsvårdade barn finns det redan en mängd föreslagna åtgärder som inte behöver upprepas här.⁷

Utredarens bedömning:

Upprättelseutredningen var av sina direktiv förhindrad att lämna förslag om ursäkt och ersättning för dem som vanvårdats efter 1980. Det fanns inte några motiveringar till detta i utredningens direktiv. De som vanvårdades efter 1980 skulle med Upprättelseutredningens förslag uteslutas ur gruppen som omfattas av ursäkt och ersättning.

Utredarens förslag:

Alla som blivit utsatta för övergrepp och allvarlig försummelse vars ärenden är preskriberade bör omfattas av Upprättelseutredningens olika förslag till upprättelse.

⁷ På senare år har flera utredningar, förutom vår, presenterat förslag för att höja säkerheten för samhällsvårdade barn, exempelvis Tillsynsutredningen, SOU 2007:82, Samordnad och tydlig tillsyn av socialtjänsten, Barnskyddsutredningen, SOU 2009:68, Lag om stöd och skydd för barn och unga, Upprättelseutredningen, SOU 2011:9, Barnen som samhället svek – åtgärder med anledning av övergrepp och allvarliga försummelse i samhällsvården.

Utredarens bedömning:

Det vore önskvärt med; förståelse hos varje arkivhandläggare för aktens betydelse för den enskildes rätt till sitt ursprung, bättre kunskap om vilka akter som ska bevaras hos socialförvaltningarna och enhetlig bedömning/jämnare kvalitet på sekretessprövningen.

Det bör kunna ske genom att; en nationell helpdesk inrättas av Riksarkivet i samarbete med lämpligt stadsarkiv, att det ingår avsnitt om sociala akter på arkivkurser och på kurser för socialarbetare, att det inrättas en hemsida med samlad information och hjälp till både handläggare och tidigare placerade, liknande den som finns i Australien.

Utredarens förslag:

Regeringen bör ge Riksarkivet i uppdrag att inrätta en nationell helpdesk till stöd för kommunernas arkivhandläggare och personer som varit placerade av den sociala barnvården.

Utredarens bedömning:

Vid ett omhändertagande av ett barn går samhället in som "förälder". Kommunerna bör därför att etiskt/moraliska skäl prioritera uppföljningen av hur barnets vistelse i familjehem eller institution. Samtal med barn bör alltid föras, men det är barnet som själv avgör vad det vill svara på för frågor.

Lex Sarahs utvidgning till att gälla även den sociala barnvården innebär att Socialstyrelsen kan följa utvecklingen och sammanställa periodvisa rapporter om allvarliga missförhållanden.

Utredarens förslag:

Socialstyrelsen bör i sin tillsyn av kommunerna särskilt granska om de har kvalitetssystem för uppföljningen av barn och ungas placering i familjehem och HVB samt hur uppföljningen utförs i kommunerna.

Socialstyrelsen bör också presentera årliga rapporter till regeringen som visar hur Lex Sarah har tillämpats vad avser barn och unga i samhällsvård.

Summary

The Swedish Inquiry on Child Abuse and Neglect in Institutions and Foster Homes (called the Abuse and Neglect Inquiry below) was only initiated, as in several other countries, after people told their stories to the media about their experiences of exploitation and abuse during their stay in children's homes or foster homes. The TV documentary 'Stulen Barndom' (*Stolen Childhood*), where six middle-aged men told their stories about systematic violations, violence and sexual abuse during their stay at Skärsbo boys' institution in Alingsås, was broadcast in November 2005. This documentary gave rise to the appointment of the Abuse and Neglect Inquiry in 2006.

Interim report and the Inquiry on Redress for Past Abuse

The Inquiry presented its interim report¹ 'Vanvård i social barnavård under 1900-talet' (*Child abuse and neglect in institutions and foster homes during the 20th century*) in January 2010. As a direct result of this, the Government appointed the Inquiry on Redress for Past Abuse, which was tasked with proposing how redress for these people could be designed. The Redress Inquiry presented its report to the Government in February 2011.² Its proposals consisted of a three-part process; recognition of what had happened and an apology, compensation to those who had suffered, and measures to prevent it from happening again. The Redress

¹ Swedish Government Official Reports (SOU) 2009:99, the Inquiry on Child Abuse and Neglect in Institutions and Foster Homes, *Abuse and neglect in institutions and foster homes during the 20th century* : Interim report, Fritzes, Stockholm, 2009.

² Swedish Government Official Reports (SOU), the Inquiry on Redress for Past Abuse, 'Barnen som samhället svek – åtgärder med anledning av övergrepp och allvarliga försummelser i samhällsvården' (*The children that society betrayed – measures to rectify abuse and serious neglect in society's care of children*) : Report, Fritzes, Stockholm, 2011.

Inquiry's proposals are currently under preparation at the Government Offices (September 2011).

The purpose of the final report

The purpose of the final report is to present a more detailed account of the results, where individual people and their stories are given more prominence than in the interim report. The ambition has also been to discuss how it was possible for the interviewees to be abused as children, and how similar unsatisfactory conditions for children in institutions and foster homes can be avoided in the future.

The structure of the final report

The Inquiry's material includes various types of descriptions, accounts of interviews, recorded interviews, written descriptions of the children's lives, archive documents, judgments and newspaper articles. This variety of material provides an insight into the context in which the child abuse and neglect took place, and knowledge about the vulnerable situation in which children and young people in institutions and foster homes found themselves. The first two chapters are intended to give the reader an understanding of the framework within which the Inquiry has worked. A more detailed description of the Inquiry's remit, constraints and choice of methods is to be found in the Inquiry's interim report.

The contents and significance of the archive documents are discussed in Chapter 3.

Chapter 4 begins with a statistical report of the abuse and neglect that were registered. This is followed by seven accounts that describe, in different ways, experiences of abuse and neglect and various circumstances related to the children's placement.

The Inquiry has drawn attention to the accounts of several of the interviewees from the same foster home or institution. The structures, similarities and differences that can be found in their stories are analysed in Chapter 5.

Chapter 6 discusses how archive material can naturally verify, but never prove false what an interviewed person has described.

Through the stories told by those interviewed, we also gained insights into how their adult lives turned out after their placement. There is a discussion on this in Chapter 7.

Chapter 8 deals with the significance of the interview for those interviewed. The responses to a questionnaire submitted by all those interviewed are also reported.

Using all the material and experiences gained by the Inquiry, Chapter 9 is devoted to reflections on how this abuse and neglect could occur, factors that may have contributed to it and a discussion on ways in which security for children and young people in institutions and foster homes can be strengthened.

The frameworks of the Inquiry

The Inquiry primarily conducted interviews in order to collect information on abuse and neglect. Participation in the interviews was voluntary on the part of the interviewee, and no activities to reach out to the persons concerned took place. The majority of the interviews were conducted in the Inquiry's premises in Stockholm. Around one-third of the interviews took place in Gothenburg or Malmö. Where the interviewees were disabled or, for other reasons, unable to leave their homes, the interviews were conducted in their homes. Telephone interviews were avoided, but took place on one occasion. All the interviews were recorded. In connection with each interview, a written summary was drawn up, which the interviewees approved and in several cases, supplemented themselves. Only then was the abuse and neglect described classified and entered into the Inquiry's database. The Inquiry also offered to search the archive documents of those interviewed where they themselves had not already done so at the time of the interview.

In connection with the interviews, those interviewed were also offered eight counselling support sessions with authorised psychotherapists via the St Lukas Organisation, which operates throughout the country. The purpose of these counselling support sessions was to provide an opportunity for the interviewee to deal with the thoughts and feelings that emerged as a result of the interview.

866 interviews

All in all, the Inquiry was in touch with some 2 000 people, who considered that they had been the victims of abuse and neglect in institutions and foster homes, or who wished to obtain information themselves or on behalf of friends or relatives. The final date for being able to apply for an interview was 1 March 2009. One thousand and forty-five people applied and 902 interviews were conducted. However, the accounts of abuse and neglect in the Inquiry's report are based on 866 interviews. There are several reasons for the smaller number of interviews compared with the number of applicants, including the fact that several interviews were cancelled or that some gave no report of abuse or neglect or did not belong to the target group for other reasons. A more detailed description of the reasons for this is given in Chapter 1.

Revised opinion on privately placed and Finnish war children.

In the final report, the Inquiry has revised its assessment of children who were privately placed and the Finnish war children. Its assessment is that, provided that the authorities were aware of a child's stay in a privately arranged foster home, those children and Finnish war children who were subjected to abuse and neglect should also be included in the various proposals of the Inquiry on Redress for Past Abuse.

Privately placed children

Based on its terms of reference³, the Inquiry interpreted the target group as people who were actively placed in institutions by the authorities. This is why people who, on their first contact with the Inquiry, explained that they had been placed on private initiatives, had been excluded. The Inquiry on Redress for Past Abuse is based on a similar definition in its proposal for financial compensation to those affected.⁴ This means that privately placed children were excluded, both from the opportunity to be interviewed and in the proposals for financial compensation.

³ ToR 2006:75.

⁴ Swedish Government Official Reports (SOU) 2011:9, pp. 149-151.

During the course of the Inquiry, it became evident that the distinction between privately placed and authority-placed children may be unclear. One reason for this is that the interviewees themselves did not know whether an authority had placed them in an institution or foster home, or someone else. The Inquiry was unable, before the interview, to check in archive documents whether people had been placed on the initiative of the authorities or not. This means that the Inquiry sometimes interviewed people who, during their childhood, were placed via private initiatives.

The Inquiry's conclusion is that throughout the 20th century, no distinction was made between private and formal foster home placements in the legal texts concerning the care of foster children. Up until 1945, the essential difference was instead between placements for which remuneration was paid and placements that, according to available information, did not include any financial transactions. Society had obligations to exercise supervision of foster homes that, in various ways, received payments for caring for foster children, irrespective of whether this money was paid by the authorities (Public Assistance Board or Child Welfare Committee) or by private persons.

Throughout the 20th century, the private placement of children in foster homes was a common occurrence in Sweden. This sometimes involved remuneration, sometimes not. Until 1945, children who were placed "for free" were excluded from society's protection, and the Child Welfare Committees held no responsibility for exercising supervision of these homes. After 1945, however, the Child Welfare Committees held supervisory responsibility for all children placed in foster homes within the municipality, irrespective of who had placed them there.

During the period in which the 1902 legislation was in force, society's responsibility differed, depending on whether the child was placed with a close relative (paternal or maternal grandparents) or with people who were entirely unknown. It should be noted that the authorities also sometimes placed children with their paternal or maternal grandparents. Thus formal placements could be made without the child being included in the concept of foster child under the legislation.

The fact that there were children who were placed in foster homes without having been taken into care under any of the legal texts regulating the care of foster children during the 20th century does not therefore mean that the authorities had no obligations vis-

à-vis these children. Responsibility for monitoring these children weighed equally heavily on Child Welfare Committees and the social services as for those children whom the authorities actively placed in care. One prerequisite for being able to make demands on the responsibilities of the authorities was, however, that the authorities were aware of where a child had been placed.

Our compilation of information shows that the authorities were often aware of, and also inspected privately placed children and that the number of undetected cases presumably declined with time.

Finnish war children

The Inquiry's interim report⁵ discussed the Finnish war children whom, in large numbers, were received by Swedish families during World War II. From the beginning, there were no explicit rules on the need for social authorities to approve these homes. This culminated in the conclusion that, if the placement of a war child took place *after 1944*, the Child Welfare Committee must approve the receiving home. Experience of abuse and neglect in these foster homes as well as thus included in the Inquiry's remit.

There is, however, reason to revise the image of the authorities' involvement with regard to the Finnish war children that was presented in the Inquiry's interim report. After 1944, the Child Welfare Committees in the municipalities were required to approve the placement of Finnish war children in foster homes. The description in the interim report is thus correct in this respect. But even before that, the state was also considerably involved in the issue of the reception and placement of children. This first took the form of state grants and the formation of a state committee, and later by assigning the National Evacuation Committee, the Civil Defence Board, the National Board of Health and the National Board of Health and Welfare with operational responsibility for these activities. Thus the Swedish state was involved in the placement of Finnish war children in a very active manner.

⁵ Swedish Government Official Reports (SOU) 2009:99.

Inquiries in other countries

Several countries other than Sweden have held inquiries on abuse and neglect in institutions and foster homes: Norway, Iceland, Denmark, Ireland, the UK (Wales), Australia and Canada. When the interim report was written, Denmark's investigation had only just begun, and for obvious reasons, had not reported any results. In the Inquiry's final report, reference is also made to other countries with regard to how things turned out later in life for those interviewed and the significance that the interview had had for the interviewees. There are many similarities in the information that the Inquiry learned, both with regard to people's experiences of the interview and to how placements affected the adulthood of those interviewed. For more information on the reports of other countries, see *Interim report, Chapter 3*.

The Inquiry's definition of abuse and neglect

The Inquiry's work spans a long period of time, from the 1920s until the 2000s. Certain types of punishment were sanctioned in laws and regulations over different periods of time. The interim report discussed the legislation and instructions regulating punishments, physical violence against, and sexual abuse of children taken into care during the 20th century. The reason was to show how long the various punishments and abuse described by those interviewed had been forbidden and classified as criminal offences.

The conclusion was that the abuse and neglect described by the interviewees were often forbidden in laws and regulations.

The UN Convention on the Rights of the Child

The definition of abuse and neglect used by the Inquiry is based on the UN Convention on the Rights of the Child. The treatment of an individual child that in any respect differs from the rights prescribed in the Convention has been defined as abuse and neglect by the Inquiry. The rights of the child have been operationalised and classified for each person interviewed. The structure used by the Inquiry distinguishes between two forms of lack of care: abuse and neglect.

Abuse is divided into physical/emotional abuse and sexual abuse.

The Inquiry was not able to justify a complete distinction between physical abuse and emotional abuse, despite making several attempts in this direction. The reason for this is that all abuse contains elements of emotional violation.

Physical and emotional abuse are divided into physical violence with a weapon; other physical violence; the harmful use of force; rules and punishments; threats and threatening situations; violations of integrity; victimisation, and injustices.

Sexual abuse is divided into hands-on abuse, which means touching/penetration of the victim, and hands-off abuse, where the victim was not subjected to direct physical contact.

Neglect is divided into insufficient care in the foster home/institution; insufficient supervision by the foster parents or institution staff, and deficient schooling.

Archive documents

Chapter 3 “Archive material as a source of the history of institutions and foster homes” discusses the strengths and weaknesses of the archive documents and the Inquiry’s experiences of archive management in Sweden. The importance of archive documents for the individual’s history and redress is discussed. Versions in archive documents and those of the stories of the persons interviewed may both supplement and differ from each other. This is illustrated by case studies. Since the Inquiry interviewed people from all parts of the country, archive documents came from many different municipalities. This provided the Inquiry with insights into how different archive management and processing may have been in various parts of the country.

The chapter is divided into four sections, which give an account of:

1. the general guidelines existing over time with regard to requirements for the contents of child welfare files and social services files,
2. the shortfalls in archive documents to which attention has been drawn in research,
3. the guidelines that have existed for what should be preserved and discarded,

4. some general reflections on the Inquiry's experiences of requesting access to archive documents and the possibilities for redress that are accommodated in archive documents.

Shortfalls in the archive material

What emerged was that the legislation was generally restrictive in prescribing the information that should be included in a report. However, from the 1960s onwards there were clear instructions from the National Board of Health and Welfare on what should be noted. The conditions for documentation were stipulated in the National Board of Health and Welfare's 'Råd och anvisningar, (1961)' (*Advice and instructions, 1961*).

Notes should be extensive and describe the child's conditions in the foster home. Where, and in what manner, these detailed notes on the child's situation in the foster home should be preserved cannot be found in this *Advice and instructions*. It would appear to be reasonable for these notes to be placed in the child's files, but this is not automatic. Both the research community and the Inquiry have shown that many child welfare files did not comply with these instructions and that information was not always found in the child's files, but instead could be attached as enclosures in the minutes of the Child Welfare Committee.

Research has also shown that the archive material is deficient in many aspects; the contents of the files often lack an overall structure, uniform concepts and definitions. Thus the contents of the files can vary considerably with regard to their extent and quality.

The Inquiry's experiences

Gaining access to files from different archives can take considerable time. In addition, it can be noted that the management of social services files differs from municipality to municipality. This leads to people seeking their histories in social services files being able to access very varying material. Apart from the fact that, under the Secrecy Act, the classification of documents that the person can access may also vary, files may be missing, or the documentation minimal. As a result of the lack of clarity in the regulations from 1980 regarding the sorting and disposal of archives, the

Inquiry experienced that files had been incorrectly disposed of during this period.

A further problem is that the files may contain insulting assessments or descriptions that are not consistent with the experiences of those interviewed. Sometimes psychological support may be needed in connection with people reading their archive documents.

Abuse and neglect presented in figures

The composition of the target group

The final report comprises a total of 866 persons' stories of neglect and abuse. Five hundred and nine (59 per cent) of these were women and 357 (41 per cent) men. One hundred and fifty-five people, 90 women and 65 men, stated that they belonged to a Swedish minority group or were of foreign origin. Thirteen persons, eight women and five men, stated that they were disabled during their childhoods. The Inquiry interviewed people of a wide range of ages. The oldest were born in the 1920s and the youngest, in the 1980s. The largest group was born during the 1950s, followed by people born during the 1940s.

Two-thirds of the municipalities placed children who were abused and neglected

The 866 people reporting abuse and neglect were placed by a total of 196 different municipalities. This means that two-thirds of the municipalities placed one or more people, who during the Inquiry's interviews bore witness to the fact that they were exposed to abuse and neglect during the period that they were in institutions and foster homes.

Types of placement

Of the 866 interviewees, 798 were placed in foster homes, 665 in institutions and 213 in other placements. Five hundred and ninety-eight of the 866 interviewees were placed both in foster homes and institutions and 169 persons were placed in all three types of placement. Of the persons interviewed (798) who were placed in

foster homes, 96 per cent (763 people) reported abuse and neglect. Almost all of those with experience of foster home placements thus told the Inquiry about abuse and neglect in at least one of the homes in which they were placed. This is not the case for those with experience of placement in an institution, but even here, the figures are high. Of those who were placed in an institution (665), 69 per cent (462 people) reported abuse and neglect.

Small differences in the results compared with the interim report

Now that the results of all the interviews have been summarised, the Inquiry is able to state that there are comparatively small differences in terms of percentage between the interim report, which comprised 404 people's interviews, and the final report with 866 persons interviewed. Physical violence with a weapon has declined by five percentage points, from 49 to 44 per cent. This can probably be explained by the fact that a larger proportion of younger people were interviewed after the interim report. These reported fewer elements of physical violence in their placements. *Harmful exploitation in work* has also declined, from 54 per cent in the interim report to 52 per cent in the final report.

Sexual abuse shows a slight increase, for women from 61 per cent to 63 per cent and for men from 42 per cent to 43 per cent. Sexual abuse described in the interviews is evenly distributed for all decades.

Neglect was reported to the same extent as in the interim report. Eighty-seven per cent of those interviewed described how they were exposed to neglect. Reported by their sub-categories, 78 per cent (76 in the interim report) stated that they were given *insufficient care*. Twenty-eight per cent (26 in the interim report) referred to *insufficient supervision* by their foster parents or institution staff, and 42 per cent (45 in the interim report) referred to *insufficient schooling*.

The other categories, which are not commented upon here, also deviate very slightly from the results of the interim report.

Physical violence and sexual abuse were common

Only 12 per cent (102 persons) of those interviewed were not exposed to physical violence or sexual abuse. Among these 102 persons who stated that they were not exploited sexually or had been the victims of physical violence were many who experienced other serious abuse or neglect. For example, 57 people stated that they were harmfully exploited in work, 53 people stated that they had experienced various forms of punishment in connection with meals, 50 had to endure people addressing them in a manner that violated their integrity or having to listen to insulting opinions of their close relatives. Forty-nine people were threatened with violence, had witnessed violence or had been frightened by those caring for them. With reference to schooling and health, 29 persons stated that their schooling was insufficient and that they were prevented from going to school or that they did not receive the necessary help with their homework, etc. Twenty-two persons also stated that they had been ill without receiving the necessary care.

Case descriptions and comparative analyses

In the final report, the stories of the interviewed people were given particular prominence in the material as a whole. This was done through case descriptions, based on interviews, judgments and records, as well as descriptions of their lives written by the interviewees themselves that are cited in their entirety. What different people stated about the same placement at an institution or foster home is also analysed. The stories of those interviewed were compared with what was stated in the archive material.

Case descriptions

The Inquiry report presents four case descriptions which are primarily based on interviews with the people described. Otherwise, the case descriptions are based on authentic court convictions at district courts or courts of appeal. In addition, there are references to excerpts from records and other archive materials to which the Inquiry had access. These stories aim at giving different examples of circumstances, situations and experiences, based on the account of the interviewee. On the basis of the sum of these accounts, light

is thrown on various aspects of the way in which a stay in a foster home or institution was experienced, the reasons behind a placement and the consequences for the affected child. These stories give a concrete form to the vulnerability experienced by the child and point to the importance of adults taking responsibility for the child's situation. The stories also describe the lack of security surrounding the child when supervision was ineffective.

Life stories provide a deeper insight into experiences

The Inquiry received many written childhood stories. Three of these life stories are included in their entirety in the report. The stories recount memories and experiences, described in the interviewee's own words. They are individual and unique, but describe events and circumstances that are familiar from other people's stories, despite the fact that those interviewed were relating memories from many years before.

All of them stated that they were regularly beaten and could therefore not tell how many times this had happened. They selected certain episodes and described them. Others were beaten on single occasions. But the consequences of this were still extensive. They described their continual fear of it happening again, or of the violence they inflicted on themselves in order to adapt themselves to the wishes of adults.

Several personal stories from the same placement

A general description of how different people described their stays at one and the same institution was given in the Inquiry's interim report.⁶ These descriptions are recounted in more detail in the final report. In addition, the presentation was extended to include foster families as well. The aim of the chapter was to focus on, and compare experiences witnessed by several of the people interviewed from the same stay in a foster home or institution.

In total, the Inquiry received stories of abuse and neglect at 119 institutions from at least two people. Abuse and neglect in 35 foster homes were described by at least two people. This means that at least two people separately described abuse and neglect

⁶ Swedish Government Official Reports (SOU) 2009:99.

occurring at a placement where they had each stayed. It should be emphasised that the Inquiry obtained these results without seeking out persons who had lived in the same home, as was the case in some of the other investigations abroad.

Foster homes

The Inquiry's material contains 35 foster families in which at least two interviewed persons were placed, either at the same time or at different points in time. Twenty-seven of these families involved siblings, all of whom were interviewed by the Inquiry. In the other eight families, the stories came from interviewees who were not siblings, but who had experience from the same placement. The majority of these accounts were from placements from the late 1960s until the 1970s.

Largely similar environments were described time after time by people who had experienced abuse and neglect in foster homes: Most of the foster parents had been living in rural areas, several ran farms and kept animals. The foster families had often been a married couple where the mother was at home, and they often had biological children of their own. Another common feature of these homes is that the families had had many foster children, which of course increased the chance for the Inquiry to interview several people who grew up in the same home. Some of the families were described as free-church or active in the Church of Sweden. This was, however, quite a common environment for foster home placements and outwardly the 35 families were probably regarded as secure core families that had an idyllic environment in the country to offer their foster children. The former foster children's stories, however, give a completely different picture, which also focuses on the importance of questioning an apparently ideal foster home environment.

It can also be noted that the interviewees who had been in the same foster home often gave a similar description of abuse and neglect on a general level, but that the details with regard to neglect or violence may differ.

Institutions

We chose to describe three children's homes from which the Inquiry documented the greatest number of stories about abuse and neglect. These are Vidkärrs children's home in Gothenburg, Nybodahemmet in Stockholm och Skärsbo boys' home in Alingsås. A total of 86 people who lived at Vidkärr were interviewed. Sixty-five of them described abuse and neglect. Sixty-three of the interviewees had been placed at Nyboda. Thirty-one of them described abuse and neglect. It should be added that many came to Nyboda at an early age, and therefore lacked memories of it. Skärsbo boys' home was a small institution with only around ten places. Nevertheless, as many as 15 people described abuse and neglect there.

Those interviewed often reported the same type of abuse and neglect at institutions, even at a more detailed level, which contributed to a comprehensive picture of what marked out a particular institution at a given period of time.

Similarities and differences between the accounts of those interviewed and the archive documents

Using files from institutions and foster homes, the Inquiry report describes what these documents stated about the stays of individual children in society's care. In this connection, it should be emphasised that the archive documents were created by the same municipalities that were responsible for protecting children from the abuse and neglect that those interviewed described. The Inquiry report also describes how the interviewed persons talked about their periods of placement. Based on this material, similarities and differences in the stories are discussed.

Notes on irregularities are often missing

The archive documents of 128 people were included in this investigation, 41 of whom had some form of note on irregularities in their archive documents. This means that almost 70 per cent lacked any notes on irregularities. There may be several reasons for this. It may be because the entire child welfare file was not sent to the Inquiry, or that it was missing in the municipal archive and the

Inquiry was thus forced to rely on other archive documents that said nothing about the irregularities that the Child Welfare Committee may possibly have known about. However, it is remarkable that seven out of ten of the sample group were not able to verify their abuse and neglect using archive documents. This, in itself, illustrates the difficulty of proving abuse and neglect by using archive documents. On the other hand, applied on the whole group of interviewees, the Inquiry shows that in three cases out of ten it is possible to find some supporting evidence for the stories of abuse and neglect in the archive documents.

Limited possibility of using files to verify or prove false allegations of abuse and neglect

When going through the documents, the Inquiry is able to state that several of the categories of abuse and neglect were nevertheless described in some way in the files: neglect, violations, force and punishments, sexual abuse and harmful exploitation in work. The majority of the 41 interviewees' archive material confirmed the information they had given on irregularities. However, the extent of the abuse and neglect differed considerably between the stories of those interviewed and the notes in records, since in most cases, there were often only notes on specific abuse or neglect at single placements. An interviewee may have described abuse and neglect at several different places, but if there were notes on neglect or abuse, they were usually only from one placement. Nor was it unusual for the notes to either report a type of abuse or neglect other than that stated by the person interviewed, or to express cautious comments on conditions in the foster home as being "doubtful".

The Inquiry's study showed that it was problematic to check the stories of those interviewed against their archive documents. In most cases, it was possible to verify from the files that the persons had been placed in care. In general, the files were entirely consistent with what the interviewees stated with regard to the number of placements, where they had been placed and for how long. However, sometimes the files showed that a person had been placed at more places than the number stated by the interviewee him/herself. Under-reporting on the part of those interviewed compared with the archive material was more usual than over-

reporting. But the possibility of using the files to verify or prove false claims of abuse or neglect by those interviewed was extremely limited. Checking the stories of those interviewed against the archive documents was also problematic in view of the fact that 70 per cent of the documents included in the Inquiry's investigation lacked notes on any type of irregularity. This in itself is remarkable and a reminder that it is not possible only to rely on archive documents in themselves being able to verify a claim of abuse and neglect.

How did the lives of those interviewed turn out?

The final report continues the account begun in the interim report on what had happened to those interviewed later in their adult lives. The Inquiry report also includes an account of the experiences of other countries' investigations and states that these are also reflected in the Swedish inquiry.

Limited possibilities

During the interviews, the Inquiry asked open questions on how adult life had turned out for the interviewed persons. The answers involved work, education and family life, but also illnesses, substance abuse, criminality, trust in authorities and, not least, their own self-image. In the opinion of the Inquiry, the abuse and neglect to which those interviewed were subjected when society bore responsibility for them seriously limited their opportunities for a future quality of life. In the material, there is therefore reason to reflect over the fact that so many, despite the abuse, neglect and betrayal to which they were subjected, nevertheless managed their adult lives with varying degrees of success.

Only one or two of those interviewed stated during the interview that the abuse and neglect to which they were subjected had been totally irrelevant for their adult lives.

Great variation in how the abuse and neglect was seen to affect their adult lives

Their stories and own thoughts about what their childhoods – and specifically, their placements in institutions and foster homes – meant for their adult lives, showed great variation. One reason may be that their self-image – the way in which they chose to express themselves, varied considerably among those interviewed.

For some, placement had given rise to a strong will to live, an ability to survive and inner strength. At the same time, others stated that it led to life-long suffering, substance abuse, lack of self-esteem and social exclusion. That physical and sexual abuse inflict deep wounds on a child is obvious and well-known. Less known perhaps is that emotional and mental abuse may be equally destructive. The Inquiry makes no assessment of the extent to which the specific abuse and neglect to which any one individual was subjected was the direct cause of his/her life turning out as it did. What the Inquiry does is to document and describe the individual's experiences and knowledge about his or her own life and the significance that those interviewed attached to their experiences of abuse and neglect in their childhood. For some of those interviewed, the interview itself was also the first time they had described their deeper feelings about life for an outsider.

Education and work very significant for adult life

To the question on the working lives of those interviewed, just over 400 people stated at the interview that they had worked full-time throughout their lives. This means that they had either worked and/or studied the equivalent of full time. Three hundred and ninety-six people stated that they had only partially worked and/or studied during adulthood. Twelve people said that they had never worked at all. For the remainder of those interviewed, no information was available. Among those interviewed, their educational level was of crucial importance with regard to how their working lives had been. Many were disappointed at the lost or poorer opportunities for education that they received during their time as foster children or inmates of children's homes. One hundred and fifty-nine people, for different reasons, were not able to complete elementary or compulsory school during the years when

they would normally have gone to school. In the Inquiry report, 143 people undertook some kind of university or other higher education.

Lifelong suffering

Many described their adult lives as being characterised by poor self esteem and the feeling that they had been socially and psychologically handicapped. Financial problems and physical ill-health were something that many of them believed had dominated their adult lives; several attributed, for example, their continuous and prolonged back-ache to the fact that they were exploited to hard, harmful physical work as children. Criminality, alcohol abuse or, for long periods, the intake of psychopharmacological drugs had also, for many people, characterised their adult lives.

Several stated that, as adults, they had never dared or wanted to start a family, and that this was due to their having been harmed during their childhood. Lost, or poorer contacts with their biological families were, for many, a great loss during their adult lives. Social exclusion, prostitution and even homelessness were described by others, as was the feeling of many that their daily lives were hindered by continuous panic feelings or phobias. Within the wider concept of mental ill-health, other interviewees described depressions, anxiety and periods during which they had been hospitalised for psychiatric treatment. Of those we interviewed, 30 per cent stated that they had periods during which they had contemplated suicide. Nineteen per cent had also attempted suicide one or more times, either during the period of placement, when they were growing up, or later in life. Several also described how they had been 'emotionally exhausted' or become 'burned out'.

The significance of the interview

The significance of the interview for the person interviewed is discussed in Chapter 8. In it, the results of a questionnaire drawn up by the Inquiry are described and comparisons are made with applicable results from investigations abroad.

The majority positive to the interview

The Inquiry sent an evaluation questionnaire to 874 of the 902 people interviewed. Six hundred and fifty-two people answered the questionnaire. It showed that 93 per cent had a positive experience of being interviewed by the Inquiry. Those interviewed stated that it had been important to be able to tell their stories and be listened to, and that it had sometimes meant that they had been able to conclude this episode in their lives, and had experienced it as an opportunity to go forward in life.

Many also described how difficult it was to be interviewed and talk about their painful memories. Several expressed the importance of being able to help prevent it happening again, and emphasised the necessity of exposing the truth about the situation of children in institutions and foster homes. Some of them expressed the wish for redress in terms of society accepting responsibility. The questionnaire also dealt with the way in which those interviewed had experienced the value of the counselling support they had been offered. Thirty-six per cent had made use of this counselling. Of these, 77 per cent considered that they had been helped in some way. Among those who did not use the counselling, it was stated, for example, that they did not feel confidence in the therapist and many also felt that they did not have the energy to talk about their feelings again to a new person.

Sense of redress

Several of those interviewed bore witness to the importance to them of the way in which they had been treated during the interview. The interviewers seemed to be competent and well-prepared for their task. People felt that they were believed. Many also maintained how important it was to them that the Government was aware of what they had been exposed to. They felt that this outweighed the pain and suffering it had meant for them, perhaps for the first time, to describe what they had experienced as children and young people.

Greater security in institutions and foster homes

In Chapter 9, a number of themes (circumstances) are summarised that may have been significant in causing the children harm. Examples of such circumstances involve, for example, the lack of investigation, follow-up and supervision, lonely and abandoned children who were never visited by anyone and children with disabilities and deformities. They may have involved closed, isolated environments, placements with influential people or placements with foster parents where there were mental disease or substance abuse. The Inquiry also points to the importance of paying particular attention to radical changes in children's lives, such as moving house, divorce and death. Finally, there is a discussion of ways in which security for children and young people placed in institutions and foster homes could be improved, based on the experiences acquired through the interviews. The concept of security refers to the efforts of society, primarily municipal follow-up and state supervision, to prevent children and young people from being exposed to various forms of physical, mental and emotional abuse. This means that society takes responsibility for ensuring that children and young people placed in care are able to live and grow up in environments that strengthen their opportunities to develop and that they are given the care and security to which all children and young people are entitled, which includes health care and well-functioning schooling.

Active supervision and follow-up vital

The Abuse and Neglect Inquiry's experiences all indicate that what primarily determines whether children and young people in today's institutions and foster homes can be protected against abuse and neglect and disadvantaged future development are effective supervision and follow-up. The most obvious means of doing this, to speak to the child him/herself on visits to supervise placements, has proved to be the case far too seldom in the Inquiry's interviews. Supervisory staff must also have the skills to be able to talk to children and young people. The child must feel trust, if he or she is to dare to talk about his or her situation. Supervisory staff must have an independent status vis-à-vis the foster home or the staff of an institution. In several of the Inquiry's interviews, it emerged

that the ‘inspector’ was a friend of the carer, and it was therefore even more difficult for the child to confide in him or her.

A preparedness for the immediate removal of a child to a new placement should also be available. To the question of whether the interviewee would have talked about what they had been exposed to had they known that they would immediately be removed from the placement, the answer was often in the affirmative.

It is time to put what we know into practice

The Inquiry is able to note that today, society’s institutions and foster homes for children and young people are well aware of how care should be designed. Knowledge, many investigations, auditing and supervisory reports are available that have pointed at the risks for children and young people placed in care, as well as knowledge about effective methods of strengthening children’s development. The challenges facing institutions and foster homes today are rather about how this knowledge can be translated into practical action locally.

What makes it possible for children and young people to be exposed to abuse and neglect is a combination of an absence of an individual, personal responsibility in all those who are involved in children taken into care, from politicians to officials at all levels. But also a lack of a genuine insight into the fact that a child or young person taken into care runs a real risk of being exposed to different forms of abuse and neglect.

Responsibility for a more secure system for children and young people in care

The Inquiry considers that the social services committee together with the management of municipalities bears responsibility for continually providing the necessary resources for these activities, for monitoring that there is a high level of skills, and for following-up security for children in institutions and foster homes. The committee is under the obligation to keep itself informed of the work of officials and of the situation of children and young people in the municipality. Apart from talking to management and those responsible for these services in the municipality, the committee

must talk to those who work directly with these activities and who meet the children and young people concerned. By doing so, the social services committee can ensure that it regularly obtains up-to-date information when it is to take decisions regarding children and young people in care.

PROPOSALS

The final report contains few proposals. The Inquiry considers that there is no reason to repeat all the good, already known proposals that previous inquiries have presented. If the Government wishes to improve security for children in institutions and foster homes, there are already many proposals for measures, which do not need to be repeated here.⁷

The Inquiry's assessment:

The Inquiry on Redress for Past Abuse was forbidden in its terms of reference to present proposals on apologies and compensation for those who had been abused and neglected after 1980. No motive was given for this in the Inquiry's terms of reference. According to the Inquiry's proposals, those who were abused or neglected after 1980 were to be excluded from the group encompassed by an apology and compensation.

Proposals of the Inquiry:

Everyone who has been exposed to abuse and serious neglect, whose cases are statute barred should be included in the various proposals for redress presented by the Inquiry on Redress for Past Abuse.

⁷ In recent years, several inquiries, apart from ours, have presented proposals to increase security for children in institutions and foster homes, such as Tillsynsutredningen (*Supervision Inquiry*), SOU 2007:82, Samordnad och tydlig tillsyn av socialtjänsten (*Coordinated and clear supervision of the social services*); Barnskyddsutredningen (*Child Protection Inquiry*), SOU 2009:68, Lag om stöd och skydd för barn och unga (*Act on support for and the protection of children and young people*); Upprättelseutredningen (*Inquiry on Redress for Past Abuse*), SOU 2011:9, Barnen som samhället svek - åtgärder med anledning av övergrepp och allvarliga försummelser i samhällsvården (*The children that society betrayed - measures to rectify abuse and serious neglect in society's care of children*).

The Inquiry's assessment:

It would be desirable with:

an understanding of a file's importance to the individual's right to his or her origins on the part of archive administrators, better knowledge of the files that must be preserved at social services administrations, and a uniform assessment/more even quality when assessing whether a document is secret or not.

This should be possible by:

establishing a national helpdesk by the National Archives, in cooperation with suitable city archives, including modules on social services files in archive courses and at courses for social workers, establishing a website containing comprehensive information and assistance, both to administrators and previously placed persons, similar to that existing in Australia.

The Inquiry's proposal:

The Government should assign the National Archives with the task of establishing a national helpdesk to support archive administrators in municipalities and people who have been placed in care by those responsible for institutions and foster homes.

The Inquiry's assessment:

When taking a child into care, society enters the arena as a 'parent'. For ethical and moral reasons, the municipalities should give priority to following up how the child's stay in a foster home or institution is developing. Talks should always be held with children, but it is the child who determines him/herself which questions he or she wishes to answer.

Lex Sarah's extension to apply to institutions and foster homes means that the National Board of Health and Welfare can monitor developments and compile periodic reports on serious irregularities.

The Inquiry's proposal:

In its supervision of the municipalities, the National Board of Health and Welfare should particularly examine whether they have a quality system for following up children's and young people's placement in foster-homes and homes for care or residence and the way in which follow-up is conducted in the municipalities.

The National Board of Health and Welfare should also present annual reports to the Government showing how Lex Sarah has been applied with regard to children and young people in institutions and foster homes.

1 Bakgrund, uppdrag, organisation och avgränsningar

I detta kapitel beskrivs utredningens bakgrund, uppdrag och organisation tillsammans med skillnaderna i disposition och resultatredovisning mellan den tidigare delrapporten¹ och föreliggande slutrapport.

I kapitlet behandlas också två områden i förhållande till utredningens avgränsning, nämligen *privatplacerade barn* och *finska krigsbarn*. Några av upprättelseutredningens förslag redovisas och kommenteras.

1.1 Bakgrund

Utredningen om vanvård i den sociala barnvården startade hösten 2006. Ett år tidigare hade TV dokumentären "Stulen Barndom" sänts, där sex medelålders män berättade om missförhållanden under sin vistelse på ett av Sveriges barnhem. Den mediala uppmärksamheten ledde, via uppdrag och rapport från Socialstyrelsen, till att regeringen beslutade att Utredningen om vanvård i den sociala barnvården skulle tillsättas.

1.2 Uppdraget

Utredningsuppdraget blev att kartlägga allvarliga övergrepp och försummelse vid institutioner och familjehem inom den sociala barnvården. Det skulle ske genom att bjuda in till intervjuer som kunde kompletteras med studier av arkivmaterial. Utredningen

¹ SOU 2009:99, Utredningen om vanvård i den sociala barnvården, *Vanvård i social barnvård under 1900-talet: delbetänkande*, Fritzes, Stockholm, 2009.

skulle också erbjuda psykologiskt stöd för att bearbeta det som kom upp under intervjuerna.

Utredaren skulle dokumentera vad som framkommit vid varje intervju och redovisa tillgängligt arkivmaterial.

Utredaren skulle i en rapport sammanställa och dokumentera de erfarenheter som framkommer på ett sådant sätt att de kan bidra till att liknande förhållanden inom den sociala barnvården kan undvikas i framtiden.

Rapporten skulle också beskriva om vanvården och övergreppen skiljt sig åt för flickor och pojkar beroende på bland annat ålder, etniskt ursprung eller funktionshinder.²

En rapport som ger röst åt de drabbade

Redan i de första direktiven uttrycktes det upprättelseperspektiv som präglade utredningens förhållningssätt. ”Syftet med uppdraget är en rapport som dels skall ge upprättelse åt de drabbade, dels ge lärdom för framtiden.”³

I detta slutbetänkande har vi lämnat utrymme åt intervjupersonernas egna berättelser. Vi menar att det är viktigt att deras röster kommer fram och att de har något att lära oss för framtiden.

1.3 En unik utredning

Utredningen om vanvård i den sociala barnvården (i fortsättningen kallad för Vanvårdsutredningen) är på flera sätt unik i det svenska utredningsväsendet.

En unik uppgift har varit att ge röst åt dem som drabbats. Utredningen har använt metoder hämtade från sanningskommissioner, med undantaget att eventuella förövare inte har fått konfronteras med uppgifterna.

Vanvårdsutredningen är också den första utredningen i Sverige och Norden som samlat ger röst åt så många berättelser om övergrepp och försummelse i social barnvård.⁴ Den beskriver hur illa det kan gå för barn och unga när det finns säkerhetsbrister i verksamheten.

² Dir. 2006:75.

³ Dir. 2006:75.

⁴ Det har gjorts utredningar i Norge, Island och senast i Danmark, men de har endast intervjuat ett hundratal personer vardera.

Merparten av utredningstiden har gått åt till att förbereda, genomföra och dokumentera intervjuer som kompletterats med granskning av insamlade arkivhandlingar. Sammantaget rör det sig om mer än 50 000 sidor arkivhandlingar, mer än 2 000 timmar inspelade intervjuer och minst 5 000 sidor sammanfattande intervjureferat.

1.4 Slutrapporten kommer efter delrapport och upprättelseutredning

Vanvårdsutredningens delrapport⁵ presenterades i januari 2010 och ledde till att regeringen tillsatte Upprättelseutredningen som lämnade sitt betänkande i februari 2011.⁶ I april 2011 avslutades intervjuandet i Vanvårdsutredningen. Tiden därefter har ägnats åt granskning och analys av det insamlade materialet och att skriva en slutrapport.

I en mening har den svenska utredningen om vanvård i den sociala barnvården arbetat i ett politiskt vakuum. ”Till skillnad från en del andra länder har den svenska processen inletts utan att det varit tydligt vart den ska leda.”⁷

Under utredningens fem år har vi fått frågor från tusentals människor som undrat vad resultatet ska bli. Många har upplevt väntan på besked från regering och riksdag som plågsam. Enbart efter det att Upprättelseutredningen presenterade sina förslag i januari har vi samtalat med minst sjuhundra personer, som tidigare inte intervjuats.

Slutrapportens utformning

I delrapporten ägnade vi oss åt att sammanställa uppgifter om vanvård. Det gjordes genom detaljerad statistik som kunde visa exempelvis hur många intervjupersoner som berättat att de blivit ”slagna mot bålen med mattpiska”.

Kartläggningen i delrapporten var nödvändig för att kunna säga något om omfattningen och karaktären av vanvården. I slutrap-

⁵ SOU 2009:99.

⁶ SOU 2011:9, Upprättelseutredningen, *Barnen som samhället svek – åtgärder med anledning av övergrepp och allvarliga försummelser i samhällsvården*: betänkande, Fritzes, Stockholm, 2011.

⁷ SOU 2011:9, s 50.

porten har vi valt att lyfta fram enskilda berättelser och fallbeskrivningar.

En sådan redovisning syftar till att ge läsaren en tydligare bild och bättre förståelse för situationer, relationer och personer som bidrog till att barn utsattes för vanvård.

Vanvårdsutredningen hade i uppdrag att intervjua alla som hade anmält sig före den 1 mars 2009 för att berätta om vanvård i fosterhem och institutioner. Den hade inte, som många utredningar utomlands, uppdraget att granska i förväg utvalda institutioner. Det innebar bland annat att det var en slump om vi fick lyssna till berättelser från samma institution eller fosterhem. Vi återger dock berättelser av personer som oberoende av varandra beskrivit samma institution, fosterhem eller förövare.

Många intervjupersoner har ansett att intervjuerna är en viktig del i en process som kan leda till upprättelse för dem. Intervjuns betydelse behandlas i ett särskilt kapitel.

Två kapitel analyserar och diskuterar den sociala barnavårdens arkivhandlingar i relation till intervjupersonernas berättelser. Det görs bland annat mot bakgrund av att Upprättelseutredningen i sitt betänkande diskuterade frågan om stödbevisning i förhållande till intervjupersonernas berättelse.⁸

Vanvårdsutredningens resultat visar hur illa det kan gå när det finns brister i säkerheten för samhällsvårdade barn. I avslutningskapitlet diskuteras hur det kunde hända att samhällsvårdade barn vanvårdades och vad som behöver göras för att höja säkerheten och minimera riskerna.

Intervjupersonernas uppgifter om hur det gått senare i livet för dem avhandlas i ett eget kapitel.

Den här slutrapporten innehåller en del förbättringsförslag som har sitt ursprung i intervjupersonernas erfarenheter och vår analys. Samtidigt vill vi betona att det inte finns anledning att upprepa alla goda och redan kända förslag som tidigare utredningar lämnat. På senare år har flera utredningar, förutom vår, presenterat förslag för att höja säkerheten för samhällsvårdade barn, exempelvis Tillsynsutredningen, SOU 2007:82, *Samordnad och tydlig tillsyn av socialtjänsten*, Barnskyddsutredningen, SOU 2009:68, *Lag om stöd och skydd för barn och unga*, Upprättelseutredningen, SOU 2011:9, *Barnen som samhället svek – åtgärder med anledning av övergrepp och allvarliga försummelser i samhällsvården*. Om regeringen vill

⁸ SOU 2011:9.

förbättra säkerheten för samhällsvårdade barn finns det därför redan många förslag som inte behöver upprepas här.

I slutrapporten återges bedömningar och förslag i flera kapitel till skillnad från delrapporten där vi hade samlat bedömningar och förslag till ett särskilt kapitel. Det börjar redan i detta kapitel.

1.5 Upprättelseutredningen

Av Upprättelseutredningens direktiv framgår att de som varit utsatta för övergrepp har framfört krav till både Vanvårdsutredningen och regeringen om upprättelse som omfattar en offentlig ursäkt och ekonomisk kompensation. Regeringen anser också att Vanvårdsutredningens delrapport ”ger tillräcklig information för att kunna konstatera att det förekommit vanvård och övergrepp i den sociala barnvården i vårt land”.⁹

Erkännande, ursäkt och kompensation

Upprättelseutredningen lämnade sin rapport i februari i år.¹⁰ Den föreslog en process som består av tre delar: ett erkännande av det som hänt och en ursäkt, kompensation till dem som utsatts samt åtgärder för att förhindra upprepning.

Upprättelseutredningen anser att ett förbehållslöst erkännande av att barn utsatts för lidande i samhällets vård måste vara den moraliska utgångspunkten för upprättelseprocessen. Många av dem som utsatts för vanvård önskar få erkännande och ursäkt från högsta politiska nivå vid en ceremoni som regeringen inbjuder till. Förberedelser för en sådan ceremoni pågår i Regeringskansliet.

Upprättelseutredningen föreslår att det ska införas en särskild möjlighet till ekonomisk ersättning åt dem som under perioden 1920–1980 utsatts för vanvård i samhällsvården. Det främsta skälet för en sådan ersättning är att samhället har åtagit sig ett alldeles särskilt ansvar för de barn som av myndigheterna har omhändertagits för samhällsvård. Utredningen föreslår att ersättning ska lämnas med ett enhetligt belopp om 250 000 kr för övergrepp eller försummelse av allvarlig art. Vid presskonferensen betonade utredaren att ”den ekonomiska ersättningen ska betraktas som ett

⁹ Dir. 2010:15.

¹⁰ SOU 2011:9.

erkännande av samhällets svek mot dem som utsatts för vanvård och som en bekräftelse av deras lidande”.¹¹

Kartläggning av vanvård i nutid

Flera av Upprättelseutredningens förslag kom till med utgångspunkt i erfarenheterna från Vanvårdsutredningens intervjuer med vanvårdade personer. Upprättelseutredningen gjorde också en egen undersökning med ett anmärkningsvärt resultat som återges här nedan.

Upprättelseutredningen gjorde en kartläggning av socialtjänstens kännedom om missförhållanden i samhällsvården och av dess rutiner för hanteringen av missförhållanden. Kartläggningen visade att socialtjänsten kände till sammanlagt 246 barn som under 2008–2009 misstänktes ha varit utsatta för övergrepp eller allvarlig försummelse. *Det är cirka 1 procent av alla placerade under ett år.*

I flertalet fall var det fråga om mycket allvarliga övergrepp och missförhållanden.

Upprättelseutredningens undersökning visar att missförhållanden i samhällsvården *är något som fortfarande pågår*. Det hör inte till historien. Därför kan också de erfarenheter som Vanvårdsutredningen samlat in från före detta vanvårdade ge lärdomar för dagens och framtidens sociala barnavård.

Långsiktigt program för ökad säkerhet inom samhällsvården av barn och unga

Upprättelseutredningen konstaterade således att övergrepp och allvarliga försummelse förekommer i en oacceptabel omfattning även i dagens samhällsvård och att omedvetenheten om frågan är anmärkningsvärt stor. Engagemang och kunskap behöver öka både lokalt och nationellt. Utredningen föreslog därför bland annat att regeringen i samarbete med kommunerna initierar ett långsiktigt program för ökad säkerhet inom samhällsvården av barn och unga, uppdrar åt Socialstyrelsen att kontinuerligt följa omfattningen av övergrepp och allvarliga försummelse samt att analysera och sprida de erfarenheter som görs. Den professionella ledningen har ansvar

¹¹ Upprättelseutredningens pressmeddelande 2011-02-10.

för att arbetssätt och metoder vilar på en etiskt och rättsligt försvarbar grund.

Socialstyrelsen fick i februari 2011 ett uppdrag ”att ta fram ett program för trygg och säker vård i familjehem och hem för vård eller boende”.¹²

1.6 Målgruppens storlek och avgränsningar

Vanvårdsutredningens uppdrag avgränsas i direktiven till att omfatta ”kvinnor och män som varit placerade i familjehem eller vid institutioner med stöd av barnavårdslagen (1924:361, 1960:97), socialtjänstlagen (1980:620, 2001:453) eller lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga”.¹³

Tidigt gjorde vi en uppskattning av hur många personer som någon gång varit placerade inom den sociala barnavården. Den byggde på en beräkning som forskarna Marie Sallnäs och Bo Vinnerljung gjorde 2006.¹⁴ Minst 250 000 barn har varit placerade i fosterhem eller institution någon gång under tiden 1920–1995. I gruppen med 250 000 placerade barn finns det dock stora skillnader. En del har varit placerade några dagar, andra har vuxit upp i fosterhem eller på institution.

Avgränsning i tiden i Upprättelseutredningens direktiv

Vanvårdsutredningen har inte haft någon tidsangivelse för granskningen av den sociala barnavården. Framåt i tiden har uppdraget avgränsats av preskriptionstider för åtal.

Övergrepp och vanvård som inträffat så nyligen att de faller inom ramen för åtal skall inte omfattas av uppdraget. Utredaren skall i sådana fall verka för att de blir behandlade inom rättsväsendet och tillsynsmyndigheterna.¹⁵

Upprättelseutredningen hade däremot i sina direktiv, av skäl som inte motiverades, tidsgränsen 1920–1980. Det kom att påverka utredningens förslag.

¹² S2011/1809/FST.

¹³ Dir. 2006:75.

¹⁴ *Förekom övergrepp och kränkningar vid institutioner inom den sociala barnavården 1950–1980?* Socialstyrelsen 2006.

¹⁵ Dir. 2006:75.

Det finns sammanlagt 94 personer som är födda 1970 och senare som intervjuats av Vanvårdsutredningen. Dessa skulle med Upprättelseutredningens förslag uteslutas ur gruppen som omfattas av ursäkt och ersättning om övergreppen skedde efter 1980.

Min bedömning

Upprättelseutredningen var av sina direktiv förhindrad att lämna förslag om ursäkt och ersättning för dem som vanvårdats efter 1980. Det fanns inte några motiveringar till detta i utredningens direktiv. De som vanvårdades efter 1980 skulle med Upprättelseutredningens förslag uteslutas ur gruppen som omfattas av ursäkt och ersättning.

Mitt förslag

Alla som blivit utsatta för övergrepp och allvarlig försummelse, vars ärenden inte är så nya att de faller inom ramen för åtal, bör omfattas av Upprättelseutredningens olika förslag till upprättelse.

Anmälan fram till 1 mars 2009

Den 1 mars 2009 stängde utredningen möjligheten att anmäla sig till intervju. Då hade 1 030 personer hört av sig. En senare genomgång och komplettering med bland annat personer som hade vänt sig till Socialdepartementet innan utredningen hade tillsatts och personer som varit anställda i sociala barnvården ledde till att utredningen sammanlagt fick 1 045 personer på intervjuistan. När anmälningstiden gick ut var väntetiden för intervju som längst drygt två år.

Många personer har hört av sig efter anmälningstidens slut

Efter anmälningstidens slut och fram till dess att Upprättelseutredningen lämnade sin rapport noterade vi namn och adress på alla som hörde av sig. Syftet var att ha beredskap om senare ställningstaganden av regeringen skulle ge för sent anmälda möjlighet till intervju.

Det blev 178 personer som hörde av sig fram till att Upprättelseutredningen lämnade sitt betänkande i februari 2011. Därefter och fram till och med maj 2011 har ytterligare drygt 700

personer tagit kontakt med Vanvårdsutredningen. Deras uppgifter har inte registrerats. De har fått information om de båda utredningarna, utredningsuppdragen och att de ska hålla sig informerade om regeringens fortsatta agerande i frågan om upprättelse och ersättning genom media och regeringens hemsida.

Utredningen har sammanfattningsvis haft kontakt med cirka 2 000 personer som anser sig ha utsatts för vanvård i den sociala barnvården, alternativt önskat information för sin, vänners eller anhörigas räkning.

Vanvårdad i social barnvård

Utredningens granskning gäller personer som vårdats inom den sociala barnvården. De ska också ha varit utsatta för övergrepp eller försummelse. Med stöd i utredningens direktiv formulerades inbjudan till intervju så här:

Du som varit placerad av den sociala barnvården i fosterhem, barnhem eller andra institutioner och anser att du blivit vanvårdad och utsatt för övergrepp och/eller försummelse, fysiskt och/eller psykiskt under den tiden du varit placerad och är minst 18 år och vars vård är avslutad och eventuella brott preskriberade och vill berätta din historia, är välkommen att anmäla dig till intervju.

Du som har arbetat på institution eller varit fosterförälder och vill berätta om dina erfarenheter av vanvård, är också välkommen att anmäla dig till intervju.¹⁶

Redan vid anmälan gjorde vi en preliminär bedömning om personen tillhörde målgruppen. Det räckte med att kort berätta att det hade förekommit övergrepp eller försummelse för att bli accepterad som intervjuperson.

Över niohundra intervjuer genomfördes, men redovisningen av vanvård bygger på 866 intervjuer.

1 045 personer anmälde sig till utredningen. 902 intervjuer genomfördes. 866 intervjuer ligger till grund för redovisningen av övergrepp och försummelse. Det finns olika orsaker till att det blev 866 personers intervjuer som utgör resultatredovisningen. De redovisas nedan.

¹⁶ Webbsida, www.sou.gov.se/vanvard

Tabell 1.1 Uppgifter om personerna i utredningen

Antal personer anmälda senast 2009-03-01	1 045
- antal intervjupersoner som avbokad intervju och som ej senare genomförts	64
- antal intervjupersoner vars intervju ställts in och ej senare genomförts	60
- antal intervjupersoner "ej aktuell för intervju"	13
- antal adopterade som utredningen ej intervjuat	6
Totalt antal intervjuade personer	902
- antal anställda som intervjuats och ej själva varit placerade	6
- antal personer som intervjuats men som ej tillhör målgruppen	7
- antal intervjuade adopterade som ej redovisat vanvård	6
- antal övriga intervjuade som ej redovisat vanvård	12
- övriga intervjuade som ej ingår (olika individuella orsaker, sjukdom, avbrutna intervjuer, ångrat sig, etc.)	5
Totalt antal intervjuer med minst en notering om vanvård	866

Tabellen fordrar förklaringar.

Det var 1 045 personer som hörde av sig innan anmälningstiden till intervju upphörde. Vi genomförde sammanlagt 902 intervjuer. Således var det 143 personer som inte intervjuades. 64 av dessa finns i gruppen *avbokad*. Det är personer som ångrat sig, blivit sjuka, inte ansett sig orka med en intervju eller som själva upptäckt att de inte ingår i målgruppen, "placerade inom den sociala barnavården". I gruppen *avbokad* finns också sex personer som avlidit innan intervjun kunde hållas. Vi har haft kontakt med sammanlagt 23 personer som vi vet har avlidit under utredningens gång.

Den andra stora gruppen som anmält sig men inte intervjuats har redovisats som *inställd*. Det handlar om 60 personer som inte kommit till den utsatta intervjutiden. Eftersom vi sällan lyckats nå dessa för en förklaring avstår vi från att diskutera orsaker till att de inte kom till intervjun.

33 personer, vars första intervju ställdes in, har sedan intervjuats. I de fallen har det handlat om att de glömt av tiden för intervju, varit sjuka och inte kunnat kontakta utredningen för att boka om tiden etc.

Gruppen *ej aktuell för intervju* omfattar 13 personer. De flesta har inte varit placerade i sociala barnavården och omfattas inte av utredningsuppdraget.

Utredningsuppdraget omfattar också *anställda* inom den sociala barnvården. Intervjuerna bygger helt på frivillighet och det är sex personer som varit anställda eller fosterförälder som intervjuats.

Gruppen, *personer som intervjuats men som ej tillhör målgruppen*, har liknande sammansättning som *ej aktuell för intervju* med den skillnaden att vi först vid intervjutillfället upptäckte att de inte tillhörde målgruppen. Det var oftast personer som inte varit placerade inom den sociala barnvården.

Utredningen har haft kontakt med många adopterade personer. 30 *adopterade* personer har anmält sig till intervju. 24 av dessa har intervjuats och 19 har redovisat minnen av vanvård under fosterhemstiden före adoptionen eller efter att de som adopterade blivit omhändertagna av den sociala barnvården.

12 personer har intervjuats men har *inte redovisat någon vanvård* enligt de kriterier som utredningen arbetat med. De har inte ingått i resultatredovisningen.

Den ovanstående redovisningen leder fram till att det ursprungliga antalet, 1 045 personer, reduceras till det antal intervjuer som utgör resultatredovisningen. 866 intervjuer där det finns minst en noterad vanvårdskategori har analyserats och kategoriserats. Siffran 866 utgör basen för alla fortsatta beskrivningar och analyser om övergrepp och försummelse i utredningen.

Vanvårdad utanför den sociala barnvården

Det har förekommit att personer kontaktat utredningen för att berätta om vanvård på sjukhus, sanatorier för lungsjuka, barn- eller vuxenpsykiatriska kliniker, vanvård i hemmet av adoptivföräldrar eller av andra föräldrar. Att dokumentera sådan vanvård har legat utanför utredningens uppdrag.

Att utreda erfarenheter av vad som upplevts som orättvisa domslut, stigmatiserande läkarutlåtanden i sjukvården och orättfärdiga omhändertagandebeslut i socialtjänsten, har också legat vid sidan av uppdraget.

Utredningen ska inte granska skälen för omhändertagandet, eller om själva omhändertagandet var motiverat. Samma sak gäller de beslut om hemtagning av barn från fosterhem eller institution som fattats av den sociala barnvården.

Kontakt för annans räkning

Det har hänt att personer kontaktat utredningen för någon annans räkning. Det kan handla om egna omhändertagna barn, syskon eller partner. Då har vi gett beskedet att bara den som själv är drabbad kan anmäla sig till utredningen och få en intervjutid. Vi har velat vara säkra på att personen ifråga frivilligt anmält sig till intervju och tänkt igenom vad det kan innebära.

1.7 Om privata placeringar

Utredningens uppdrag har varit att kartlägga vanvård av flickor och pojkar som varit placerade i familjehem eller institutioner ”med stöd av barnavårdslagen (1924:361, 1960:97), socialtjänstlagen (1980:620, 2001:453) eller lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga.”¹⁷ Utredningen har tolkat det som att målgruppen har varit personer som myndigheterna aktivt placerade och uteslöt därför nio personer som vid de första kontakterna med utredningen förklarade att de hade varit placerade på privata initiativ.

Upprättelseutredningen utgår från en liknande definition i sitt förslag om ekonomisk ersättning till de drabbade.¹⁸ Det innebär att privatplacerade barn har uteslutits både från möjligheterna till intervju och i förslagen till ekonomisk ersättning.

Under utredningsarbetet har det blivit tydligt att gränsen mellan privatplacerade och myndighetsplacerade barn kan vara oklar. En anledning är att intervjupersonerna själva inte har vetat om myndigheterna eller någon annan har placerat dem. Vi har inte heller haft möjlighet före intervjun att kontrollera med arkivhandlingar om personerna varit placerade på myndigheternas initiativ eller ej. Det innebär att vi ibland har intervjuat privatplacerade.

Ett annat skäl till att en knivskarp gräns är svår att dra är att myndigheterna också har haft ansvar för de privatplacerade. I det följande avsnittet redogör vi för vad lagstiftningen har haft att säga om samhällets skyldigheter för privat- respektive myndighetsplacerade barn samt hur omfattande privatplaceringarna har varit i Sverige.

¹⁷ Dir. 2006:75.

¹⁸ SOU 2011:9, s. 149–151.

Privata placeringar i lagstiftning

I Sverige har det under lång tid funnits en tradition att barn placeras på privata initiativ vid sidan om de mer formella placeringar som skett genom kommunala myndigheter som fattigvård, barnavårdsnämnd och socialtjänst.

Förekomsten av privata placeringar och synen på dessa har påverkat hur lagstiftningen har utformats och vilka grupper av barn som har inkluderats i lagstiftningens fosterbarnsbegrepp.

Vid ingången till 1900-talet uppfattades de privata placeringarna som oerhört problematiska. Via annonser i dagspressen annonserade både fosterföräldrar och mödrar efter fosterhem och fosterbarn. Somliga debattörer ansåg att det förekom en fosterbarnsindustri i landet eftersom man menade att många fosterföräldrar bara tog barnen för att tjäna pengar på dem.¹⁹

Under ett halvsekel förekom det diskussioner om var gränsen för samhällets ansvar för fosterbarnen skulle dras. Denna gräns förflyttades successivt och kom att inkludera allt fler barn.

Lag om fosterbarns vård 1902

Diskussionen om fosterbarnsindustrin föranledde den första fosterbarnslagens tillkomst 1902. Den innebar att barn under sju år som vårdades hos andra än sina föräldrar, far- och morföräldrar, styvföräldrar och laga förmyndare mot en ekonomisk ersättning skulle anses som fosterbarn och deras fosterföräldrar var skyldiga att anmäla till kommunen att de hade fosterbarn i sin vård.²⁰

I den första fosterbarnslagen gjorde man alltså ingen skillnad på om barnen var placerade av fattigvården eller på privata initiativ. Däremot fanns det barn som uteslöts ur fosterbarnsbegreppet. Det var de som fostrades hos mor- eller farföräldrar samt de som enligt uppgift vårdades utan ersättning.

Ersättningskriteriet kom att vålla kritik. Ett problem var att myndigheterna inte kunde lita på uppgifter om att människor utförde vård utan krav på ersättning. I själva verket påstods det att en hel del pengar var i omlopp även för de barn som sades vårdas utan ersättning.

¹⁹ Sköld, Johanna, *Fosterbarnsindustri eller människokärlek: barn, familjer och utackorderingsbyrå i Stockholm 1890–1925*, Acta Universitatis Stockholmiensis, Diss. Stockholm: Stockholms universitet, 2006, Stockholm, 2006. kapitel 3, om annonser se även s. 145.

²⁰ Sköld 2006, kap 3.

Lag om samhällets barnavård 1924

I och med att 1924 års Lag om samhällets barnavård trädde i kraft 1926 vidgades samhällets ansvar för de barn som vistades inom en kommun. Barnavårdsnämnderna fick visserligen ökade befogenheter att omhänderta barn, men fosterbarnsbegreppet inkluderade liksom tidigare barn som hade placerats av andra än myndigheterna. Barnavårdsnämnden skulle utöva tillsyn över de barn som räknades till fosterbarn oavsett vem som hade placerat dem.²¹

Det skedde vissa förändringar av vilka barn som inkluderades i fosterbarnsbegreppet: Åldersgränsen hade höjts. Alla barn under 16 år som vårdades mot ersättning hos andra än föräldrarna och laga förmyndare räknades som fosterbarn. Ersättningskriteriet kvarstod, men däremot uteslöts inte längre barn som vårdades hos far- eller morföräldrar.²² Ändringen till 16-årsgränsen för fosterbarn genomfördes dock successivt. Åldersgränsen höjdes med ett år åt gången, från 7–16 år och kom därmed inte att vara fullt genomförd förrän en bit in på 1930-talet.

I och med 1945 års ändringar av 1924 års lag togs även ersättningskriteriet bort. Nu skulle alla barn under 16 år som fostrades av andra än föräldrar och laga förmyndare oavsett om ersättning utgick eller ej, betraktas som fosterbarn.²³ Därigenom var ytterst få barn som uppfostrades hos andra än sina föräldrar exkluderade från barnavårdsnämndens tillsyn enligt lagstiftningen. För att barnavårdsnämnderna skulle få reda på vilka barn som var fosterhemsplacerade inom kommunen innehöll lagtexterna från 1902 och 1924 paragrafer om anmälningsplikt. Den som vårdade barn som inkluderades i fosterbarnsbegreppet var skyldig att anmäla detta till kommunen.²⁴

²¹ 2 § Lag (1924:361) om samhällets barnavård.

²² 7 kap, Lag (1924:361) om samhällets barnavård.

²³ 1 mom 49 § Lag (1945:503) angående ändring av lagen den 6 juni 1924 (361) om samhällets barnavård och ungdomsskydd (barnavårdslag).

²⁴ 5 § Lag (1902:63) om fosterbarns vård; 51 § Lag (1924:361) om samhällets barnavård.

Lag om samhällets vård av barn och ungdom (barnavårdslag)

1960

Med 1960 års barnavårdslag ströks anmälningssplikten för fosterföräldrarna. I stället blev den som ville vårda fosterbarn tvungen att inhämta tillstånd från barnavårdsnämnden innan han eller hon tog emot ett barn.

Om placeringen skedde på myndigheternas initiativ var det inte fosterföräldrarna själva som skulle begära tillstånd, utan barnavårdsnämnden som skulle utreda att barnet skulle komma att er-hålla god vård och fostran i hemmet.²⁵ I övrigt omfattade fosterbarnsbegreppet i stort samma kriterier som gällt sedan 1945 (se ovan).

Socialtjänstlagen 1980

Enligt socialtjänstlagen krävs socialnämndens medgivande för att få ta emot ett underårigt barn för vård i enskilt hem. Ett medgivande får inte lämnas om inte förutsättningarna för vård i hemmet är utredda. Det gäller både för familjehem – enskilda hem som på uppdrag av socialnämnden tar emot barn för stadigvarande vård och fostran – och så kallade ”barn i annat enskilt hem” som alltså inte behöver ha anlitats av socialnämnden.²⁶

Barnavårdsnämndens kännedom om privata placeringar

En förutsättning för att utöva tillsyn var givetvis att barnavårdsnämnden fick kännedom om att barnen var placerade i fosterhemmen. Sedan 1960 har personer som velat ta emot fosterbarn varit tvungna att ansöka om tillstånd eller medgivande innan de tog emot några barn. Dessförinnan var fosterföräldrar skyldiga att inom en viss tid anmäla att de hade fosterbarn i sin vård. De var också skyldiga att anmäla om de flyttade. Uppfyllde inte fosterföräldrarna anmälningssplikten kunde de dömas till böter.

Det fanns dock ett missnöje med hur anmälningssplikten upprätthölls. I *Samhället och barnen*, en handbok för barnavårdsnämnderna, skriver Karl J Höjer 1940:

²⁵ 47 § Lag (1960:97) om samhällets vård av barn och ungdom (barnavårdslag).

²⁶ 25 § Socialtjänstlagen (1980:620).

I praktiken fullgöres anmälningsskyldigheten på ett mycket bristfälligt sätt. Bötesbestämmelserna, vilka för övrigt icke erhållit någon mera omfattande tillämpning, ha visat sig vara en mycket dålig garanti för anmälningsskyldighetens fullgöranden och de övriga åtgärderna kunna tillgripas endast i undantagsfall. [...] Här kommer allt an på huruvida barnavårdsnämnden har en god kontakt med kommunens olika delar och olika befolkningsgrupper. [...] Men mycket kan också vinnas på upplysningens väg. Anmälningsskyldigheten försummas ofta helt enkelt därför att barnafostern icke har reda på denna sin skyldighet. Genom anslag på kommunens anslagstavlor och genom meddelande på annat lämpligt sätt bör barnavårdsnämnden göra saken känd i kommunen och söka få allmänheten intresserad av att inga fosterbarn skola få finnas inom kommunen, utan att barnavårdsnämnden har reda på dem.²⁷

Citatet kan tolkas på flera sätt.

Å ena sidan beskriver Höjer en situation där många fosterhemsplaceringar inte har kommit till barnavårdsnämndens kännedom och att ansvaret för detta vilar på de enskilda fosterhemmen.

Å andra sidan uttrycker han att barnavårdsnämnderna har ett ansvar att upplysa kommunbefolkningen om anmälningsplikten samt att bygga en sådan verksamhet så att barnavårdsnämnden har god kontakt med kommunens olika delar och befolkning. Den försummade anmälningsplikten kan med en sådan tolkning förstås som brister i såväl fosterföräldrarnas som barnavårdsnämndens åtgärden.

Även om anmälningsplikten drogs med vissa problem i praktiken står det klart att barnavårdsnämnderna skulle utöva tillsyn över alla barn som var placerade i fosterhem inom kommunen oavsett om barnen placerats av myndigheter eller av enskilda på privat väg.

Man kan hävda att om barnavårdsnämnden kände till att barnet vistades hos fosterföräldrar var det också nämndens ansvar att utöva tillsyn och se till att barnet fick god vård.

Privata placeringar i statistiken

De privata placeringarna har utgjort en betydande andel av de placeringar som barnavårdsnämnderna haft till uppgift att utöva tillsyn över.

²⁷ Karl J Höjer, *Sambället och barnen, Svensk lagstiftning till skydd och stöd för barn*, Stockholm: P.A. Norstedt & Söners Förlag 1940, s. 215 f.

1949 var mer än hälften av de fosterbarn som barnavårdsnämnderna hade tillsynsansvar för placerade på privata initiativ. 1970 var nära 25 % av fosterbarnen privat placerade.

Det har gjorts särskilda inventeringar för att myndigheterna skulle få kännedom om de privata placeringarna. 1933 genomfördes en sådan på nationell nivå. Den ledde till att 1 800 fosterhemsplacerade barn tillkom i statistiken över hur många fosterbarn myndigheterna hade kännedom om. Inventeringarna visar vilken betydelse kartläggning av privata fosterhem har haft.

I samband med att barnbidragen infördes 1948 tillkom ytterligare ett antal fosterbarn till myndigheternas kännedom. Barnbidraget för fosterbarn utbetalades nämligen till den som i lagstiftningen kallades för ”barnafostraren”, det vill säga den person hos vilken barnet bodde. Det gjorde det angeläget för privata fosterhem att anmäla till myndigheterna att de var ”barnafostrare”.²⁸

Att de privata fosterhemmen ingick i barnavårdsnämndernas verksamhet blir tydligt om man studerar årsberättelser från lokala barnavårdsnämnder. Där redovisas hur många tillsynsbesök av privatplacerade barn som gjordes vart år. Det hände att fosterbarnsinspektörerna besökte fler privatplacerade än myndighetsplacerade barn.²⁹

Även i offentlig nationell statistik har de privatplacerade fosterbarnen ingått i statistik över barnavårdsnämndernas verksamhet.

1966 märks ett skifte i hur SCB räknat fosterbarnen. Tidigare hade bara fosterbarn som inte omhändertagits av barnavårdsnämnden räknats i kolumnen fosterbarn. 1962 fanns det 15 150 sådana privat placerade fosterbarn som barnavårdsnämnderna hade kännedom om. När statistiken ändrades 1966 kom även alla fosterbarn som omhändertagits av barnavårdsnämnden att inkluderas i statistiken över fosterbarn. Då fanns det enligt SCB 29 797 fosterbarn i riket.³⁰

Från och med 1966 är det inte längre möjligt att skilja placeringar som skedde på barnavårdsnämndens initiativ från placeringar som skedde utanför barnavårdsnämnden i SCB:s *Statistisk Årsbok för Sverige*. Beräkningar av hur många fosterbarn det funnits i riket inkluderar alltså även de privatplacerade barnen. Det talar för att en

²⁸ Sköld & Söderlind, pågående forskningsprojekt *Fosterbarn i lokalsambället – regional och lokal variation i svensk fosterbarnsvård ca 1900–2000*.

²⁹ Sköld & Söderlind, pågående projekt.

³⁰ Tabell 271, Barnavård: nämndernas verksamhet 1962–1967, i *Statistik Årsbok för Sverige 1969*, Stockholm: Statistiska centralbyrån 1969, s. 255.

uppdelning mellan barnavårdsnämndens placeringar och de som skedde på privata initiativ är problematisk.

Tabell 1.2 Antalet fosterbarn i Sverige enligt tabell 271 i *Statistik årsbok 1969*

1962	1963	1964	1965	1966	1967
15 150	13 685	12 185	11 045	29 797	25 408

Anmärkning: "Siffrorna för åren 1962–1965 avser enbart av barnavårdsnämnd inte omhändertagna fosterbarn. Fr.o.m. år 1966 har även omhändertagna fosterbarn medräknats." Citat från *Statistik Årsbok för Sverige 1969*, Stockholm: Statistiska centralbyrån 1969, s. 255.

Siffrorna som angetts visar att de privata placeringarna, eller placeringar som inte skett genom omhändertagande av barnavårdsnämnd, var mycket vanliga. De utgjorde troligen omkring knappt hälften av alla fosterhemsplaceringar som barnavårdsnämnderna hade kännedom om under större delen av 1900-talet.

Slutsats

Vår slutsats är att det under hela 1900-talet inte har gjorts någon skillnad på privata och formella fosterhemsplaceringar i de lagtexter som rör fosterbarns vård. Den väsentliga gränsdragningen gick i stället fram till 1945 mellan placeringar för vilka ersättning utgick och placeringar som enligt uppgift inte inbegrep några ekonomiska transaktioner. Samhället har haft skyldigheter att utöva tillsyn över fosterhem som på ett eller annat sätt tagit betalt för att vårda fosterbarn, oavsett om pengarna utgick från myndigheter (fattigvårdsnämnd eller barnavårdsnämnd) eller från enskilda personer.

Privata placeringar av barn i fosterhem har under hela 1900-talet varit vanligt förekommande i Sverige. De har ibland skett mot ersättning, ibland utan att pengar varit inblandade. Barn som placerades "gratis" stod fram till 1945 utanför samhällets skydd och barnavårdsnämnderna hade inget ansvar för tillsyn av dessa hem. Men efter 1945 har barnavårdsnämnderna haft tillsynsansvar för alla barn som vistats i fosterhem inom kommunen, oavsett vem som placerat dem.

Under den tid 1902 års lag var i kraft såg samhällets ansvar olika ut om barnet var placerad hos nära anhörig (far- eller morföräldrar) eller hos helt främmande personer. Här är det viktigt att observera

att även myndigheter placerade barn hos far- och morföräldrar. Formella placeringar kunde alltså göras utan att barnen var underställda fosterbarnsbegreppet enligt lagstiftningen.

Att det funnits barn som har varit placerade i fosterhem utan att ha varit omhändertagna med stöd i någon av de lagtexter som reglerat fosterbarnsvården under 1900-talet innebär inte att myndigheterna har saknat skyldigheter rörande dessa barn. Tillsynsansvaret för dessa barn har vilat lika tungt på barnavårdsnämnder och socialtjänst som för de barn som myndigheterna aktivt har placerat.

En förutsättning för att kunna avkräva myndigheterna ansvar har dock varit att myndigheterna har haft kännedom om var barnen vistas.

Vår sammanställning visar att myndigheterna kände till och inspekterade många av de privatplacerade barnen samt att mörker-talet förmodligen sjönk med tiden.

Min bedömning

Den ovanstående redovisningen av lagar och praxis visar att kommunerna under hela 1900-talet hade ett stort ansvar även för s.k. privatplacerade barn.

Jag anser att, om myndigheterna har haft kännedom om ett barns vistelse i ett privat arrangerat fosterhem och därmed hade tillsynsansvar för detta barn, bör också personer som har vanvårdats i sådana miljöer omfattas av Upprättelseutredningens olika förslag.

1.8 Finska krigsbarn

I utredningens delrapport³¹ förde vi ett resonemang om gruppen *finska krigsbarn* som i stort antal togs emot i svenska familjer under andra världskriget. Vi konstaterade att det från början inte fanns uttryckliga regler om att de sociala myndigheterna skulle godkänna hemmen. Vårt resonemang mynnade ut i slutsatsen att om placeringen av ett krigsbarn skedde *efter 1944* skulle barnavårdsnämnden godkänna de mottagande hemmen. Således omfattades erfarenheter av vanvård i dessa hem av utredningens uppdrag.

³¹ SOU 2009:99.

Upprättelseutredningen

Upprättelseutredningen har grundat sina ställningstaganden om privata placeringar i förhållande till finska krigsbarn på vår delrapport. Privata placeringar ska inte omfattas av ersättningen, enligt Upprättelseutredningens förslag. Den drog också slutsatsen att ”den absoluta merparten av de barn som kom till Sverige under andra världskriget, så kallade finska krigsbarn, inte omfattas av möjligheten till ersättning.”³²

Staten var aktiv vid placeringen av finska krigsbarn

I det fortsatta utredningsarbetet har vi fått ta del av material som nyanserar bilden av hur stat och kommun var engagerade i placeringarna av de finska krigsbarnen. Det är också en fråga som Riksförbundet Finska Krigsbarn tar upp i sitt remissvar på Upprättelseutredningen.³³

Centrala Finlandshjälpen, som skötte krigsbarnsverksamheten under vinterkriget 1939–40, bildades den 5 december 1939 som en privat organisation. Den fick samma månad ett bidrag om en halv miljon kr från den svenska regeringen för att förbereda transporterna av finska barn till Sverige. Redan i slutet av december samma år blev Centrala Finlandshjälpen en *statlig kommitté*.³⁴

Kommittén för Finska Sommarbarn hade redan före fortsättningskriget bröt ut i slutet av juni 1941 tagit över fyra båtlastar barn. Senare under 1941 ombildades kommittén till *Hjälpkommittén för Finlands barn* och barntransporterna tog fart igen. Hjälpkommittén var en privat organisation, men den agerade i nära samarbete med svenska myndigheter. Den hade också ett omfattande statsstöd. När de många barnhemmen för finska krigsbarn började inrättas krävdes tillstånd från *länsstyrelsen* och *provinsialläkaren* skulle höras liksom *barnavårdsnämnden*.³⁵ Så var fallet för alla som grundade privata barnhem under den här tiden.

Av Tapani Rossis efterforskningar framgår att *Statens Utrymningskommission* hade uppdraget att inrätta karantänsanläggningar för de finska krigsbarnen men att ansvaret snart övergick till

³² SOU 2011:9, s 150–151.

³³ Yttrande 2011-04-27 från Riksförbundet Finska Krigsbarn. Dnr S2011/1550/FST

³⁴ Carlquist, Erik, *Solidaritet på prov: finlandshjälp under vinterkriget*, Allmänna förl., Diss. Stockholm: Univ., Stockholm, 1971. s. 71 f.

³⁵ Rossi, Tapani, *Räddade till livet: om en stor svensk hjälpsats för Finlands barn 1939–1949*, Tapani Rossi, Höör, 2008.

Civilförsvarsstyrelsen. Medicinalstyrelsen tillsatte läkare vid anläggningarna som hade rapporteringsskyldighet till myndigheten.

Sammanfattningsvis: Det finns anledning att revidera bilden av myndigheternas engagemang i frågan om finska krigsbarn som gavs i vår delrapport. Efter 1944 krävdes det att barnavårdsnämnderna i kommunerna godkände placeringarna av finska barn i fosterhem. Så långt stämmer vår beskrivning i delrapporten. Men redan dessförinnan hade staten ett omfattande engagemang i frågan om mottagande och placering av barn. Det skedde först genom statsbidrag och bildande av en statlig kommitté, senare genom att flera myndigheter Statens Utrymningskommission, Civilförsvarsstyrelsen, Medicinalstyrelsen och Socialstyrelsen hade ett operativt ansvar för verksamheten.

Min bedömning

De finska krigsbarnen var privatplacerade i formell mening, men den svenska staten var på ett mycket aktivt sätt engagerad i placeringen av finska krigsbarn.

Av samma anledning som andra privatplacerade barn, anser jag att de finska krigsbarn som utsatts för övergrepp och allvarlig försummelse i sina placeringar bör omfattas av Upprättelseutredningens olika förslag.

1.9 Psykologiskt stöd för intervjupersoner

Erfarenheterna från bland annat de norska granskningarna visade att intervjuerna kan väcka till liv känslor som är förknippade med de svåra upplevelser som intervjun berör. Frågan om att erbjuda psykologiskt stöd till de intervjupersoner som så önskar togs därför upp redan i direktiven till utredningen.

Efter en upphandling som utredningen genomförde kom stödet till intervjupersonerna att utföras av Förbundet S:t Lukas, med tillgång till psykoterapeuter i hela landet.

I kapitel 7, Intervjuns betydelse för den intervjuade, redogör vi kort för en enkät som till viss del handlar om det psykologiska stödet till intervjupersonerna. Det finns anledning att också nämna de risker för enskilda personer som är förknippade med att minnen från barndomens övergrepp och försummelse aktiveras. Regeringen betonade i direktiven till utredningen behovet av psykologiskt

stöd i nära anslutning till intervjuerna. Våra erfarenheter bekräftar behovet av att ha tillgång till psykologiskt stöd för att bearbeta vad som kommer upp efter intervjun och även vid läsningen av arkivhandlingarna.

Upprättelseutredningen har föreslagit att det inrättas en myndighet med uppgift att handlägga utbetalningarna av ersättning till enskilda som drabbats av övergrepp och allvarlig försummelse. Processen ska vara skriftlig, med möjlighet att personligen inställa sig inför nämnden och redogöra för sin sak. I det sammanhanget kan man förutse att myndigheten kommer att hamna i samma riskabla situation som Vanvårdsutredningen. Obehagliga minnen aktiveras och enskilda behöver psykologiskt stöd för att hantera dem.

Min bedömning

Den myndighet som enligt Upprättelseutredningens förslag ska behandla ansökningar om ersättning bör erbjuda den enskilde psykologiskt stöd i nära anslutning till att ansökningar handläggs.

1.10 Utredningens organisation och arbetsbelastning

I sekretariatet har personal med olika erfarenheter arbetat; journalistik, tidigare utredningsarbete, socialt arbete, psykoterapi och behandling, samt en arkivarie, en assistent och en forskare inom området barndomshistoria. Intervjuteamen sattes samman så att en man och en kvinna till största del skulle intervjua tillsammans.

Utredningsarbetet har medfört omfattande arbetsuppgifter omkring anmälan, genomförande av intervjuer, dokumentation, information, råd och stöd per telefon, reseadministration m.m.

Under utredningens sista år, efter det att Upprättelseutredningens förslag presenterades, har det varit en omfattande informationsverksamhet på telefon. På några månader, fram till mitten av maj 2011, tog utredarna emot och besvarade mer än 700 telefonsamtal och brev från personer som inte tidigare hört av sig eller intervjuats. Till detta kom också ett oräkneligt antal samtal från personer som tidigare intervjuats av utredningen och som ville informeras om ”vad som händer nu”.

1.11 Handledning för sekretariatet

Arbetet i utredningen har inneburit stora känslomässiga påfrestningar för de anställda. Det har funnits tillgång till professionell hjälp för att förstå och bearbeta informationen från intervjupersonerna och sina egna reaktioner. Det är ur arbetsmiljösynpunkt fullständigt självklart att ett sådant här arbete kräver goda psykosociala förutsättningar.

Min bedömning

Också handläggarna i den av Upprättelseutredningen föreslagna nämnden/myndigheten bör få tillgång till psykosocialt stöd i arbetet.

1.12 Expertgrupp

Expertgruppens uppgift har främst varit att ge utredningen råd och stöd om metodfrågor, avgränsningar och etik i utredningsarbetet. Expertgruppen har bestått av sex personer, varav fem är forskare från barn- och ungdomspsykiatri, barns behov och rättigheter, socialt arbete samt historia. En är arkivarie. Möten med expertgruppen har skett tre till fyra gånger per år.

1.13 Referensgrupp

Referensgruppen har under arbetet med slutrapporten bestått av representanter för föreningarna Stulen Barndom och Samhällets styvbarn. Möten med referensgruppen har skett tre till fyra gånger per år.

2 Utredningens definition av vanvård

I utredningens delrapport diskuterade vi vanvård ur ett historiskt perspektiv och sökte svaret på frågan; ”vad är vanvård”.¹

I direktiven till utredningen talar man om ”handlingar som även vid tiden för händelsen skulle ha bedömts som allvarliga övergrepp och vanvård”.²

I utredningens arbete har *vanvård* delats in i *övergrepp* och *försummelse*.

2.1 Strategiska ställningstaganden

Utredningen ägnade inledningsvis arbete åt att försöka åstadkomma en definition av vanvård. Dessa försök fick större utrymme i delrapporten och den intresserade läsaren hänvisas dit.

Vi är medvetna om att behandling av barn har varierat över tid men har ändå valt en tidsobunden vanvårdsdefinition.

2.1.1 Synen på barn och barnuppfostran har förändrats över tid

Inledningsvis undersökte vi vad som har varit oacceptabla handlingar mot barn i olika tider. Ett sätt att ringa in detta är att undersöka vad som i olika tider har varit brottsliga handlingar mot barn. Då det stod klart att brottsliga handlingar har varit ett snävare begrepp än acceptabla handlingar, dvs. att det funnits handlingar som ansetts oacceptabla utan att någon kunnat fällas för dem.

¹ För en utförligare beskrivning hänvisas till SOU 2009:99, Utredningen om vanvård i den sociala barnvården, *Vanvård i social barnvård under 1900-talet: delbetänkande*, Fritzes, Stockholm, 2009. Kapitel 4–5, sid. 97-134.

² Dir 2006:75.

Därför utgör lagtexterna ingen lämplig utgångspunkt för en definition. Kartläggningen av vanvården i delrapporten visade att det var ytterst sällsynt att personer kom till utredningen och berättade att de utsatts för handlingar som var accepterade uppfostringsmetoder i sin tid.

Om exempelvis ett fosterbarn dagligen ensamt fick arbeta hårt i fosterfamiljens jordbruk ansåg vi att barnet blev skadligt utnyttjat i arbete. Men om alla i familjen, inklusive de biologiska barnen, fick arbeta i jordbruket kanske det inte uppfattades som att fosterbarnet utnyttjades. Det var vardag för alla och fosterbarnet särbehandlades inte. Om arbetet inverkade menligt på utbildning och hälsa var det vanvård, även om det delades av flera.

2.1.2 En barnrättsorienterad definition

Arbetet med att definiera vanvård ledde fram till några strategiska ställningstaganden:

För det första kan det inte ha betydelse för utredningens val av vanvårdskategorier om det finns en samsyn eller forskningsmässigt stöd för att övergreppen eller försummelsen skulle vara skadliga på kort eller lång sikt för barnet. Sådana samband är nämligen ofta svåra att belägga och måste i detta sammanhang lämnas därhän. Vi avstår således ifrån att vid *registreringen av vanvård* bedöma om exempelvis inlåsning är skadligare än kroppssaga eller om ett sexuellt övergrepp är skadligare än att ha blivit utnyttjad i hårt kroppsarbete under hela barndomen. Vi tar inte heller ställning till om det alls är skadligt för ett barn att aldrig få julklappar eller att bli kallad horunge av sina fosterföräldrar.

För det andra skedde den vanvård som intervjupersonerna berättat om under olika tider. Lagar och allmänt rättsmedvetande, idéer om barnuppfostran, religion och samhälle skilde sig från dagens värderingar. För själva *registreringen* av vanvården har vi dock inte tagit hänsyn till detta. Vi återger det som intervjupersonerna berättat om.

För det tredje ledde arbetet med att definiera vanvård fram till att vi antog ett barnrättsbaserat perspektiv i stället för lagar, forskningsresultat och analys av vid olika tidpunkter förhärskande idéer och värderingssystem. FN:s konvention om barnets rättigheter (Barnkonventionen) blev vägledande. En uttalad vetenskaplig/juridisk ansats fick således ge vika för en *barnrättsbaserad*

och *normativ hållning* i fråga om utredningens vanvårdsdefinitioner. Det är därför *händelser* utan hänsyn till eventuell skadlighet, inte upplevelser, som intervjupersonerna berättat om, som har registrerats.

2.2 Vanvård delas in i övergrepp och försummelse

Utredningens definition av vanvård utgår således från Barnkonventionen. Det bemötande av ett enskilt barn som i något avseende avviker från de rättigheter som stadgas i konventionen definieras som vanvård av utredningen. Barnets rättigheter har operationaliserats och kategoriserats för varje intervjuperson. Den struktur som utredningen använder sorterar vanvård i två grupper, *övergrepp* och *försummelse*.

Övergrepp delas in i; fysiskt/emotionella övergrepp och sexuella övergrepp. Utredningen har inte funnit det meningsfullt att skilja på fysiska övergrepp och emotionella övergrepp trots att flera försök har gjorts i den riktningen. Tanken är att alla övergrepp innehåller komponenter av emotionella kränkningar.

De fysiska/emotionella övergreppen är indelade i; fysiskt våld med tillhygge, övrigt fysiskt våld, skadligt tvång, regler och straff, hot och hotfulla situationer, integritetskränkning, särbehandling och orättvisor.

De sexuella övergreppen är indelade i hands on övergrepp som innebär beröring/ penetrering av offret och hands off övergrepp, där offret inte är utsatt för fysisk beröring.

Försummelse delas in i; otillräcklig omvårdnad i fosterhem/ institution, otillräcklig tillsyn av fosterföräldrar eller institutionspersonal samt bristfällig skolgång.

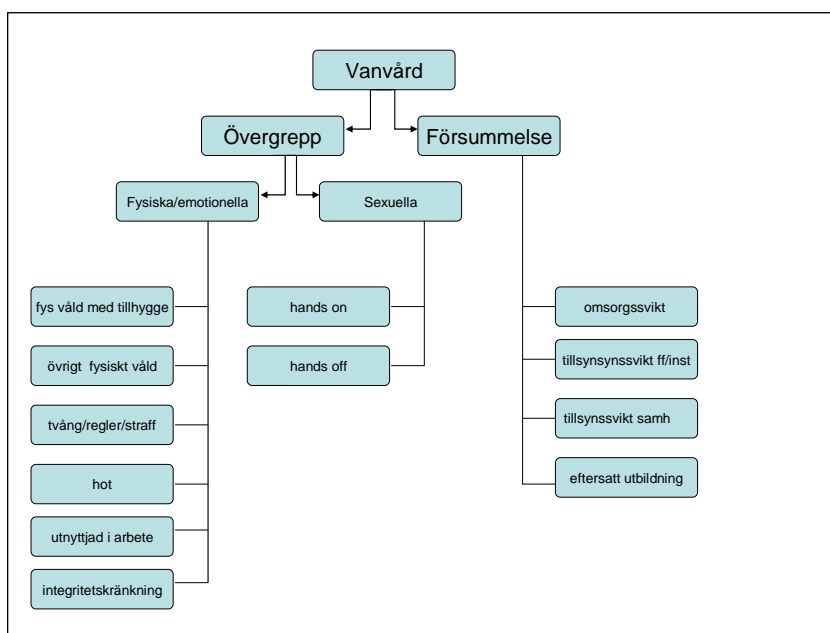
2.3 Vanvårdskategorier i en databas

För att det skulle bli möjligt att analysera den vanvård som intervjupersonerna hade berättat om konstruerade vi en databas för att notera vanvården från varje intervju. Då blev det möjligt att ta fram resultat för varje kategori av övergrepp och försummelse.

Kategorierna för vanvård i databasen är ordnade i en struktur där det överordnade begreppet vanvård är uppdelat i två underkategorier: *övergrepp* och *försummelse*. Övergreppen är i sin tur uppdelade på *fysiska/emotionella* övergrepp och *sexuella* övergrepp.

Efter figur 1 följer definitioner av varje kategori som återfinns i diagrammets olika boxar.

Figur 1

2.4 Övergrepp

2.4.1 Definition fysiskt våld med tillhygge

Intervjupersonernas beskrivning av avsiktligt våld riktat mot barnets kropp där förövaren antingen höll i det tillhygge som användes för att utöva våldet, kastade föremål mot barnet, band barnet eller besköt barnet.

2.4.2 Definition övrigt fysiskt våld

Intervjupersonernas beskrivning av avsiktligt våld riktat mot barnets kropp utan tillhygge som kunde innebära: slagen med öppen eller knuten hand, sparkad/trampad/knäad, knuffad/kastad, skakad/fasthållen, nedtryckt, lyft/dragen, skallad, nypt, bespottad,

kvävd, bränd, dränkt, skållad, kyld, biten, urinerad på, riven, skrubbad blodig.

Barn jagad med bil, hund som hetsades mot barn, barn som tvingades skada sig själv med exempelvis rakblad, är gränsfall men betraktas inte i detta sammanhang som våld med tillhygge och faller således under denna kategori, övrigt fysiskt våld.

2.4.3 Definition hot/hotfulla situationer

Situationer under placeringsperioden, händelser, stämningar och hotelser, uttalade eller outtalade, där intervjupersonerna beskriver hur de som barn upplevt stark rädsla, oro eller förvirring.

2.4.4 Definition skadligt utnyttjad i arbete

Intervjupersonernas beskrivning av hur de som barn dagligen utnyttjades i hårt/tungt arbete i exempelvis jordbruk, skogsbruk, hushållsarbete eller annan verksamhet, på ett sådant sätt att det hade menlig inverkan på barnets hälsa, utveckling och skolarbete.

2.4.5 Definition integritetskränkning, särbehandling och orättvisor

Intervjupersonernas beskrivningar av att ha varit utsatt för något av följande.

1. Negativ särbehandling,
2. Berövad/begränsad kontakt med närstående,
3. Kränkande tilltal,
4. Berövad kulturell/politisk/religiös identitet,
5. Kroppsligt integritetskränkt,
6. Förnedrad och orättvis behandlad,
7. Socialt isolerad/begränsad rörelsefrihet,
8. Kontroll av kommunikation/dagbok/telefon/post,
9. Berövad ägodel eller djur,
10. Felaktigt diagnostiserad,
11. Tvångsabort/tvångssteriliserad

2.4.6 Definition sexuella övergrepp

Intervjupersonernas beskrivningar av handlingar eller situationer med sexuell innebörd där en vuxen eller ung person utnyttjade dem som barn för att tillfredsställa egna sexuella behov.

Sexuella övergrepp kan delas in i två olika typer:

- Hands-off, övergrepp utan fysisk kontakt kan innebära; blottning, voyeurism,³ ”sexprat” samt exponering för pornografiskt material.
- Hands-on, övergrepp med fysisk kontakt kan vara; ofrivillig kroppslig närhet, beröring, kyssar, smekningar och omfamningar, beröring av bröstet, genitalia och/eller anus, onani, oralsex, att föra in finger, föremål eller penis i anus eller vagina. Det kan också vara att barnet uppmuntras/tvingas att mot sin vilja beröra förövaren och/eller utöva sexuella handlingar på förövaren.

2.4.7 Definition fysiskt och/eller psykiskt skadligt tvång, regler och straff

Uttalad eller outtalad ordning för barnets beteende/uppförande och dagliga livsföring som av intervjupersonen beskrivits som fysiskt och/eller psykiskt skadlig, eventuellt åtföljda av bestraffningar som av intervjupersonen beskrivits som psykiskt och/eller fysiskt skadliga.

2.5 Försummelse

Intervjupersonernas beskrivningar av eftersatt skolgång samt den som vårdar barnets, underlåtenhet/oförmåga/ovilja att tillgodose barnets grundläggande behov, att garantera och befrämja barnets trygghet, säkerhet och utveckling i psykologiskt, medicinskt, socialt och fysiskt avseende.

³ Fackuttryck för ”smygtittning”/fönstertittning.

2.5.1 Otillräcklig omvårdnad

Med otillräcklig omvårdnad avses sådant som fosterföräldrarna eller institutionspersonalen främst ansvarar för; att exempelvis inte ha fått medicin eller läkarvård vid sjukdom, inte ha fått gå till tandläkaren, inte haft tillgång till tvål och tandborste, inte kunnat äta sig mätt, fått gå i omoderna, trasiga, för kalla kläder, inte haft egen säng, etc.

2.5.2 Otillräcklig tillsyn

Med otillräcklig tillsyn avses att de som är satta att vårda barnet inte har haft uppsikt; barnet har fått visats i farliga miljöer, haft tillgång till alkohol och narkotika i placeringen, varit utsatt för mobbning och pennalism av andra barn, kunnat avvika i perioder utan att någon brytt sig, etc.

2.5.3 Otillräcklig skolgång

Otillräcklig skolgång innebär till exempel att barnet inte kunnat fullgöra obligatorisk skola, nekats fortsatta studier efter folkskola/grundskola, inte fått stöd och hjälp med att sköta skolarbetet. Möjlighet att registrera otillräcklig skolgång på grund av skador/blåmärken till följd av misshandel finns också. Undermålig kvalitet på den undervisning som ibland bedrevs i skolor knutna till olika institutioner finns även som vanvårdskategori under denna rubrik.

3 Arkivhandlingar som källa till den sociala barnavårdens historia

Ett av syftena med att tillsätta Vanvårdsutredningen var att de i dag vuxna personer som i barndomen drabbats av övergrepp och försummelse skulle få upprättelse. Det förväntades ”en rapport som dels ska ge upprättelse åt de drabbade, dels ge lärdom för framtiden.”¹

I uppdraget har legat att redovisa både intervjuer och tillgängliga arkivhandlingar. I detta kapitel och i kapitel 6 redovisas utredningens erfarenheter från arbetet med arkivhandlingar och vilken betydelse de kan ha haft för intervjupersonerna och deras berättelser om vanvård.

3.1 Muntliga källor kompletteras med arkivhandlingar

Utredningens resultat baseras främst på muntliga källor. Det är vad människor uppger att de minns som utredningen registrerat. Ett annat perspektiv, ibland kompletterande ibland motsägelsefullt, ges genom att studera barnavårdsnämndens eller socialtjänstens berättelse om det enskilda barnet. För att göra detta får vi söka oss till en annan typ av material – arkivhandlingar, i vilka anteckningar, beslut och journaler från barnavårdsnämnd/socialtjänst, barnhem, barn- och ungdomspsykiatri eller andra instanser finns bevarade.

De personer som utredningen intervjuat har tillfrågats om de vill att utredningen ska beställa material från arkiv och om utredningen får ta del av det inhämtade materialet. Somliga har önskat att arkivhandlingarna skulle skickas direkt hem till dem, men de flesta har gett utredningen sin tillåtelse att granska akterna. Därför

¹ Dir. 2006:75.

har vanvårdsutredningen ett stort och unikt material som består av både intervjuer och arkivhandlingar.

Liksom muntliga källor rymmer också arkivhandlingar brister. De källkritiska problemen med den sociala barnvårdens akter handlar om vem som kommer till tals och vem som inte gör det. Vem har mandat att uttala sig om andra? Vem blir inte tillfrågad? För vem skrivs journalanteckningar och andra anteckningar i akten? Hur utformas blanketter och formulär och vad ger det tjänstemännen utrymme att skriva om? Ytterligare problem uppstår då akter försvunnit eller gallrats på felaktigt sätt.

I det här kapitlet diskuteras styrkor och svagheter i arkivhandlingarna och de erfarenheter utredningen har gjort av arkivhanteringen i Sverige. Vilken betydelse kan arkivhandlingarna ha för den enskildes historia och upprättelse? I kapitel 6 belyses genom fallstudier hur arkivhandlingarnas version och intervjupersonernas berättelser kan komplettera och skilja sig från varandra.

Eftersom utredningen har intervjuat personer från alla delar av landet kommer arkivhandlingarna från flera olika kommuner. Det har gett oss inblickar i hur olika arkivhantering och handläggning kan se ut. I forskningen är sådana erfarenheter begränsade.

Vetenskapliga studier är oftast avgränsade till ett eller några geografiska områden inom ett land. De studier som finns bekräftar våra iakttagelser nämligen att akternas kvalitet varierar avsevärt

Kapitlet är uppdelat i fyra delar där vi redogör för:

1. vilka generella riktlinjer som har funnits över tid med avseende på vad barnvårdsakter och socialakter bör innehålla,
2. vilka brister med arkivhandlingar som har påtalats i forskning,
3. vilka riktlinjer som funnits för vad som bör bevaras och gallras,
4. några allmänna reflektioner kring utredningens erfarenheter av att rekvirera arkivhandlingar och vilka möjligheter till upprättelse som eventuellt kan rymmas i arkivhandlingarna.

3.2 Vad bör barnvårdsakter och socialakter innehålla?

Arkivhandlingar som vi hämtat in kan vara upprättade på 1920-talet eller så sent som på 2000-talet. Under denna långa tid har både myndigheternas praxis och innehållet i akterna förändrats.

Vi har tagit reda på om det funnits generella riktlinjer för vilka uppgifter som ska finnas med i utredningar till grund för beslut att omhänderta och placera barn. Hur har dessa riktlinjer i så fall förändrats? Det är väsentligt att undersöka detta för att förstå vad som eventuellt saknas i de akter som hämtats in och det urval vi har specialstuderat. Lagstiftning och gallringsregler för den här typen av material har studerats.

Lagtexterna är knapphändiga när det gäller detaljerade uppgifter om vad som ska ingå i en utredning. Däremot har det genom åren funnits stadgor, kungörelser, råd och anvisningar samt allmänna råd med tydligare uppgifter om vad som bör dokumenteras.

Vi kan också konstatera att gallringsföreskrifterna som kom till i samband med socialtjänstreformen var otydliga. Det är troligt att akter därför gallrats felaktigt.

3.3 Lag 1924 om Samhällets barnavård (SFS 1924:361)

Avsnittet baseras på vad som står i lagens kapitel 1 (Om barnavårdsnämnd. Verksamhetsområde och uppgifter), kapitel 2 (Om uppsikt över samhällets barnavård) samt kapitel 3 (Om barns omhändertagande och barnavårdsnämndens därmed sammanhängande verksamhet).

I 17–18 §§ behandlas anmälan till och undersökning av barnavårdsnämnden.

Efter att en anmälan inkommit till nämnden, dess ordförande eller ledamot skulle ordföranden eller där det finns kretsombud ”oförtövat” (utan dröjsmål) inhämta kännedom om barnets levnadsförhållanden och andra ”inverkande omständigheter”.

Om barnet går eller har gått i skola *bör* lärare eller lärarinna kallas till överläggning om barnet. De framgår inte i lagstiftningen om det innebär att ett skriftligt yttrande från läraren *bör* finnas med i utredningen.

Om det finns anledning att tro att sjukdom, andlig eller kroppslig svaghet är orsaken till att ett barn *bör* omhändertas *ska* yttrande från läkare inhämtas. Om barnet tillhör en främmande trosbekännelse och församlingens ledare är bosatt inom kommunen *ska* han få tillfälle att yttra sig.

Under 24–25 §§ anges hur själva omhändertagandet ska gå till.

Både föräldrar och barn över 15 år ska ges tillfälle att yttra sig muntligt eller skriftligt om barnvårdsnämnden planerar att besluta om skyddsuppfostran (tvångsomhändertagande).

Delgivningsbeslut, dvs. beslut om barns omhändertagande, *ska* ges till föräldrarna och detta delgivningsbeslut *ska* förvaras i nämndens handlingar.

I samband med att föräldrarna får delgivningsbeslutet ska de också avkrävas en skriftlig förklaring (medgivande eller inte medgivande) huruvida de samtycker till nämndens beslut. Denna förklaring *ska* bevaras bland nämndens handlingar.

Föräldrar och barn över 15 år ska alltid ges möjligheten att yttra sig över nämndens planerade beslut om omhändertagande men det finns inget i lagtexten som anger att ett sådant yttrande bör sparas.

När 1924 års lag arbetades om under 1940-talet tillkom stadgor som preciserade kraven på barnvårdsnämnder, barnhem och fosterhem.

En ändring innebar att barn som vårdades hos andra *utan att ersättning utgick* kom att räknas som fosterbarn och därför skulle stå under barnvårdsnämndens tillsyn.²

Fosterbarnsinspektören³, skulle föra noggranna anteckningar vid sina besök i fosterhemmen. Minst en gång om året skulle barnvårdsnämnden delges vad som framkommit vid tillsynsbesöken.⁴

Kungl. Maj:ts stadga om barnvårdsanstalter från samma år föreskrev att det skulle föras en förteckning över de barn som togs in på en barnvårdsanstalt.⁵

3.4 1960 års barnvårdslag

Avsnittet baseras på vad som står i kapitel 1 (Inledande bestämmelser), kapitel 2 (Barnvårdsnämnd), kapitel 3 (Förfarandet i ärenden hos barnvårdsnämnden) samt kapitel 4 (Barnvårdsnämndens ingripanden).

1960 års barnvårdslag (SFS 1960:97) innehåller färre detaljer om vad som ska tas upp i en utredning inför en eventuell placering

² 49 § Lag angående ändring av lagen den 6 juni 1924 (nr 361) om samhällets barnvård och ungdomsskydd (barnvårdslag), (1945:503). Se även Höjer, Karl, *Samhället och barnen: svensk lagstiftning till skydd och stöd för barn*, Norstedt, Stockholm 1946, s. 231, 233.

³ Tjänsteman hos barnvårdsnämnden med uppgift att rekrytera, utreda och utöva tillsyn över fosterbarnsvården i kommunen.

⁴ 11 § Kungl. Maj:ts stadga om fosterbarnsvård och fosterbarnskontroll (1945:509).

⁵ 15 § Kungl. Maj:ts stadga om barnvårdsanstalter (1945:507).

än tidigare lag; ”vad som framkommit vid utredningen av betydelse i ärendet ska upptecknas i protokoll eller tillvaratagas på annat betryggande sätt.” (3 kap, 14 §).

Om ärendet gäller ingripande enligt 25 § (omhändertagande) eller 50 § (förbud för biologiska föräldrar att ta barnet från fosterhemmet) *ska* läkarintyg anskaffas. Alla barn som skulle omhändertas skulle alltså undersökas av läkare.

Om utredningen gäller barnavårdsnämndens ingripande eller fosterbarnsvård *bör* den omfatta hembesök (18 §), men det står dock inget om hur hembesöket ska dokumenteras.

Innan barnavårdsnämnden avgör ett ärende ska barn och föräldrar till barn över femton år och föräldrar till barn under femton år underrättas om vad som har framkommit och ges tillfälle att yttra sig. Detta kunde frångås om ärendet behövde avgöras snabbt. ”Begär den som är berättigad att yttra sig att bli muntligen hörd inför nämnden, ska förhör med honom anordnas, om ej särskilda skäl föranleder annat.” (19 §).

Beslut från barnavårdsnämnden *ska* (i den mån det inte anses obehövt) innehålla de skäl som beslutet grundar sig på (21 §).

Beslutet *ska* meddelas den det berör skriftligt.

Den som fått beslutet *ska* skriftligen förklara (medge) om han samtycker till att beslutet verkställs.

Till skillnad från 1924 års lag finns det en skrivning om att *allt som har betydelse för ärendet ska nedtecknas i protokoll eller bevaras på annat sätt*.

1960 års barnavårdsråd nämner inget om att lärare eller ledare/föreståndare för annan trosbekännelse ska lämna uppgifter för utredningen.

3.4.1 Kungörelse om fosterbarnsvård

Kungörelsen om fosterbarnsvård⁶ preciserade hur ett ärende skulle dokumenteras under den tid ett barn var omhändertaget. Skrivningarna påminde till viss del om det som funnits i stadgorna från 1945, men de hade blivit mer detaljerade.

Fosterbarnsinspektören skulle föra anteckningar om tillsynen på ett av Socialstyrelsen fastställt formulär. Minst en gång om året skulle barnavårdsnämnden delges vad som framkommit under till-

⁶ Kungl. Maj:ts kungörelse om fosterbarnsvård (1960:594).

synen. Om fosterbarnsinspektören avgick från sitt uppdrag skulle handlingarna ”ofördröjligen” överlämnas till barnvårdsnämnden.⁷

3.4.2 Stadga för barnvårdsanstalter

Av stadgan för barnvårdsanstalter framgick att barnhemmen hade en rapporteringsskyldighet till länsstyrelsen.⁸

Varje kvartal skulle barnhemmen meddela vilka barn som vårdats sammanhängande under ett halvår. Namn, födelsedatum, tidpunkt och anledning till intagning, samt uppgift om varför barnet fortfarande vårdades skulle meddelas.

Journaler skulle föras över alla barn. Det påpekades särskilt att journalen skulle innehålla beslut om isolering och orsakerna till att isolering hade tillämpats.

3.4.3 Råd och anvisningar från Socialstyrelsen

Villkoren för dokumentationen preciserades ytterligare i Socialstyrelsens *Råd och anvisningar*.

Anteckningarna skulle vara omfattande och redogöra för barnens förhållanden i fosterhemmen.

Ett särskilt avsnitt om fosterbarnsinspektörens uppdrag illustrerar vad som skulle dokumenteras och återges därför i sin helhet:

I kungörelsen 15 § 1 st. sägs, att fosterbarnsinspektör skall föra anteckningar rörande tillsynen enligt formulär, som fastställs av socialstyrelsen.

Även om en fosterbarnsinspektör tycker sig känna fosterbarnen så bra, att hon inte har något behov av att föra anteckningar, är hon alltså skyldig att föra sådana. Anteckningarna är icke avsedda som stöd för fosterbarnsinspektörens minne. Enligt kungörelsen 15 § 2 st. skall anteckningarna i utdrag eller på annat lämpligt sätt delgivas barnvårdsnämnden så snart anledning därtill finnes och minst en gång om året. Genom fosterbarnsinspektörens anteckningar skall barnvårdsnämnden skaffa sig information om de fosterbarn, som står under nämndens tillsyn. Även länsstyrelsen skall genom fosterbarnsinspektörens anteckningar kunna skaffa sig en bild av fosterbarns förhållanden. Därtill kommer, att en nytillträdande fosterbarnsinspektör för att få kännedom om sina ärenden är beroende av sin företrädares anteckningar.

⁷ 15 § Kungl. Maj:ts kungörelse om fosterbarnsvård (1960:594).

⁸ 20, 21 § Kungl. Maj:ts stadga för barnvårdsanstalter (1960:595).

Av de sagda framgår, att fosterbarnsinspektörens anteckningar inte bör vara för knapphändiga. En anteckning som 'ingen anmärkning' eller 'allt väl' är icke tillräckligt upplysande. Anteckningarna skall ge upplysning om barnets utveckling och, beträffande större barn, om barnets anlag och intressen. Genomgångna sjukdomar bör antecknas. Anteckningarna skall ge en god bild av barnets situation i fosterhemmet och i skolan. Vidare bör anteckning göras angående fosterbarnets kontakt med sina anhöriga. Särskilt om fråga skulle uppkomma angående eventuellt förbud mot flyttning av fosterbarnet, är det av värde att kunna klargöra arten och omfattningen av barnets kontakt med vårdnadshavaren.

Då fosterbarnsinspektören lämnar sitt uppdrag skall hon ofördröjligen överlämna samtliga handlingar rörande uppdraget till barnvårdsnämnden (kungörelsen 15 § 3 st.)⁹

Var och hur dessa detaljerade anteckningar om barnets situation i fosterhemmet skulle bevaras går inte att utläsa av dessa *Råd och anvisningar*. Det förefaller rimligt att anteckningarna lades i barnens akter, men det är inte självklart. Socionomen och historikern Ann-Sofie Bergman har i sin studie av flera barnvårdsärenden i Växjö med omnejd under 1930–1970-talen funnit att fosterbarnsinspektörerna ibland redovisade alla besök de gjort på särskilda blanketter som inte bevarats i barnens akter utan som bilagor i barnvårdsnämndens protokoll.¹⁰

3.5 1980 års socialtjänstreform

Tidigare hade regler om socialtjänstens dokumentation och register också funnits i 1936 års lag om socialregister. Den upphörde att gälla i samband med socialtjänstreformen. Därmed upphörde den allmänna skyldigheten för kommunerna att föra register över socialtjänstverksamheten. Socialnämnden beslutade nu själv vilka register som skulle föras.¹¹

När det gäller barn som omhändertagits finns det dock en bestämmelse om att socialnämnden ska föra en förteckning över de barn som vistas i familjehem eller något annat enskilt hem. Förteckningen ska göras på ett formulär som Socialstyrelsen fast-

⁹ Socialstyrelsen, *Råd och anvisningar i socialvårdsfrågor*, nr 137, 1961, s. 49 f.

¹⁰ Bergman, Ann-Sofie, *Lämpliga eller olämpliga hem: Fosterbarnsvård och fosterhems kontroll under 1900-talet*, Linnéuniversitetet, Växjö, kommande 2011.

¹¹ Prop. 1989/90:72, Bilaga 2, s. 88.

ställt.¹² Dessutom ska alla hem för vård och boende föra journaler över varje klient för att dokumentera insatserna.¹³

I de personregister som socialnämnden upprättar får inte uppgifter som rör ”ömtåliga personliga förhållanden” tas in.¹⁴ Samtidigt medger denna paragraf att registret innehåller uppgifter om beslut och den bestämmelse på vilken ett beslut om åtgärd grundas.

I socialtjänstlagen är uppgifterna om vad som ska ingå i en utredning än mer sparsmakade än tidigare. Här, liksom i 1960 års BvL, står att ”Vad som har kommit fram vid utredning och som har betydelse för ett ärendes avgörande ska tillvaratas på ett betryggande sätt”.¹⁵

En nyhet är att den enskilde ska hållas underrättad om de journalanteckningar och andra anteckningar som förs om honom/henne.¹⁶

I övrigt gäller att barn som fyllt 15 år har rätt att föra sin talan själva och att yngre barn bör höras om det är till nytta för utredningen och inte förenat med skada för barnet.¹⁷

I propositionen¹⁸ påtalades att dokumentationen i socialtjänsten var viktig för att klienten själv ska kunna ta del av ärendet som rör honom eller henne, för att kommunernas revisorer eller statliga tillsynsorgan ska kunna granska verksamheten och för att socialarbetaren ska kunna fullgöra sitt uppdrag eller lämna ärendet vidare till en annan socialarbetare.

Propositionen framhöll också att dokumentationens omfattning behövde regleras så att inte onödiga uppgifter om personliga förhållanden registrerades, samt att de uppgifter socialtjänsten ändå samlade in inte sparades längre än nödvändigt.

Några generella föreskrifter om dokumentation inom socialtjänsten ansågs inte behövas i lagtexten.¹⁹ Lagstiftningen innehöll mer föreskrifter om vad som skulle *gallras och rensas bort* än vad som skulle dokumenteras.

Socialstyrelsen gav ut riktlinjer kring vad barnvårdsutredningar och utredningar av familjehem borde innehålla i sin skriftserie *Allmänna råd*. Nya begrepp som introducerades var vårdplan och be-

¹² 40 § Socialtjänstförordningen (1981:750).

¹³ 14 § Socialtjänstförordningen (1981:750).

¹⁴ 59 § SoL (1980:620).

¹⁵ 51 § SoL (1980:620).

¹⁶ 52 § SoL (1980:620).

¹⁷ 56 § SoL (1980:620).

¹⁸ Proposition 1979/80:1.

¹⁹ Proposition 1979/80:1, *Om socialtjänsten*, s. 434 f.

handlingsplan, dvs. planer för vad vården ska syfta till, vilka insatser som planeras, placeringens tänkta varaktighet, vilket stöd av hälso- och sjukvård, barnomsorg och skola som barnet behöver m.m.²⁰

I allmänna råd om *Handläggning och dokumentation* står att uppgifter om barn och familjehem skulle förvaras i olika akter. Innan ett barn omhändertogs skulle socialsekreteraren göra en utredning om barnets förhållanden som skulle bevaras i barnets akt.

Socialstyrelsen listade femton områden med olika punkter som en utredning om omhändertagande skulle kunna innehålla. Man var noga med att påpeka att allt inte måste finnas med utan att listan syftade till att ge utredande socialsekreterare ”idéer om vad som ibland kan vara lämpligt att närmare utreda.”²¹

Oavsett placeringsform skulle barnets akt innehålla en behandlingsplan/vårdplan.

Om familjehem blev aktuellt skulle socialsekreteraren föra anteckningar i barnets akt om hur introduktionen i familjehemmet hade gått och vilka resor familjehemmet företagit m.m. Dessutom skulle socialarbetaren föra anteckningar från sina besök i familjehemmet som borde ta upp aspekter som huruvida barnets utveckling fortskred enligt behandlingsplanen, betydelsefulla händelser som inträffat samt vilka intryck socialarbetaren fick av hur fosterhemmet fungerade.²²

En familjehemsakt skulle i sin tur innehålla ett skriftligt samtycke från familjehemmet till kontroll i olika register samt en så kallad familjehemsutredning. Socialstyrelsen rekommenderade att familjehemsutredningen grundades på en intervju, för vilken det fanns några olika modeller.

Allt från intervjun skulle inte bevaras: ”Detaljerat intervjumaterial som innehåller personliga uppgifter bör i överenskommelse med familjehemmet antingen förstöras eller överlämnas till familjehemmet.”²³ En sammanfattning av intervjun samt en beskrivning av familjehemmets resurser skulle däremot finnas i akten.

Socialstyrelsen sammanställde en checklista för vad som var intressant att utreda i familjehemsärenden:

1. Bostadens art och omgivning, kommunikationer och husdjur.
2. Familjehemmets situation i fråga om arbete, ekonomi, intressen, fritid, umgängesliv och hälsotillstånd.

²⁰Allmänna råd från Socialstyrelsen 1983:5, *Handläggning och dokumentation inom socialtjänsten*, s.113 f.

²¹Allmänna råd från Socialstyrelsen 1983:5, s. 92 ff.

²²Allmänna råd från Socialstyrelsen 1983:5, s. 115.

²³Allmänna råd från Socialstyrelsen 1983:5, s. 111.

3. Familjehemsföräldrarnas uppväxt, släktrelationer, utbildning, anställningar, språkkunskaper, livsåskådning, etnisk tillhörighet och religion.
4. Relationer mellan familjemedlemmarna, styrkeförhållanden, starka respektive svaga sidor, konfliktlösningsmodeller, genomgångna kriser och livsmodeller.
5. Familjehemsföräldrarnas motiv till att ta emot placerade barn, resurser, farhågor, inställning i uppfostringsfrågor och tidigare erfarenhet med anknytning till rollen som familjehemsförälder.
6. Familjens barn, deras inställning till barn placerade i hemmet
7. Skolförhållanden på orten, förskolor och reseavstånd.
8. Utredarens uppfattning om hemmets resurser, brister och förutsättningar att fungera som familjehem för barn med olika behov. Eventuella kontakter med familjehemmets mantalsskrivningskommun.²⁴

I *Allmänna råd om handläggning och dokumentation* fanns konkreta anvisningar om vad som borde ingå i barnavårds- och fosterhemsutredningar, men dokumentation tycks ha varierat kraftigt i praktiken.

3.6 Sammanfattning av vilken dokumentation som borde finnas enligt lagstiftning och föreskrifter

Genomgången av lagstiftning, stadgor, kungörelser och Socialstyrelsens råd till barnavårdsnämnderna och socialtjänsten visar att föreskrifterna runt dokumentationen har förändrats över tid. Vad kan man då förvänta sig att barnavårds- eller socialtjänstakter från olika tidsperioder innehåller?

3.6.1 Omhändertagna under perioden 1924–1960

Utifrån 1924 och 1945 års lagstiftning och stadgor kan man förvänta sig att en barnavårdsakt innehåller:

- Handlingar som legat till grund för omhändertagandet av ett barn.
- Om barnet placerades i fosterhem ska en fosterbarnsinspektör ha fört anteckningar om tillsynen.
- Om barnhem var aktuellt skulle barnet föras in i barnavårdsanstaltens förteckning.

²⁴ Allmänna råd från Socialstyrelsen 1983:5, s. 116.

Exakt vad som skulle dokumenteras av fosterbarnsinspektören och i barnvårdsanstaltens förteckning angavs dock inte i stadgorna.

3.6.2 Omhändertagna under perioden 1960–1982

För barn som varit omhändertagna under perioden 1960–1982 bör dokumentationen ha följande innehåll, om lagstiftning, stadgor, kungörelser och Socialstyrelsens anvisningar följdes:

- Handlingar som har legat till grund för omhändertagandet.
- Om barnet var placerat i fosterhem skulle fosterbarnsinspektören lämna fylliga anteckningar från tillsynsbesöken. De skulle ge upplysningar om barnets utveckling, intressen och anlag, de sjukdomar barnet haft, hur det gick i skolan, barnets situation i fosterhemmet och barnets kontakt med anhöriga.
- Om barnet var placerat på barnhem skulle dokumentation om barnet finnas i en barnhemsjournal.
- Om barnet hade hållits isolerat skulle orsakerna till ett sådant beslut finnas redovisade.

I praktiken blev inte alla anteckningar från fosterhemmen och barnhemmen bilagda i barnens akter, visar forskning.²⁵

3.6.3 Omhändertagna från 1982

Från och med 1982 när socialtjänstlagen trädde i kraft är riktlinjerna för vad som bör dokumenteras mer diffusa i lagstiftningen. Det har alltmer blivit upp till tjänstemannen på socialbyrån att avgöra vad som ska dokumenteras. I Socialstyrelsens *Allmänna råd* finns anvisningar om att ett omhändertaget barns akt bör innehålla;

- en barnvårdsutredning inför ett eventuellt omhändertagande,
- en behandlingsplan/vårdplan,
- anteckningar om barnets förhållanden i familjehemmet som bland annat bör innehålla uppgifter om hur barnet introducerades i familjen och uppgifter från socialtjänstens tillsynsbesök.

²⁵ Bergman 2011, kommande.

Vid placering i familjehem kan även en familjehemsakt upprättas som bör innehålla följande;

- samtycke från fosterfamiljen att socialtjänsten får kontrollera familjemedlemmarna i olika register,
- en familjehemsutredning som utgörs av en sammanfattning av den intervju som socialarbetaren gör med ett blivande familjehem, samt en beskrivning av familjehemmets resurser.

I och med att alltfler svenska kommuner sedan 1990-talets slut har börjat tillämpa dokumentationssystemet BBIC har ett enhetligare system med tydliga riktlinjer för dokumentationen etablerats.

Trots att det har funnits vissa riktlinjer för dokumentationen visar våra granskningar av akter och journaler stora variationer. Socialstyrelsen avrådde till exempel redan 1960 från kortfattade anteckningar av typen ”allt väl”, men de är vanliga i de akter vi studerat.

Innehållet i de akter som finns bevarade speglar inte lagstiftarnas och experternas uppfattning om hur dokumentationen skulle se ut. Det är brister som också forskare påtalat. Det återkommer vi till i kapitel 6.

3.7 Forskning på arkivhandlingar

Socialtjänsten ska dokumentera och bevara sitt arbete i akter för att det också ska vara möjligt att forska och utveckla kunskap om effekterna av socialtjänstens insatser.

Akter och journaler har använts i forskningen för att svara på en rad olika frågor. Inom socialt arbete, sociologi och historia har forskningen med arkivhandlingarnas hjälp försökt säga något om orsakerna till barns omhändertagande och vilka insatser fattigvården, barnvårdsnämnden eller socialtjänsten har riktat mot barn, samt vilka synsätt på klienterna som framträder ur texterna.²⁶

²⁶ Lundström, Tommy, *Tvångsomhändertagande av barn. En studie av lagarna, professionerna och praktiken under 1900-talet*, Stockholms universitet, Socialhögskolan, Stockholm 1993; Sköld, Johanna, *Fosterbarnsindustri eller människokärlek – barn, familjer och utackorderingsbyrå i Stockholm 1890-1925*, Acta Universitatis Stockholmiensis, Stockholm 2006; Bergman, Helena, *Att fostra till föräldraskap – barnavårdsmän, genuspolitik och välfärdsstat 1900-1950*, Acta Universitatis Stockholmiensis, Stockholm 2003; Bergman, Ann-Sofie, *Ett gott hem? Normer för en lämplig fosterhemsplacering – barnvårdsnämndens praktik i Växjö 1926-1935*, Växjö Universitet, Växjö 2007; Söderlind, Ingrid, *Barnhem för flickor – barn, familj och institutionsliv i Stockholm 1870-1920*, Stockholmia förlag, Stockholm 1999.

Det finns också studier som koncentreras på hur barnvårdsutredningar beskriver människor och som anger vad som är att betrakta som problembeteenden hos barn och unga. Det är då vanligen utifrån moraliska eller etiska utgångspunkter för hur ett problem konstrueras eller vad som betraktas som ett samhällsproblem.²⁷ Akter har även använts för att studera effekter av myndigheternas insatser.²⁸

3.7.1 Vanvårdsutredningens arkivhandlingar spänner över lång tid och många kommuner

Utredningens insamlade arkivhandlingar spänner över tid och rum eftersom de intervjuade personerna som akterna gäller, utgörs av både gamla och unga, av människor som vuxit upp i Skåne i söder till Lappland i norr. Men forskningen som vi har tagit del av har ofta haft ett lokalt perspektiv. Det är akter från ett eller några sociala distrikt som undersöks, inte sällan finns distrikten inom samma geografiska område.

3.7.2 Det är sällsynt med studier som har material från hela Sverige

Det är sällsynt med studier som använder arkivhandlingar från hela Sverige som material för nationella undersökningar.²⁹

Ett undantag är Vinnerljung, Sallnäs och Kyhle Westmarks studie *Sammanbrott vid tonårsplaceringar*. Deras material utgjordes av över sjuhundra barnvårdsakter från två hundra svenska kommuner. De har gjort intressanta iakttagelser av bortfall och akter som varit försvunna i strid med lagstiftningen. Vi återkommer till detta.

²⁷ Salomonsson, Karin, *Fattigdomens besvärjelser – visionära ideal och vardagliga realiteter i socialt arbete*, Historiska media, Lund 1998; Friis, Eva, *Sociala utredningar om barn: en rättssociologisk studie av lagstiftningens krav, utredningarnas argumentationer och konsekvenser för den enskilde*, Lunds universitet, Lund 2003; Hydén, Lars-Christer, *Barnvårdsutredningar som identitet*, Rapport nr 1991:6, Forsknings- och utvecklingsbyrån Stockholms socialförvaltning, Stockholm 1991.

²⁸ Se exv. Vinnerljung, Bo, Marie Sallnäs & Pia Kyhle Westermark, *Sammanbrott vid tonårsplaceringar – om ungdomar i fosterhem och på institution*, Socialstyrelsen, Stockholm 2001.

²⁹ Sundell, Knut, *Barnvårdsutredningar – en kunskapsöversikt*, 2., [rev.] uppl., Gothia, Stockholm, 2007. s. 20f.

Studien gäller tonåringar vars dygnsvård påbörjades 1991. Den ger en bild av hur aktsituationen för material upprättat på 1990-talet kunde se ut, dock inte för andra tidpunkter.³⁰

Få studier har undersökt hur akternas sammansättning och innehåll har varierat över tid. De studier med längre tidsperspektiv har också begränsat studierna till ett geografiskt område.³¹

Avsaknaden av forskning som baseras på akter med både geografisk och tidsmässig spridning innebär begränsad kunskap om vilka käll- och metodproblem en undersökning med ett nationellt och tillika historiskt perspektiv medför. En genomgång av några forskningsrapporter som har baserat sig på arkivhandlingar kan dock säga något om vilka hinder tidigare forskning har mött.

3.7.3 Bristfällig kvalitet och dålig ordning i dokumentationen, ett problem för forskningen

I de rapporter vi har tagit del av har forskarna råkat på olika problem beroende på vilka frågor som de har velat ställa till materialet.

Leila Billquist och Lisbeth Johnsson ville undersöka vilka faktorer som var avgörande för när ett klientskap avslutas i socialtjänsten på 2000-talet. Berodde det på de insatser som socialtjänsten hade gjort eller på andra omständigheter?³²

Det visade sig vara omöjligt att besvara frågan eftersom de arkivhandlingar från den barn- och familjeenhet forskarna valde att studera, saknade eller innehöll motstridig information om varför ett klientskap hade avslutats. Det gick heller inte att utläsa hur ärendena hade aktualiserats i mer än en tredjedel av fallen. Slutligen framhåller Billquist & Johnsson att uppgifter om vad som hände eller inte hände under själva tiden som klienten var i kontakt med socialtjänsten lyste med sin frånvaro: ”avsaknaden av processdata var så gott som total.”³³

Utan tillförlitliga uppgifter om varför klientskapet etablerades, vad socialtjänsten gjorde för insatser och orsakerna till att klientskapet upphörde, gick det inte att genomföra forskningsprojektet.

³⁰ Vinnerljung, Bo, Marie Sallnäs & Pia Kyhle Westermark, *Sammanbrott vid tonårsplaceringar – om ungdomar i fosterhem och på institution*, Socialstyrelsen, Stockholm 2001.

³¹ Lundström 1993; Renström Törnblom, Maria, *Att dokumentera. Hinder eller hjälp i socialt arbete?*, Stockholms socialförvaltning, FoU-rapport nr 88, Stockholm 1988; Bergman, kommande 2011.

³² Billquist, Leila & Johnsson, Lisbeth, ”Sociala akter som empiri” i *Socialvetenskaplig tidskrift* 2007:1, s. 9.

³³ Billquist & Johnsson 2007, s. 11 f.

Detta exempel, som byggde på akter från ärenden som avslutades under 2001, belyser hur bristfällig dokumentationen är ända in i vår tid.

Nedan redovisas ytterligare problem som uppmärksammas i forskning som bygger på arkivhandlingar.

Variation i kvalitet och omfång

Flera studier har påtalat att dokumentationen i akter varierar i kvalitet och omfång.³⁴ Även strikt formaliserade akter, såsom de akter som upprättades vid ansökning om sterilisering, uppvisar en sådan variation.³⁵

Att socialbyråerna har ändrat arbetssätt över tid är ännu ett problem. Det kan försvåra läsningen av en akt som sträcker sig över tid, men också innebära problem om man vill jämföra uppgifter från olika tidsperioder.³⁶

Avsaknad av enhetligt dokumentationsförfarande

Avsaknaden av ett enhetligt dokumentationsförfarande kan förklara varför akterna skiljer sig från varandra. Därför kan dokumentationen se olika ut från socialkontor till socialkontor.³⁷

I Billquist & Johnssons studie blev det också tydligt att olika socialsekreterare på samma socialkontor gjorde skilda bedömningar av nästan identiska ärenden.³⁸

Sundell m.fl. konstaterar i en forskningsöversikt att socialsekreterarna i många fall är omedvetna om vad som avgör deras beslut. Personliga värderingar styr både barnvårdsutredningarna och de beslut som fattas.³⁹

Som visades tidigare har heller inte dokumentationen varit strikt reglerad i lagstiftningen. Visserligen har det funnits blanketter, först från FVO (Föreningen för välgörenhetens ordnande) och

³⁴ Bernler, Gunnar & Johnsson, Lisbeth, *Den sociala journalen I: En studie i akter: deras struktur och funktion*, Göteborgs universitet, Göteborg 1993, s. 61ff; Billquist & Johnsson 2007, s. 8.

³⁵ SOU 2000:20, 1997 års steriliseringsutredning, *Steriliseringsfrågan i Sverige 1935-1975 historisk belysning, kartläggning, intervjuer: slutbetänkande*, Fritzes offentliga publikationer, Stockholm 2000, s. 63.

³⁶ Billquist & Johnsson 2007, s. 8.

³⁷ Billquist & Johnsson 2007, s. 8.

³⁸ Billquist & Johnsson 2007, s. 10.

³⁹ Sundell m.fl. 2007, s. 153.

senare från Socialstyrelsen, men de tycks ha använts i varierande grad och de har också fyllts i på olika sätt.

Sparsmakad eller obefintlig information om ingripanden, bakgrunden till dessa och vad som hände sedan

Orsaker till beslut och information om klienters bakgrund samt uppgifter om de sociala insatsernas innehåll och genomförande saknas ofta.⁴⁰

I Bernler och Johnssons undersökning av 90 sociala akter om personer som var aktuella i Borås socialtjänst under tidigt 1990-tal noterade forskarna markanta utelämnanden av uppgifter i 62 akter. Exempelvis saknade 22 akter uppgifter om klientens förflutna.⁴¹

I Vinnerljungs undersökning av 94 familjer där något barn växte upp i fosterhem, medan syskonen stannade hemma, konstateras att det inte alls går att utläsa av arkivhandlingarna för 15 % av familjerna varför syskonen fick olika uppväxtöden.⁴²

Uppgifter om en person kan finnas i flera akter

Ytterligare ett problem är att uppgifter om en och samma person kan finnas i flera akter, t.ex. i andra familjemedlemmars akter. Det kan krävas ett ihärdigt letande för att finna alla tillgängliga uppgifter om en person.⁴³

Utredningar lever inte upp till rekommendationerna

Sammantaget visar de rapporter som vi har inventerat att utredningar som socialtjänsten gör ofta inte lever upp till rekommendationerna.

I en studie av sociala utredningar med fokus på barn under 1990-talet uppställde Sundell & Humlesjö sex formella kriterier på

⁴⁰ Bernler & Johnsson 1993; Knut Sundell & Eva Humlesjö, *Sociala utredningar med fokus på barn*, FoU-rapport 1996:7, Stockholm: Stockholms socialtjänst Forsknings- och Utvecklingsbyrå 1996, s. 21; Billquist & Johnsson 2007, s. 11.

⁴¹ Bernler & Johnsson 1993 s. 92.

⁴² Vinnerljung, Bo, *235 syskon med olika uppväxtöden – en retrospektiv aktstudie*, Socialhögskolan, Lund 1992, s. 22.

⁴³ Billquist & Johnsson 2007, s. 11; Vinnerljung, Bo & Pia Kyhle-Westermarck, "Barnvårdsakter i storstäder försvunna i strid med lagen", i *Kommunaktuellt* nr 3, 28 januari 1999, s. 27.

utredningskvalitet som i sin tur grundade sig på vad Socialstyrelsen hade föreskrivit. Dessa kriterier var:

- (1) utredningen ska inledas skyndsamt, (2) den ska bedrivas skyndsamt, (3) socialsekreteraren bör träffa barn under 15 år och ska träffa de över 15 år, (4) den ska vara saklig och opartisk, (5) den ska dokumenteras samt (6) att klienten ska ges partsinsyn.⁴⁴

Deras resultat, som baserar sig på 60 ärenden från tre socialdistrikt i Stockholm, visar bland annat att utredningstiden i merparten av fallen var längre än den rekommenderade och att socialsekreterarna bara träffade 60 % av barnen.⁴⁵ Dessutom saknade 12 av 60 ärenden helt skriftlig dokumentation som kunde ligga till underlag för att bedöma utredningens saklighet och opartiskhet.⁴⁶

Arkivhandlingarna förmedlar myndighetsperspektiv

Den forskning som vi har gått igenom och som baseras på arkivhandlingar framhåller att texterna i akterna är en blandning av faktiska uppgifter, socialarbetarnas värderingar samt att klienterna sällan kommer till tals i dessa.

Barn tenderar att vara än mer osynliga. Texterna kan fokusera mycket på föräldrarna medan barnen hamnar i bakgrunden.⁴⁷

Vad som noteras kan också styras av hur formulär har varit utformade, vilka rubriker som listas i dessa och vilket utrymme socialarbetaren ges för att kommentera olika förhållanden.

Ann-Sofie Bergman har i sin undersökning av fosterhemsutredningar uppmärksammat att frågor om t.ex. barnets sängplats fanns med på förtryckta formulär in på 1950-talet, men att frågor om huruvida barnet skulle få sova i egen säng, dela rum med andra etc. inte fanns med i senare formulär. Det tycks ha medfört att frågorna förlorade aktualitet.⁴⁸

Akternas innehåll speglar vad myndigheter och enskilda tjänstemän ansett varit viktigt att notera vid en viss tidpunkt snarare än en helhetsbild av ett omhändertagande. Akterna ger oss information om hur myndigheterna har tolkat händelserna. Att detta inte

⁴⁴ Sundell & Humlesjö 1996, s. 55.

⁴⁵ Sundell & Humlesjö 1996, s. 81.

⁴⁶ Sundell & Humlesjö 1996, s. 55.

⁴⁷ Vinnerljung 1992, s. 32.

⁴⁸ Bergman 2011 kommande, jfr Sköld 2006, s. 233.

behöver överensstämma med klienternas upplevelser visar Vinnerljung i sin studie av 107 fosterhemsplacerade barn.

I Vinnerljungs studie var 87 % av de placerade barnens mammor positiva till att barnen bodde i fosterhem, enligt journalanteckningarna. Men om mödrarna verkligen var positiva kan vi inte veta eftersom journalanteckningarna egentligen inte belägger mödrarnas inställning utan hur myndighetspersonen uppfattade, trodde eller brukade skriva om hur mödrar reagerade inför att deras barn placerades.

En närmare studie av anledningarna till omhändertagandet visade att endast 13 % hade skett på moderns önskan, enligt vad som gick att urskilja i journalanteckningarna. Att närmare nio av tio verkligen var positiva till placeringen förefaller därmed orimligt. Därför menar Vinnerljung att termen foglig eller medgörlig förmodligen är bättre än positiv.⁴⁹

3.7.4 Sammanfattning

Forskning som har använt barnvårdsakter som källa har stött på en rad problem. I litteraturen har man bland annat uppmärksammat att dokumentationen varierar i omfång och kvalitet, att det har saknats ett enhetlig dokumentationsförfarande, att uppgifter om en person kan finnas i flera akter samt att ingripanden och åtgärder inte alltid har dokumenterats vilket har fått till följd att insatserna blivit svåra att utvärdera. Sammantaget pekar studierna på att det kan finnas allvarliga problem i dokumentationsförfarandet som får konsekvenser för den som vill använda barnvårdsakter för att studera insatser, uppföljning och tillsyn av placerade barn.

3.8 Gallring och bortfall

Forskningen har visat att barnvårdsakter kan vara ofullständiga på flera olika sätt.

Ett ännu större problem inträffar då akter inte går att finna överhuvudtaget.

Att akter har försvunnit kan bero på att de (felaktigt) har gallrats ut på arkiven eller att materialet har hanterats ovarsamt innan det överlämnades till arkiv.

⁴⁹ Vinnerljung 1992, s. 28 f.

Förste arkivarie Lars Asklund (som är expert i utredningen) har berättat att arkivet ibland får in material från institutioner som mot gällande bestämmelser själva gallrat i handlingarna innan överlämnandet. Han har också erfarenheter av att akter inkommit långt efter upphörd aktualitet, till exempel i samband med att kommunala befattningshavare pensionerats. Vidare har han exempel på att aktmaterial mot alla regler under lång tid förvarats i privata miljöer innan de levererats.

3.8.1 Försvunna akter

En studie som har uppmärksammat problemet med försvunna akter är Vinnerljungs m.fl. undersökning om sammanbrott av tonårsplaceringar som hade påbörjats 1991. Urvalet för studien utgjordes av drygt tusen personers akter från 200 svenska kommuner. Bortfallet utgjordes av 97 personers akter som antingen var försvunna, ofullständiga eller omöjliga att tolka.

Merparten av bortfallet kunde härledas till tre kommuner: Stockholm där 35 procent av de sökta akterna saknades; Malmö där 32 procent av akterna var försvunna samt en förortskommun utanför Stockholm där 25 procent av de sökta akterna inte gick att finna.

Vinnerljung och hans medarbetare understryker att även om saknade akter kan utgöra ett problem för forskningen drabbar det främst de personer som vill kunna ta del av sin barndomshistoria.⁵⁰

Vad kan förklara bortfallet? Tjänstemännen som sökte efter akterna angav kommundelsreformen som en förklaring. Reformen slog sönder tidigare administrationsordningar. Vinnerljung m.fl. konstaterar att det nog är en rimlig förklaring men påpekar samtidigt att problemen inte fanns i alla kommuner med kommundelsorganisation.⁵¹

En annan möjlig källa till oreda i arkiven är otydliga gallringsföreskrifter.

I och med socialtjänstlagens tillkomst infördes bestämmelser om gallring. Tidigare tycks gallring inte ha reglerats i lagtext. Riksarkivet hade däremot gett ut cirkulär till rikets kommuner och landsting med råd och anvisningar om gallring. Dessa råd gällde

⁵⁰ Vinnerljung & Kyhle-Westermarck 1999; Vinnerljung, Sallnäs & Kyhle-Westermarck 2001, s. 77-83.

⁵¹ Vinnerljung & Kyhle-Westermarck 1999.

dock inte gallring av akter i socialregistret. Vi har inte studerat 1936 års lag om socialregister (SFS 1936:56), där det eventuellt kan framkomma lagregler om gallring. Riksarkivets cirkulär till rikets kommuner och landsting gällde råd och anvisningar om gallring. En sådan var SFS 1958:530 där rådet var att kommunerna kunde gallra bland annat ansökningar och handlingar om allmänna barnbidrag, inkomna uppgifter till socialregistret men inte akterna i själva socialregistret. Det nya i socialtjänstlagen var att själva akterna skulle kunna gallras.

Vad som ska gallras har förändrats sedan 1980. Tidpunkten då de nya gallringsreglerna skulle träda i kraft har också förskjutits.

Otydligheten om vad som skulle gallras och när det fick göras fanns under ett helt decennium (1980–1991), vilket kan ha fört med sig att akter som gäller omhändertagande och placering av barn kan ha gallrats felaktigt.

Förste arkivarie Lars Asklund och kollegor till honom har informerat oss om att när de började arbeta med sociala akter 1997 fanns det kommuner där man ska ha gallrat akter innan gallringsreglerna slutligen trädde i kraft 1991.

3.8.2 De första bestämmelserna om gallring i SoL 1980

I den första versionen av socialtjänstlagen står det att anteckningar i personakt som tillhör socialnämndens personregister ska gallras ut fem år efter att den sista anteckningen gjorts i akten.⁵² Lagen omfattade inte material från tiden före 1982. Allt sådant material var undantaget från gallringsbestämmelserna.⁵³ I lagtexten står inget om att akter som rör omhändertagande av barn eller adoption inte får gallras. De handlingar som i denna text var undantagna från gallring var;

- utredning om att fastställa faderskap och
- underhållsbidrag.⁵⁴

När det gällde beslut om placering av ett barn utanför hemmet skulle barnets personakt gallras först fem år efter att placeringen

⁵² 60 § SoL (1980:620).

⁵³ *Handläggning och dokumentation inom socialtjänsten*, Allmänna råd från Socialstyrelsen, 1983:5, s. 56.

⁵⁴ 62 § SoL (1980:620).

upphört.⁵⁵ Således kunde akter som gällde omhändertagna barn gallras ut.

När socialtjänstlagen trädde i kraft hade man inte reglerat vilka undantag från gallring som skulle göras. Bestämmelserna om gallring skulle träda i kraft tidigast 1 januari 1987.⁵⁶ Socialstyrelsen avrådde socialnämnderna att påbörja gallring tidigare eftersom det inte var helt utrett vad som skulle undantas från gallring.⁵⁷

3.8.3 Bestämmelserna om gallring utreds av Socialdatautredningen

Socialdatautredningen tillsattes 1980 för att undersöka behovet av undantag från de föreslagna reglerna om gallring. Eftersom gallringsreglerna i Socialtjänstlagen inte skulle börja tillämpas förrän 1987 hade utredningen god tid på sig.

I utredningsbetänkandet 1986 föreslog Socialdatautredningen att varje socialnämnd skulle ”frånhända sig”, samtliga akter och registernoteringar fem år efter att den senaste uppgiften infördes i registret. Att socialnämnden skulle göra sig av med akter innebar dels att akter skulle utplånas genom gallring, dels att material som undantogs från gallring skulle sändas till landsarkiv för fortsatt förvaring.⁵⁸

Syftet med gallringen av äldre material än fem år var att klienternas integritet skulle stärkas om socialtjänsten inte hade möjlighet att använda gamla uppgifter om klienterna vid nya ärenden. Socialtjänsten skulle heller varken ha skyldighet eller möjlighet att föra vidare gamla uppgifter om en person till en annan myndighet.⁵⁹

Följande dokument skulle enligt utredningens förslag undantas från gallring:

- Originalhandlingar i faderskapsärenden.
- Handlingar avseende internationell adoption eller svenskt hittebarn som rör barnets ursprung.

⁵⁵ *Handläggning och dokumentation inom socialtjänsten*, Allmänna råd från Socialstyrelsen, 1983:5, s. 54.

⁵⁶ Punkt 3 i övergångsbestämmelserna, SoL (1980:620).

⁵⁷ *Handläggning och dokumentation inom socialtjänsten*, Allmänna råd från Socialstyrelsen, 1983:5, s. 57.

⁵⁸ *Gallra och bevara socialtjänstens personregister*, Betänkande av Socialdatautredningen Ds S 1986:5, s. 10.

⁵⁹ Ds S 1986:5, s. 14.

- Akter och registernoteringar gällande personer födda den 5:e, 15:e eller 25:e varje månad. Dessa akter skulle bevaras för att tillgodose forskningens behov.⁶⁰

Till skillnad från bestämmelserna i den ursprungliga socialtjänstlagen skulle inte handlingar rörande underhållsbidrag hållas ifrån gallring.⁶¹

Akter som rörde omhändertagande och placering av barn kunde fortfarande gallras ut. Också äldre socialvårdsmaterial borde gallras ut enligt samma principer. Socialdatautredningen förstod att socialnämnden skulle få svårt att genomföra gallringen och föreslog därför en möjlighet att deponera allt äldre material i landsarkiv.⁶²

3.8.4 Reglerna ändras och gallringen skjuts upp

Socialdatautredningens betänkande gick på remiss. Tidpunkten för när gallringsföreskrifterna skulle börja tillämpas sköts ytterligare framåt, först till 1 juli 1990 och sedan till 1 juli 1991.⁶³

1990 gjordes en ändring i socialtjänstlagen och där fastställdes de undantag från gallring som gäller än i dag. De dokument som ska undantas från gallring enligt lagen från 1990 är:

- Handlingar som kommit in eller upprättats i samband med utredning om faderskap.
- Handlingar som kommit in eller upprättats i samband med adoption.
- Handlingar som kommit in eller upprättats i samband med att en underårig har placerats eller tagits emot i ett hem för vård eller boende, i ett familjehem eller i ett annat enskilt hem som inte tillhör någon av hans föräldrar eller någon annan som har vårdnaden om honom.
- Vissa handlingar ska också bevaras i forskningssyfte.⁶⁴

Till skillnad från Socialdatautredningen hade den proposition som föregick lagen uppmärksammat att också inhemska adoptions-

⁶⁰ Ds S 1986:5, s. 10.

⁶¹ Ds S 1986:5, s. 10.

⁶² Ds S 1986:5, s. 11.

⁶³ Prop. 1989/90:72 Bilaga 2, s. 92.

⁶⁴ Lag (1990:789), 62 § SoL (1980:620).

handlingar borde bevaras liksom handlingar som gäller omhändertagande och placering av barn.⁶⁵ Reglerna trädde i kraft 1 juli 1991.

3.8.5 Sammanfattning av gallringsbestämmelserna

Sedan 1982 har det varit föreskrivet i lag att personakter som upprättats av socialtjänsten ska gallras. Mellan 1982 och 1991 har det diskuterats vad som ska gallras och när bestämmelserna ska börja gälla.

Från början var inte personakter som gällde omhändertagande och placering av barn undantagna från gallringsbestämmelserna. Ett sådant undantag, som inkluderade barn som placerats i familjehem eller i annat enskilt boende, skrevs in i lagstiftningen först 1990.

Under tiden 1982–1991 har Socialstyrelsen rekommenderat att socialnämnderna skulle avvakta med gallringen eftersom tidpunkten för när bestämmelserna om gallring skulle träda i kraft hela tiden sköts på framtiden. Akter har dock gallrats felaktigt under denna period.

Socialnämndens protokoll med bilagor omfattas inte av gallringsreglerna i socialtjänstlagen. I protokollen ska alla beslut som nämnden fattar finnas, t.ex. rörande omhändertagande av barn.

Socialstyrelsen föreslog 1983 att en sammanfattning av den utredning som låg till grund för beslutet ”lämpligen” skulle tas till protokollet.⁶⁶ Då akter gallrats borde alltså nämndens beslut vara möjligt att finna, förutsatt att kommunen följde kommunallagens regler om att vårda sina handlingar.

3.9 Utredningens erfarenheter av arkivförfrågningar

I följande avsnitt redovisas utredningens erfarenheter av att beställa handlingar från olika arkivinstitutioner i landet. I samband med intervjun tillfrågades intervjupersonerna om de önskade vår hjälp med att beställa arkivhandlingar. Det har varit möjligt att använda vår service utan att ge oss tillgång till materialet, men de flesta har gett oss tillstånd att läsa de arkivhandlingar vi har beställt.

⁶⁵ Prop. 1989/90:72, Bilaga 2, s. 94 f.

⁶⁶ *Handläggning och dokumentation inom socialtjänsten*, Allmänna råd från Socialstyrelsen, 1983:5, s. 55.

Under utredningens tre första år togs arkivhandlingar emot vid eller efter intervjun från en del intervjupersoner och om de inte uttryckligen begärde ytterligare arkivsökning gjordes ingen sådan. Arkivhandlingarna som intervjupersonen medtagit kopierades och arkiverades hos oss.

I samband med arbetet med delrapporten upptäckte vi att intervjupersonernas överlämnade arkivhandlingar kunde vara problematiska att analysera då vi med säkerhet inte visste om samtliga handlingar som intervjupersonen fått från arkivet fanns med bland de kopior som vi tagit del av. Detta fick till följd att från och med hösten 2009 började vi att efterfråga handlingar från arkiven, för dem som gav oss tillåtelse, oavsett om intervjupersonen redan hade tagit del av arkivhandlingarna eller inte.

3.9.1 Hur många akter går att återfinna?

604 personer av de 866 som har ingått i utredningen har begärt att få del av arkivhandlingar om sin tid i den sociala barnvården. Vi har fått in arkivhandlingar för 492 personer.

Vad det är som kommit från arkiven kan variera. För somliga kan det röra sig om akter på över 500 sidor, medan det för andra endast finns enstaka handlingar bevarade. Det är inte heller säkert att dessa enstaka handlingar säger något om var de varit placerade eller tidpunkt för placeringen. Det kan i stället röra faderskapskännande och ekonomiska angelägenheter mellan de biologiska föräldrarna eller mellan olika barnvårdsnämnder.

För 112 intervjupersoner saknar vi arkivhandlingar av följande orsaker:

- Ärendet var fortfarande under handläggning, dvs. intervjupersonen hade begärt arkivsökning och förfrågan hade skickats till arkiv men svar hade ännu inte inkommit.
- Arkivhandlingarna har, på intervjupersonens egen begäran, skickats direkt från arkiven hem till vederbörande eller att intervjupersonen vid intervjutillfället hade egna arkivhandlingar som de velat komplettera med handlingar som vi inte har återfunnit .
- Arkivhandlingarna saknades på den arkivinstitution som utredningen varit i kontakt med.

Vi har inte frågat efter arkivhandlingar för att finna stödbevis för intervjupersonernas berättelse. Huvudsyftet har varit att de ska få ta del av sin egen historia. Men för utredningen har de också varit värdefulla för att kunna analysera likheter och olikheter mellan socialtjänstens dokumentation och intervjupersonernas berättelser.

3.9.2 Beställning av arkivhandlingar

Intervjupersonen har själv bestämt vilken typ av arkivhandlingar utredningen skulle beställa. Oftast har det handlat om barnvårdsakten men ibland om material från ett specifikt barnhem eller en ungdomsvårdsskola. Det har också handlat om efterfrågade journaler från barnpsykiatri, sjukhus, eller domar och journaler rörande släktingar och syskon. Vid intervjutillfället har intervjupersonen fyllt i en fullmakt för att ge utredningen tillgång till akter som rör personens tid i den sociala barnvården.

Arkivsökningen har underlättats om intervjupersonen har kunnat uppge uppgifter om biologiska föräldrar och syskon. Sedan har förfrågan och fullmakt först skickats till den kommun som uppgetts som placerande kommun.

I genomsnitt har en förfrågan handlagts av arkiven inom en till två månader, men det förekommer att vi inte fått svar två år efter att den första förfrågan gjordes. Vi återkommer till det senare.

Arkivhandlingarna kopieras och arkiveras när de kommer in till utredningen. Ett exemplar sänds till intervjupersonen. Ibland har de inkomna handlingarna varit ofullständiga och det har funnits uppgifter som visar på att intervjupersonens akt har flyttats över till en annan kommun. Då har vi gjort en ny förfrågan.

3.9.3 Svårigheter med arkivsök

Att efterfråga handlingar från arkiv kan många gånger vara ett tidskrävande detektivarbete. Arkiveringen av barnvårdsakter har inte skett efter något enhetligt, nationellt system.

Den som definieras som registerledare, dvs. den person vars personnummer akten är arkiverad under, kan vara det placerade barnet, modern eller syskon.⁶⁷

⁶⁷ Vinnerljung & Kyhle-Westermarck 1999.

På ett mindre kommunarkiv, som utredningen varit i kontakt med, var sökningen i de sociala arkiven särskilt komplicerad. Där kunde den socialsekreterare som handlagt ärendet vara uppsatt som registerledare. Bristen på enhetlighet försvårar eftersökningen både för beställaren och arkivarien som letar i arkivet.

Många kommuner saknar register över sina sociala akter. Då kan återsökningen ske via barnvårdsnämndens protokoll. I brist på en exakt tidsangivelse för omhändertagandet blir det ett tidsödande arbete att bläddra igenom en protokollserie.

Oftast återfinns barnvårdsakten hos den kommun som har placerat barnet, men det är också vanligt att akten och ansvaret överflyttats till den kommun där barnet vistats. Om barnet eller vårdnadshavaren flyttat många gånger kan det behövas flera förfrågningar för att finna dokumentationen om barnets placeringar. Det innebär att risken för att akten inte återfinns ökar.

Här följer ett exempel: En intervjuad kvinna, född 1958, uppgav två kommuner som ansvariga för placeringen. Kvinnans mor flyttade mycket och bodde i olika kommuner under kvinnans barn- dom. Intervjupersonen uppgav tre olika placeringar i fosterhem under sju år. Efter att utredningen varit i kontakt med sex olika kommuner hade vi fått tag i faderskapsutredningen. I handlingarna fanns endast en kort anteckning om att intervjupersonen vistats hos en av de familjer som hon uppgav vid intervjutillfället. Ingen barnvårdsakt eller socialregisterakt har återfunnits trots idogt sökande.

Det finns de som blivit omhändertagna vid tidig ålder och kanske aldrig har levt tillsammans med sina biologiska föräldrar. De känner till lite eller inget alls om sin biologiska familj. Barnhemsjournaler eller elevakter från ungdomsvårdsskolor kan vara till hjälp, om intervjupersonen har kunnat ange vilken institution hon har vistats på och när. Ett sådant exempel är en man född 1957 som endast trodde sig veta vad hans biologiska far hette i förnamn. Han var osäker på vilken kommun som placerat honom och när. Tack vare en akt från en ungdomsvårdsskola kunde vi gå bakåt i tiden och slutligen komma fram till vilken barnvårdsnämnd som placerat honom, vilka de biologiska föräldrarna var och få information om hans första år tillsammans med dem.

3.9.4 Brister och problem på arkivinstitutioner

Social- och barnvårdsakter som ska lämnas ut från arkiv måste innan utlämnande sekretessprövas enligt 26 kap 1 § lagen om offentlighet och sekretess. Känsliga uppgifter som rör tredje person ska då strykas över eller göras oläsliga på annat vis.

Skillnader i sekretessprövning

Vilka uppgifter i en akt som är att betrakta som känsliga kan vara svårt att bedöma och underlättas av att handläggaren kan diskutera och resonera med någon om vilka överväganden som ska göras. Möjligheterna för en sådan diskussion är bättre på de större arkivinstitutionerna än på ett kommunarkiv som endast har några förfrågningar per år. Vi har från de mindre kommunarkiven uppmärksammat ett behov av stöd och hjälp när en social akt ska sekretessprövas.

Skillnaderna i sekretessprövningar kan bli stora vilket i sin tur får konsekvenser för den person som vill ta del av sin akt.

Här följer ett exempel: Vi ställde en förfrågan till ett medelstort kommunarkiv med namn och personnummer på föräldrar och syskon samt var och när intervjupersonen varit placerad. Svar inkom två månader senare och akten var sekretessprövad på så vis att samtliga namn på föräldrar och syskon strukits över men däremot hade uppgifter om moderns abort eller faderns alkoholmissbruk lämnats kvar.

Långa handläggningstider

Osäkerhet kring sekretessprövning av sociala akter kan också leda till onödigt lång handläggningstid.

Ett exempel är en förfrågan vi gjorde till ett mindre kommunarkiv. Även i det fallet lämnade vi uppgifter om föräldrar och syskon för att underlätta sökningen. Kommunarkivarien tog kontakt efter att vår förfrågan inkommit och meddelade att akten återfunnits men att hon hade frågor kring själva sekretessprövningen. Därefter dröjde det sex månader innan vi hörde av oss för att påminna om ärendet. Veckan därpå inkom arkivhandlingarna till utredningen. Akten var sekretessprövad, men liksom i det tidigare exemplet var endast namn på föräldrar och syskon överstrukna.

Långa handläggningstider är något som man måste ta med i beräkningen när arkivsökning tar sin början. En till två månader bör vara en rimlig tid för ett ärende att handläggas. Men vi har flera exempel där svar inte kommit förrän ett år efter att förfrågan skickades. Ett sådant fall utgörs av ett större kommunarkiv i landet.

Ett annat exempel gäller ett kommunarkiv som efter två år inte besvarat någon av våra fyra förfrågningar. Utredningen har haft kontinuerlig kontakt med kommunarkivarien och den uppgivna orsaken är en kombination av hög arbetsbelastning och svårigheter att återsöka akter.

Förlorad barndomsdokumentation

Arkivhandlingar är för många intervjupersoner den enda möjligheten att få kännedom om sitt biologiska ursprung och svar på frågor om sin barndom. Det är viktigt att handlingarna finns bevarade. Att en barnvårdsakt saknas helt eller är fragmentarisk upplevs ofta som ytterligare en kränkning.

Tyvärr händer det att dokumentation om en persons barndom på barnhem eller i fosterhem inte går att hitta trots idogt sökande och många förfrågningar. Orsakerna kan vara många.

Kommunsammanslagningar och arkivflyttningar uppges av flera kommunarkiv som orsak till förluster. Felaktig gallring till följd av oklarheter i lagstiftningen under 1980-talet är en annan orsak. Kunskapsbrister hos handläggare är en tredje orsak.

En kommunarkivarie var bekymrad för de luckor som var vanliga i kommunens arkiv. Hon menade att det inte gällde någon särskild tidsperiod utan var en brist överlag.

Ett annat kommunarkiv uppgav att akter med största sannolikhet felaktigt hade gallrats under 1980- och 1990-talet med socialchefens goda minne. Det fanns endast sporadiskt med akter från den tiden.

Vid ett par tillfällen har vi fått svar från arkiven att inget har återfunnits. Men efter ytterligare påstötningar har akten slutligen hittats. Ett sådant fall gäller en kvinna född 1977 som under tidigt 2000-tal tog del av sin akt. Hon fick också kopior av den som hon överlämnade vid intervjutillfället. Akten bestod av närmare 200 sidor om hennes tid i flera fosterhem. Intervjupersonen ville att vi skulle efterfråga akten på nytt. Efter två månader svarade kom-

munarkivet att ingen akt återfunnits. De hänvisade till en närliggande kommun, men inte heller där återfanns någon akt.

Den placerande kommunen fick kompletterande uppgifter om modern för att kunna göra en ny sökning. Efter tre månader hade inget svar kommit och vi tog kontakt med kommunarkivet per telefon som återigen meddelade att inte heller på moderns personnummer kunde någon akt återfinnas.

När intervjupersonen sedan meddelades att ingen akt längre fanns bevarad blev hon mycket upprörd. Hon uttryckte att hon kände sig kränkt. Även om hon tagit del av handlingarna tidigare upplevde hon det som att hon hade raderats i rullorna, att hennes historia inte skulle finnas kvar för eftervärlden och att det var som om hon inte fanns.

Intervjupersonen uppsökte därefter själv kommunarkivet. Några dagar därefter kom handlingar från arkivet till utredningen. Då visade det sig att modern var registerledare. Den här gången var akten betydligt tunnare än den som intervjupersonen tagit del av tidigare. Akten berörde endast ett av de femton år som hon varit placerad.

Vad har hänt med barnvårdsakten under de fem år som förflutit mellan de två förfrågningarna?

Förmodligen hade intervjupersonen första gången tagit del av akten när den fanns kvar på socialförvaltningen. Innan leverans till kommunarkivet har någon sedan gallrat i akten.

Någon förklaring till varför akten inte återfanns redan vid vår andra kontakt med kommunarkivet har vi dock inte.

3.9.5 Arkivhandlingar som upprättelse och kränkning

Upprättelseutredningen föreslår i ett kapitel som rör överväganden och förslag kring andra åtgärder (än ekonomisk kompensation) i upprättelseprocessen att den som vill söka sin historia i arkiven ska få hjälp från aktuellt kommunarkiv även om efterforskningar måste göras i andra arkiv, samt att den avgift som en del kommuner tar ut för kopior slopas. Grunden för detta beskrivs så här av Upprättelseutredningen:

Många av dem som utredningen har haft kontakt med har framhållit det värdefulla i att få del av sitt aktmaterial. Även om det ibland har

lett till smärtsamma insikter, så har det samtidigt bidragit till att man bättre lärt känna sin egen barndomshistoria.⁶⁸

Vanvårdsutredningen har liknande erfarenheter av arkivhandlingarnas betydelse för dem som intervjuats. Men även om ett erbjudande om hjälp att efterforska arkivhandlingar kan vara ett första steg i en upprättelseprocess så är själva eftersökandet och tolkningen av det material som hittas kantat av problem som måste hanteras.

Först vill vi återknyta till det som sades tidigare om förlorad barndomsdokumentation. Det är inte bara för den enskilde som en förlust av en socialakt kan få konsekvenser. Barnvårdsakter används av forskare, men också av myndigheter i exempelvis personutredningar till domstol och rättspsykiatriska undersökningar. Vinnerljung påpekar dock att akterna har störst betydelse för den enskilde och att det är ett allvarligt etiskt problem när arkiven inte kan tillgodose behovet av att få ta del av sin egen historia.⁶⁹

I forskningen kan bortfall hanteras genom att man resonerar om vilka effekter de frånvarande uppgifterna kan ha på resultaten. Men när det gäller kartläggning av enskilda personers bakgrund medför bortfall större problem.

Hur ska avsaknaden av uppgifter eller arkivhandlingar om vissa personer förklaras när uppgifterna finns för andra?

Problemet har inte bara drabbat den svenska vanvårdsutredningen. I den irländska utredningen saknades källor som kunde förklara omhändertagandet för 118 av 498 personer. Alla hävdade att de hade omhändertagits genom domstolsbeslut.⁷⁰

Arkivhandlingarna kan vara den enda möjligheten att få vetskap om sitt ursprung för en person som varit placerad inom den sociala barnvården. Flera intervjupersoner har upplevt förlusten av arkivhandlingar som ytterligare en kränkning från myndigheterna.

En man född 1974 fick i början av 1990-talet veta av sin socialsekreterare att det fanns en omfattande akt om honom som han i framtiden kunde efterfråga. Den akten återfanns dock varken hos den placerande kommunen eller vistelsekommunen när utredningen frågade efter den. Däremot återfanns moderns socialakt tack vare principen om att akter eller registernoteringar gällande personer födda den 5:e, 15:e eller 25:e varje månad ska undantas

⁶⁸ SOU 2011:9, s. 178.

⁶⁹ Vinnerljung & Kyhle-Westermarck 1999.

⁷⁰ Brennan, Carol, "Facing what Cannot be Changed: The Irish Experience of Confronting Institutional Child Abuse" i *Journal of Social Welfare & Family Law*, vol 29:1, 2007, s. 247.

gallring. Moderns akt handlade dock till största delen om tiden innan intervjupersonen var född.

Vi hittade också en barnhemsjournal. Tack vare den fick intervjupersonen information om att han varit placerad redan som spädbarn och nästan aldrig levt tillsammans med sina biologiska föräldrar. När han fick beskedet att så få handlingar fanns bevarade blev han besviken. Han hade inte ens fotografier av sig själv som barn.

Kränkande texter i arkivhandlingarna

Arkivhandlingar kan väcka starka känslor hos den de berör, både när de återfinns och när de saknas. Många har hört av sig till oss och berättat att de känt sig kränkta av den bild som förmedlas i handlingarna. Ofta är omdömen om barnet och den biologiska familjen nedlåtande i akterna.

Här följer några exempel:

Utseendemässigt ter han sig som en primär karaktärsstörning. Typisk frisyra. Lätt ovårdad. Typiska manér och gester. Pratmakare. Fladdrig och rastlös[...]Ombytlig, tanklös, impulsiv. Ofta slapp, hängig, grinig, kinkig, trotsig, tjurig. Lätt uttröttbar, egocentrisk, oppositionell, oersonlig. Ger lätt upp vid motgångar. Opålitlig, lögnaktig, karaktärslös, barnslig, omdömeslös, infantil", *Person 876, man född 1948*.

Flack, slapp, viss ytlig insikt[...]Hysteroid. Knappt normalbegåvad, omogen flicka. Grov. Vulgär i sitt språk. Hållningslös i hela sin attityd[...]Hon har alkoholproblem och är sexuellt hållningslös. I underkant begåvad. Är eg. söt. [...]Hade en oerhört ful klänning på sig. *Person 886, kvinna född 1952*

Efterbliven, svårskött. Sannolikt är pat. betydligt utvecklingshämmad, möjligen imbecill. Båda föräldrarna verkar intelligensmässigt stå på låg nivå". *Person 510, kvinna f 1951*.

[Ä]r enormt tystlåten/psykopat/". *Person 875, kvinna f 1939*.

[Ä]r ordentligt psykiskt störd. Pojken är normalbegåvad i underkant men psykiskt gravt störd, tråkig, tjatig, pimpinettig, passar nog bättre på ett flickhem, sexuell abnormitet pga påtaglig flickaktighet". *Person 880, man född 1958*.

Hereditärt torde belastning för nervösa rubbningar och psykiska abnormiteter föreligga såväl på faderns som moderns sida". Det placerade barnet beskrivs som "spänd, disharmonisk, starkt neurotiserad, utan uthållighet och ambition [...]grava neurotiska och psykopatiska drag". *Person 861, man född 1945*.

Handlingarna speglar sin tid...

Hur barnen och deras biologiska familjer beskrivs bär tydliga drag av den tid då anteckningarna gjordes.

1930- och 40-talen var rasbiologins storhetstid i Sverige. Förklaringar till barns problem söktes dels i arv, den så kallade herediteten, dels i barnets sociala miljö. Från den här tiden och flera decennier framåt fästes särskilt fokus vid barnens psykiska problem som i sin tur kunde förklaras utifrån föräldrarnas förmågor och barnens hemmiljö.⁷¹

Men då liksom nu bedömdes pojkar och flickor utifrån skilda föreställningar. Flickor har omhändertagits för ”utespring” och det som har förståtts som sexuellt utsvävande beteenden medan pojkar oftare har omhändertagits med hänvisning till kriminalitet.⁷²

...men tolkas av intervjupersonerna i nutid

Att texterna är färgade av sin tid är inte självklart för dem som beskrivningarna handlar om.

Flera intervjupersoner har uttryckt att de inte känner igen sig i de beskrivningar som finns i arkivhandlingarna eller att dessa rent av är förljugna.

En kvinna född 1937 fick genom arkivhandlingarna reda på att hennes födelsedag egentligen var en helt annan än den hon firat i närmare 70 år. Uppgiften kom som en chock för henne och väckte en oro över att ”ha blivit raderad ur rullorna”.

En annan kvinna född 1952 tyckte att det kändes bra att äntligen få läsa vad som var anledningen till omhändertagandet men att beskrivningarna i arkivhandlingarna ”målade upp en drömvärld” när hon själv upplevde att hon fick slita hårt i fosterhemmet.

⁷¹ Jönsson, Ulf, *Bråkiga, lösaktiga och nagelbitande barn: om barn och barnproblem vid en rådgivningsbyrå i Stockholm 1933-1950*, Linköpings universitet, Linköping, 1997.

⁷² Hamreby, Kerstin, *Flickor och pojkar I den sociala barnvården: föreställningar om kön och sociala problem under 1900-talet*. Umeå universitet, Umeå 2004; Överlien Carolina, *Girls on the verge of exploding? : voices on sexual abuse, agency and sexuality at a youth detention home*, Linköpings universitet, Linköping 2004.

Stöd vid läsning av arkivhandlingar

Det kan krävas stöd i samband med att man tar del av sina arkivhandlingar.

Vissa saker bör man diskutera med någon annan och fackuttryck behöver förklaras. Några arkiv kan erbjuda en sådan service när arkivhandlingarna lämnas ut men bara om man besöker arkivinstitutionen.

Många intervjupersoner har när de tagit del av arkivhandlingarna vänt sig till oss med behov av psykologiskt stöd.

I Australien finns liknande erfarenheter av stöd i samband med arkivsökning. Rapporten *Forgotten Australians* konstaterade att information om barnens ursprung gått förlorad på grund av felaktig hantering på arkiven och att före detta samhällsvårdade människors konfrontation med arkivhandlingarna kunde bli mycket smärtsam.⁷³ Det resulterade i projektet 'Who Am I?' som startades 2009 för att stödja och hjälpa dem som är och har varit placerade att söka sin historia.⁷⁴ På en hemsida finns information om och bilder på olika institutioner, information om var handlingar kan finnas, vem man kan kontakta och vad man kan vänta sig efter att ha tagit del av arkivhandlingarna. Här finns även dokument om lagar och förordningar om placerade och adopterade barn.⁷⁵

Projektet är ett samarbete mellan forskare, arkivarier och myndigheter.

3.10 Utredarens kommentar

I detta kapitel har vi redogjort för lagstiftningen om hur den sociala barnvården skulle dokumentera omhändertagande av barn och vad som ska bevaras för eftervärlden; forskning som använt och problematiserat information från arkivhandlingar samt utredningens reflektioner kring variationer vid hanteringen av arkivhandlingar i många olika arkiv.

Generellt har lagstiftningen varit restriktiv med att föreskriva vilka uppgifter som ska ingå i en utredning. Men från 1960-talet

⁷³ Senate Community Affairs References Committee, *Forgotten Australians: a report on Australians who experienced institutional or out-of-home care as children*, Canberra 2004.

⁷⁴ Who Am I-projektet går att läsa mer om på hemsidan:
<http://research.cwav.asn.au/AFRP/OOHC/WAMI/default.aspx>

⁷⁵ <http://www.pathwaysvictoria.info/>

och framåt har det funnits tydliga instruktioner från Socialstyrelsen om vad som bör noteras.

Både forskningen och utredningen har visat att många barnvårdsakter inte lever upp till dessa.

Vi har också uppmärksammat att gallringsföreskrifterna från 1980 var otydliga, vilket medfört att akter om omhändertagna barn har gallrats ut. Vi konstaterade att lagstiftningen efter 1980 innehöll mer föreskrifter om vad som skulle *gallras och rensas bort* än vad som skulle *dokumenteras*. Syftet var att komma till rätta med den stigmatisering som sociala akter antogs kunna innebära för klienterna och dessutom minimera dokumentationen. Men för många placerade inom den sociala barnvården kom det tyvärr att innebära att den enda dokumentation om deras barndom förstördes.

Arkivhandlingarna varierar mycket med hänsyn till omfång och kvalitet. Det är bristfälligt på flera punkter:

- Det saknas ofta övergripande struktur för akternas innehåll.
- Det saknas enhetliga begrepp och definitioner, gemensamma för alla kommuner.
- Det är svårt att följa ett ärende över tid.

Att rekvirera akter från olika arkiv kan ta lång tid. Hanteringen av sociala akter skiljer sig åt i landet. Det medför att personer som söker sin historia i sociala akter kan få tillgång till mycket varierande underlag. Förutom att sekretessprövningen av vad personen får ta del av kan variera kan akter saknas eller dokumentationen vara knapphändig.

Ytterligare ett problem är att akterna kan innehålla kränkande omdömen eller beskrivningar som inte stämmer överens med intervjupersonernas erfarenheter.

Vanvårdsutredningen har under utredningstiden ofta fått rollen som rådgivande till arkivhandläggare i kommunerna. Vi har upplevt ett behov av samlad kunskap på nationell nivå kring frågan om arkivhandlingar inom socialtjänsten samt hur man bemöter och hjälper enskilda personer som söker uppgifter om sin barndom. Vår erfarenhet talar för att det borde finnas en helpdesk på nationell nivå där osäkra handläggare kan söka råd. Det finns också motsvarande behov hos enskilda personer att få kunskap om hur man söker arkivhandlingar om sin barndom.

3.11 Åtgärder för att förbättra och underlätta arkivsökning och arkivhantering

Min bedömning:

Det vore önskvärt med;

förståelse hos varje arkivhandläggare och socialsekreterare för aktens betydelse för den enskildes rätt till sitt ursprung, bättre kunskap om vilka akter som ska bevaras hos socialförvaltningarna och enhetlig bedömning/jämnare kvalitet på sekretessprövningen.

Det bör kunna ske genom att;

en nationell helpdesk inrättas av Riksarkivet i samarbete med lämpligt stadsarkiv, att det ingår avsnitt om sociala akter på arkivkurser och på kurser för socialarbetare, att det inrättas en hemsida med samlad information och hjälp till både handläggare och tidigare placerade, liknande den som finns i Australien.

Mitt förslag:

Regeringen bör ge Riksarkivet i uppdrag att inrätta en nationell helpdesk till stöd för kommunernas arkivhandläggare och personer som varit placerade av den sociala barnvården.

4 Övergrepp och försummelse – siffror och berättelser

Kapitlet har tre delar. Den första delen inleds med en beskrivning av intervjupersonernas sammansättning vad avser ålder, kön, etnicitet och funktionshinder. Därefter definieras de olika begrepp som använts vid analys och kategorisering av vanvård. I de flesta tabeller och diagram används analysenheten *barn*, dvs. den vuxnes berättelse om sin barndom utgör grunden för det resultat som redovisas.

Resultatet redovisas uppdelat på övergrepp och försummelse. I huvudsak används samma indelning som i delrapporten,¹ men med den skillnaden att färre tabeller och diagram återges. I delrapporten fanns det också många citat ur intervjuerna. Det har vi avstått från till förmån för hela berättelser.

Den andra delen i kapitlet utgörs av fyra anonymiserade berättelser som i vissa fall kompletteras med analyser av arkivhandlingar, domar och tidningsurklipp. Avsnittet syftar till att ge läsaren en bild av strukturer, relationer och personer i några av de berättelser som vi lyssnat till under nästan fem års intervjuande.

Under rubriken kommentar återfinns efter varje berättelse våra analyser och kommentarer. Dessa görs mot bakgrund av utredningens samlade erfarenhet av mer än niohundra intervjuer och tusentals samtal med utsatta personer från olika delar av landet. Förhoppningsvis kan det bidra till ökad kunskap och förståelse, som i sin tur kan medverka till att riskerna för barn i dagens samhällsvård minimeras.

Kapitlet avslutas med en tredje del där vi återger tre skriftliga berättelser som intervjuade personer överlämnat till utredningen. Även dessa berättelser kommenteras mot bakgrund av utredningens samlade erfarenhet.

¹ SOU 2009:99. Utredningen om vanvård i den sociala barnvården, *Vanvård i social barnvård under 1900-talet: delbetänkande*, Fritzes, Stockholm, 2009.

4.1 Definitioner

Med *vanvårdskategori* avses en viss typ av vanvård, exempelvis *slagen med ris*. Sammanlagt har utredningen registrerat 505 vanvårdskategorier som finns sorterade under nio överkategorier. Med *intervjuperson* avses de personer som intervjuats av utredningen och som utredningens resultat bygger på.

Utredningen använder sig också av begreppen *placeringsperiod* och *förövare*. Med *placeringsperiod* avses den tid som intervjupersonen tillbringade i ett visst fosterhem eller institution. Om exempelvis vistelsen på en institution avbröts för en fosterhemsplacering och intervjupersonen sedan återkom till samma institution, registreras det som två placeringsperioder.

Med *förövare* avses *av intervjuperson utpekad* förövare. Begreppet förövare är vanligtvis associerat med den som begår brottsliga handlingar, som misshandel eller våldtäkt. Att kalla någon förövare som inte låter ett barn sitta vid middagsbordet, eller som hindrar ett barn från fortsatt skolgång är förstås inte helt korrekt, enligt gängse språkbruk. *Ansvarig* hade varit att föredra i sådana sammanhang. För enkelhetens och överblickens skull har vi avstått från att laborera med två olika begrepp.

Hur många personer som drabbats av en viss vanvårdskategori säger inget om *hur ofta* eller vid *hur många placeringar* personen exempelvis blev slagen med ris. Eftersom vi enbart redovisar antal personer som drabbats av en vanvårdskategori framgår det inte om det skett vid en eller flera placeringar för den personen. Det framgår inte heller om det i ett visst fosterhem har skett dagligen eller en enstaka gång.

4.2 Redovisningen av vanvård bygger på 866 intervjuer

Utredningen stängde möjligheten att anmäla sig till intervju den 1 mars 2009. Då var kötiden för intervju drygt två år. I kapitel 1 har vi beskrivit hur den grupp på 866 personer som utredningsresultatet bygger på utkristalliserats.

Enligt direktiven² ska resultaten redovisas med hänsyn till kön, etnicitet och funktionshinder.

² Dir. 2006:75.

4.2.1 Kön

Det är 866 personers berättelser om övergrepp och försummelse som ligger till grund för denna slutrapport. 509 (59 procent) är kvinnor och 357 (41 procent) är män. När vi funnit det adekvat, i meningen att det finns skillnader eller likheter som bör återges, redovisas resultaten med hänsyn tagen till kön.

4.2.2 Etnicitet

155 personer har uppgett att de antingen är invandrare eller tillhör en svensk minoritet³. Det är 90 kvinnor och 65 män. Andelen är lika, 18 procent, både av kvinnor och män. Med invandrare förstås att minst en av föräldrarna har utländsk bakgrund.

Tabell 4.1 Intervjupersonernas etnicitet fördelat på kvinnor och män. Antal och andel (%)

Etnicitet/nationalitet	Kvinnor	Män	Totalt	%
Ej invandrare eller minoritet	418	292	710	82
Resandefolket	26	30	56	6
Rom	2	3	5	1
Samisk	5	2	7	1
Judisk	2	2	4	0
Tornedaling	2	0	2	0
Finsk	36	12	48	6
Övriga Norden	4	3	7	1
Övriga Europa	8	9	17	2
Utom Europa	6	4	10	1
Totalt	509	357	866	100

I gruppen ”finsk” ingår i den här redovisningen sverigefinnar, finska krigsbarn och finska invandrare. Resandefolket och finska invandrare är de största grupperna med annan etnicitet. De utgör vardera sex procent av intervjupersonerna.

³ De svenska minoriteterna är romer, judar, samer, tornedalingar och sverigefinnar. Resandefolket tillhör den romska minoriteten men särredovisas.

4.2.3 Funktionshinder

Sammanlagt tretton personer hade något funktionshinder i barn-
domen. Det är åtta kvinnor och fem män som uppgivit detta.

4.2.4 Intervjupersonernas ålder

Vi har intervjuat personer i mycket spridda åldrar. De äldsta var födda på 1920-talet och de yngsta på 1980-talet. Fördelningen framgår av följande tabell.

Tabell 4.2 Antal kvinnor och män samt totalt antal och andel (%) intervjuade fördelat på födelsedecennium

Decennium	Kv antal	Män antal	Totalt	Totalt %
Före 1930	10	4	14	2
1930–39	31	41	72	8
1940–49	135	92	227	26
1950–59	172	123	295	34
1960–69	100	64	164	19
1970–79	48	30	78	9
1980–89	13	3	16	2
Totalt	509	357	866	100

Den största gruppen är född under 1950-talet, följd av 1940-talet. I delrapporten, som byggde på 404 intervjuer, var det också flest intervjupersoner från dessa två decennier. Det har dock skett en förskjutning nedåt i åldrarna i meningen att det är en större andel personer födda under 1970- och 1980-talet i slutrapporten. Under utredningens sista två år var alltså intervjupersonerna något yngre än under de första åren.

4.3 2/3 av alla kommuner har placerat intervjupersoner

De 866 personerna som har rapporterat vanvård har varit placerade av sammanlagt 196 olika kommuner. Det förekommer ytterligare fyra kommuner i intervjupersonernas berättelser, men de placeringarna inbegriper ingen vanvård. Således är det två tredjedelar av landets

kommuner som placerat en eller flera personer som redovisat att de utsatts för övergrepp eller försummelse under sin tid i den sociala barnvården.

I delrapporten beskrevs placerings- respektive vistelsekommunens ansvar för uppföljning av placeringarna och hur det varierat under 1900-talet. Den intresserade läsaren hänvisas till det avsnittet.⁴

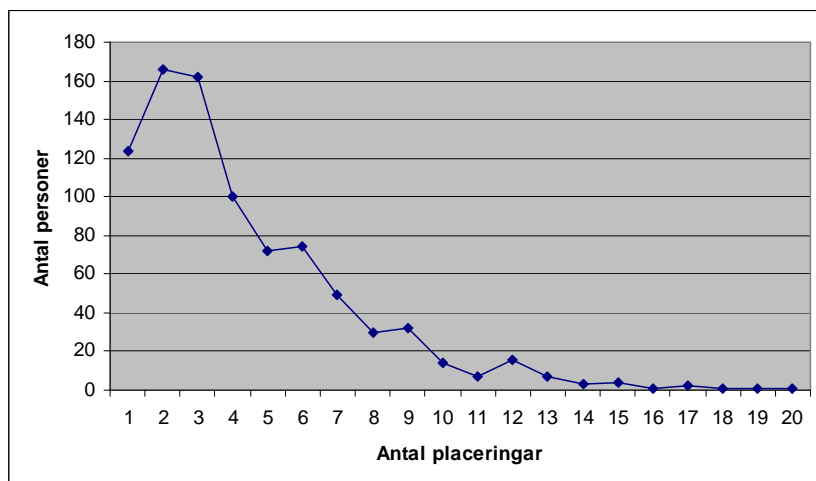
I delrapporten utlovade vi en närmare analys av vilka kommuner som varit ansvariga placerings- respektive vistelsekommuner i enskilda fall. Av resursskäl har vi tvingats avstå från att infria det löftet. Dessutom har Upprättelseutredningen i sitt förslag om ersättning avstått från att föreslå kommunala ersättningar till dem som drabbats av vanvård. Det är ytterligare ett skäl till att inte utreda ansvarsfrågan mellan vistelsekommun och placeringskommun ytterligare.

4.4 Antal placeringar och omflyttningar

De flesta intervjuade har varit föremål för flera placeringar under sin barndom. Sammanlagt har de 866 intervjupersonerna uppgett 3 741 placeringar.

I det följande diagrammet visas antal placeringar per person.

Diagram 4.1 Antal placeringar per intervjuperson

⁴ SOU 2009:99, s. 64-70.

Diagrammet redovisar antalet placeringar som intervjupersonerna uppgivit. Medianpersonen har varit med om tre placeringar. 16 procent av kvinnorna och 11 procent av männen uppgav att de endast haft en placering.

Flera uppbrott är det vanligaste för intervjupersonerna. Knappt 40 procent av männen och knappt 34 procent av kvinnorna uppgav att de hade haft 5 eller flera placeringar. Knappt 7 procent av intervjupersonerna hade haft 10 eller flera placeringar. Alla intervjupersoner har inte uppgett att de blivit utsatta för vanvård under alla placeringar, men många blev utsatta under flera placeringar.

4.5 Resultatöversikt

I detta avsnitt redovisas intervjupersonernas beskrivningar av vanvård uppdelad på de överkategorier som vi arbetat med vid analysen och kategoriseringen av intervjuerna. För varje kategori redovisas fördelningen på placeringar, dvs. om övergrippet eller försummelsen skett i fosterhem, institution eller annan placering.

4.5.1 Placeringsform

Begreppet familjehem gäller i lag från 1982. Under lång tid dessförinnan hette det fosterhem. Det senare begreppet är allmänt känt och används i dagligt tal av allmänhet och i internationell litteratur. Fosterhemsbegreppet har också använts frekvent i intervjupersonernas berättelser. Därför används här begreppen fosterhem och fosterförälder i stället för familjehem och familjehemsförälder.

Till fosterhem har också räknats *sommarhemsplaceringar* som barnvårdsnämnden, annan kommunal nämnd, statlig myndighet, organisation eller en förening arrangerat.

Med institutioner avses *institutioner inom den sociala barnvården*. De har genom decennierna haft många olika benämningar; barnhem, flick- eller pojkhem, ungdomsvårdskolor, skolhem, yrkesskolor, HVB m.m.

Andra placeringar kan ha skett inom barnpsykiatri, vuxenpsykiatri, sjukhus, lanthushållsskolor, etc.

Av de 866 intervjupersonerna har 798 varit placerade i fosterhem, 665 i institution och 213 i andra placeringar. 598 av de 866

intervjupersonerna har varit placerade både i fosterhem och institution och 169 personer har varit placerade i alla tre formerna.

De 866 intervjupersonerna har uppgett att de bott i sammanlagt 1 228 namngivna fosterhem. Dessutom finns det ytterligare 362 placeringar i fosterhem som intervjupersonerna inte kunnat uppge namnet på. Det förekom inte vanvård i alla fosterhem. 763 personer har rapporterat om vanvård i 1 141 fosterhem.

Intervjupersonerna har bott i sammanlagt 575 namngivna institutioner. Dessutom finns det ytterligare 163 placeringar i institutioner som intervjupersonerna inte har kunnat uppge namnet på. Det förekom inte vanvård i alla institutioner. 462 personer har berättat om vanvård i 395 institutioner.

I 119 namngivna institutioner har två eller flera intervjupersoner varit placerade och har berättat för utredningen om den vanvård som förekom. Detta utvecklas mer i kapitel 5, ”Många har berättat om vanvård på samma plats.”

Det mest anmärkningsvärda är att av de intervjupersoner (798) som varit placerade i fosterhem är det 96 procent (763 personer) som rapporterat vanvård. Nästan alla som har erfarenhet av fosterhemsplacering har således berättat för utredningen om vanvård i minst ett av de hem de varit placerade i. Så är det inte för dem med erfarenhet av institutionsplaceringar, men även här är siffrorna höga. Av de som varit placerade i institution (665) är det 69 procent (462 personer) som rapporterat vanvård.

Av de intervjupersoner som haft andra placeringar (213) är det 37 procent (79 personer) som rapporterat om vanvård.

4.5.2 Typ av övergrepp och försummelse

I kapitel 2 redovisas hur vanvårdskategorierna arbetats fram och förhåller sig till varandra. De har i denna redovisning delats in i följande huvudrubriker:

- Fysiskt våld med tillhygge
- Övrigt fysiskt våld
- Hot och hotfulla situationer
- Skadligt utnyttjad i arbete
- Integritetskränkning, särbehandling och orättvisor
- Sexuella övergrepp

- Fysiskt och/eller psykiskt tvång/regler/straff
- Försummelse

Intervjupersonerna har sammanlagt rapporterat om 505 olika slags vanvård. Hur försummelse och övergrepp fördelar sig över de olika huvudrubrikerna för utredningens vanvårdskategorisering redovisas i följande tabell.

Tabell 4.5 Övergrepp och försummelse, antal personer, män och kvinnor som rapporterat viss vanvård

Kategori	Antal kvinnor	Andel kvinnor	Antal män	Andel män	Totalt	Totalt %
Fysiskt våld med tillhygge	209	41 %	171	47 %	380	44 %
Övrigt fysiskt våld	354	70 %	269	75 %	623	72 %
Tvång, regler, straff	366	72 %	352	99 %	618	71 %
Hot, hotfull situation	244	48 %	150	42 %	394	45 %
Utnyttjad i arbete	256	50 %	192	54 %	448	52 %
Integritetskränkning	441	87 %	299	84 %	740	85 %
Sexuella övergrepp	320	63 %	154	43 %	474	55 %
- hands on	302	59 %	137	38 %	439	51 %
- hands off	118	23 %	47	13 %	165	19 %
Försummelse	446	88 %	307	86 %	753	87 %
- otillräcklig omvårdnad	410	81 %	264	74 %	674	78 %
- otillräcklig tillsyn av fosterföräldrar eller institutionspersonal	144	28 %	97	27 %	241	28 %
- otillräcklig skolgång	192	38 %	171	48 %	363	42 %
Totalt	509		357		866	

Kommentar

Tabellens kolumner längst till höger redovisar totalt antal och total andel av de intervjuade som uppgivit en kategori. En intervjuperson kan uppges att de utsatts för flera olika kategorier av övergrepp och försummelse.

Tabellen kan jämföras med delrapporten där resultaten från 404 personers intervjuer redovisas. I den framgick att:

de överkategorier som flest personer rapporterat om är försummelse (353 personer, 87 procent) och integritetskränkning (346 personer, 86 procent).

Alla överkategorier utom fysiskt våld med tillhygge (49 procent) och hot och hotfulla situationer (41 procent) har rapporterats av mer än hälften av intervjupersonerna. Det är 54 procent av intervjupersonerna som uppgett att de skadligt utnyttjats i arbete och 53 procent att de utsatts för sexuella övergrepp. Det enda område som visar stora skillnader mellan kvinnor och män är rapporteringen om sexuella övergrepp. 61 procent av kvinnorna i jämförelse med 42 procent av männen har berättat att de varit utsatta för sexuella övergrepp.⁵

När nu resultatet från alla intervjuer sammanfattas kan vi konstatera att *det är förhållandevis små procentuella skillnader mellan delrapporten som omfattade 404 personers intervjuer och slutrapporten med 866 personers intervjuer*. Något annat var inte heller att vänta utifrån att redan 404 personer är ett stort statistiskt underlag.

Regeringens slutsats från delrapporten att ”den ger tillräcklig information för att kunna konstatera att det förekommit vanvård och övergrepp i den sociala barnvården i vårt land”⁶ står sig.

Fysiskt våld med tillhygge har minskat med fem procentenheter, från 49 till 44 procent. De har sannolikt sin förklaring i att en större andel yngre personer intervjuats som uppgett färre inslag av fysiskt våld i sina placeringar. Också *skadligt utnyttjad i arbete* har minskat, från 54 procent i delrapporten till 52 procent i slutrapporten.

Sexuella övergrepp har en liten ökning, för kvinnor från 61 procent till 63 procent och för män från 42 till 43 procent. Sexuella övergrepp förekommer också i intervjuerna från samtliga decennier.

Försummelse har samma omfattning som i delrapporten. 87 procent av intervjupersonerna har berättat om att de utsatts för försummelse. Redovisat på underkategorier är det 78 procent (76 i delrapporten) som uppger *otillräcklig omvårdnad*. 28 procent (26 i delrapporten) uppger *otillräcklig tillsyn* av fosterföräldrar eller institutionspersonal och 42 procent (45 i delrapporten) uppger *otillräcklig skolgång*.

De övriga kategorierna som inte kommenteras här har mycket små avvikelser från resultaten i delrapporten.

⁵ SOU 2009:99, s. 160.

⁶ Dir. 2010:15.

En stor andel har utsatts för våld och sexuella övergrepp

Det är vanligt att intervjupersonerna berättar om övergrepp och försummelse med många olika variationer. Vi har tagit reda på hur stor andel av dem som angett att de blivit utsatta för våld *och/eller* sexuella övergrepp.

Sammanlagt har 764 personer (88 procent) berättat att de utsatts för fysiskt våld med eller utan tillhygge och/eller sexuella övergrepp.

Det är endast 12 procent (102 personer) av de intervjuade som *inte* varit utsatta för fysiskt våld eller sexuella övergrepp. Vad dessa berättat om redogör vi för i nästa avsnitt.

Annat än våld och sexuella övergrepp

Bland de 102 personer som uppgett att de *inte* utnyttjats sexuellt eller blivit utsatta för fysiskt våld finns det många som varit med om andra allvarliga övergrepp eller försummelse. Exempelvis berättar 57 personer att de skadligt utnyttjats i arbete, 53 personer har upplevt olika former av bestraffningar i samband med måltiden, 50 har fått stå ut med integritetskränkande tilltal eller fått höra sådana omdömen om sina närstående. 49 personer har hotats med våld, bevittnat våld eller skrämts av sina vårdare.

När det gäller skola och hälsa uppger 29 personer att skolgången var otillräcklig, att de vägrats gå i skola eller att de inte fick nödvändig hjälp med sina läxor etc. 22 personer uppgav att de var sjuka utan att få nödvändig vård.

I den följande tabellen redovisas hur många vanvårds-kategorier som intervjupersoner som ej utnyttjats sexuellt eller blivit utsatta för fysiskt våld har uppgett.

Tabell 4.6 Antal vanvårds-kategorier rapporterade av personer som varken har uppgett våld eller sexuella övergrepp

	Antal intervjupersoner
1 kategori	8
2–5 kategorier	48
6–10 kategorier	28
11–15 kategorier	12
16 och fler	6
Summa	102

4.6 Fyra livshistorier

Nedan beskrivs fyra olika livshistorier.

De bygger i första hand på intervjuer med de människor som beskrivs, i andra hand på autentiska fällande domar i tingsrätt eller hovrätt där förövaren i två fall har nekat till anklagelserna och i två fall tillstått vad som lagts honom till last.

Dessutom förekommer hänvisningar till utdrag ur journaler och annat arkivmaterial som utredningen haft tillgång till. I ett fall har vi även redovisat samtida tidningsartiklar som varit relaterade till de fall vi beskriver.

De intervjuade personerna är anonymiserade. Händelseförlopp, miljöer, människor och omständigheter med anknytning till de beskrivna fallen är också kamouflerade för att omöjliggöra identifiering av den drabbade.

Ambitionen att redovisa människors erfarenheter av vanvård och övergrepp där förövare spårats upp och lagförts, har begränsats av utredningens tillgång på domar och domstolsprotokoll. Det hör till undantagen att förövarna av den vanvård och de övergrepp som skett har fått stå till svars inför domstol. Av den anledningen har vi inför denna redovisning varit hänvisade till det fåtal intervjupersoner som har bistått utredningen med den typ av material.

Bryta tystnaden

Motiven för att så pass detaljerat som här beskriva den vanvård och de övergrepp som intervjupersonerna berättat att de varit utsatta för är flera.

Vi vill ge rättvisa åt vad det faktiskt var som intervjupersonerna berättar att de som barn fick stå ut med och som så många barn valt och väljer att förtiga. Om vi skulle utelämna, förtiga, förminska eller trivialisera dessa berättelser skulle vi medverka till att upprätthålla tystnaden kring vad barn fått utstå och fortfarande utstår. Det vill vi inte.

Att göra det verkliga verkligt

Den verklighet som intervjupersonerna hade att förhålla sig till som barn beskrivs av många som outhärdlig, smärtsam och obegriplig.

Ett sätt att överleva som, många sedan som vuxna har beskrivit i intervjuerna, låg närmast till hands var att tåga.

Att inte sätta ord på vad som händer blir i barnets värld ett försök att göra en outhärdlig verklighet lite mer uthärdlig. Språket och orden utgör för barnet på samma gång ett hot och en möjlighet.

Att berätta vad man är med om kan i bästa fall innebära att man blir trodd och får hjälp, i sämsta fall att barnet blir än mer utlämnad åt en bister verklighet som dessutom verkar göra mer ont när den är definierad. Som om att prata om verkligheten kan bli detsamma som att skapa den. Att *prata om det* kan i barnets värld i värsta fall upplevas som ett hot mot själva överlevnaden och som någon uttryckte det: "Jag var beredd att försvara tystnaden med mitt liv."

I dessa sammanhang är det viktigt att inte väja för orden. Vi hoppas att ett sådant här försök *att göra det verkliga verkligt* ska inspirera och stärka barn och professionella att utmana och urholka tystnaden i dessa avseenden.

Validera andras berättelser

Ett annat motiv för att redovisa övergrepp där förövaren har dömts har att göra med innehållet i de berättelser som vi tagit del av. De innehåller, inte sällan, mer eller mindre uppseendeväckande uppgifter och detaljer om allvarliga övergrepp och som inte bekräftas av vare sig journalanteckningar, domar eller andra vittnesmål.

Vi hoppas att en så här omfattande genomgång av autentiska fall med dokumenterad vanvård kan bidra till att validera och styrka berättelser om allvarliga övergrepp som inte stöds av annat än intervjupersonernas egna minnesbilder.

Det ingår inte i utredningens uppdrag att granska motiven för omhändertagande eller om besluten var motiverade. I de följande berättelserna finns det emellertid beskrivningar av tiden före och efter placeringen i den sociala barnvården. Det motiveras av att vi vill ge läsaren en mer fullständig bild av personen, miljön och tidsandan. Hur det gick senare i livet för intervjupersonerna redovisas här men också mer utförligt för hela intervjugruppen i kapitel 8.

Expressen Lördagen den 26 november 1960

4.7 "...en pojkvasker utan social förankring."

Någon gång mitt på dagen, måndagen den nionde augusti 1954 gick Lars Peter Andersson ut på gården för att leka. Han hade fyllt sju år i februari och skulle om några veckor börja i första klass i Maria folkskola. Han fick för sig att han skulle åka spårvagn gratis, vilket han hade gjort många gånger förut och tyckte mycket om.

Han lämnade hemmet vid Södra station, gick hela vägen till Sveavägen och Odengatan, där han visste att det gick många spårvagnar. Alldeles vid korsningen fick han syn på en affär som sålde vykort. Eftersom han var mycket intresserad av att titta på sådana gick han in i affären.

Stal tolv vykort

Inne i affären var det ingen som brydde sig om honom. På en låg disk mitt i affären fick han syn på en bunt vykort med omslag. Lars Peter kom då att tänka på att han kunde sälja vykort på spårvag-

narna, varför han tog en bunt och lämnade affären utan att någon såg det.

Sedan åkte han runt hela Stockholm med olika bussar och spår-vagnar tills radiopolisen tog hand om honom någon gång på eftermiddagen. Han hade dock aldrig försökt sälja några kort utan endast kastat bort omslaget.

Den nionde augusti sent på eftermiddagen, strax innan stängning återfick Pappershandelsaktiebolaget Frans Svanström & Co, Sveavägen 73, mot kvitto 12 st. vykort till ett sammanlagt värde av 2:25. Enligt polisens förundersökningsprotokoll hade firman ”igenkännt korten som sina egna”, men ville inte göra en skriftlig anmälan.

Gratisåkande och vagabonderande

Lars Peter hade redan i tre, fyraårsåldern börjat ge sig av hemifrån på egen hand och med tiden blev utflykterna allt längre.

Av bevarade journalanteckningar framgår att han ”under sina eskapader färdats på järnväg ända till Nykvarn och Södertälje från Stockholms innerstad, ibland i sällskap med mindre barn,” som det sades att han lurat med sig.

Han blev ofta omhändertagen och hemskickad av polisen då han illa klädd strövat omkring i Stockholm innerstad, ibland sent på kvällar och nätter. Det framgår också av handlingarna att Lars Peter blivit omnämnd i tidningarna på grund av sitt omfattande gratisåkande och vagabonderande.

Drunkningstillbud

I mitten av februari 1955 befann sig Lars Peter och två mindre pojkar på Årstavikens is. Alldeles utanför Tantolundens koloniområde föll de ner i en vak. En av pojkarna drunknade, sedan Lars Peter förgäves hade försökt rädda honom med en båtshake. Stämningen i grannskapet blev mycket hätsk då Lars Peter ansågs skyldig till kamratens död. Vid denna händelse hade Lars Peter nyss fyllt åtta år.

Tillbudet uppmärksammades av de barnavårdande myndigheterna som sedan tidigare väl kände till Lars Peter och hans familj. Han uppfattades som efterbliven, orolig och ovårdad med bristfälliga hem-

förhållanden. Och av den anledningen placerades han för utredning på Nybodahemmet.

4.7.1 Placerades på Barnbyn Skå

Några månader senare hamnade han på Barnbyn Skå. Där beskrevs han i ett utlåtande som

en pojkvasker utan social förankring och utan förmåga till anpassning i något sammanhang...som en psykotiskt förvirrad pojke, helt behärskad av driftsartade impulser i olika riktningar. (driva omkring, rymma, snatta, etc.)

Vägterapi

När Lars Peter intervjuades i Vanvårdsutredningen om sin tid på Skå framhöll han att han är ”dubbel” i sitt förhållande till Skå.

Han menar att det på många sätt var en bra tid. Han erbjuds skola och fasta rutiner, hade vuxna som han knöt an till och som brydde sig om honom. Han fick flera kamrater som han hållit kontakten med även senare i livet.

Han är dock kritisk till att den ”låt-gå mentalitet” som rådde på Skå. ”Man kunde bränna ner ett helt hus utan att det gjorde nåt och om barnen ville så fick dom röka fastän dom bara var tio år.” Han minns att det förekom en omröstning om just rökningen som barnen ”vann”.

Han är också kritisk till den så kallade ”väggterapi” som tillämpades, speciellt vid tillfällen när pojkarna hade ertappats med att sniffa thinner. Lars Peter beskriver hur han och andra pojkar fick ställa sig mot en vägg och motta knytnävsslag mot ansikte och kropp tills de föll ihop. Därefter fick de resa sig och proceduren upprepades. Detta hände flera gånger berättade Lars Peter. Ett annat namn på denna behandling gick under benämningen ”elementvalsen”, berättade Lars Peter.

I sin avhandling *En gång skåpojke...*⁷ analyserar Britt Jonsson 20 intervjuer med före detta skåpojkar. Där omnämns också denna behandling som ”väggschottis”. När någon hade ertappats med ha gjort ofog beskrivs att ”På Skå var ritualen den att Gustav skulle

⁷ Jonsson, Britt, *En gång Skå-pojke-: en studie av 20 f d Skå-pojkers erfarenheter av Barnbyn Skå*, Univ., Diss. Stockholm: Univ. Stockholm, 1990.

tala med alla inblandade. Det hela avslutades ofta med en vägg-schottis. ”Gustav vart helvild, då åkte man mellan elementen”, berättar en av hennes intervjupersoner.

När personalen på Skå i flera tidningsreportage från den här tiden (Expressen, Dagens Nyheter nov-1960) ställs till svars för den här behandlingen som rapporterats av flera barn, förnekades all användning av våld och fysisk bestraffning. Personalen går med på att barn ibland hålls fast med våld, bärs ut eller bärs in när de överreagerar, får raseriutbrott eller blir hysteriska. I en intervju med personalen hänvisas till en praktikant som vid något tillfälle i barnens närvaro använt begreppet ”vegetoterapi”⁸. Detta tror man möjligtvis att barnen felaktigt uppfattat som ”väggterapi”.

Sexuella övergrepp

Lars Peter berättade under intervjun att det även förekom sexuella övergrepp på barnbyn.

Han berättade att äldre pojkar utnyttjade yngre, tvingade dem till sexuella aktiviteter i kojor och på undanskymda platser. Detta var något som inte uppmärksammades av personalen, eller så ville man inte låtsas om det, trodde Lars Peter.

Det förekom även att vuxna i personalen drog in barn i sexualiserade sammanhang, berättade Lars Peter. ”På femtiotalet fanns det flera anställda som var pedofiler, som arbetade på Skå”. Han mindes någon som bodde i Längan, en lärare som brukade visa film med ”nakna gubbar” för pojkarna och att det fanns en sopåkare som med en fällkniv vid ett tillfälle hade tilltvingat sig sexuella tjänster av honom.

Han berättade också om en anställd som en gång hade lurat in honom i en koja som barnen hade byggt på barnbyns område och där förmått Lars Peter att ”dra” (onanera) åt honom.

⁸ Vegetoterapin går ut på att med hjälp av tryck eller massage mjuka upp muskelpansaret så att de vegetativa funktionerna, såsom matsmältning, andning och orgasm, kan få fritt utlopp. Även andningsövningar ingår i terapin, då en yttlig andning är ett sätt att reducera energiproduktionen i kroppen och därmed även hålla ångesten i schack. Allt eftersom spänningarna löses upp kan minnen från barndomen väckas och levas ut. Alternativa terapier – en kartläggning SOU 1989:62.

Mordet på Hammarby idrottsplats

Lars Peters uppgifter om anställda med pedofila böjelser bekräftas av två domar från december 1960, efter en rättegång vid Sollentuna och Färentuna domsagas häradsrätt.

Två lärare på Barnbyn dömdes för otukt och tjänstefel vid ett stort antal tillfällen med minderåriga elever på Skå.

Den här så kallade "homosexskandalen" på Skå väckte på sin tid stort uppseende i pressen sedan en 19-årig diversearbetare och f.d. skåpojke erkänt hur han omtöcknad av thinner och alkohol förgripit sig på och dödat en 10-årig pojke på Hammarby idrottsplats på kvällen den 10 oktober 1960. Förövaren berättade att han som tio-åring varit placerad på Skå och där fått lära sig "homosex".

Homosexskandal

I rättegången mot de två lärarna erkände de vad som lades dem till last. Den ene läraren dömdes till 18 månaders straffarbete ovillkorligt för att vid cirka 140 tillfällen ha förmått 2 minderåriga pojkar, elever på Skå, till otukt. Vid några tillfällen hade han varit iförd kvinnounderkläder som han "låtit gossen avkläda honom".

Vid ett annat tillfälle hade han stått gömd i en garderob i sin lärarbostad på Skå och "låtit två gossar onanera åt varandra", den ene ovetandes. Den andre läraren dömdes till 4 månaders straffarbete ovillkorligt för otukt vid åtta tillfällen med minderårig elev vid Skå.

Båda lärarna hade slutat sina anställningar på Skå när de greps och förhördes. De beskrev övergreppen som "ungdomssynder" och sa att de ångrade sig. "Jag började med homosex av nyfikenhet", säger den ene i en intervju.

Den andre säger att han inte vill kalla sin samvaro med "Hammarbypojken" för ett kärleksförhållande.

Vi var helt enkelt två mycket goda kompisar som talade mycket med varandra och ofta var det Hammarbypojken som tog initiativ till otukt, säger han.

Den ene läraren hänvisar dessutom till att homosexuella förbindelser förekom "ymnigt" bland skolans elever.

Enligt en talesman på Skå hade det förekommit "homosexrykten" under några år på femtiotalet, skvaller om homosex, riktat bland

annat mot en lärare. Men efter samtal med läraren konstaterades att han var mycket omtyckt och ”varmt religiös”. Han svor ”vid Gud” att han var oskyldig och misstankarna emot honom avskrevs.

Fantasier eller verklighet

På frågan från Expressens journalist om skåpojken ljuger när de bekräftar ”hammarbypojkens” uppgifter om promiskuitet och sexuella övergrepp på barnbyn svarar föreståndaren på Skå att ”De ljuger inte. Men detta är inget erkännande från min sida att eventuella påståenden överensstämmer med verkligheten.”

Föreståndaren fortsätter: ”De svårt skadade barn vi har hos oss upplever fantasier som verklighet.” Han för ett resonemang som går ut på att barn projicerar (överför) sin egen rädsla, hat och skräck för egna känslor och böjelser på andra, som en säkerhetsventil för att inte själv duka under. För att illustrera detta anförs ett exempel där ett barn under en promenad med sin mamma snubblar på en sten och säger: ”dumma sten”, som ett försvar för sin egen oförsiktighet eller för att inte ha följt moderns förmaningar om att gå försiktigt. Föreståndaren menar att personalen på Skå dagligen möter denna typ av försvarsmekanismer för det barnen inte orkar med själva.

Den strykrädda pojken går lös som en furie på terapeuten men beskyller terapeuten för att istället slå honom. Det finns den ihjältjatade pojken eller flickan som oavbrutet tjarar på en moltigande terapeut, men terapeuten beskylls för tjar.

Samma sak gäller för sexuella problem, fortsätter föreståndaren. En homosexuell med djupt liggande skräck för sin böjelse försöker befria sig genom att beskylla någon för övergrepp. Det är alltså fria fantasier men den sjuke upplever det som verklighet. Han ljuger inte även om det inte är sanning. Ur vår synvinkel är det en del av skadan hos den sjuke och dessutom en del av behandlingen. Vi på Skå blir dagligen beskyllda för allt möjligt – även homosexualitet.⁹

⁹ Expressen 27 november 1960.

Sexualfixerad

Av journalanteckningarna från barnbyn framgår att Lars Peter under sina terapitimmar med psykologen uppvisar symtom på vad hon uppfattar som "sexualtrauma" eller "sexualneuros". Han beskrivs som sexualfixerad, upptagen av sex, frågar ofta om sex, använder sig av ett sexualiserat språk, ritar bilder av förstörade manliga könsorgan. Det framgår inte av anteckningarna att detta skulle kunna sättas i samband med eventuella sexuella övergrepp på barnbyn, i stället talas det vagt om "en gubbe i en port".

Knyta an till en vuxen

Det bedömdes efter en tid att Lars Peter var för svårt skadad för att kunna bo kvar på Skå. Han kunde inte tillgodogöra sig lekterapi, testresultaten och personalens observationer gav vid handen att han var obegåvad, på gränsen till debil, "fladdrig", ljög, snattade och rymde så fort han kom åt. Man bedömde att han behövde vara tillsammans med en vuxen som han kunde knyta an till och som enbart ägnade sig åt honom.

Därför blev det bestämt att Lars Peter skulle få följa med en av barnbyns praktikanter, Inga, till Frankrikes sydkust och bo där med henne under en tid. Formellt löstes detta genom att Lars Peter fosterhemsplacerades hos praktikanten innan resan.

Lars Peter berättade under intervjun att de ganska snart blev bestulna på reskassan och därför fick lifta genom Europa för att komma fram.

Av Lars Peters berättelse och bevarade anteckningar framgår att vistelsen i Frankrike varade i över ett år. Det var meningen att Lars Peter skulle få skoluppgifter sända till sig från Skå, vilket enligt honom aldrig skedde.

Han berättade under intervjun att Inga i stället ägnade sig åt att umgås med olika franska män som hon stiftade bekantskap med på orten. Lars Peter lämnades ofta vind för våg.

Han mindes att han ofta vistades i hamnen och blev bekant med de fiskare som höll till där och lärde sig prata lite franska som han fortfarande kommer ihåg lite av. En dag, berättade han, blev han varse hur Inga höll på att flyta till havs, sedan hon somnat på en gummi-madrass. Med hjälp av Lars Peter och hans fiskarevänner kunde hon dock så småningom räddas.

4.7.2 Ur askan i elden

Efter hemkomsten från Frankrike ordnades det med ett fosterhem på ett relativt stort jordbruk i södra Sverige åt Lars Peter. Detta var att hamna ”ur askan i elden”, berättade han.

Han blev som tolvåring systematiskt utnyttjad som obetald arbetskraft. Tillsammans med gårdens drängar skulle han utföra tungt jordbruksarbete och om han inte orkade eller inte ville, blev han slagen, både av både drängarna och bonden, som enligt Lars Peter hade händer ”stora som dasslock”.

På nätterna sov han tillsammans med drängarna på ett loft där också pigorna bodde. Någon skolgång var det inte tal om.

Sexuellt utnyttjad av prästen

Lars Peter berättade under intervjun att han, eventuellt i samband med konfirmationsundervisningen, vid ett flertal tillfällen, blev sexuellt utnyttjad av prästen i byn.

Prästen menade att det var Lars Peter som var ”syndig”, att det var hans fel att prästen fick syndiga tankar och att de båda riskerade att drabbas av ”Guds straff”, i synnerhet om Lars Peter berättade om vad som hänt för någon enda.

Lars Peter har inte nämnt något om dessa övergrepp innan intervjutillfället och blev mycket berörd av minnena.

4.7.3 En bra placering

Efter händelserna med prästen avvek Lars Peter från fosterhemmet. Han försökte ta sig till Stockholm och sina biologiska föräldrar genom att stjäla en bil, men blev upptäckt och greps av polisen.

Så småningom placerades Lars Peter i ett nytt fosterhem i Väst-sverige, hos ett äldre par med vuxna barn. Fosterfadern arbetade på SJ och fostermodern drev en mindre konditorirörelse. Om detta fosterhem har Lars Peter inget ont att säga, ”snälla människor som hade tålamod och glädje”. Han blev kvar hos dem tills han blev myndig, hjälpte till med konditoriet och arbetade även på ett åkeri som ”mas-säck” (medhjälpare).

Lars Peter höll kontakt med fosterhemmet ända upp i medel-åldern och uppfattade fosterföräldrarnas egna barn som sina ”syskon”.

4.7.4 Efter den sociala barnvården

Hamnade i kriminalitet

När Lars Peter blev myndig återvände han till Stockholm, tog upp kontakten med sina biologiska föräldrar, försökte bo tillsammans med dem, men hamnade tämligen omgående i drogmissbruk och kriminalitet.

När han var 23 gjorde han sin första ”volta” på Härnösandsfängelset, efter att först ha suttit några år på ungdomsvårdskolan Fagared.

Sedan fortsatte det med droger, stölder, bedrägeri, misshandel, mordbrand, avbrutet av perioder med kortare och längre fängelsevistelser, kortare och längre försök med familjeliv och hederligt arbete.

Lars Peter har varit gift en gång, har tre vuxna döttrar som han inte har någon kontakt med. Han tror att han har två barnbarn ”som han tänker mycket på”.

Periodvis har Lars Peter haft tankar på att ”göra slut på sig och försvinna för gott”. Han har då tittat efter lämpligt sätt att göra det på dock utan att seriöst försöka.

Sjukpensionerad

I dag är Lars Peter sjukpensionär sedan 17 år tillbaka och har en särbo. Sedan barndomen har Lars Peter varit mycket fäst vid hundar som han alltid lyckats få en alldeles speciell kontakt med. I dag har han två bordercolli hundar åt vilka han i princip ägnar ”all sin tid”.

Skitig, skrubbad och chanslös

När Lars Peter ser tillbaka på sitt liv menar han att han aldrig egentligen fick en rimlig chans till ett normalt liv.

Han hade en utvecklingsstörd storebror som tog all föräldrarnas tid och omsorg. Lars Peter tror själv att han hade ”alla bokstavsdiagnoser som finns”, kunde inte sitta still och koncentrera sig, ”fötterna och händerna drog jämt iväg med mig”.

Den enda hjälp han fick var ”piller som drogade ner mig” och som han själv tror bidrog till att han disponerades för att sniffa thinner och injicera narkotiska preparat.

Han fick ingen utbildning. Han lämnades tidigt vind för våg utan möjlighet att ta hand om sig själv, ”skitig, skrubbad och skrapad, taskigt med käk”.

Föräldrarna var för fattiga, lägenheten för trång och eländig, morsan för nervös och farsan, en misslyckad konstnär, lättretad och våldsam, samt begiven på sprit.

Grannarna där han bodde hade det likadant. Han hade ingen att se upp till och ty sig till och blev därför ”ett lätt byte för sådana med skumma avsikter”, som han själv säger. Han menar att familjen skulle ha fått samhällets stöd i hemmet, med brodern, med boendet, med ekonomin. ”Men på den tiden var det inte så viktigt med oss fattiglappar, vi stod ju i alla fall på bena.”

Lars Peter menar att hans pappa var något slags ”svarta fåret” i en familj där det fanns flera dugliga, kompetenta och utbildade människor med resurser. Varför fanns det ingen hjälp att få därifrån, undrar han.

Det allra värsta

På frågan vad som var det allra värsta Lars Peter råkade ut för när han var placerad i den sociala barn- och ungdomsvården, drog han sig till minnes en episod från skåtiden där några pojkar hade bundit fast honom vid ett träd.

Där fick han stå i timmar med en nedkissad strumpa nedtryckt i munnen.

Han ändrade sig dock snabbt och berättade om när han hade fått en egen vit kattunge, också under skåtiden, som han en morgon upptäckte var försvunnen. När han begav sig ut för att leta efter kattungen hittade han den dränkt i en säck nere vid badplatsen på Skå.

4.7.5 Kommentar

Berättelsen om Lars Peter handlar förstås om mer än hans specifika upplevelser och erfarenheter. Den handlar också om hans samtid för ganska precis femtio år sedan, om synen på friskt och sjukt,

synen på barn och barns inre. Det handlar om barns berättelser, symtom och behandling.

Lars Peters historia visar oss också på vilken betydelse det hade för honom att ha turen att hamna bland hyggliga människor som ville honom väl. Under några år hade han det riktigt bra, vilket kom att ha livslång betydelse för honom.

I denna kommentar uppehåller vi oss i huvudsak vid hans tid på Barnbyn Skå. Där fanns ledande representanter för den tidens spetskunskap. De var i entusiastisk pionjäranda besjälade av en bred tillämpning av främst psykoanalysens teoribildningar. De ville förstå och tolka barns symtom och berättelser som uttryck för fantasier och stört driftliv. Det nya i detta tänkesätt var att barns symtom skulle tolkas och synliggöras snarare än att uppfostras bort, bestraffas och korrigeras, vilket tidigare varit vägledande för den tidens sociala barn- och ungdomsvård.

Överslätande attityder

Vid granskning av de reportage som följde i spåren av den så kallade "homosexskandalen" på Skå slås vi av den överslätande, ursäktande, förnekande och förminskande attityd som skåpersonalen gav uttryck för. I detta resonemang reserverar vi oss förstås emot eventuella förvanskningar och felcitat som kan ha förekommit i medias reportage och intervjuer.

I en intervju med någon av de åtalade lärarna framhölls att det var barnen själva som tog initiativ till "homosex", att det rådde en "sexuellt laddad atmosfär" på Skå som kan vara svår att stå emot i den närhet som krävs för den behandling som bedrivs på barnbyn.

Det talas om "ungdomssynder" och "nyfikenhet", från förövarnas sida, att "homosex" är ett problem i all barnavård.

I beskrivningen av det inträffade noterar vi att man vid den här tidpunkten ännu inte börjat klä vuxnas övergrepp mot barn i termer av just övergrepp och våldtäkt. "Homosex" får bli ett diffust och svårtolkat samlingsbegrepp som rymmer den tidens grumliga föreställningar när det gäller barns ansvar och egen skuld när de utnyttjats av vuxna för sexuella ändamål.

I sin avhandling¹⁰ om synen barn och barns sexualitet ger Åsa Bergenheim ett flertal exempel från just Barnbyn Skå som beskriver

¹⁰ Bergenheim, Åsa, *Barnet, libido och samhället: om den svenska diskursen kring barns sexualitet 1930–1960*, Höglund, Diss. Umeå: Univ. Grängesberg, s. 142, 1994.

hur man på den tiden försökte hjälpa barn att bli av med sina sexuella hämningar vilket man ansåg var viktigt för deras rehabilitering. Detta tog sig bland annat uttryck i att barn och ungdomar uppmuntrades till vad som i dag skulle beskrivas som gränslöst sexuellt beteende.

På liv och död

Vi menar med utgångspunkt i Lars Peters historia att säkerheten i dessa avseenden för barn med samhället som förälder i bokstavlig mening kan vara en fråga på liv och död.

Vi påstår förstås inte att det var skåpersonalens oförmåga eller ovilja att ta ”homosexryktena” på allvar som var orsaken till mordet på den 10-årige pojken. Vi menar dock att de övergrepp som den nittonårige före detta skåpojken, som mördade tioåringen varit utsatt för, inte saknat betydelse för vad som sedan hände.

Övergrepp som pojkar och flickor blev utsatta för och fortfarande blir utsatta för, kan ha avgörande betydelse för hur destruktivt, gränslöst eller våldsamt de behandlar andra och sig själva senare i livet.

Vi menar att ett synsätt på fantasi och verklighet på barn och barns berättelser, som intervjun med skåpersonalen i Expressen ger uttryck för, har fungerat som en möjliggörare av de övergrepp som skåpojken utsattes för.

De tankar och de teorier som utvecklades vid Barnbyn Skå under de här åren och senare har också haft stor betydelse för innehåll och metodutveckling i den sociala barnvården långt fram i tiden. Arbetet på barnbyn och arvet därifrån har bidragit till värdefull kunskapsutveckling inom området och kommit många barn och ungdomar tillgodo.

Resterna av de numera förlegade synsätt som delvis avspeglas i berättelsen om Lars Peter och hans tid på Skå kan dock fortfarande dyka upp i diskussionen om barns trovärdighet, när det till exempel gäller barns berättelser om sexuella övergrepp.

Myntets två sidor

Förhoppningsvis har senare tiders barnrättsfokus, forskning och kliniska erfarenheter bidragit till att vi nu gradvis överger ett sådant utpräglat vuxenperspektiv till förmån för mer barnorienterade synsätt.

Vi har börjat förhålla oss till det dilemma det innebär att detta mynt har två sidor, som dessutom måste betraktas samtidigt. Ibland överensstämmer barns berättelser med verkligheten och ibland inte...

4.8 Schack på Skärsbo

Per hade just förlorat i "skitgubbe", när "Farsan" dök upp. Han var fritidsledare på pojkhemmet och kallades så för att han ansåg att han var "som en far" för pojkarna på Skärsbo, vilket han också gärna påpekade. "Farsan" undrade om det var någon av pojkarna som ville följa med honom till hans rum och spela schack. "Det är din tur", sa han och pekade på Per.

Enligt vad som framgår av senare polisförhör spelade de schack med varandra i ungefär 20–25 minuter, sent en söndagskväll i början av maj 1951. Inledningsvis fanns också en annan pojke med i rummet som följde schackspelet. När denne pojke hade avlägsnat sig föreslog "Farsan" att de skulle ta på sig pyjamas, lägga sig på sängen och läsa en novell.

Läsa Elddonet

Per drog sig till minnes under Vanvårdsutredningens intervju med honom att det handlade om HC Andersens berättelse *Elddonet*. När de hade läst färdigt släckte "Farsan" lampan och började knäppa upp pyjamasjackan på Per och stryka honom över bröstet. Sedan blev "Farsan" "häftig" berättade Per i polisförhören och tog av Pers och sina egna pyjamasbyxor, lade Per "ovanpå sig själv", för att sedan själv lägga sig på Per. Han kysste och "hade sig", berättade Per.

Av domen framgår att "NN gned sin manslem mot Pers mage, tills NN fick utlösning och gned jämväl Pers manslem till Per fick sädesavång". Efteråt torkade Per av sig på magen med sin pyjamasjacka.

Ringade in fläckarna

Ungefär vid midnatt gick Per, rädd för att snubbla i den mörka branta trappan, till sitt rum med pyjamasjackan i handen och med "Farsans" ord *"det här stannar mellan oss, inte ett ord till någon"*, som enda sällskap.

Väl inne på sitt rum tog han fram en kulspetspenna, ringade in fläckarna på pyjamasjackan och gömde den under kudden. Nästa morgon gick han till föreståndarinnan, visade de inringade fläckarna på pyjamasjackan och berättade om vad som hade hänt. Föreståndarinnan tog honom på stort allvar och gjorde redan samma dag en polisanmälan.

Otukt med sex minderåriga pojkar

Av domen den 17 oktober 1951 framgår att fritidsledaren erkänner att han vid ett stort antal tillfällen "bedrivit otukt" med sex minderåriga pojkar, samtliga intagna för vård på Skärsbo. För detta dömdes han ovillkorligt till två års straffarbete.

I samband med att sanningen om fritidsledarens övergrepp på skärsbopojkarna uppdagades, gjorde fritidsledaren ett allvarligt men misslyckat självmordsförsök genom att med rakblad skära sig i handleden.

Enligt vad Per berättade under intervjun suiciderade fritidsledaren efter sitt straff, några år senare. Än i dag är detta något som Per anklagar sig själv för, att det var hans fel att "Farsan" tog livet av sig.

I tid och otid

Under Vanvårdsutredningens intervju med Per berättade han om hur pojkarna på Skärsbo brukade försvinna in på "Farsans" rum "i tid och otid", hur de byggde tält av sängkläderna och där satt och onanerade åt varandra i "Farsans" åsyn.

Han mindes också hur han i en koja i ett träd blev bunden av de andra pojkarna och utsatt för "tvångsonani". En av lärarna på Skärsbo hade en tik, en "Lassiehund", collie, som pojkarna vid flera tillfällen hetsades att "sätta på", berättade Per. Vid dessa tillfällen var både "Farsan" och läraren närvarande. På frågan hur detta gick till svarade Per, att "man fick öppna gylfen, ta fram vad man hade och sen stod man där och bufflade, rädd för att hunden skulle

vända sig om och bita en i snoppen, men den var snäll och stod still.”

Lynchstämning

När det stod klart för pojkarna på Skårsbo att det var Per som hade skvallrat och ”satt dit” fritidsledaren, blev hans situation på Skårsbo ohållbar. Han blev slagen och hotades med mer stryk av de andra barnen, som var i upprorsstämning. ”Det var rena lynchstämningen”, berättade Per under intervjun.

Det finns ett brev bevarat i de handlingar Per har fått ut från arkiven från en av pojkarna som ”Farsan” utnyttjat sexuellt.

I brevet beskriver pojken hur mycket han och de andra pojkarna längtar efter ”Farsan”, hur ledsen han är för att polisen har ”tagit” honom. Han beskriver hur uppochnedvänt allt blivit, att de varit på taken och slagit sönder tegelpannor, krossat ett växthus och en järnspis på ”tie minuter” och att ”allt är ett hälvete.” Han berättar om att Per måste bort och hur han förnekat för polisen att ”Farsan” skulle ha ”tallat” på honom. Han slutar brevet med ”många pussar och kramar”.

Den räddande ängeln

Det bestämdes att Per skulle flyttas.

Som en ”räddande ängel”, dök ”farbror Olle” upp. Han hade själv varit fosterbarn, studerade till folkskollärare och brukade arbeta extra på Skårsbo. Olle och Per kom mycket bra överens och Olle hade visat Per mycket uppmärksamhet och uppskattning, bland annat presentat honom en riktig filmprojektor som han kunde titta på 16 mm film i. Per erbjöds att tillfälligt få bo hemma hos Olles fosterföräldrar som han beskriver som ”bra människor, mycket snälla.”

Per berättade under intervjun att Olle vid två tillfällen, när han hälsade på hos fosterföräldrarna kommit in till Per ”för att säga god natt”, velat att han skulle berätta om vad det var ”Farsan” hade gjort med honom och de andra pojkarna. Därefter hade han lagt sig ovanpå Per i hans säng och ”juckat”, utan att säga ett ord. Per berättade hur förtvivlad detta gjorde honom. Han kände sig ensam

och övergiven och tyckte inte att han hade någon han kunde ty sig till och lita på.

Minkfarm

Efter den tillfälliga placeringen hos ”farbror Olles” fosterföräldrar placerades Per i ett fosterhem i Skene. Fosterfamiljen drev en minkfarm och hade två döttrar som gick i skolan.

Där förväntades han, en regnig vinter utfodra minkar, avliva minkar, flå minkar, jaga minkar som hade rymt, laga burar, rengöra burar, från tidig morgon till sen kväll, trots att han egentligen skulle gå i skolan.

Per minns att familjen hade en stor radiogrammofon i vardagsrummet och Per var den ende som kunde sköta den, ställa in den, stänga av och på den.

Han beskrev under intervjun hur han under arbetet med minkfarmen ständigt blev avbruten av husets döttrar för att det var något med radiogrammofonen som skulle göras. Per var tvungen att ta av sig alla blöta kläder innan han fick gå in i vardagsrummet och sen sätta på sig dem igen.

Per stod inte ut mer än några månader och beslutade sig för att rymma.

Med hjälp av en stulen traktor och de pengar han hade tjänat på minkfarmen köpte han en bussbiljett till Stockholm. Där sökte Per upp ”farbror Olle” som han hade fått reda på arbetade som lärare på Barnbyn Skå efter en kortare sejour på Råby ungdomsvårdsskola.

Farbror Olle arbetade på Barnbyn Skå

I Pers tankevärld var ”farbror Olle” trots allt någon som hade visat att han brydde sig om Per och som Per ville och hoppades skulle vara någon som han kunde lita på och få hjälp av.

Han beskrev under intervjun hur brydd ”farbror Olle” blev av att hitta Per sittande på farstubbyron till hans tjänstebostad i ”Längan” på Skå.

”Farbror Olle” tog honom genast tillbaka till Stockholm, gick upp på Vasagatan 23–25, där Barnavårdsnämnden låg och tog ut en enkel tågbiljett till Borås, ”en biljett som han korsade med en bläckpenna så att jag inte skulle kunna sälja den.”

Vid genomgång av intervjumaterial, domar och journalanteckningar visar det sig att ”farbror Olle” var identisk med den lärare på Skå som flera år senare dömdes till 18 månaders straffarbete för att under flera år i mitten av femtiotalet ha förgripit sig på två skåpojkar vid ett stort antal tillfällen.

Konflikter med styvmodern var upprinnelsen

Per förbannar sin styvmor som han menar såg till att han hamnade på Skårsbo hösten 1949.

Han beskriver sin styvmor som en riktig ”Raskenstam”, som var ute efter faderns pengar och trodde att hon såg ut som Vera Lynn. I själva verket såg hon ut Bette Davies i Baby Jane, menade Per.

Fadern kom från en högborgerlig miljö och hade en del ärvda pengar.

Ideliga konflikter uppstod mellan Per och styvmodern, oftast om bagateller, om bordsskick, eller så anklagade hon honom för att olovandes ha genomskött hennes fickor, handväska eller byrålådor, kastat bort eller gömt mat hon lagat. Hon kom ofta med den typen av beskyllningar som ibland stämde men oftast inte. Detta bidrog till att Per drog sig för att komma hem, försvann ut så ofta han kunde eller stängde in sig på sitt rum, blev tystlåten och inbunden, svarade korthugget och ”snäsigt” vilket ytterligare förargade styvmodern.

”Dessutom var hon inte snäll emot min pappa”. Per blev med tiden allt oftare vittne till hur styvmodern var ”sarkastisk och psykande” och till och med hotfull.

Per tror att styvmodern tyckte att Per var i vägen, försvarade fadern och störde hennes planer och därför skulle han ”röjas ur vägen”.

Styvmodern hade också egna barn som inte var sena att spä på konflikterna mellan henne och Per, som lät honom få veta vilket ”eländigt kryp” han var.

Till sist blev situationen ohållbar och delvis för att ”rädda” sin son gick fadern med på att Per skickades till Skårsbo, som han hade fått för sig var en ”internatskola”.

På sensommaren 1949 hade Per tillsammans med några kamrater brutit sig in i en sommartom skola, övernattat, hittat cigaretter som de rökt, länsat vaktmästarens kakförråd och gjort sig skyldiga till vandalisering. Detta var den utlösande orsaken och den officiella anledningen till att Per placerades på Skårsbo.

4.8.1 Efter den sociala barnvården

Mässkalle på Svenska amerikalinjen

Per skrevs ut från Skärsbo 1952 när han var 15 år för att bo hos sin biologiska mamma. Han hade under hela placeringstiden haft viss kontakt med henne och hon hade gift om sig.

Trots att han endast hade oavslutad folkskola att falla tillbaka på kunde Per börja arbeta som garderobiär och smörgåsnisse på ett finare hotell i staden. 17 år gammal gick han till sjöss som mässkalle på Svenska Amerikalinjens fartyg M/S Kungsholm. Sedan han mönstrat av några år senare har han i huvudsak försörjt sig inom restaurangnäringen och även drivit egna restauranger. Per är i dag ålderspensionär, gift sedan över trettio år. Han har inga egna barn.

Skuld känslor och depressioner

I vuxen ålder har Per plågats av återkommande depressioner och har i perioder varit inlagd på psykiatrisk klinik för el- och insulinbehandling. Han har genom livet plågats av skuld känslor för "Farsans" självmord. Fortfarande drömmer han mardrömmar om övergreppen på Skärsbo, svettas, vaknar och skriker.

Han beskriver sitt sexualliv som "uruselt". Han står inte ut med närhet, berättade han under intervjun, "blir ledsen och får ångest, den riktiga glädjen infinner sig aldrig".

Per återkom vid flera tillfällen under intervjun till hur besviken han har varit på att han inte fick någon riktig utbildning.

Han tror att en riktig utbildning skulle ha kompenserat för det han fick utstå av övergrepp och terror, gett honom självförtroende. Per menar att han alltid haft lätt för att lära och borde ha kunna prestera bra även i mer kvalificerade utbildningssammanhang.

Skolan på Skärsbo menar han var ett "skämt" och hänvisar till att det var läraren som skulle ha dem att "sätta på" hunden i stället för att bedriva undervisning.

Han är också bitter på sin pappa som inte genomskådade styvmodern och ställde sig på Pers sida gentemot henne. Och för att han glömdes bort av sin pappa under de år han var placerad. Fadern avled när Per var till sjöss och Per menade under intervjun att han fortfarande bär på denna besvikelse.

Per menar att hans "räddning" har varit att han alltid studerat hur andra som han beundrar gör och blivit bra på att imitera dem.

På så sätt har han kunnat ”passera” som ”utbildad och bildad, med fint sätt”, trots att det bara är ett ”utanpåverk”. Inuti känner han sig fortfarande ”som en nolla, rädd och osäker och utlämnad”

4.8.2 Kommentar

Det finns flera skäl för oss att berätta om Per. Det som först slår oss handlar om de starka band som ofta återfinns mellan offer och förövare, där övergreppen sker inom ramen för en relation som förövaren har byggt upp med sina offer ofta under lång tid.

Den obrottsliga och skamfyllda lojalitet som barnen inte sällan visar förövaren och som illustreras av det bevarade brevet är en av de mest avgörande faktorerna när det gäller barnens tystnad och deras ovilja att berätta om vad som hänt.

Barnen slår i sin förtvivlan och sitt raseri sönder en järnspis och ett helt växthus på ”tje minuter” och är på väg att lyncha Per för det han berättat. De känner sig i högsta grad delaktiga, vilket de ju i någon mån också är, även om de inte är ansvariga.

Exemplet illustrerar hur viktigt det är att skilja på delaktighet och ansvar när det gäller den här typen av sexualiserade relationer mellan vuxna och barn. Exemplet visar oss också på allvaret och de ödesdigra konsekvenserna för de inblandade, såväl offer som förövare, ”Farsans” självmord och Pers skuldkänslor för detta långt upp i vuxen ålder.

Per beskriver att han var ett begåvat barn. Han skulle ha beretts möjligheter till ordnad skolgång och skulle med all säkerhet enligt vad han själv säger kunnat fullfölja högre studier. Vi tänker att detta skulle kunnat kompensera för den bräckliga självkänslan som konflikterna med styvmodern bidrog till.

Vi har inte i Pers arkivmaterial kunnat se att några ansatser gjordes när det gällde att tillförsäkra Per en god skolunderbyggnad. Han erbjöds inte ens möjligheten att fullgöra vad som på den tiden kallades skolplikt.

Dessutom illustreras hur en man med uppenbar pedofil läggning söker sig till det ena pojkhemmet efter det andra, knyter de här många gånger övergivna barnen till sig, begår övergrepp som förkläs i termer av lek, nyfikenhet, vänskap, förtroende, närhet och ömsesidighet.

Även i detta exempel konstaterar vi att barnens säkerhet i dessa avseenden i bokstavlig mening är en fråga på liv och död, med i allra högsta grad livsavgörande konsekvenser för de inblandade.

4.9 Salimes hemlighet

Börje och Angelica hade en bild på en hund med långa öron på sin ytterdörr. Salime brukade själv ta hissen ner till dem. Det hade hon gjort sedan hon var tre år, flera gånger i veckan, speciellt efter att de skaffat färg-TV. Hon fick mellanmål, kunde leka med deras hund och titta på sina favoritprogram, ”Professor Balthazar” och ”Fabler-nas värld”. Ibland fick hon också följa med dem till deras lantställe i Norrtälje när de åkte dit över helgen.

Angelica och Börje bodde i samma hus som Salime och hennes föräldrar. De hade börjat träffas i trapphuset och Salime hade fått följa med dem in eftersom hon var så förtjust i deras lilla hund, en vit dvärgpudel som hette Minnie.

Dagmamma

När Salime var fyra kunde hon prata bättre svenska än båda sina föräldrar, mycket tack vare Angelica och Börje. I lägenheten, två trappor upp, hade hennes mamma fullt sjå med en nästan nyfödd lillasyster. När mamman så småningom skulle börja lära sig svenska behövde familjen en dagmamma för systrarna. Salimes pappa var borta hela dagarna. Han hade ganska omgående sen familjen kom till Sverige från Turkiet börjat sälja frukt och grönt tillsammans med en landsman.

Eftersom Salime redan var bekant med Angelica och Börje tillfrågades Angelica om hon kunde tänka sig att vara dagmamma till Salime och hennes lillasyster. Angelica hade fäst sig vid Salime och var dessutom utan arbete sedan något halvår, då hon hade fått sluta som kontorist på den speditiionsfirma där Börje arbetade som chaufför. Därför tackade hon ja till erbjudandet att bli dagmamma.

Övergreppen börjar

Salime tillbringade alltmer tid med Angelica och Börje. Hon började betrakta dem som sina extraföräldrar och de uppfattade henne alltmer nästan som sin egen dotter. När de i slutet av 1970-talet köpte

husvagn fick Salime följa med dem på semester till Lysviks camping vid Frykensjöarna i Värmland. Därifrån har Salime de första minnena av de övergrepp som Börje utsatte henne för under större delen av hennes uppväxt. Hon var då knappt 10 år gammal.

I polisförhören berättade Salime att Börje och Angelica festade med en annan familj på campingen och att hon då blev trött och gick till husvagnen för att sova.

Hon vaknade av att Börje kom in i husvagnen, stängde dörren och gick fram till den plats där Salime låg och sov. Börje började smeka henne över ryggen och stjärten, stack in handen innanför hennes underbyxor och vidrörde hennes kön. Salime låtsades sova och vågade inte säga någonting. Börjes tafsande varade i högst tio minuter, trodde Salime och avbröts av att Angelica kom in i husvagnen.

Vid nästa tillfälle några dagar senare, också i samband med att de vuxna festade, kom Börje in i husvagnen när Salime hade gått och lagt sig. Då tog han av sig sina egna kläder, lade sig bakom Salime och började smeka henne över bröstet, magen och stack även in handen innanför hennes underbyxor och vidrörde hennes kön. Även denna gång kom Angelica efter en stund in i husvagnen och Börje drog sig tillbaka till sin säng.

Salime vågade inte berätta för någon om vad som hänt. Eftersom hon hade låtsats sova så visste ju inte heller Börje att hon visste vad han hade gjort. På så sätt gick det lättare att tänka att det som faktiskt hade hänt, egentligen inte hade hänt.

Blod på lakanet

Salime fortsatte att hälsa på hos Börje och Angelica, gå ut med Minnie, titta på TV och följa med på husvagnsutflykter.

När Salime gick i femman hade Angelica börjat arbeta natt på sjukhuset, vilket ledde till att Salime ofta blev ensam med Börje på kvällarna och nätterna, om det var så att hon sov över. Vid ett sådant tillfälle genomförde Börje det första samlaget med Salime, efter att först ha ”smekt och kladdat” på hennes kropp. Hon hade då ännu inte fått sin första menstruation. Han kom in för att ”säga god natt”, men bar in henne i sovrummet. ”Han använde inget skyddsmedel och det kom blod på lakanet”, berättade Salime i polisförhören. Angelica såg blodet när hon kom hem och undrade vad

det var. Salime svarade att hon fått sin menstruation och Angelica nöjde sig med det.

Över hundra övergrepp

Därefter genomförde Börje, enligt domen, över hundra "samlag" med Salime tills kontakten avbröts, ungefär 1982, då hon var tolv år gammal. Våldtäkterna gjorde ont och Salime var rädd, i början för att det gjorde ont och senare när hon förstod vad det var han gjorde, för att bli gravid. Av domen från 1988 framgår att hon också fick onanera åt Börje och att han berörde hennes kön med sin hand och tunga. Salime berättar att hon försökte skylla på allt möjligt för att slippa; magont, huvudvärk, illamående, trötthet, menstruation, men ingenting hjälpte. Hon försökte till och med knuffa undan honom, säger hon.

Salime trodde att våldtäkterna var något hon "var tvungen" att gå med på för att få hälsa på hos Angelica och Börje, som hon tyckte om och trivdes med och hade känt sen hon var liten. Hon trodde att kontakten mellan hennes föräldrar och hennes "extraföräldrar" skulle brytas om hon berättade om våldtäkterna. Salime skrev dock om våldtäkterna i sin dagbok som det visade sig att Angelica hade läst. Angelica blev då upprörd av vad Salime hade skrivit och anklagade henne för "önsketänkande och fantasier".

Mobbad i skolan

Det gick inget vidare för Salime i skolan. Hon fick inga kamrater och var mobbad av ett pojkgäng, retad för "svartskalle" och för att hon var tidigt utvecklad. Detta medförde att Salime allt oftare höll sig borta från skolan, hängde på biblioteket, i centrum, åkte T-bana utan mål, drev omkring, besökte ofta skolans sjuksystem för olika krämpor eller satt hos kuratorn. Det bedömdes sammantaget att Salime var i behov av vård utanför hemmet och det fattades ett beslut om placering i fosterhem. Hon placerades tillfälligt som fosterbarn hos skolans kurator som var ensamstående med en dotter som var några år yngre än Salime.

Omgivningen fattar misstankar

”Det var en bra placering, lugnt och skönt och hon lyssnade på mig, men jag berättade ingenting om övergreppen.” Salime fick träffa sina föräldrar så ofta hon ville, men beskriver att det inte fanns så mycket plats för henne i hemmet där det med några års mellanrum fötts två barn till.

Angelica och Börje hade flyttat till Norrtälje, ”så dom slapp jag”, säger Salime när hon intervjuas av Vanvårdsutredningen. Salime tror att det fanns misstankar både hos kuratorn Inger och en lärare om att hon på något sätt hade varit sexuellt utnyttjad. Hon drar den slutsatsen på grund av de frågor de ställde till henne, ”om det var någon som gjort henne illa”, om det var ”någon hon var arg på?”

Problemen förvärras

När hon bott hos Inger något år, bestämdes det i Salimes familj att hennes lilla syster Jale som var tio år skulle flytta till Turkiet och bo med släktingar och kusiner. Detta var ett hårt slag för Salime som absolut inte ville skiljas från sin syster. Hon ville då flytta hem till sin familj igen.

Eftersom placeringen hos Inger var frivillig fick Salime ganska omgående flytta tillbaka till sin biologiska familj. Hennes föräldrar hade då skiljt sig.

Redan på hösten när Salime just börjat på högstadiet förvärrades hennes problem.

Hon längtade efter Jale, missbrukade värktabletter och levde ett självdestruktivt liv, lät sig utnyttjas sexuellt, slogs, stal i affärer och ljög. Situationen i hemmet präglades av konflikter med föräldrarna och slagsmål med småsyskonen. Den utlösande faktorn var att hon i samband med ett av de här bråken blev så våldsam att hon slog sönder ytterdörren och demolerade ett rum fullständigt.

Välja fosterhem

Under den här tiden hade Salime uppmärksammats av ett ungdomscenter där hon brukade vistas. Hon fick kontakt med en psykolog som kom att få stor betydelse för henne, Annalena. De hade regelbunden samtalskontakt med varandra under något år. Efter det stora bråket i hemmet, bedömdes att Salime inte längre kunde bo

hemma och hon fick ett erbjudande från socialtjänsten: ”Antingen utser vi ett fosterhem åt dig, placerar dig någonstans, där vi väljer, eller så väljer du var du vill bo.” Inför detta val kom Salime att tänka på Börje och Angelica som ju hade varit hennes ”extraföräldrar” under så många år, som var de enda hon kände. Hon valde alltså att bo med Angelica och Börje, vilket socialtjänsten gick med på. Hon kommenterar sitt val med att hennes självförtroende var ”nere i skorna” och att hon inte såg någon annan utväg när hon blev pressad att välja.

Övergreppen fortsätter

Nästan omedelbart sedan Salime hade flyttat in hos Angelica och Börje i Norrtälje fortsatte Börje att förgripa sig på Salime. Han genomförde såväl orala som genitala penetrationer samt ville även att Salime skulle onanera åt honom.

Hon beskriver under intervjun med Vanvårdsutredningen hur hon ”ibland försökte knyta in mig i täcket, gjorde mig till kåldolme för att slippa, men då drog han och slet i lakanen. Ibland kunde jag få slippa, säger hon, om jag hade mens eller migrän.” ”Det här är ingenting vi pratar om”, brukade han säga, minns Salime. Det förekom ofta spritfester i hemmet och Salime blev ofta bjuden på sprit. Börje förgrep sig på Salime regelbundet, både när han var berusad och när han var nykter.

Börje arbetade som montör åt vitvaruföretag. Salime fick ofta följa med honom i bilen på dagarna. Hon tilläts inte att ha kontakt med sina föräldrar och Börje bevakade hennes kontakter med eventuella pojkvänner. Kom han på henne med att träffa en pojke, blev han svartsjuk och hon fick utgångsförbud. Hon fick inte heller träffa och ta hem kamrater. Ungdomscentret och Annalena tilläts hon inte heller ha kontakt med.

Angelica kunde visa henne värme och ömhet, berättar Salime, men hon var kuivad av Börje och tog aldrig några egna initiativ. Dessutom sov hon på dagarna eftersom hon arbetade inom vården på nätterna.

Salime berättar att hon försökte ta livet av sig flera gånger under den här tiden med olika kombinationer av alkohol och tabletter. Efter ett sådant självmordsförsök minns Salime att Angelica sa till henne: ”Hur kan du göra så här mot oss?” Salime tycker inte att det var den sortens kommentarer som hon var mest hjälpt av i det läget.

Övergreppen avslöjas

När Salime som 18-åring hade flyttat ifrån fosterhemmet till eget boende blev hon kontaktad av en släkting till Angelica, en ung flicka i ungefär samma ålder som Salime. Hon berättade för Salime att hon och en kamrat till henne hade blivit sexuellt utnyttjade av Börje och fick frågan om hon också hade blivit det.

Salime drabbades av panik, ville inte höra talas om detta och slängde på luren. Hon vände sig i sin förtvivlan till psykologen Annalena, trots att det var flera år sedan de hade pratat med varandra. Annalena ställde in sina besök och Salime fick sitta hos henne på hennes mottagning ”i timmar” och berätta om vad hon hade varit utsatt för.

Detta resulterade i polisanmälan och rättegångar i både tingsrätt och hovrätt, där Börje fälldes för övergrepp på Salime och två andra minderåriga flickor. Han nekade till övergreppen på Salime men medgav övergrepp på de två andra flickorna. Salime tillerkändes ett mycket högt skadestånd.

Börje Johansson sköt sig en midsommarafton under en permission från fängelset.

Vuxenlivet

Salime har fullgjord grundskola och genom åren haft flera olika arbeten. Hon har både arbetat i verkstad och med barn, stått i affär och drivit en egen städfirma. Sedan några år tillbaka får hon sjukersättning.

I sitt vuxna liv har Salime ofta plågats av depressioner. Periodvis isolerar hon sig, ”kryper under stenen”.

I 25-årsåldern gick hon igenom ett tolvstegsprogram mot missbruk. Efter det har hon inte gjort några självmordsförsök.

Salime beskriver att hon har svårt för att lita på människor och har svårt att släppa någon in på livet av rädsla för att bli sårad. Hon har försökt gå igenom olika psykoterapiformer för att komma tillrätta med sina depressioner, bland annat hypnosterapi. Salime är frånskild och har två flickor i tonåren som hon tror att hon kanske ”överbeskyddar”.

4.9.1 Kommentar

Det som först slår oss i Salimes fall handlar om att hon sände så tydliga signaler om att hon inte mådde bra att omgivningen fattade misstankar; ungdomscentret, skolsyster, kuratorn, socialtjänsten och hennes terapeut. Det stannade dock vid misstankar, eftersom hon avvisade de försök till att ställa frågor som faktiskt gjordes.

Förmodligen hade man behövt gå grundligare tillväga, när det gällde att förstå vad det var som pågick och tagit reda på vad det var för slags relation hon hade till Börje och Angelica.

Exemplet Salime visar oss hur långt ett barn kan gå när det gäller att hemlighålla sina skamfyllda erfarenheter. Men också hur viktigt det är att erbjuda barnet möjligheter till en förtroendefull samtalskontakt som barnet själv kan använda när tiden är mogen.

Salime valde själv

Salime valde själv att flytta tillbaka till Börje och Angelica, trots alla övergreppen.

Flera intervjupersoner vittnar om liknade val; ”vad som helst, bara inte flytta, eller behöva träffa nya människor.” Här ligger det förstås också nära till hands att tänka att Salime inte tyckte att hon värd något bättre. Hon kommenterar själv sitt val med att hennes självförtroende var ”nere i skorna”, eller så hoppades hon att något hade förändrats när hon kom tillbaka – vilket det inte hade.

När barn inte mår bra äventyras deras förmåga att göra bra val. Att värna om barns deltagande och inflytande över sin egen livssituation får inte innebära att de på detta sätt lämnas ensamma i avgörande valsituationer. De behöver vuxnas närvaro och stöd när det gäller att överväga de olika alternativen.

Avsevärt psykiskt våld

Slutligen visar oss exemplet Salime också något om vilket inflytande och vilken kontroll förövaren utövar över det utsatta barnet.

Att det fysiska våld som Börje utsatte Salime för i lika hög utsträckning också var psykiskt blir i hennes fall mycket tydligt. Börjes självmord riskerar därför att bli en tung börda för Salime. Hon har själv gjort flera allvarliga självmordsförsök. Vi påminns än

en gång om att barns säkerhet i dessa avseenden i bokstavlig mening är en fråga om liv och död.

4.10 En vanlig familj också

Vi var samtidigt en vanlig familj också. Det var städat och fint hemma. Vi hade blanka kaffekoppar på rad i vitrinskåpen och mamma broderade korsstygnstavlor med hästhuvuden och väderkvarnar på. Så det tog tid innan socialen kopplades in, fastän det var mycket bråk och mamma försökte ta livet av sig ofta.

Så beskrev Marja hemmet där hon tillbringade sina tidiga barnaår i början av 1980-talet i Malmös utkanter, när hon intervjuades av Vanvårdsutredningen tillsammans med sin tio år äldre syster Sirkka.

Missbruk av alkohol och läkemedel

Det är Sirkka som har berättat det mesta för henne om hur det var i hemmet under hennes första år. Sirkka var född i Finland och hennes pappa bodde kvar där. Marjas föräldrar hade träffats på den städfirma där de båda arbetade sedan de flyttat till Sverige ungefär samtidigt, från var sitt håll i Finland.

Båda föräldrarna missbrukade alkohol och läkemedel. ”Detta har mamma aldrig förnekat”, säger Marja, men menar att modern alltid försökt ”försköna” bilden av hur det var i hemmet när Marja och hennes syskon växte upp.

När Marja var fem år suiciderade fadern, svårt nedgången i sitt missbruk. Marja har endast svaga minnen av sin far. Ett minne handlar om att hon sitter i en bärsele på hans mage och ett annat om att han knäcker ett ägg i huvudet på henne.

Placerades hos dagmamman

En tid efter faderns död, i alla fall innan hon hade börjat skolan, kommer Marja ihåg att det kom en kvinna som ”tog ut henne i skogen” och ville prata med henne om hur hon hade det. Marja minns att hon trodde att det hade med Tjernobylyolyckan att göra, för den hade just hänt och hon minns hur upprörda alla var.

Marja förstod inte förrän i vuxen ålder att kvinnan kom från socialtjänsten och att hon ville prata med henne om hur hon hade det hemma. Det blev i alla fall beslutat att Marja och hennes lillebror skulle få bo hos den dagmamma de hade.

Det blev en mycket kort placering hos dagmaman som Marja beskriver som "rar" för att "mamma bråkade så mycket med henne att hon inte kunde ha oss kvar".

Tillbaks till mamma

Så fick barnen flytta hem till sin mamma igen.

Hon var deprimerad efter faderns bortgång, missbrukade själv, gjorde flera allvarliga självmordsförsök och lämnade barnen vind för våg. Grannar såg att Marja och hennes lillebror for illa, att de sprang ute i pyjamas, tiggde mat och pengar av grannarna i huset.

Fosterhem hos Hariette

Modern hade en väninna som hette Hariette. Hon missbrukade inte och ansågs vara en "fin dam." Det hände ofta att Marja och hennes lillebror fick vara hos Hariette när modern inte orkade med dem. Någon vecka då och då brukade de bo hos Hariette.

Hariette var ensamstående med fyra barn mellan ett halvt år och 18.

I det akuta läge som rådde var alternativet från kommunens sida att lägga in barnen på sjukhus. Då tyckte Hariette synd om Marja och Jussi och erbjöd dem att bo hos henne tills det var ordnat med ett fosterhem åt barnen.

Det visade sig dock svårt att hitta ett fosterhem som kunde ta emot två barn. Hariette erbjöd sig då att låta barnen bo hos henne permanent, för att de inte skulle behöva splittras upp på flera familjer.

Den äldsta systemen Sirkka var vid denna tidpunkt 19 år, arbetade i vården och bodde tillsammans med sin pojkvän i en liten lägenhet i samma hus som Hariette.

En arbetsplan gjordes upp

Kommunen ordnade med att en grannlägenhet slogs ihop med Hariettes lägenhet så att barnen skulle kunna få egna rum.

Eftersom det uppstod slitningar också mellan Hariette och barnens mor, relaterat till hennes perioder av missbruk gjordes en arbetsplan upp mellan socialtjänsten Hariette och barnens mor.

Av arbetsplanen som är återgiven i hovrättsdomen framgår att Leenas umgänge med barnens bryts om hon

faller in i mönster av att förtala, försöka sätta under press eller stressa familjehemmet...eller försöker manipulera barnen till avståndstagande eller underblåsa konflikter.

Särbehandlad

Marja har mycket att berätta från tiden hos Hariette.

”Det var barn överallt och Hariette hade relationer med flera olika män.”

Marja kände sig särbehandlad hos Hariette. Hon och lillebror skulle helst hålla sig på sina rum. De fick inte vistas fritt i lägenheten, som Hariettes egna barn. Hariette och hennes barn skulle alltid äta först och de fick varm mat. Sedan fick Marja och Jussi äta. Då var maten kall och så var det nästan alltid. ”Det blev mycket cornflakes under åren hos Hariette,” minns Marja. Hon och Jussi fick ofta sitta ensamma i köket när det var deras tur att äta.

Slag och daskar

Hariette uppfostrade barnen, även sina egna, med slag och daskar. Marja fick örfilar, blev daskad i bakhuvudet, blev puttad och dragen i håret, praktiskt taget dagligen. Under tre års tid var Marja, Jussi och de andra barnen i Hariettes hem utsatta för detta.

Marja och Jussi fick träffa sin mamma och storasyster på helgerna. De berättade för henne att Hariette slog dem, vilket modern förde vidare till socialtjänsten. Där fick hon, enligt vad Marja berättar, svaret att hon inte skulle få träffa barnen om hon hittade på sådana saker, med hänvisning till det samarbetsavtal som upprättats.

Storasyster Sirkka visste inte hur barnen behandlades. Men hon uppmärksammade att de gick omkring i för små och utslitna kläder.

Det fick henne att vid ett tillfälle köpa dem varsitt par träskor. Då blev Sirkka uppringd av Hariette, berättar hon under intervjun. Hariette förklarade att om hon köpte något till sina syskon, måste hon även ge Hariettes barn presenter. Det hade Sirkka inte råd med. Därför slutade hon att köpa kläder till sina småsyskon.

Hårtuss i handen

Av polisförhör med Sirkka framgår att hon inte visste om att Hariette använde våld mot småsyskonen förrän Marja en sommar dag kom till henne och grät samtidigt som hon visade en hårtofs som hon hade i handen. Gråtande berättade Marja för sin storsyster att Hariette hade dragit henne och Jussi håret för att de inte plockat upp sina leksaker efter sig. När Marja hade tagit sig åt huvudet för att dämpa smärtan fick hon en stor hårtofs i handen. Denna förvarade hon i ett fack i skrivbordet.

Leena berättar i polisförhöret att när hon hämtade barnen den 3 augusti 1988 gav Marja henne några papper som var hopvikta. Marja ville absolut inte att de skulle öppna papperen så länge de var kvar hos Hariette. Hon ville vänta tills de kom runt kvarteret.

När Leena fick se hårtussen blev hon upprörd och ledsen. Marja berättade att det var Hariette som hade gjort det eftersom hon och Jussi hade varit olydiga. När hon tittade i barnens hårbotten såg hon de kala fläckarna. Även Jussi sa att han hade blivit luggad men glömt att ta med sin hårtofs.

Av den läkarundersökning som senare gjordes framgick att båda barnen hade kala fläckar i hårbotten motsvarande en yta på 3x5 cm. Efter läkarundersökning gjordes en polisanmälan. Båda barnen polisförhördes och det gjordes även en vittnespsykologisk trovärdighetsutredning som visade att det barnen berättade kunde antas vara självupplevt.

Fälldes i hovrätten

Hariette nekade till de anklagelser som riktades mot henne.

Hon friades i tingsrätten men fälldes i hovrätten för misshandel enligt 3 kap 5 § brottsbalken till ”femtio dagsböter å tio kr.”

Flyttade hem till mamma

Sedan domen avkunnats fick Marja och Jussi flytta hem till sin mamma.

Modern var fortfarande mån om hemmet, att allt skulle se fint ut på ytan men i själva verket saknade hon förmågan att ta hand om sina barn, ge dem mat, kläder, rutiner och se till att de kom iväg till skola och fritids. Det blev mycket bråk, konflikter kring det mesta och modern anklagade barnen för att hon inte orkade. Av och till hotade hon med att hon skulle ta livet av sig.

Fosterhem hos storasyster

Marjas storasyster Sirkka erbjöd att barnen skulle få bo hos henne och hennes man Lasse. Hon ville hjälpa sina småsyskon som ju var i en svår situation. ”Men det gick ju inte alls”, säger Sirkka. Hon skänker en tacksamhetens tanke till Lasse som kom från en ”frisk” familj och ”höll ihop allting”. Han skötte vardagsbestyren. Själv satt hon bara i morgonrocken hela dagarna, försökte få tag på socialtjänsten eller pratade med dem i telefon.

Marja minns den här tiden som ”rörig”. Hon och brodern flyttade fram och tillbaka mellan mamma och systemen, som bodde nära varandra. ”Mamma gapade och skrek, jag och Lasse gapade och skrek”, berättar Sirkka. Hon tycker inte att hon hade redskapen och orken att ta hand om dels sina två småsyskon och sina egna två små barn. Modern Leena ringde ofta och hotade med att ta livet av sig. ”Jag var medberoende”, säger Sirkka. Så snart Leena ringde och berättade att hon mådde dåligt gick Marja över till henne. Hon tycker i dag att hon tog ett alldeles för stort ansvar för sin mamma som hon skulle behövt ha hjälp med att bryta.

Först för några år sedan förstod Marja att Sirkka faktiskt bara var 21 år när hon tog emot dem i sitt hem. Hon kan inte förstå att Sirkka var så ung. ”Hon har ju alltid varit den som har tagit hand om oss”. Och det var aldrig någon hos Sirkka och Lasse som kunde hjälpa till heller, eller som såg till dem.

Fosterhem hos Marie och Sven

Via en bekant till Sirkka och Lasse som kände någon som kunde tänka sig att ta emot Marja och Jussi, hamnade de hos Sven och Marie. Här gjorde barnavården en noggrann utredning. Det tog tre månader innan barnen kunde flytta dit. Marja trivdes hos Sven och Marie. De bodde nära hennes tidigare kamrater och hon kunde ha kontakt både med sin mamma och sin syster när hon bodde där.

Men modern Leena fortsatte att ställa till besvär. Hon ringde ofta och bråkade med fosterhemmet, ställde krav och kom med orättvisa beskyllningar. Efter två år orkade inte Sven och Marie längre med konflikterna med Leena och det bestämdes att barnen skulle flytta tillbaks till henne.

Flyttade hem till mamma igen

Efter en kort tid hos modern var det dags att flytta hem till Sirkka igen eftersom modern fortfarande saknade den riktiga förmågan att finnas tillhands för sina barn. Det var endast Marja som flyttade till Sirkka. Jussi fick bo med modern. Man ansåg att hon kanske skulle kunna orka ett barn, tror Marja.

Tillbaks till Sirkka

Den här vändan hos Sirkka började Marja göra uppror mot sin syster. ”Det var väldigt jobbigt den här perioden, berättar Marja, mycket beroende på att hon saknade Jussi som bodde kvar hos Leena. ”Det fanns ingen att dela smärtan med”. Dessutom var hon orolig för sin mamma. Marja berättar att hon tog åt sig när modern ringde och sa att hon skulle ta livet av sig. ”Som barn till missbrukare har man ett sjätte sinne, bara hon ringde, drabbades alla.”

Anpassade sig

På frågan om hur hon överlevde de här åren svarar Marja att hon ”anpassade sig” och att det trots allt fanns många vuxna runt omkring henne som var ”suveräna”, lärare och dagisfröknar. Och hon nämner särskilt hur viktiga henne syskon har varit för henne. Hon jämför sig och Jussi med hundar. ”Man kan slå dem hur mycket

som helst, men de tyr sig ändå till sin matte”, apropå den misshandel de fick stå ut med hos Hariette.

Problem i vuxenlivet

Marja menar att det är kombinationen av faderns självmord, kränkande vanvård, ständiga omflyttningar och moderns oberäknlighet som orsakat de problem som hon brottats med under sitt vuxna liv. Hon har behövt arbeta mycket med sig själv. Marja beskriver hur svårt hon har när det gäller att hantera konflikter, då drar hon sig undan. I relationer med män har hon ”dragit”, när det uppstått problem, säger hon. Hon har haft svårt att rota sig, flyttat mycket, även som vuxen. ”Det har tagit mig lång tid att känna mig hemma på en plats.”

Det var fel det som skedde

Marja och Sirkka reflekterar över vad som skulle kunna ha gjorts annorlunda när de växte upp.

De menar att den sociala barnvården borde ha erbjudit modern hjälp att själv ta hand om sina barn, speciellt efter faderns död, alternativt hittat ett kvalificerat fosterhem som hade kunnat hantera Leena när hon blev för besvärlig. De menar att det var fel det som skedde att så fort hon var nykter en period skulle barnen flytta hem till henne igen. ”Jag tycker faktiskt att socialen har varit lite lata”, säger Marja.

Produkt av samma hem

Sirkka funderar över sin roll som ung fostermamma åt sina småsyskon. I dag förstår hon inte hur myndigheterna kunde gå med på att placera Marja och Jussi hos henne.

Jag var ju själv en produkt av samma hem. Jag hade inte kraften att sätta emot när hon ringde och kunde inte heller ge mina småsyskon det stöd de behövde, dels hade jag mina egna barn som var små, dels blev jag lika orolig och förtvivlad som de för att hon skulle göra allvar av sina hotelser att ta livet av sig. Jag tycker faktiskt att det var en form av vanvård att placera barnen hos mig, men det förstod jag ju inte då.

4.10.1 Kommentar

Hariette dömdes till ett närmast symboliskt bötesbelopp.

Misshandeln hon dömdes för bedömdes inte som särskilt grov eller allvarlig. I domen kommenteras att det förmodligen var stress som utlöste vad som antagligen var en ”engångsföreteelse”, relaterat till bland annat de ständiga påtryckningarna från modern Leenas sida.

Vi har valt att redovisa exemplet Marja, därför att det ytligt sett och i jämförelse med annat kanske inte har handlat om särskilt grov eller iögonfallande vanvård, men vid närmare betraktande nog så allvarlig. Det är en typ av ”vardagsvanvård”, inte påtagligt våldsam, blodig eller dramatisk, som känns igen från många av de intervjuer vi har genomfört.

Det som skiljer exemplet Marja från de flesta övriga är dock att vanvården råkade bli lagförd och dokumenterad när den skedde.

Modern tid

Marjas historia utspelar sig i modern tid och det ligger nära till hands att tänka att andra barn och ungdomar i dag utsätts för liknande vanvård som Marja fick stå ut med.

Det vi fäster oss vid är i första hand de slarviga bedömningar av barnens behov och de vuxnas resurser som gjordes och hur illa de matchade varandra.

Det är för oss obegripligt hur Marja kunde placeras och omplaceras hos storasyster Sirkka med tanke på Leenas utagerande och upprepade hot om självmord. Det samarbetsavtal som upprättades betraktar vi som en vällovligen ansats. Häri fanns ambitionen att ställa rimliga krav på Leena och att garantera barnens säkerhet och tillförsäkra fosterhemmet arbetsro.

Uppenbarligen var man väl medveten om den press och den stress Leena utsatte fosterhemmen för.

Vad hon dessutom skulle ha behövt var förstås stöd när det gällde att hålla sig till avtalet. Att villkora umgänget med barnen räckte uppenbarligen inte. När sedan barnen placerades hos hennes äldsta dotter tänker vi att möjligheterna att hålla distansen till henne raserades fullständigt. Var detta ett kalkylerat risktagande från professionens sida undrar vi, slarv eller kompetensbrist?

Uppbrottsutsatt

Enligt utredningens definitioner av vanvård betraktar vi Marja som ”uppbrottsutsatt”.

Hon placerades och omplacerades åtta gånger under 11 år. Hon fick byta skola fyra gånger under ett och ett halvt år.

Marja beskriver själv att hon som vuxen fortfarande plågas av den rotlöshet som dessa ständiga byten av miljöer, vårdnadshavare och skolor förde med sig, vilket förstås är lätt att leva sig in i.

Inga minnen av tillsyn

Marja har inga minnen av att det skedde någon tillsyn, vare sig hos Hariette eller hos Sirkka.

Uppenbarligen var barnen benägna att berätta om hur illa de behandlades och hade förmodligen kunnat göra det om de haft kontakt med någon från kommunen som de kände och hade förtroende för. I stället var det modern Leena som under hot om att inte få träffa sina barn på grund av avtalsbrott, fick föra vidare barnens berättelser.

Viktiga syskon

Slutligen påminns vi ännu en gång om hur viktiga syskonrelationerna kan vara, hur angeläget det är att noga överväga eventuella syskonseparationer.

4.11 Levnadsberättelser – intervjupersonernas egna ord

Vanvårdsutredningens uppdrag har varit att kartlägga vanvård genom intervjuer. Men våra möjligheter att skildra övergreppen, försummelserna och den totala utsattheten är begränsade. Möjligen löser vi detta bäst genom att tillämpa olika grepp och perspektiv i vår framställning. Ett sätt är att låta intervjupersoner, med egna ord, berätta om sin tid i den sociala barnvården.

Förutom intervjuer och arkivmaterial har utredningen tagit emot många personers nedtecknade beskrivningar av sin barndom. En del har skickat in sin levnadsberättelse före intervjun. Andra har

skrivit ned sin historia inför intervjun och överlämnat den i samband med denna. Flera har kompletterat intervjureferatet med en berättelse där de själva har formulerat sina minnen. Dessa olika levnadsberättelser utgör underlaget för detta avsnitt.

Personer som har kunnat verbalisera sina erfarenheter av vanvård kan skildra händelserna med inlevelse och intensitet som är svår för utomstående att göra rättvisa. Intervjupersonernas berättelser har inte färgats av vår förförståelse, våra frågor eller våra sätt att uttrycka oss. Därför har de en plats i slutbetänkandet.

Vi har valt ut berättelser som återger minnen och erfarenheter beskrivna med egna ord. Berättelserna är individuella och unika, men de som vi har valt skildrar företeelser och omständigheter som vi känner igen från många andra intervjupersoners berättelser.

4.1.1.1 Berättelsernas struktur

Alla intervjupersoner vars brev eller levnadsbeskrivningar återges har samtyckt till att deras texter publiceras. Texterna är av-identifierade, men den som har skrivit kommer att kunna känna igen sina egna formuleringar.

Först redovisar vi hur och när berättelsen kom till utredningen och bakgrundsinformation som är nödvändig för förståelsen. Vi har avstått från att kommentera varje enskild berättelse ytterligare eftersom de talar väl för sig själva. Däremot reflekterar vi avslutningsvis över vad berättelser som dessa har lärt oss.

För att underlätta läsbarheten har vi gjort styckeindelningar, korrigerat uppenbara stavfel och interpunktioner. Berättelserna har också beskurits och koncentrerats. Det kan av skribenterna uppfattas som att vi har utelämnat väsentliga delar. För detta tar vi det fulla ansvaret. Vår förhoppning är ändå att dessa berättelser, skrivna av människor som har erfarenheter och insikter om övergrepp och försummelser, ska kunna förmedla både bilder och kunskap om hur det har varit att växa upp med vanvård tätt in på livet.

4.11.2 Gösta

Dagen efter att Gösta varit på intervju skickade han sin berättelse till utredningen. Gösta är född på 1940-talet.

Göstas brev

Jag heter Gösta Karlsson och jag kastades åtta månader efter födseln i armarna på den tidens social vilket resulterade i min första vistelse på Nyboda barnhem i Stockholm. Därifrån [skickades jag] till A-byn i B-län, [sedan] igen till Nyboda. Det enda jag minns är; ett straff då jag fick sitta i nån skrubbe i flera timmar, för vad vet jag inte och att min bror var och hämtade mig en helg vid grindarna in till Nyboda.

Och återigen [kom jag] till A-byn. Fostermamman där var en snäll kvinna som hade en fyllhund till man som hade en dubbel fyllhund till far.

Minnet jag fick från den vistelsen var att den snälla kvinnan efter ett gräl kom och förde ut mig ur huset. Men jag hann se att i rummet vid sidan av hallen stod farfadern på knä svårt knivskuren i ansiktet och armen med en gammaldags rakkniv. Den snälla kvinnans man var ansvarig för detta dåd.

Jag var nu mellan fyra och fem år.

Lugnet före stormen

Även i den hårdaste tillvaro kan ibland givas en liten paus och det faktum att jag nu blev skickad till Svensson i Malung var en sådan. [D]et var en bondgård med snälla människor så det finns inte så mycket annat att skriva.

Om jag hade haft det lugnt ett tag så var det slut med det.

Jag skickades nu till nya fosterföräldrar [några] mil norr om C-stad. Jag hämtades av min nya fostermoder som var mitt sällskap på den så kallade hemresan med buss. Nu var jag omkring sju år. Mina ögon fastnade på en glad äldre dam som tydligen alla kände, hon hade varit hos frisörskan fick jag reda på sedan. Hur som helst så fällde jag en kommentar om hennes hår. Typ: VILKET JÄTTEHÅR eller nåt liknande. Detta gav mig mitt första stryk i det nya hemmet med vidjekvistar på bart arsle. Det var en timme efter mitt anländande dit.

Dagen efter fick jag nästa stryk då jag hade kissat i sängen, svårt att förstå eller hur? Stryken blev med åren många och långa. Fostermodern som var 55 år och hennes dotter hjälptes åt.

Ett annat tillfälle som jag väl minns var i samband med sängvätning omkring fyra år efteråt. Då väckarklockan som var ställd på kl. 5 på morgonen inte ringde hade det som följd att jag gjorde i sängen och i vanlig ordning skulle straffas. Alltså måste jag själv gå ut i hagen och hämta bra vidjeris för min bak. Därefter vidtog stryk i omgångar i omkring fyra timmar varvat av iskallt vatten hållt över rumpan så att det skulle värka maximalt.

Dom visste vad dom gjorde för efter ett tag med vidjeriset utan vatten blev det bara varmt och faktiskt inte så ont. Det sved mest. Men genom att hälla på vatten kom smärtan ordentligt fram.

Detta vansinne avslutades med att dottern som var starkast höll ihop mina händer handflata mot handflata och med väckarklockans baksida slog sönder mina fingertoppar och nagelband. Varför med klockan? Jo, för att dom trodde att jag på natten steg upp och ställde om den.

Faktum var att klockan, som var gul och av märket Junghans, [...] hade som dom flesta ur en timvisare och en minutvisare. Men i överkanten av urtavlan [satt] en sekundvisaretavla och i nederkanten en timinställningstavla. När timvisaren kom ner mot fem på morgonen tog den med sig timinställningsvisaren fram till klockan sju, där den släppte. Självklart hade jag då kissat i sängen, men oavsett hur många gånger detta hände så begrep dom inte detta. Det var så att klockan någon gång varit i golvet och glaset hade blivit lite intryckt, det tryckte i sin tur på visarna vilket jag påtalade för dem men de brydde sig inte. På detta sätt fick jag, för bara en saks skull, [mycket] stryk. Efter det som jag nyss skrivit om gick jag ut och hämtade en stor yxa som jag klöv klockan med.

Tillfredställelsen var stor fast jag fick stryk för det med.

Jag minns än i dag min hudlösa kropp från fötterna, underbenen, överbenen, låren, bakdelen, genitalierna upp till naveln. Jag har ej heller glömt mina blodiga fingertoppar eller sönderslagna naglar.

Mer mass-stryk fick jag när dom hade köpt en ny hydrofor. Den krånglade hela tiden. Den pumpade i timmar men det blev ändå lite vatten. Jag fick skulden och minst 30 till 40 stryk under fler[a] månader. Felet var dock inte mitt utan att dom inte var klyftiga nog att förstå att om man ställde upp det nedre trycket till t.ex. 2 kilo så måste man ställa det övre trycket en bit högre. Sent omsider så tog

dom hjälp av en fackman och som ett mirakel upphörde stryken, men ursäkt fick jag inte. Dom hade med andra ord aldrig fel.

Ett annat tillfälle var vid min 10 födelsedag när jag av min mamma i Stockholm [fick] ett åttaradigt dragspel. Fosterföräldrarna tog det av mig och gav bort. Jag var ju för dum för att lära mig spela enligt dom. I samband med den födelsedagen ringde min riktiga mor och ville tala med mig. Det fick hon nu inte men samtalet utvecklade sig till en ensidig utskällning där hon fick veta vilken skitmamma hon var och vilken satans unge hon hade. Efter samtalet fick jag sedan höra att tattarkärningen hade ringt. Min mor var inte tattare, bara en ensamstående mor. Jag hade svårt att känna glädje vid den födelsedagen som vid dom flesta andra.

Ni kanske undrar, men det var faktiskt så att ibland så kom det en barnavårdsrepresentant och ett lokalt ombud för att informera sig om aktuell situation. Vid ett sådant tillfälle satt jag på farstuströmen och väntade. Jag var förbjuden att visa mig inne. När dom kom så hälsade dom kort och gick in. Och efter en timme kom dom ut och sa att jag får en femma så jag är snäll till nästa gång. Så såg alltså en fosterhemsinspektion ut.

Jag var ofta ute på åkern och arbetade tillsammans med dom andra på gården. Vid ett sådant tillfälle så kom jag att sticka mig på ett avbrutet halmstrå. [Ett sår] som efter en tid gav varbildning. Detta under fotens tjocka hud och jag påpekade detta för fosterföräldrarna. Dock fick jag gå med varbildningen i flera veckor tills jag blev febrig och verkligt dålig. När dom sedan upptäckte att jag hade röda strimmor uppmot benet så blev det fart på dom. Dock inte samma dag [utan] dagen efter fördes jag till sjukhus av fosterfadern. (Han hade väl ett visst arbetsintresse i mig. Kul att vara värd nåt ibland.) Innan vi gick in på sjukhuset så sa han till mig att halta så det syntes att jag var sjuk. Som om det behövdes med en 4 cm i diameter och en cm tjock varböld under foten. Därtill feber och mycket svag.

Till skolan kom 2 ggr per termin läkare för att undersöka barnen. Vid ett av dessa tillfällen framkom att min huvudtestikel inte gått ner varför han befordrade mig till sjukhus för undersökning. Läkaren, en äldre herre, tydligen influerad av fostermoderns skit-snack tyckte inte att operation borde göras och fällde yttrandet ” att en sån idiot som jag inte ska ha barn.” Detta var före min pubertet och testikeln måste senare opereras bort då cancer uppstått. BARN FICK JAG ALDRIG.

En kväll när jag var sexton år och vi var finklädna, för min del innebar det vit skjorta och byxor, satt vi till bords och åt. Det serverades rågmjölsgröt på flattallrik och mjölk på djuptallrik. Man tog alltså med skeden först lite gröt för att sedan från den andra tallriken ta mjölk. Jag ville äta på så sätt att jag la i all gröten i mjölkallriken och hade så att säga blandat. Jag fick tillsägelse att inte äta på detta sätt och då jag framhärade att så smakade det mig, fick jag en smäll i bakhuvudet så att jag flög framåt och spillde ut gröt och mjölk.

Nu blev det full kalabalik och gubben rusade till vedlådan för att ta en vedklabbe att slå mig med. Jag begrep vad han ämnade så jag sprang efter honom och knuffade halvt ner honom i vedlådan. Nu provade alla att slåss med mig och dottern sprang upp i övervåningen och hämtade sin fästman – en kraftig skogshuggare. När han kom så sa jag till honom att jag förstod att han lätt kunde spöa mig men eftersom jag aldrig gjort honom nåt så ansåg jag att han kunde låta mig vara ifred. Och så blev det.

Då fosterföräldrarna alltså förstod att hjälp från det hållet skulle dom inte få, så ringde de till sina två söner för att mobilisera dessa att spöa mig. Jag begrep mycket väl min situation och stack ifrån fosterhemmet. Detta var vid niotiden på kvällen och jag hade bara vitskjorta och byxor som enda kläder, i en fjortongradig kyla.

Till lokala barnvårdsombudsmannen var det femtiofem kilometer som jag tillryggalade dels till fots och dels med en timmerbil. Fram kom jag nästa morgon klockan fyra men då var det för tidigt att väcka folk så jag satte mig att vänta till sex och trettio när barnvårdsombudsmannen kom ut och fann mig på farstutrappen. Det var då 19 grader kallt och jag fördes till lasarett där det visade sig att jag hade hög feber och dubbelsidig lunginflammation.

4.11.3 Jessica

Jessica är född på 1970-talet och har skildrat hur hennes uppväxt i fosterhem såg ut under 1980- och 1990-tal. Jessica skickade in sin levnadsberättelse efter intervjun. I den beskriver hon hur det var att komma på intervju och ger sedan med egna ord en beskrivning av de minnen som hon berättade om för utredarna i enlighet med den tidslinje som utredarna ritar upp under intervjuerna.

Jessicas berättelse

Då min mamma skulle få mig hade hon varit fri från sitt missbruk i två-tre år och hon hade heller inte tänt på under graviditeten. Att få mig och ta hand om mig var väldigt viktigt för henne. Jag har haft hennes förtroende och läst hennes journal och hon verkligen ber att ingen ska ta mig från henne för då har hon inget att leva för.

1980

Det är då hela min värld faller samman och jag har många gånger funderat på vad som hände. Jag minns att tre personer (det kan ha varit fler) kommer in i lägenheten. En kvinna tar hand om mig och jag får ta med mitt nattlinne och gossedjur för att följa med henne, än i dag vet jag inte varför man inte berättar det för en snart sjuåring. Mamma blir väldigt upprörd och sparkar sönder vårt rumsbord som är gjort av glas. Allt händer mycket snabbt.

Mina tidigare erfarenheter av att vara borta från mamma en helg eller natt är den att jag kom hem igen, men inte denna gång. Allt var så förvirrande och läskigt. Varför skulle jag inte få komma hem? Jag sov den natten hos en inspektör och jag frågade henne om jag inte kunde få bo hos henne men det gick ju inte. Hon hade ju egna barn.

Jag var helt ensam och övergiven eller bortrövad. Mamma kom och hämta mig, tänkte jag hela tiden. Mamma kom inte. Men en tant som jag skulle följa med! Jag var ju tvungen att följa med. Men hur skulle mamma veta var jag var?

Jag längtade efter henne och grinade inom mig och utom mig. Den första natten när jag fick följa med den där tanten som var väl målad och annorlunda, tyckte jag, fick jag sova i en blå bäddsoffa själv i ett rum. Tantens som vi kan kalla Tyra, hon var gift och hade ett barn, som var yngre än mig. Mannen, som vi kan kalla Torbjörn var lång och hade grov röst. Det fanns en vuxen kvinna där som satt hos mig den kvällen och strök min panna tills jag somnade.

Jag vet att mamma så småningom kom och hälsade på mig i det ”nya hemmet”. Jag var lika glad som en hundvalp, kunde ha kissat på mig av glädje. Det värsta var att jag inte fick följa henne hem! ”Mamma ta med mig hem”, jag ville bara hänga mig fast som en liten apunge runt hennes hals. Men jag fick inte följa henne hem.

Jag började ettan. Det var ingen lek. Hade en fantastisk fröken som jag fick sitta i knät på och visade att hon brydde sig om mig. [...] det värsta med skolan var att dagen hade ett slut. Då var jag ju tvungen att gå hem!

Vart var hemma? Jag hade inga saker som var mina och mamma fanns heller inte där. Familjen jag bodde hos, dom gillade inte mig. Tjatade och försökte ändra på mig, varför kunde jag inte få vara jag. Jag och min mamma vad hade vi gjort för fel?

I skolan tillhörde jag eliten bakifrån rent kunskapsmässigt. Allt var svårt, men sjunga kunde jag och jag lärde mig sångtexter både på engelska och svenska. Men det räknades inte. Jag vet inte hur många gånger fosterföräldrarna har bråkat på mig för att jag inte klarade multiplikationstabellen eller lärde mig att stava. Jag var en bedrövelse. Ganska tidigt upptäcktes min förmåga att städa och kratta löv! Det var ju bra...

Om dom hade främmande så var det jag som fick hjälpa till. Plocka fram på bordet, plocka av bordet, diska och torka bänken. Alla sa: "Men, vad hon är duktig!" Då tog Tyra leende på sig äran och tyckte att det är tur att vi har henne. När vi väl var ensamma var jag inte alls bra. Jag lärde mig aldrig varför jag var bra och snäll när det var folk hemma men aldrig när vi var ensamma.

Den här familjen hade ett sommarställe, där fanns en vånings-säng. Jag skulle ligga överst för jag var ju äldst. Jag hade inte bott så länge hos familjen när detta hände. Deras dotter som var yngre än mig retades och skulle upp till mig. Jag tänkte, jag tar upp stegen så kommer hon inte upp. Jag håller i stegen ovanifrån och hon höll nerifrån. Jag ska dra upp stegen och hon tappar taget. Då rämnade jorden. Ut springer hon gråtandes för att hon tappade taget och stegen slog till hennes mun. Det är klart att det gjorde ont men det var absolut inte meningen. In kommer Torbjörn som ett rykande lokomotiv. Drar av mig täcket och slår på min bara stjärt tills jag kissar på mig och det gjorde så fruktansvärt ont. Jag har aldrig fått stryk och förstod inte heller varför jag fick det. Jag grät och längtade efter mamma och vågade inte gå ur sängen. Efter den episoden vågade jag inte gå hem när deras dotter gjort sig illa eller skrapat sig någonstans för jag trodde jag skulle få stryk då igen. Det räckte att Torbjörn höjde rösten för att jag skulle få kalla kårar och ont i magen.

När man är liten och man inte ens får bo med sin mamma så är man tvungen att anpassa sig. Jag gjorde på mitt sätt, jag kallar det för att sälja mig själv. Vet att det låter hårt men för mig och mitt

psyke var det hårt. Eftersom att jag inte var en av dom utan bara när det var främmande hemma var jag ju tvungen att skaffa mig den uppskattnings och kärlek som jag behövde för att växa på ett konstgjort sätt. Mycket smicker och underkastelse inför mina fosterföräldrar. Snabbt lärde jag mig att tänka som dom fast att jag inom mig visste att det inte var jag.

Varje fredag var det städning som gällde, alltså jag skulle städa. Kanske inte så mycket i början men det blev bara värre.

Mamma träffar jag någon helg då och då. När jag är där kan jag andas och vara mig själv, blir sedd fast jag inte gör mig till. Får kramar och pussar av mamma, sitter i hennes knä och sover i hennes säng. Jag är en romantiker och kan se det som en blomma som inte får vatten alltför ofta. Men hos mamma fick jag näring för att orka växa och bygga upp mig för den kommande veckan i familjehemmet.

Ofta när jag var hos min mamma fick jag saker av henne. Det kunde vara små parfymflaskor eller lite smink. Det tyckte jag var kul. När jag kom hem till fosterföräldrarna så fick jag lov att dela med mig till deras dotter för att stiga i graden igen.

Så småningom träffar jag en tjej i skolan. Vi kan kalla henne Hopp. Hon var vad man kallar mulatt. Den finaste tjejen på jorden. Vi blev kompisar. Vi lekte och förstod varandra. Men det var som att jag inte fick ha en god vän ens. Torbjörn började dra så kallade skämt om negern. Det är klart att jag förstod vad han menade och jag hatade honom för det. Jag menar verkligen hatade honom. För att skydde henne så blev vår relation mindre. Jag ville inte sära eller skada henne. Plötsligt har jag ingen vän eftersom fosterföräldrarna inte accepterar dom jag vill umgås med.

Det pratas mycket även om min mamma. Att kliva över den gränsen och smutskasta min mamma var ett enormt misstag. Pappa fick sin beskärda del också. Hur kunde dom stå och göra ner min älskade föräldrar så. Jag förstod inte något!

Vardagarna trallade på, jag ville skriva brev till mamma och pappa. Då sa Tyra att hon kunde rätta mina stavfel! I dag så förstår jag hennes vilja att läsa vad jag skrivit i breven. En livs levande censor.

När jag blev omhändertagen, eller om man vill – bortrövad från min mamma, så hade jag tjockt fint långt hår med självfall. [Det är] klart att jag var håröm och det gjorde så ont när Tyra skulle borsta det. Tyra tröttnade på att göra det eftersom jag grät jämnt. Hon bestämde att jag skulle klippa mig! Sagt och gjort. Håret åkte av.

Det var nog första gången som jag var till en frisör. Allt hår var borta. Jag såg ut som en kille. Jag kan tänka mig att det gjorde ont i hjärtat på min mamma. Nu fanns inte lilla jag längre som mamma mindes mig i alla fall.

Året var 1984

De berömda familjehemsinspektörerna kom på sina besök och jag har aldrig varit ensam och på neutral mark för att prata med dom. Klart som fan att jag höll go min och sa jo det är så bra så. Fast lilla Jessica i mig skrek: ”HJÄLP – ta mig härifrån, rädda mig.” Jag ville till mamma och pappa. Det hade gått så långt att när jag ville ringa till min mamma så fick jag till svar att ”din mamma ringer dig om hon vill prata med dig”. Jag fick inte ens ringa.

Ca 1988–

Jag började få bröst i sexan – sjuan. Alla tjejer vet hur känsligt det är. Torbjörn började fråga mig ganska ofta: ”hur är det med myggbetten?” Det störde mig och det var obehagligt. Efter en tid kände jag att nu måste jag få hjälp så jag pratade med Tyra. Jag förklarade att jag tyckte att det var olustigt och otrevligt att han frågade hur det var med mina bröst. Det hade inte han något med att göra. Hon blir galen. Flyger upp från soffan och skriker: ”Torbjörn, Jessica säger att du frågar henne hur det är med hennes bröst. Vad menar du Jessica? Att han utsätter dig för incest?” I skolan blir man itudad att berätta för en vuxen om det är någon som utsätter en för obehagligheter. Det gjorde jag, vilket slutade med gliringar som ”nej då, jag ska låta lilla prinsessan vara, ska aldrig mer skoja med henne.” Då var det tydligen mitt fel igen. Allting var mitt fel.

När vi fick besök var allt så bra så bra. Jo jävlar. Dom hade fest en gång och det var illa. Jag var panikslagen och visste inte vart jag skulle vända mig. På festen fanns en kvinna som gav mig intrycket att hon brydde sig om mig. Naivt av mig att tro det. På kvällen lätade jag mitt hjärta för henne och berättade att jag var rädd för Torbjörn och Tyra. Vilket misstag! Som ett brev på posten får hon till Tyra och berättad vad jag har sagt. När alla åkt och vi blir ensamma och dörren stängd, kommer hon till mig och säger att jag skulle inte snacka skit om familjen. Och ljuga ska jag sluta med, för

jag hade inget att säga till om. Jag skulle veta min plats. Så där höll det på. Jag trodde jag skulle bli tokig.

1989–90

Åren som endast var två i gymnasiet led mot sitt slut. Jag skulle ta studenten enligt alla. Men inte enligt mina fosterföräldrar för det räknas inte som student om man bara gått i gymnasiet i två år. Det var ju bara dm som inte kom in på något annat som gick på min linje dessutom. Till min studentmössa samla jag pengar själv. Så någon student skulle jag inte få ta. Och inte var det fråga om att fira min dag heller. Min kompis, vi kan kalla henne Linda, sa att jag gärna fick vara med henne. Hennes föräldrar sa att det gick bra. På dagen när jag stod på trappen och sjöng studentsången var ingen där för min skull, ingen brydde sig. Jag hade trots det en fantastisk student tack vare Linda och hennes föräldrar.

1990–91

Nu var det ett faktum att jag hade dragit ifrån Torbjörn och Tyra. Tog det jag behövde och stack. Dom visste inget... Men jag bodde hos Linda. Jag pratade med Lindas mamma mycket. Hon visste hur jag hade det till viss del. Efter en vecka, tror jag det var, ringer Torbjörn asgalen i telefon och skriker till Lindas mamma att nu skulle jag hem. Lindas mamma tog det lugnt och sa vänligt men bestämt att "Jessica får stanna här hos oss ett tag, det går bra." Då hördes det att Torbjörn blev hotfull. Samtalet avslutas. Jag känner mig jagad och tänker att jag inte kan dra in den här familjen i mitt helvete. Bestämmer mig för att åka till mamma som visste [att] jag var på rymmen. Men inte varför.

Hos mamma var jag i ungefär två veckor har jag för mig. Familjehemsinspektören ringer och vill ha mig tillbaka till familjehemmet. Lovar att jag får åka tillbaka till mamma efteråt. Med den tron följer jag med i alla fall. Det dummaste jag kunde göra.

Vi flyger. På planet så får jag känslan av att jag kanske kan lita på tanten, som jag i dag gärna skulle vilja fråga ett och annat. Berättar om hur jag har det och att jag inte orkar leva i familjen längre och att jag hade självmordstankar. Detta är något jag har berättat i för-

troende och jag hade inga planer på att delge fosterföräldrarna det alls.

Väl framme i helveteshuset så kommer vi in. Naturligtvis är det rent och snyggt, doften av nybakade kanelbullar och kaffe. ”Ett lyckligt hem?” När vi satt oss så är det första hon – familjehemsinspektören, berättar är att jag mår så dåligt att jag vill ta livet av mig och [att] jag inte vill bo kvar i familjen. Då reser sig min fostermor och skriker något i stil [med], inte ordagrant men till 95 % i alla fall:

”Hon är psykiskt sjuk. Ser du inte att hon behöver sluten vård på barn- och ungdomspsykiatri?”

Jag lovar att jag just då önskade att jag bara fick dö. Ett slag i magen hade känts mindre. Min fosterfar blir hysterisk. Det är en hotfull stämning och jag liksom försvinner. Hör långt bort att jag får begära ett års uppskov för högskolestudier.

När jag jobbade och tjänade pengar skulle jag betala 1 000 kr i månaden och dom skulle in på ett konto till mig att lyfta när jag studerade. Plötsligt var allt så gulligt och fint och ”det här skulle nog gå bra...” Jag fanns inte och jag hördes inte. Fast jag var myndig så fanns jag inte.

Det beslutades också att familjen skulle få fortsatt betalt för mig. Jag har försökt att få veta hur mycket det gäller men har inte lyckats hittills. Min fosterfar öppnade under den här tiden även mina lönebesked och krävde att jag skulle redovisa allt jag hade köpt. Vartenda kvitto.

Jag började studera. Efter examen fick jag ett paket från fosterfamiljen. Mitt hjärta stannade. Det var mina två första dockor som min fostermor skickade. Hon skrev en förljugen lapp om att hon var stolt och jag kanske ville ha dockorna till mina egna barn den dagen jag fick några. Vilket hyckleri! Jag var så jävla arg. Det var så likt henne att inför andra vara så perfekt och snäll och hon gjorde väl aldrig fel. Jag hatade henne innerligt. Åren gick och jag fick veta på omvägar att hon dött.

Jag rullade förbi det hus som hållit mig inlåst i 12 år. Gick dit och knackade på. Den man som varit min ”fosterfar” under dom åren började prata engelska med mig. Hur är det möjligt att man efter alla år med ett barn glömmer hur det barnet ser ut? Hyckleri och han var nog skiträdd. Lagom åt honom. Jag gick in för att få klart för mig att en del ändrar sig aldrig, han frågade inte ens hur jag mädde eller någonting. När jag skulle gå så sa han:

”Om vi har gjort dig illa så hoppas jag att du kan förlåta oss.”

Jag kunde inte få ur mig något svar. All luft försvann och jag gick. Rak i ryggen och med personlig integritet som ingen någonsin kan ta ifrån mig. Helvetet hade kommit till sin ände.

4.11.4 Hans

Hans överlämnade den här berättelsen i samband med intervjun. Han vistades på ett barnhem och i två olika fosterhem. Hans är född på 1950-talet.

Minnen från min barndom

Jag och min syster hamnade på ett barnhem i Stockholm ”Reimersholm” där vi var i olika perioder från då jag var något år tills jag blev 9 år gammal.

Jag minns en kvinna som jobbade där. Hon hade en knut bak i nacken och hon var mycket elak. Mager och tanig var hon och cirka 50–60 år. Jag tror hon var föreståndarinna. Hon slog mig med en klädgalge av trä över min rygg och stjärt, runt om oss stod det personal samt barn och såg hela misshandeln. Personalen gjorde ingenting, bara stod och såg hur hon förödmjukade mig. Jag minns att galgen gick sönder så hårt slog hon, men jag var härdad så jag tog det med jämnmod, fast ont gjorde det.

Jag var sängvätare tills jag blev 12 år gammal. Det var väldigt jobbigt, inte minst för min mor och alla de jag bodde hos. Till slut orkade de inte tvätta varje dag så jag fick ligga i urindoftande sängkläder i dagar eller veckor hos vissa. Ibland fick jag stryk och mycket skäll för att jag var sängvätare så ni förstår att en galge var en händelse i tiden, jag var van. Jag minns en gång på barnhemmet när vi skulle lägga oss då skulle jag ha blöjor på mig, jag var ca. 6–7 år gammal. Det var bara så att mellan rummen som innehöll 4–6 sängar var det glas. Där stod de andra barnen och hade jätteroligt åt min förödmjukelse när personalen satte på mig blöjorna varje kväll.

Emellan barnhemsvistelserna åkte vi till olika sommarhem. Jag minns en sommar då när jag och min syster blev skickade till Öland, jag skulle bli fem år. Det var en liten gård där en mor och hennes dotter skötte korna. De gick lösa ute i markerna inga inhägnader, det var en underbar tid. Men dottern som var cirka 30 år gammal och ogift hade sina egna idéer. Hon ville att jag skulle

springa naken men blyg som jag var så bad jag min syster gå och hämta min shorts.

Jag minns när vi satt och åt frukost, då pratade jag och min syster om att hon aldrig skulle bli äldre än jag, pang sa det jag fick en smäll av dottern rätt i huvudet och hon sa att jag inte fick säga så, jag blev helt paff och som straff fick jag hänga upp mina urindoftande lakan för torkning på klädstrecket.

Hösten kom, vi längtade efter mamma och väntade på att få åka hem till Stockholm men det skulle dröja 25 år för mig att återse min gata. Malin som kvinnan hette visste inte vad hon skulle säga till oss, men det kröp fram till slut att vi inte skulle tillbaka till Stockholm, vi skulle helt enkelt flytta till en annan familj. Ingen förklarade varför. Det visade sig att det nya hemmet var det ställe jag hade varit sommarbarn på de två tidigare somrarna. Medan min syster var på andra sommarhem. Det visades sig att det blev helvetet på jorden de tre kommande åren.

Helvetet på jorden hos familjen Pettersson

Hos Inez och Sven Pettersson var det bara att lyda och jobba. Det första de sa till mig var att klippa gräset och då var det med en handklippare och gräsmattan var enormt stor, det tog säkert flera timmar för mig att bli klar. Inte nog med det så sa Inez att det inte fick vara några kärringränder (alltså oklippta ränder) snyggt ska det vara annars får du göra om det, sa hon med hot i rösten.

Jag skulle bli nio år det året och min syster var sju år. Ja, jag förstod snabbt att det inte var som de andra somrarna vi hade varit där. Jag tvingades att hugga ved också och det var ved som aldrig tog slut. Det var en jättehög, tänk er att det skulle räcka att värma ett tvåvåningshus en hel vinter, där stod jag 9 år gammal med en yxa stor som en slägga. Men jag gjorde det, jag högg upp hela högen annars skulle jag och min syster få mer stryk än vad vi redan fått av Inez. Det var ständigt slag och nyp mot huvudet och kropp samt luggningar och öronryck. Som tur var, var jag tvungen att snagga mig fast jag inte ville det, alla andra barn i skolan hade längre hår på huvudet utom jag. Det var ju Beatles och Rolling Stones som var populära då.

Jag var också tvungen att vara med Sven ute i skogen och dra ihop stockar/slanor till flätade högar så att han kunde hämta det

med hästen senare. Jag lovar att det var tungt. Djup snö och kallt var det.

Hon var en djävul, varje gång vi satt vid matbordet på kvällen när Sven kom hem från sitt arbete så började hon att beklaga sig över oss. I början protesterade vi högljutt men det resulterade bara i att vi fick slag och nyp samt gå där ifrån utan att äta oss mätta. Jag vet inte hur många gånger vi fick lägga oss med tomma magar. Törstig var jag [också], konstant uttorkad p.g.a att Inez förbjöd mig att dricka vatten från eftermiddagen så att jag inte skulle kissa på mig i sängen. Fast det gjorde jag i alla fall. Jag låg i kissblöta lakan varje kväll, det var väldigt kallt speciellt under vinterhalvåret.

Inte långt efter vi kom dit så bytte de bil, till en helt ny Saab. Sen vid slutet av vår vistelse skulle de flytta från gården, men de fick köpa en avstyckad markbit inte långt därifrån. Där fick jag och min syster arbeta med att flytta sten och stubbar medan de satt inne och fikade med sina släktingar. Min syster gick dit och frågade efter vatten: ”här får du och försvinn”, sa Inez. Min syster kom tillbaka utan vatten till mig fast jag var törstig och hon berättade vad de gjorde. Hon gick dit arg som hon var och började säga sanningen rätt i ansiktet på alla som satt där: ”här sitter ni och dricker saft och äter bulle medan jag och Hans sliter med era stenar. Vi får aldrig något av er.” Inez flög upp och var som ett åskmoln och började springa efter Greta, men Greta är snabb i benen så hon kom aldrig nära henne. Inez gapade och svor: ”kom hit ungjävel”, skrek hon. ”Aldrig”, skrek Greta tillbaka, ”jag och Hans ska rymma härifrån.” Då började Inez mjukna och bönade och bad att Greta skulle komma tillbaka till henne. Greta grät hejdlöst.

Det visade sig att de skulle ha en sommarstuga på markbiten. Sven köpte en stuga på två-tre rum och kök som de forslade dit.

Jag har tänkt mycket efteråt på detta, först köpte de en ny bil sen köpte de loss en bit mark och därefter köpte de en stuga på tre rum och kök, som transporterades dit och detta på bara tre år. Jag poängterar att endast Sven jobbade (vid ...) och Inez var hemma och terroriserade oss hela dagarna så nog utnyttjade de oss för att få gratisarbetare och tjäna pengar.

En dag sa Sven till mig att ta med dikesspaden och följa med honom. Vi gick ut mot vägen till deras nya markbit där sade han att jag skulle gräva ett dike utefter vägen och åkern. Det ska vara spadens djup och 40–50 cm brett. Det var bara att sträckan jag skulle gräva var cirka 100–150 meter lång. Jag satte spaden i marken och började gräva för jag visste vad som skulle hända om jag vägrade.

Sven sa att diket skulle vara färdigt på en vecka. Jag kanske kom 20–30 meter på hela sommaren, jag var 11 år gammal då. Sven var sur som ättika för han fick gräva resten själv.

Inez hackade hela tiden på oss, hon kallade oss ”ungdjävlar”, ”era missfoster” och ”tattardjävlar”. ”Ni är värdelösa, kan inget och kommer inte att klara er i livet.” Vår stockholmsdialekt hatade hon över allt på denna jord. Detta pågick i tre år, ständigt varje dag. Hon älskade att djävlas med oss.

Jag kommer ihåg när hon fick reda på att man skulle borsta tänderna minst 5 minuter. Det sa hon att vi också skulle göra. Det var bara det att de tandborstar som fanns då var stora och stenhårda. Hon stod bakom ryggen på oss och såg till att vi borstade noga med salt, ingen tandkräm här inte. Blodet rann ur munnen på oss och hon bara stod och flinade.

De få gånger mor ringde oss var lätträknade. Jag minns en gång då både min syster och jag stod intill Inez vid telefonen när hon pratade med vår mor. Mor ville prata med oss och vi med henne men då sa kärringen att de fick hon inte för barnen blir bara besvärliga efteråt. Vi vågade inte säga emot, men vad ledsna vi blev! Inez la på luren och flinade åt oss och sa: ”är er mamma finska eller?” med en hånfull röst. Sen gick hon ut ur rummet och skratade åt oss.

Jag minns en gång när vår mor och farmor var och hälsade på. Vi gick ner till sjön och badade, vi fick vara för oss själva. Jag och Greta sa till dem att vi ville hem, men dom kunde inte göra något åt det. Vi fick frukt och godis samt lite leksaker av dem. Vi var så glada över det. Men å kvällen, när de åkt, tog Inez allt ifrån oss, all godis, frukt och leksaker. ”Det här ska inte ni ha”, skrek hon. Vi protesterade till ingen nytta. Inez stal allt vad vi hade och åt upp all godis/frukt själv.

Vi fick rensa hennes jordgubbsland varje sommar och det var inte litet, det var både tistlar och kvickrot och mängder av ogräs. Torrt var det och solen gassade på våra ryggar men något vatten fick vi sällan. Hon njöt av att plåga oss.

Två av somrarna vi var där så flyttade hon in min säng till en yttervind/garderob som var på ytterkanten av rummet, det var en långsmal garderob med ett litet enkelglasat fönster på gaveln. Där satte hon in min säng så att den precis fick plats. Hon njöt av att placera mig där för där var det flugor och spindlar som surrade och kröp. Hon trodde att jag skulle bli rädd.

Jag glömmer aldrig när hon försökte ta på min penis. Jag låg i sängen och hon stod över mig och började tafsa på mig, hon sökte efter min penis och när jag förstod vad hon höll på med så slingrade jag mig ur hennes grepp och rusade ut ur rummet och skrek.

En annan gång när jag skulle gå in i köket så stod hon där helt naken och blottade sig för mig. Det var det äckligaste jag har sett, jag tvärstannade i dörröppningen och fick se denna tjocka kvinna med äckligt hängande stora bröst som nådde ända ner till naveln, fläsket hängde runt henne och där stod hon och log mot mig med sin äckligt stora svarta buske mellan sina fläskiga lår. Jag slängde igen dörren med en smäll. Detta hände mitt på dagen när Sven var på jobbet och Greta var ute någonstans.

En annan gång så fick hon tag på mig i köket och höll mig i ett järngrepp, hon tvingade in mitt ansikte in i hennes illaluktande svettiga armhåla, det stank gammal sur armsvett. Jag sparkade och slog allt vad jag kunde och kippade efter luft men hon höll mig i ett grepp som jag inte kunde komma loss. Först då när jag svimmade släppte hon taget så jag föll ner på golvet, jag höll på att spy rätt ut. En fruktansvärd lukt var det som var kvar i min näsa och mun. Hon bara stod där och skattade åt mig, hon njöt av det hon gjorde.

Hon gjorde allt för att vi inte skulle synas för folk. När det kom folk var vi nyfikna och hungriga på socialkontakt med människor utifrån så vi kom fram några gånger. Ibland kunde hon inte säga åt oss att försvinna, då fick vi höra senare på kvällen att vi var besvärliga och uppkäftiga/olydiga och mycket mer. Vi var bara glada att få träffa folk, för det kunde gå veckovis innan vi såg några andra människor. Platsen vi var placerade på låg långt in i skogen. Jag själv hade 6 kilometer till närmaste kille som jag lekte med några gånger. För övrigt så var jag tvungen att vara på plats så att hon hade ögonen på en.

Jag kommer ihåg en gång när Inez var tvungen att köpa ett par skridskor till mig samt en ishockeyklubba. Vi var inne i T-byn och tittade på ett par skridskor och expediten tog fram ett par fina skridskor till mig som passade perfekt. Men det protesterade Inez mot för hon ville att jag skulle ha ett par större skridskor så att jag kunde växa i dem. Men expediten protesterade och sa att det inte var bra för mina leder och risken var stor att jag skulle stuka och vricka mig hela tiden. Inez gav sig inte utan fräste till honom och sa att ”vi tar de som är tre nummer större, då behöver jag inte köpa några fler till honom, han kan stoppa in strumpor i skorna.” Jag var tyst.

Ja, det blev som expediten sa, jag vinglade där på isen och stukade mina leder och mina skolkamrater hade väldigt roligt åt det. När jag kom hem och sa att lärarna sagt att jag måste ha hjälm så fräste hon och sa "hur mycket kostar den då". Jag visste inte det men jag sa att det var ett märke på hjälmen som var tre kronor på. Då gav hon mig tre kronor och sa att "gå och köp hjälmen då", med ett flin på sina läppar. Jag fick åka utan hjälm på isen.

En dag var det cykeldag i skolan. Vi hade fått varsin cykel av vår mor som vi hade stor glädje av. Jag skulle gå igenom cykeln dagen innan vi skulle cykla till skolan som låg 2–3 mil från där vi bodde. Sven kom och sa att han skulle göra i ordning cyklarna åt oss men jag ville det själv, men han sa bestämt att det skulle han göra, så jag lät honom göra det och gick därifrån.

När vi kom till skolan var det en polis där och inspekterade alla cyklar som skulle rulla runt en bana i M-byn. När jag kom fram till honom så sa han att denna cykel får du inte cykla på! Han visade mig att båda muttrarna var lösa på framhjulet, om det ramlar av så kommer du att skada dig allvarligt sa han. Jag tänkte direkt på Sven, varför han var så enträgen att få "göra i ordning cykeln" åt mig. Han ville helt enkelt att jag skulle ramla med fart och skada mig eller rent ut sagt omkomma i en trafikolycka.

Mina aningar om Svens påhitt besannades när vi kom hem, han såg verkligen överraskad ut när vi kom cyklande in på gården. Jag sa till honom att han inte hade dragit åt muttrarna och att jag kunnat skada mig. Hans svar var ett muttrande med röda kinder och så vände han på klacken och gick. Jag förstod då att jag måste se upp med honom i framtiden.

En gång var vi på en julmarknad i bygdegården det skulle vara en auktion på lite julsaker som folk hade tillverkat. Jag fastnade för en liten halmbock, det var den vackraste bock jag någonsin hade sett. Den hade ett rött sidenband runt halsen. Jag ville ge den till min mamma i julklapp. Inez lovade oss en gång att vi skulle få veckopeng av henne, men det hade vi aldrig fått så jag tänkte att jag hade lite pengar till godo. Det var fler som ville ha julbocken. Det var en herre intill mig som ropade på den också. 3,50 tror jag att han sa, så jag ropade ut 4 kronor på den med resultat att Inez gick i taket och började gorma och skälla på mig: "vad i helvete gör du ungjäväl", skrek hon. Jag bara sjönk ihop av sorg.

Mannen intill mig reagerade direkt och sa "vad är det med dig kvinna? Låt pojken få bocken han vill ju ha den." Mannen betalade bocken "den kostade 5 kronor" och gav mig den och sa till Inez att

hon skulle lugna sig. Bygdegården var full av folk. Den kvällen var inte rolig, direkt upp i säng utan kvällsmål och vatten.

När julen närmade sig så skulle vi faktiskt få resa hem till mamma i Stockholm, helt underbart tyckte både jag och min syster, vi trodde det inte var sant förrän vi satt på tåget. Jag packade en väska med kläder och så la jag halmbocken överst i väskan för den skulle mamma få i julklapp, jag var så glad.

Då kom Inez in i rummet och fick se halmbocken i väskan och fick ett utbrott och skrek ”den är inte din för den har jag betalat för”. Jag skrek och protesterade hejdlöst och sa att jag hade fått den av den snälla farbrodern och att han betalat för den. Sorgen var kompakt, min halmbock som jag skulle ge till mamma till julklapp rycktes från mig av den människa som jag hatar mest av alla på denna jord, hon tog den och skrattade när hon gick ut ur rummet.

När vi kom till tågstationen så råkade Greta och jag prata med varandra så att stinsen hörde oss. ”Ja, det hörs var ifrån dessa barn kommer”, sa han. ”Ja”, fräste Inez. ”Det ska gudarna veta den hemska dialekten får jag stå ut med hela dagarna.” Stinsen ryggade tillbaka när han hörde hennes utbrott.

Jag glömmer aldrig frukosten. Hon serverade klimpig havregrynsgröt åt oss, ibland kall, men till sig själv och Sven var det en slät och fin gröt. Maten var rena rama katastrofen ibland. Medan de själva fick ny och fin mat så fick vi rester. Det är mycket jag har förträngt men jag minns att jag ständigt letade efter något att äta. Jag åt växter, frukter och bär och svampar.

När en myndighetsperson skulle komma på inspektion då klädde hon upp oss och sa att vi inte fick säga något. De sa: ”vad fint ni har det här, hur trivs ni?”, medan Inez satt intill. Ja, vad säger man, vi var skrämnda till tystnad. Jag vågade inte svara utan ryckte bara på axlarna. Som jag minns så besökte de oss en gång på tre år. Så fort de åkte iväg fick vi ta av oss kläderna och ta på oss lumpen som vi ständigt gick i.

På vintern satte hon på oss pjäxor sådana gamla som inte hade något foder i, bara strumpa och raggssocka hade vi. Fötterna var blåa av iskyla, jag kunde knappt stå på fötterna på kvällen det värkte och stack i dem när de tinade. Men Inez bara hånade mig för det och kallade mig vekling.

Varje kväll när vi skulle gå och lägga oss tänkte jag på min mor och far och längtade efter dem. Varför är vi här, varför får vi inte åka hem, varför får vi inte reda på någonting, varför är det ingen som säger något till oss, varför är vi hos dessa onda människor?

Dessa människor som inte tycker om oss, som jämt skäller och ljuger om oss.

Helt plötsligt en dag kom det en familj med två döttrar på besök. Vi hade aldrig sett dem förut. Innan de kom sa Inez att vi skulle uppföra oss och så fick vi sätta på oss de fina kläderna. Vi fick en bra kontakt med flickorna så vi passade på att gå ner och bada, när vi kom upp igen så satte vi oss på farstubron och pratade om allt och inget. Helt plötsligt så frågade den yngre av tjejerna om vi ville flytta hem till dem. ”Va?” sa vi! Vi trodde inte våra öron, vad sa hon? ”Ja, vill ni flytta hem till oss” och så skrattade båda två. JA skrek både jag och Greta det vill vi. Men tyvärr så fick vi inte resa den dagen, inte förrän efter en vecka. Jag glömmer aldrig den tiden. Det var den längsta veckan jag har varit med om. För det första så kissade jag inte på mig i sängen efter det mötet med den nya familjen. Inez var väldigt fundersam men hon sa inget. Det var som hela världen öppnades för oss, vi var så glada men vi var tvungna att hålla igen för Inez var på stridshumör.

Dagen kom då vi skulle därifrån för alltid. Sven försvann ut med båten, han sa inte ens adjö. Inez var tvungen att vara där då familjen Björk kom för att hämta oss. Jag var tolv år och Greta var tio år gammal.

Familjen Björk

Det visades sig att vi skulle bo där i tre år, ingen sa varför vi inte kunde flytta hem till mor. Mannen i huset var tyst och inbunden. En dag sa han till mig att ta traktorn och plöja södra fältet. Ja visst det gör jag gärna svarade jag. Men då måste du visa mig hur jag ska göra med traktorn och plöjningen. ”Va fan sa du pojke? Vet du inte hur man gör?”, skrek han. Jag fick hjärtat i halsgropen för han var en stor och tung man på 110 kilo. Jag svarade att jag inte visste och helt plötsligt så började han rusa mot mig och svor och gormade. Jag fick fart så att han inte fick tag i mig. Efter den händelsen vägrade han att prata med mig, jag försökte att få kontakt men gav upp. Under de år jag bodde hos dem talade han inte med mig.

En annan gång fick jag gå från bordet, ”minns inte varför”. Helt plötsligt rusade gubben upp efter mig och ut på gräsmattan och fick tag i mig, han bröt ner mig över en moped som stod där och han började puckla på mig men jag lyckades att slingra mig ur hans grepp och sprang till grannen och berättade vad som hade hänt.

Boel kom som vanligt på kvällen för att hämta mjölk. Hon skämdes över det som hade hänt det såg jag på henne.

Trots allt var det litet lättare att bo på det nya stället. Det fanns kompisar att leka med bara 300 meter från huset. Jag började spela fotboll och hockey. Men det var hela tiden det att vi var utbölingar med en dialekt som inte var som deras.

Familjen Pettersson köpte en ny bil strax efter att vi hade anlant, likadant var det som familjen Björk. En dag hörde min syster att Karl och Boel pratade om oss. De sa att det snart var slut på min vistelse där. Då sa Karl:” vi begär 500 kronor av myndigheten för pojken när han flyttar härifrån och samma då när tösen flyttar.” Greta mötte upp mig när jag kom hem och berättade det som hon hade hört. Jag blev så arg så jag gick dagen efter till barnavårdsmannen som vi nyligen råkat få veta namnet på. Jag berättade allt jag visste och hon häpnade. Kort därefter så såg jag ett par skamsna ansikten.

Under tiden vi bodde där fick jag inga rena lakan på cirka 6 månader.

Samma var det med julaftnar, stora tjocka släkten kom dit och där satt jag och Greta i ett hörn och väntade på julklappar som nästan aldrig kom, alla andra fick leksaker och vi fick bara en till två tråkiga mjuka klappar som för det mesta innehöll strumpor eller vantar. Så var det varje jul samt födelsedagar då vi heller inget fick medan deras flickor fick allt det dom pekade på.

Jag växte ju och en gång köpte Boel ett par svarta jeans åt mig. På kvällen var jag hos grannen och tittade på TV och fastnade i ett taggrådsstängsel när jag skulle hem. Där hängde jag på magen i trådarna och som tur var så hade jag min nya skinnjacka på mig som jag har fått av min mor så jag skar inte upp magen, jackan räddade helt enkelt mig. Men däremot så skar jag upp mitt högra lår ett par centimeter långt och en centimeter djupt. Blodet forsade ut efter hela benet. Jag linkade hem och berättade vad som hade hänt. ”Jaha vad ska jag göra åt det”, sa Boel. ”Ska inte doktorn titta på det?”, undrade jag. ”Nej det har vi inte tid till, gå och lägg dig.” Jag fick sno en handduk runt låret så det värsta blodet stillade. Men mina nya jeans var förstörda och några nya byxor fick jag inte, så jag fick gå i de utväxta som jag hade innan.

Egentligen borde jag få ersättning för det arbete jag utförde som barn. Jag fick slita som en slav hos familjen Pettersson, men hos familjen Björk var jag större och starkare, så där rådde gubben inte

på mig så mycket. Fast jag fick jobba där med. Möka hos grisarna varje morgon så att man luktade svinskit i skolan.

Som barn tvingades jag till att anpassa mig till de olika hemmen och de vuxnas nycker. Jag var så utsatt och utlämnad och visste inget annat. Min egen utveckling hindrades och jag tappade tilliten. Jag har haft svårt att hålla fast i relationer och har varit en dålig förebild för mitt barn. Det har varit en lång kamp för mig att få ett tryggt och stabilt liv. Fortfarande kämpar jag med min inre oro som jag anser att min barndom är orsaken till.

4.12 Kommentar

En invändning som har förts fram mot den här typen av utredningar är att de aldrig riktigt kan fånga barnets perspektiv på vardagen. Intervjupersonerna berättar om ett avlägset förflutet och minnen som har omskapats under deras vuxna liv. Det människor berättar i dag om sin barndom påverkas av vad de som vuxna anser är värt att berätta och vad intervjuarna anser intressant att fråga om. Detta är förstås viktigt. Samtidigt ska vi inte underskatta människors förmåga att minnas sin barndom och beskriva den som om de var barn. Det framgår av flera berättelser som har skickats in till oss.

Det som av utomstående och av vuxenvärlden kan uppfattas som oviktiga detaljer har fastnat i minnet och blir betydelsebärande för vad intervjupersonerna återger. I de berättelser som presenterats här har vi fått beskrivningar av väckarklockan som inte ringde och den fina halmbocken – minnen av saker som går och ta och känna på och fungerar som ingångar till barndomen som fanns för länge sen. En person har beskrivit hur hon än i dag kan förnimma smaken av trä från sängkarmen som hon brukade tugga på i ren desperation då övergivenheten kändes henne för stor.

Trots att det inte finns en självklar överensstämmelse mellan berättelse och det som faktiskt hände kan sådana här berättelser ge kunskap att tolka vad andra har sagt till utredningen.

Ett exempel är *det våta björkriset* som användes till att slå barnen med. Vi har hört talas om det i många intervjuer. Av Göstas berättelse fick vi lära att det just var vattnet som kunde öka smärtan. Att björkriset var vått eller att förövarna hällde kallt vatten på barnen mellan slagen vittnar om en utstuderad och plågsam behandling.

Utan kunskap om att vatten framhävde smärtan är det lätt att vattnets centrala betydelse i misshandeln negligeras.

Liknande händelser kan också beskrivas mycket olika. I vårt delbetänkande grupperades olika incidenter för att vi skulle kunna göra statistiska beräkningar. Det ger en typ av kunskap. En annan form av kunskap ger det sammanhang övergreppen skedde i. Detta kan inte fångas i statistik utan enbart genom berättelser.

Somliga säger att de regelbundet fick stryk och kan därför inte berätta om alla gånger det skedde. De väljer ut vissa episoder och återger dem.

Andra fick stryk någon enstaka gång. Men det fick omfattande konsekvenser för dem. Genom deras berättelser kan vi förstå den ständiga rädslan för att det skulle hända igen, eller det våld barnen gjorde på sig själva för att anpassa sig till de vuxnas önskemål. Det har fått konsekvenser senare i livet.

En person som har skrivit till oss ser själva berättelsen om barn-
domen som ett sätt att göra upp med samhället som svek henne:

Nu blev jag en ödmjuk, mycket kuvad o kränkt tjänarinna, aldrig fick jag blomma upp. I alla fall har jag kommit in ett slags försenad trotsålder, så en väldigt försynt o försiktig men dock, civil olydnad, är vad jag vill hänge mig åt. En sorts hämnd mot samhället. Den här dokumentationen är ett försök i den riktningen. (*Person 985, brev till utredningen*)

I många berättelser och intervjuer framstår fosterföräldrar och personal på barnhem som bestar och sadister. Någon har till och med dragit sig för att kalla fosterföräldrarna för människor och i stället använt citattecken runt ordet för att markera att hon inte kan betrakta dem som mänskliga.

De demoniserande beskrivningarna är begripliga utifrån de erfarenheter som intervjupersonerna skildrar, men det medför att vi får en endimensionell bild av förövarna. Vi är medvetna om att det finns andra röster som inte har kommit fram i den här utredningen. Vi har inte haft uppdraget att konfrontera de utpekade förövarna med uppgifterna.

Ett sätt att belysa de utpekade förövarna från ett annat håll är att granska hur myndigheterna betraktade hemmen. Det gör vi delvis i kapitel 6 där myndigheternas arkivhandlingar relateras till intervjupersonernas berättelser.

Det finns också annat material som på sätt och vis styrker intervjupersonernas skildringar. Socialstyrelsen uppmärksammade redan

under första delen av 1960-talet att familjer efterfrågade fosterbarn för att döva en vuxens, ofta kvinnans ångest. I rådgivningsboken *Samhället och barnen* från 1965 framgår att man kände till att fosterbarn kunde ordinerats av läkare:

Det händer att människor som varit psykiskt sjuka av läkare tillrådes att ta fosterbarn; detta anses alltså påverka deras själstillstånd på ett lyckligt sätt. Mot en sådan inställning måste man bestämt reagera. Barn är ingen medicin och fosterhemmet skall väljas helt efter vad som kan vara lämpligt för *barnets* del.¹¹

Rådgivningsskriftens författare avrådde myndigheterna från att placera barn i hem där fosterbarnet skulle fungera som psyko-farmaka åt fosterföräldern eller någon i hans familj.¹² Kanske var detta vanligare än vad som har varit känt. I breven till utredningen och i många intervjuer beskrivs en uppväxt i fosterhem där åtminstone den ena föräldern troligen var psykiskt sjuk.

Utåt sett var många fosterfamiljer väl sedda. Det beskrivs i flera av berättelserna och i många intervjuer.

Att anseende och god ställning inte får styra socialtjänstens bedömning är en erfarenhet från både berättelser och intervjuer. När människor i maktställning eller med gott anseende i bygden ska utredas som fosterhem fordrar det, liksom i andra sammanhang, en saklig utredning från myndigheterna. Tyvärr visar intervjuer och arkivhandlingar ofta på motsatsen. Dessa familjer verkar ha haft lättare att få ta emot fosterbarn.

¹¹ Höjer, Karl J., *Samhället och barnen: svensk lagstiftning till skydd och stöd för barn och familj*, 7., [omarb.] uppl., Norstedt, Stockholm, 1965. s. 240.

¹² Sköld 2011.

5 Många har berättat om vanvård från samma plats

5.1 Inledning

I Vanvårdsutredningens delrapport¹ redogjorde vi översiktligt för hur olika personer beskrivit sin tid på en och samma institution. De institutioner som belystes var Vidkärrs barnhem i Göteborg, pojkhemmet Skårsbo i Alingsås och Nybodahemmet i Stockholm. I utredningsdirektiven anges också att rapporten bör

utformas så att den ger information och underlag för dem som inte deltar i granskningens intervjuer men som varit placerade på en viss institution. Därmed blir rapporten betydelsefull för andra som inte har intervjuats.²

I detta kapitel fördjupar vi oss i beskrivningarna av de nämnda institutionerna. Dessutom har vi utökat undersökningen till att också omfatta fosterfamiljer.

Vi kommer att beskriva flera personers berättelser om vanvården på en och samma institution eller i samma fosterfamilj. Hur beskrivs miljön, fosterfamiljen, institutionen och vanvården? Vad minns intervjupersonerna och vilka upplevelser av vistelsen redogör de för? Går det att skönja några rutiner eller strukturer?

Utredningen har utgått ifrån individens resa genom den sociala barnavården, ofta via flera placeringar. Vanvårdsutredningen skiljer sig från utredningar utomlands som har fokuserat på i förväg angivna institutioner och granskat tillvaron och förekomsten av vanvård på dessa. Flera utredningar utomlands har också aktivt sökt personer som har varit placerade vid vissa institutioner och bett dem berätta om förhållanden där.

¹ SOU 2009:99, Utredningen om vanvård i den sociala barnavården, *Vanvård i social barnavård under 1900-talet: delbetänkande*, Fritzes, Stockholm, 2009.

² Dir 2006:75. s. 5.

Den svenska utredningen har haft ett individperspektiv som inneburit att det är intervjupersonens egen redogörelse som stått i fokus. Efter att ha genomfört mer än niohundra intervjuer har vi kunnat se att många har berättat om att de tillbringat sin barndom på samma ställen och har liknande minnen därifrån. Det kan röra sig om institutioner där flera intervjupersoner varit placerade men också redogörelser från fosterhem.

Utredningen har fokuserat på vanvård, men eftersom vi har kartlagt samtliga placeringar som intervjupersonerna haft, har vi också fått information om placeringar där intervjupersonerna inte ansåg sig vanvårdade.

5.2 Många har berättat om vanvård på samma plats

Sammanlagt har utredningen mottagit berättelser om vanvård på 119 institutioner från minst två personer. Vanvård i 35 fosterhem har beskrivits av minst två personer. Utredningen har fått dessa resultat utan att söka upp personer som har bott i samma hem. Personer som vistats i samma miljöer har många gånger tagit kontakt med utredningen oberoende av varandra.

Vi vill understryka att det i utredningens material förmodligen döljer sig ännu fler ”samplaceringar”. För att hitta de personer som varit på samma institution eller i samma fosterhem har vi utgått ifrån vår databas där alla placeringar som uppgetts vid intervjuerna blivit registrerade. De som uppgett samma namn på en placering är på så vis lätta att identifiera, men registreringen har brister och är inte fullständig.

En anledning är att intervjupersonerna inte alltid minns eller känner till institutionens eller fosterfamiljens rätta namn. Detta är särskilt ett problem när det gäller fosterhem. Ibland har vi genom att jämföra andra uppgifter i referaten kunnat konstatera att flera personer har berättat om samma familj. Någon systematisk genomgång av alla referat har inte gjorts i detta avseende. Därför är det troligt att det i materialet finns fler än 35 familjer som två eller fler personer har berättat om.

En annan orsak är de olika namn en institution har kunnat ha under sin livslängd. Exempelvis har ett och samma barnhem i Alingsås kallats både för Alingsås barnhem och Villa Plantaget i intervjuerna. Av arbetsekonomiska skäl har vi inte kunnat efterforska varje institutionsnamn som finns i vår databas. Därför är det

mycket troligt att vi har intervjuat personer från fler än 119 institutioner som har vistats på samma ställe.

De institutioner som vi har hört mest om redovisas i tabellen nedan. Här har vi valt att ta med de 21 institutioner som minst fem personer har berättat om vanvård ifrån.

Tabell 5.1 Institutioner med vanvård som berättats av fem eller fler personer

Institution	Antal personer
Vidkärrs barnhem, Göteborg	65
Nybodahemmet, Stockholm	31
Skärsbo pojkhem, Alingsås	15
Lövsta skolhem, Vagnhärad	8
Mellansjö skolhem, Täby	7
Sundsgården, Stockholm	7
Eolshälls pojkhem, Stockholm	6
Geneta barnhem, Södertälje	6
Hagens ungdomshem, Kullavik	6
Källbäck, Gävle	6
Sjöbo barnhem, Borås	6
Vilhelmina barnhem	6
Östra Spång, Örkelljunga	6
Kristinedal barnhem, Åmål	5
Boxtorp barnhem, Gnesta	5
Eknäs ungdomsvårdsskola, Enköping	5
Råby yrkesskola, Lund	5
Stenkullens barnhem, Lerum	5
Storgårdens korttidshem, Stockholm	5
Umebygdens barnhem, Umeå	5
Vemyra skolhem, Sollefteå	5

I toppen märks Vidkärrs barnhem i Göteborg, Nybodahemmet i Stockholm och pojkhemmet Skärsbo i Alingsås. Dessa tre barnhem kommer vi att beskriva mer ingående i detta kapitel.

Vidkärr och Nyboda var Sveriges största barnhem under efterkrigstiden. Totalt har vi intervjuat 86 personer som har bott på Vidkärr och 65 av dem har berättat om vanvård. 63 intervjuade personer har bott på Nyboda. 31 av dem har berättat om vanvård.

Många kom till Nyboda vid tidig ålder och saknar därför minnen därifrån.

Skårsbo pojkhem var en liten institution med endast ett tiotal platser. Ändå har så många som 15 personer berättat om vanvård där. Skårsbo pojkhem var den institution som TV-dokumentären *Stulen barndom* handlade om som ledde till att Vanvårdsutredningen tillsattes. I dokumentären berättade sex män om systematiska kränkningar, våld och sexuella övergrepp. Uppmärksamheten kring Skårsbo har kanske gjort att vi har nått fler personer som var placerade där än på andra ställen.

5.2.1 En tydligare bild

Vad kan vi då få reda på genom att sammanställa flera personers information om ett och samma barnhem eller fosterhem?

Vi kan ge en tydligare bild av de miljöer barnen har vistats i, vilka rutiner som har strukturerat vardagen, vilka förövarna har varit, hur de gått tillväga och vilka barn som har drabbats. Bilderna som framträder är inte entydiga utan komplexa eftersom materialet baseras på individers erfarenheter och vad de har kommit ihåg och valt att berätta.

Somliga har berättat om likartade erfarenheter av vanvård och förövare, andra har haft goda erfarenheter av samma plats. Barn är olika. De bemöts olika av vuxna och tolkar sina upplevelser på skilda sätt. Vi kan jämföra med hur individerna i en skolklass kan minnas sin skoltid. Trots att de vistats i samma miljö, haft samma lärare och kamrater, kan erfarenheterna från skoltiden variera kraftigt. Någon blev mobbad, en annan minns läraren som en förebild medan en tredje har upplevt sig orättvist behandlad av samme lärare.

Liknande iakttagelser gör Britt Jonsson i sin avhandling "En gång Skå-pojke-: en studie av 20 f d Skå-pojkers erfarenheter av Barnbyn Skå. Beskrivningarna av barnbyn är "mångfaldiga och i vissa fall mycket väsensskilda..."³

De yttre omständigheterna kan delas av många men hur de inverkar på enskilda individers liv kan ändå variera. Här är vi främst intresserade av att lyfta fram de erfarenheter som flera intervjupersoner har vittnat om. De kan ge oss en fylligare bild av

³ Jonsson, Britt, *En gång Skå-pojke-: en studie av 20 f d Skå-pojkers erfarenheter av Barnbyn Skå*, Univ., Diss. Stockholm: Univ., Stockholm, 1990.

hur vanvård kunnat fortgå i utåt sett välfungerande fosterhem och institutioner.

5.3 Redogörelser från fosterhem

I utredningens material har vi funnit 35 fosterfamiljer som minst två intervjuade personer har varit placerade hos, antingen samtidigt eller vid olika tidpunkter. 27 av dessa familjer har tagit hand om intervjuade syskon. I de övriga åtta familjerna kommer berättelserna från intervjupersoner som inte är syskon men som har erfarenheter från samma placering.

Majoriteten av redogörelserna är från placeringar från sent 1960-tal till 1970-tal. I stora drag liknar de varandra. De flesta fosterfamiljerna har varit bosatta på landsbygden. Flera har bedrivit jordbruk och haft djur. Familjerna har ofta varit gifta par där modern varit hemma. Inte sällan har de haft egna barn. Ett annat gemensamt drag är att de har haft många fosterbarn, vilket har ökat chanserna för utredningen att intervjua flera personer som vuxit upp i samma hem. Några familjer har beskrivits som frikyrkliga andra som aktiva i Svenska kyrkan.

Utåt sett har nog de 35 familjerna uppfattats som trygga kärnfamiljer som levt i en idyllisk miljö på landet. De tidigare fosterbarnens berättelser ger dock en annan bild. Självklart är denna miljöbeskrivning inte generell för dåliga fosterhem. Det var vanligt att placera barn på landet, inte sällan på en gård med djur. Det vi vill lyfta fram är att under denna "idealtyp" kan det dölja sig en helt annan miljö.

I det här avsnittet har vi valt att beskriva fyra hem. De är inte valda efter någon annan urvalsprincip än att illustrera hur berättelser från samma fosterhem kan beskriva likheter och olikheter.

Intervjupersonernas upplevelser av hemmet påvisar likheter och skillnader som kan finnas i redogörelser från samma fosterhem och från samma tidsperiod. Exemplet belyser hur samma situationer kan upplevas, tolkas och beskrivas av flera.

Alla intervjupersonerna i fallbeskrivningarna var placerade minst ett år tillsammans. I två fall har tre personer redogjort från sin tid i en och samma familj; i den ena fosterfamiljen befann sig ett syskonpar och en utomstående. I den andra fosterfamiljen var det en pojke och två flickor, utan släktband, som var placerade. Pojken och en av flickorna var aldrig placerade samtidigt i fosterfamiljen.

Om intervjupersonerna haft kontakt eller inte efter placeringen känner vi inte till och det har för vår beskrivning mindre betydelse.

Om berättelserna överensstämmer, bekräftar eller påvisar olikheter, beror dessutom på hur gamla intervjupersonerna var när de placerades, vilka erfarenheter de bar med sig innan placeringen, hur mycket de ville berätta vid intervjun och vad de minns från sin placering etc.

5.3.1 Familjen Backlund

Fosterfamiljen Backlund tog under 1970-talet emot två personer som vi har intervjuat. Vi har kallat kvinnorna för Helena⁴ och Carina⁵. De var inte syskon. Familjen bodde på en gård med många olika djur och hade dessutom ytterligare en gård i närheten.

Uppgifterna om fosterföräldrarnas arbeten överensstämmer i båda berättelserna. Fostermodern var hemmafru och fosterfadern var rörmokare. Han hade utöver detta ett förtroendeuppdrag i kommunen. Båda uppger att det fanns flera fosterbarn i familjen under tiden de var placerade och även andra barn med släktband till familjen.

Helena säger att det var fem fosterbarn och åtta sommarbarn. Carina kallar familjen "ett storfosterhem" till vilket tre sommarbarn kom varje år. De båda kvinnorna var placerade tillsammans under drygt fyra år. Carina bodde sedan kvar ytterligare något år i familjen.

Både Helena och Carina uppger att de blev utsatta för sexuella övergrepp av fosterfadern i form av påtvingade samlag. De anger samma plats för övergreppen, nämligen på familjens andra gård. Helena minns att när hon berättade för fostermodern och den sociala barnvården om de sexuella övergreppen blev hon inte trodd. I stället blev hon tvångsplacerad hos sin biologiska mamma som inte var förmögen att ta hand om henne. "I stället för att bli trodd om våldtäkterna blev jag anklagad för förtal av socialen."

Båda berättar att de utsattes för integritetskränkningar. Dessa skedde dock i olika former och omfattning.

Helena säger att hon blev negativt särbehandlad i förhållande till de andra barnen, både biologiska och andra fosterbarn och att flera i fosterfamiljen läste hennes dagbok. Hon blev dessutom flera

⁴ ID 472, kvinna född på 1960-talet.

⁵ ID 766, kvinna född på 1960-talet.

gångar anklagad för saker som andra fosterbarn hade gjort. Carina uppger inte något av detta. I hennes fall har det handlat om enstaka tillfällen då hon blivit utskälld av fostermodern för att ha kissat på sig.

Båda kvinnorna redogör för att kontakten med sina biologiska familjer försämrades under den här tiden.

Helena berättar att hembesöken ibland kunde stoppas av både fosterföräldrarna och den sociala barnvården. Carina säger att hon bara fick ringa hem en gång i veckan och inte heller hälsa på sin bror, som bodde i närheten.

Ingen av kvinnorna minns några tillsynsbesök.

5.3.2 Familjen Hansson

Fosterfamiljen Hansson bodde på en gård på landet med många djur. Fosterföräldrarna arbetade båda som lantbrukare. Fosterfadern hade dessutom ett arbete som plåtslagare. Han var ofta hemifrån på dagarna. I familjen fanns en biologisk dotter och ytterligare ett fosterbarn. Båda var äldre än de fosterbarn vi intervjuat. Familjen var frikyrklig.

I denna fosterfamilj bodde sammanlagt tre personer som har intervjuats av utredningen, ett syskonpar som var där samtidigt och en person som vi kallar Nils.⁶ Syskonparet kallar vi Tord⁷ och Ulla.⁸

Nils placerades i fosterfamiljen ett år efter det att syskonen hade flyttat från familjen.

Syskonen uppger båda att de placerades tillsammans i fosterfamiljen. Det var i mitten av 1960-talet under en tidsperiod på 3–4 år. De flyttades från fosterfamiljen samtidigt. Tord och Ulla har också liknande minnen från vistelsen. De utsattes för tvång, regler, straff, försummelse och kränkningar. I de flesta fall var det fostermodern som var förövare.

Tord beskriver att han kände sig utelämnad åt fostermodern när de var hemma själva på dagarna och när de andra barnen var i skolan, ”ingen såg vad som hände därhemma”. Fosterfadern kunde också ibland låsa in honom, minns Tord.

⁶ ID 321, man född på 1950-talet.

⁷ ID 1152, man född på 1960-talet.

⁸ ID 1134, kvinna född på 1950-talet.

Ulla säger att hon under hela vistelsen kände sig kontrollerad av och rädd för fostermodern.

Syskonen beskriver en vardag fylld av slag med eller utan tillhygge, att de tvingades att äta upp maten och ofta bevittnade misshandel av sin syster/bror. Tord berättar att han var sängvätare och blev i stort sett dagligen slagen av fostermodern för det. Detta är något som Ulla också berättar om.

I Tords referat kan man läsa: "När det var blött i sängen, vilket det ofta var, fick han stryk av fostermodern. Det kunde bli stryk varje dag". I Ullas redogörelse står det följande om samma straff: "Han [Tord] var sängvätare vilket fostermodern bestraffade honom för. Hon slet upp honom från sängen och slog honom".

Syskonen uppger två specifika försummelse; båda upplevde att de inte fick någon värme eller omsorg av fosterföräldrarna och att de alltid fick gamla, omsydda kläder. Båda berättar också att fosterföräldrarna talade illa om deras biologiska föräldrar. Fostermodern kunde säga saker som "din mamma är ingen mamma"... "att skicka iväg sina barn så här". Kontakten med föräldrarna begränsades av fosterföräldrarna, enligt både Tord och Ulla. Fostermodern skulle alltid lyssna på telefonsamtalen och kontrollerade Ullas brev till sin mamma.

Nils placerades i fosterfamiljen i slutet av 1960-talet och stannade i fem år. Han beskriver också fostermodern som den ihärdigaste och drivande förövaren i familjen. Fosterfadern slog honom vid något enstaka tillfälle.

Till skillnad från syskonens berättelse, misshandlades Nils också av det andra fosterbarnet. Nils kommer ihåg att fostermodern kunde titta på medan Nils blev misshandlad av fosterbrodern och sa inte ifrån att han skulle sluta förrän det började knaka i benen.

Fostermodern kunde tvinga honom att arbeta på gården och vissa gånger även på nätterna i iskylda. Nils säger att han var så utarbetad att han ofta sov i skolan på lektionerna.

Vid flera tillfällen fick inte Nils läkarvård när han skadat sig. "En gång högg han sig i fingret så det blev ett fult sår. Det blev aldrig omskött, så det höll på att ruttna". Han fick inte ha kontakt med sin biologiska familj. Paket och brev som hans biologiska familj sände till honom öppnades av fosterfamiljen.

Vid en jämförelse med syskonens erfarenheter av vistelsen överensstämmer upplevelsorna av vanvården på flera sätt. Den mest framträdande likheten i berättelserna är att fostermodern var den mest aktiva förövaren. Alla tre utsattes, mer eller mindre, för någon

form av våld. Alla tre förhindrades att ha kontakt med sin biologiska släkt.

En skillnad i de tre personernas berättelser är hur de upplevde arbetet på gården. Tord framställde arbetet på gården som att de fick hjälpa till mycket men ansåg inte att det var någon vanvård. Ulla återger arbetet på gården som en säsongssyssla under sommarhalvåret. Nils i sin tur ansåg att han utnyttjades i arbetet på gården och i några fall under livsfarliga förhållanden.

Ingen av de tre har kunnat berätta om något tillsynsbesök, det tycks som om kommunen lämnade barnen åt sitt öde.

5.3.3 Familjen Olsson

Här placerades systerarna Tove⁹ och Pernilla¹⁰ under drygt tio år från 1960-talet och framåt. Fosterföräldrarna drev ett jordbruk på gården där de bodde. De hade flera kor. Det fanns inga andra barn i familjen förutom ett tidigare sommarbarn som bodde till och från hos familjen. Båda kvinnorna minns att fosterfamiljen var frikyrklig.

Tove och Pernilla återger olika former av försummelse, integritetskränkningar, tvång, regler, straff och våld. Vid en närmare analys av vilken form av vanvård systerarna utsattes för framträder deras olika uppfattningar av situationen.

Tove tyckte att hon aldrig fick äta sig mätt och att de fick ensidig kost. Pernilla sade att det alltid fanns mat även om fosterföräldrarna var snåla. Tove säger i intervjun att hon inte kände någon trygghet i fosterhemmet och att hon aldrig fick en kram. Pernilla å sin sida ansåg sig bli negativt särbehandlad i förhållande till Tove. ”I motsats till Tove fick Pernilla aldrig några kramar, pussar eller värme av fostermodern.”

Pernilla uppger att hon blev sexuellt utnyttjad av det tidigare sommarbarnet. Det var en mer än tio år äldre pojke, som bodde i fosterfamiljen under olika perioder. Pernilla blev också utsatt för tafsande av fostermorfadern. Tove redogör inte för några sexuella övergrepp under sin vistelse. Däremot blev hon vid ett tillfälle slagen av fostermorfadern.

Kvinnorna har gemensamma intryck av försummelsen. Båda berättar att det var kallt i huset då det var oisolerat. De hade svårt

⁹ ID 1125, kvinna född på 1960-talet.

¹⁰ ID 1122, kvinna född på 1950-talet.

att sköta sin hygien. Tove minns att det var snålt med hygienartiklar och Pernilla säger att de på somrarna var hänvisade till att bada i sjön.

Båda rapporterar att de blev slagna på stjärten med byxorna neddragna. Tove uppger fostermodern som förövare i flera fall, medan Pernilla inte pekar ut någon av fosterföräldrarna framför den andre. Däremot uppger Pernilla ytterligare en förövare, det tidigare sommarbarnet.

5.3.4 Familjen Jansson

Fosterföräldrarna Jansson bodde i ett stort hus på landet och hade djur, bl. a hästar. De var aktiva i Svenska kyrkan. Fostermodern var hemmafru och fosterfadern arbetade på två olika ställen. Det fanns mellan fyra och fem fosterbarn i familjen och uppgifter om att fosterföräldrarna också hade två eller fyra biologiska barn. Dessa uppgifter stämmer överens i alla berättelser. Från detta fosterhem har utredningen intervjuat tre personer som vi kallar Andreas¹¹, Lisa¹² och Paula.¹³ Andreas bodde i fosterfamiljen under lov och helger. Han var aldrig placerad tillsammans med Lisa. Däremot var han placerad i olika omgångar under samma tid som Paula. Paula och Lisa bodde tillsammans i fosterfamiljen under två år.

Lisa uppger att hon blev slagen av fostermodern. Hon beskriver fostermodern som elak och dominant, ”hon personifierar allt vad ondska står för”.

Andreas, som var placerad i fosterfamiljen under flera perioder, uppger att han inte blev utsatt för våld men beskriver att han såg andra placerade fosterbarn bli slagna av båda fosterföräldrarna. Både Andreas och Lisa berättar att deras sängar bestod av hopspikade spånplattor. Paula och Lisa säger att de var tvungna att arbeta i hushållet. Andreas återger i sina iakttagelser att ”det var alltid mycket hushållsbestyr för fosterflickorna i familjen”.

Alla tre minns att de var tvungna att bära avvikande kläder som var hemsydda och gammaldags.

Lisa säger att hon blev utsatt för sexuella övergrepp av fosterfadern. Paula uppger inte att hon själv utsattes men berättar att andra blev utnyttjade sexuellt av fosterfadern. Alla tre uppger att

¹¹ ID 922, man född på 1960-talet.

¹² ID 979, kvinna född på 1960-talet.

¹³ ID 969, kvinna född på 1960-talet.

fosterfadern blev anklagad för sexuella övergrepp. Andreas minns fosterfadern som en ”typisk karlakt” och säger att han var militärisk till sättet. Han upplevde att det fanns många regler i hemmet och att det rådde en sarkastisk stämning.

Både Lisa och Andreas kände sig begränsade i sina kontakter med respektive biologiska familj, Andreas var förbjuden att ringa hem till sin pappa. Lisa fick aldrig prata ifred med sin mamma i telefon.

Alla tre minns att det förekom tillsynsbesök, men både Lisa och Paula säger att de alltid var förannonserade och att hemmet då blev städat samt att barnen fick nya kläder. Andreas i sin tur berättar att ”inspektören” var personlig vän med fostermodern, vilket ledde till att Andreas aldrig vågade berätta hur han hade det.

Utifrån referaten verkar Andreas och Lisa ha fler gemensamma uppfattningar om vanvården i fosterfamiljen, trots att de aldrig var placerade samtidigt i fosterhemmet.

Vid en jämförelse av Andreas, Lisa och Paulas referat ger Andreas och Lisa en mer utförlig beskrivning av att de upplevde vanvård i fosterhemmet än Paula. Det kan bero på att Paula inte blev utsatt för vanvård i lika stor utsträckning som de andra eller att hon blev behandlad på ett annat sätt av fosterföräldrarna. Det kan också återspegla vad intervjupersonerna minns, vad de väljer att berätta i intervjun eller på vilket sätt intervjupersonen beskriver sina erfarenheter.

5.4 Redogörelser från institution

5.4.1 Vidkärrs barnhem, Göteborg

Vidkärrs barnhem var i drift under åren 1935–1976. Hur många barn som kom att bo här under de 40 år barnhemmet var i drift är oklart men det rör sig om tusentals barn från Göteborgsregionen.

När barnhemmet öppnade hade det plats för 176 barn i åldern 1–16 år. Dessutom fanns en så kallad isoleringsavdelning med 24 platser. Vidkärrs barnhem omfattade tio byggnader. Från början kallades de bara hus 1, hus 2, hus 3 osv. Senare fick husen namn efter olika fågelarter. Svanen innehöll reception och läkarmottagning. I Anden låg centralköket. I Uven fanns det troligtvis en slöjdsal och Ugglan utgjorde en sjukavdelning.

Det fanns sex avdelningar där barnen bodde. I Tjädern bodde de äldsta pojkarna. Göken, Trasten, Ärlan och Lärkan var till för mindre barn och spädbarn. I Tranan bodde de äldre flickorna. De avdelningar som nämnts under intervjuerna är Tjädern, Tranan, Orren, Trasten och Lärkan.

Vidkärn hade också en egen skola. I intervjuerna beskrivs den ligga i en källarlokal. Flera intervjupersoner har påtalat bristen på skolstöd från personalen och att de tyckte att Vidkärns skola hade undermålig undervisning. Andra intervjupersoner har redogjort för att de gick i en skola utanför Vidkärns område.

Bland de intervjuade uppger 65 personer att de har erfarenheter av vanvård från sin vistelse på Vidkärns barnhem. De flesta berättelserna handlar om placeringar på 1940-, 1950- och 1960-talet. Beskrivningarna från Vidkärn påminner mycket om interiörerna i Bengt Sändhs bok "Barnhemsungar".¹⁴

Barnhemmet framstår som en totalt disciplinär miljö med tydliga regler för barnens vistelse. Bestraffningar var vanligt förekommande.

Inlåst och isolerad

En återkommande bestraffning var att bli inlåst och isolerad, vilket nästan hälften av de 65 personerna har berättat att de utsattes för. Det fanns ett särskilt utrymme avsedd för denna isolering som kallades "Slussen". Den beskrivs av flera som ett rum med låsta fönster med en stol, ett bord och en säng. Barnen blev inlåsta där i 1–7 dygn. En person¹⁵ säger följande om "Slussen": "På slussen fanns det inget att göra och man var tvungen att ta tabletter tre gånger om dagen." Endast en person¹⁶ uppger att hon tvingades till någon form av sysselsättning under tiden hon befann sig på "Slussen".

Kalldusch

En annan bestraffning kunde vara att bli duschad med kallt vatten. 10 personer har redogjort för sådan bestraffning. Berndt¹⁷ uppger att han var placerad på Vidkärn ett halvår i slutet av 1950-talet och

¹⁴ Sändh, Bengt, *Barnhemsungar: roman*, Astreva, Uppsala, 1991.

¹⁵ ID 200, man född på 1950-talet.

¹⁶ ID 358, kvinna född 1950-talet.

¹⁷ ID 520, man född 1940-talet.

att han tvingades utstå flera kallduschar, ”hade man varit dum duschade dom mig med iskallt vatten. Detta hände minst en gång i veckan.” Simon,¹⁸ som var placerad året efter Berndt, beskriver också kallduscharna. Han upplevde de dock mer som en daglig rutin och anser tvångsduschningarna vara ”en djävla sadism”.

Matbestraffningar

Bestraffningar i samband med matsituationen har 28 personer redogjort för. De berättar att de var tvungna att sitta kvar tills de hade ätit upp maten, annars blev de tvångsmatade eller tvingade att äta upp sina spyor. ”Tvångsmatning förekom och Barbro blev flera gånger tvångsmatad och tvingades även att äta upp sina spyor när hon kräktes upp mat.”¹⁹

Bestraffningar för sängvätning

Bestraffningar för sängvätning utdelades också. ”Sara berättar att när hon kissade i sängen så fick hon ligga nästa natt i samma lakan, som straff”.²⁰ Våld som bestraffning förekom. Sandra²¹ berättar:

Förutom inlåsning och utgångsförbud minns Sandra att det förekom att hon fick örfilar och att personalen tog henne hårt i armen och slängde iväg henne. Detta hände regelbundet.”

Atmosfären på Vidkärr

Ett flertal berättar att de blivit kastade, knuffade, luggade, slagna med tillhygge, blivit örfilade eller sparkade på.

En gemensam återspeglning av atmosfären var att personalen var känslökall och att det inte förekom någon trygghet eller kärlek i tillvaron. Bosse²² ger en målande beskrivning vars essens ofta återkommer i intervjuerna, ”Bosse berättar att det inte fanns någon ro här. Ingen kärlek och ingen personal som han kunde ty sig till.” Han var placerad på Vidkärr under fem år från det att han var fyra år. Andra uttryck för detta är ”total avsaknad av kärlek”, ”ingen

¹⁸ ID 229, man född på 1940-talet.

¹⁹ ID 473, kvinna född på 1950-talet.

²⁰ ID 693, kvinna född 1960-talet.

²¹ ID 380, kvinna född på 1940-talet.

²² ID 16, man född på 1940-talet.

värme eller förståelse” och ”känslor av ensamhet och otrygghet från den tiden”.

Några enstaka har upplevt vänlighet hos personalen. Beskrivningar om personalen finns som att ”hon var glad och snäll”²³ eller ”hon var underbar och brydde sig om mig”.²⁴

Särskilda barnhemskläder och andra rutiner

Många berättar att de var tvungna att bära särskilda kläder som visade att de kom från Vidkärn.

Flera har berättat om kränkande tilltal, att de blev separerade från sina syskon och placerade på olika avdelningar eller fråntagna gåvor.

En integritetskränkning som många kommer ihåg är att de skulle leka eller stå på led inför presumtiva fosterföräldrar. Barbro²⁵ minns att de fick leka framför vuxna människor som ibland kom och ”pekade ut” barn,

Varje söndag mellan elva och tolv skulle barnen ställa upp sig. Då kom det folk som ville ha fosterbarn och tittade på dem, klämde och kände.²⁶

Sexuella övergrepp

Det finns elva redogörelser från Vidkärn om sexuella övergrepp. De flesta handlar om att barn blivit tafsade på men det finns också redogörelser om våldtäkter och att ha tvingats onanera åt förövare, som kunde bestå både av personal och andra barn. Tafsandet kunde ta sig uttryck som att personalen skulle ”hjälpa till”²⁷ vid tvättningen: ”Han skulle duscha mig trots att jag var tio år. Det kunde jag göra själv. Han tvålade in snoppen och rumpen.”²⁸

²³ ID 622, kvinna född på 1950-talet.

²⁴ ID 924, kvinna född på 1960-talet.

²⁵ ID 1120, kvinna född på 1960-talet.

²⁶ ID 204, man född på 1940-talet.

²⁷ ID 818, man född på 1940-talet.

²⁸ ID 202, man född på 1950-talet.

Förövare

De förövare som pekats ut generellt är främst personal och oftast kvinnor. Det var också företrädesvis kvinnliga anställda som arbetade på Vidkärr.

När det gäller de sexuella övergreppen har dock flera män i personalen pekats ut. En person har berättat att övergreppen begicks av kvinnlig personal och två personer har sagt att det var andra barn.

Även i fråga om andra övergrepp har barn ibland uppgetts som förövare. Några anser att det förekom pennalism²⁹.

Ett stråk av hierarkisk ordning bland de placerade är ett återkommande inslag i redogörelserna. Flera intervjupersoner har uppgett förövare vid namn och flera personer i personalen har namngivits av flera intervjupersoner.

Två föreståndarinnor har omnämnts i många berättelser. Den ena anklagas bland annat för att ha nypt och örfilat barnen, den andra för kränkande tilltal som exempelvis ”*ingen vill ha dig*”.

En läkare som verkade vid Vidkärr har omnämnts av 12 personer och ska ha tvångsmedicinerat samt utsatt dem för kränkande, gynekologiska undersökningar.

5.5 Nyboda hemmet, Stockholm

Nyboda hemmet öppnades i mars 1938 och ersatte då ett antal mindre barnhem där fattigvårdsnämnden och senare barnavårdsnämnden hade placerat barn.³⁰ Det nya barnhemmet skulle dels ta hand om barn som omhändertagits tillfälligt, dels vara ett utredningshem för barn med behov av psykisk och fysisk observation som underlag för andra längre placeringar. Institutionen avvecklades under en övergångsperiod 1961–1967 och ersattes av flera nya mindre barnhem.³¹ Nyboda blev därefter en institution för vård och undervisning av förståndshandikappade.

Antalet platser på Nyboda hemmet kom att variera under åren. När barnhemmet öppnade hade man plats för 235 barn och var

²⁹ ID 775, man född på 1960-talet, ID 475, kvinna född på 1950-talet.

³⁰ Dessa var Barnhemmet Fleminggatan 22, Lillsjönäs barnhem, Sabbatsbergsasylen och asylen vid Åsögatan.

³¹ Farsta barnhem, Barnhemmet Mälarblick, Barnhemmet Norrgården, Centralhemmet, Hagsätra skolhem, Hässelby skolhem, Lövsätra flickhem, Sköndals barnhem och Barnhemmet Tallbacken.

således Sveriges största barnhem. Redan efter några år fanns 264 barn inskrivna på barnhemmet samtidigt (1946). Hur många platser barnhemmet hade säger dock inget om hur många barn som vårdades där. Direkt efter kriget (1945–1949) var i genomsnitt 960 barn inskrivna varje år.

Känslökyla

Av intervjuerna framkommer att Nyboda var en miljö som präglades av personalens känslökyla och bristfälliga omsorg. ”Personalen var fullständigt känslökall. Det var bara förvaring, vi kunde inte prata med någon.” Eller som Diana³² beskriver; ”det var inte någon som kramades eller brydde sig, man var som ett nummer”.

Kunde inte hantera svåra situationer

En del intervjupersoner har beskrivit att personalen var oförmögen att hantera svåra situationer och själva rädda för andra placerade barn: ”Personalen kunde inte skydda mig utan låste in mig i en cell,”³³ eller som Mira³⁴ beskriver att personalen visste att hon umgicks med en annan placerad flicka som var sexuellt avancerad och som Mira tog efter. ”De visste att vi låg med killar och att vi drack men de gjorde inte något.” Miras uppfattning var att de hade gett upp.

Syskonseparationer

Det som också utmärker Nyboda är att många där tycks ha upplevt smärtsamma separationer från sina syskon. 10 av 31 personer som berättat om vanvård på Nyboda har talat om detta. Det kan jämföras med att bara 9 av de 65 personer som berättat om vanvård på Vidkärr tog upp syskonseparationer som en del av vanvården.

Ett skäl till de ofta förekommande syskonseparationerna är att Nyboda var ett utslussningshem från vilket barnen ofta vidareplacerades. Äldre och yngre syskon skickades till olika ställen. Detta är en skillnad mot Vidkärr där barnen kunde bo långt upp i

³² ID 965, kvinna, född på 1940-talet.

³³ ID 121, kvinna född på 1950-talet.

³⁴ ID 109, kvinna född på 1940-talet.

äldrarna. Så här berättar några personer om syskonseparationerna på Nyboda: ”Jag var ledsen och grät, men jag fick inte träffa dem då.”³⁵ Patrik³⁶ säger att hans starkaste minne var att han inte fick träffa sina bröder så ofta.

Matbestraffningar

Vanvård i form av tvång, regler och straff, våld och försummelse rapporterats. Att bli tvingad att äta upp maten var vanligt förekommande. ”Man var tvungen att äta upp maten. Åt man inte upp gröten på morgonen tvingades man äta upp den uppvärmd på kvällen.”³⁷

Integritetskränkningar

Olika former av integritetskränkningar; som kränkande tilltal, leka inför presumtiva fosterföräldrar och ha blivit fråntagen presenter, har också uppgivits som vanvård på Nyboda. En person³⁸ beskriver hur personalen tog tillbaka julklappar på natten med förklaringen att barnen bara fått låna sakerna, Susanne³⁹ minns att personalen brukade ta godis som barnen fått och dela lika mellan alla barn.

³⁵ ID 385, kvinna född på 1940-talet.

³⁶ ID 587, man född på 1950-talet.

³⁷ ID 506, man född på 1930-talet.

³⁸ ID 996, man född på 1930-talet.

³⁹ ID 369, kvinna född på 1950-talet.

Sexuella övergrepp

Tre fall av sexuella övergrepp har rapporterats. Barnen var mellan 5 och 13 år när övergreppen skedde.

Ovanligt med tillsyn

Det var, enligt intervjupersonerna, mycket ovanligt med tillsyn från ansvariga myndigheter under deras vistelse på Nybodahemmet.

Förövare

Intervjuerna ger ingen entydig bild av vilka personer i personalen som var ansvariga för vanvården. Flera har namngivits och personalen tycks ha bidragit till den allmänt, kalla atmosfären.

En föreståndare beskrivs dels som "barsk", dels som "snäll". Omdömena om personalen är alltifrån "underbar" till "skrämmande".

Andra barn har angetts som förövare vid flera tillfällen och nästan uteslutande har det handlat om våld. En läkare uppges i två intervjupersoners redogörelser ha mätt eller vidrört deras könsorgan.

5.6 Skärsbo pojkhem, Alingsås

Skärsbo pojkhem utanför Alingsås påbörjade sin verksamhet 1924. Då drevs det av stiftelsen Skärsbo barnhem som inrymde barnhemsverksamheten i det som tidigare hade varit en herrgård. 1955 tog Göteborgs barnavårdsnämnd över barnhemmet. Skärsbo hade 18 platser när det öppnade i barnavårdsnämndens regi. Hemmet användes som pojkhem av Göteborgs barnavårdsnämnd till 1977.⁴⁰

Detta är den institution från vilken alla intervjuade uppger att de utsattes för vanvård under sin vistelse. Av de 15 männen som redogjort för sin placering på Skärsbo har sju av dem också varit placerade på Vidkärrs barnhem.

Beskrivningar om Skärsbo har bland andra varit "en sluten värld", "ett helvete", "känslökallt" och "som ett fängelse".

⁴⁰ Göteborgs kommunalkalender, Göteborgs stadskansli, Göteborg 1956, s. 280.

Rigid struktur med systematiska övergrepp

Den bild som utkristalliserar sig är en rigid struktur med systematiska övergrepp, utförda både av personal och andra placerade pojkar.

Björn,⁴¹ som blev misshandlad varje dag och också våldtagen under sin vistelse på Skårsbo, beskriver att det värsta ”var de psykiska övergreppen”. Björn säger att han ständigt blev nedvärderad av personalen. De kunde exempelvis säga saker som ”du är ingenting värd!” och ”din morsa vill inte ha dig”.

Bestraffningar, våld och sexuella övergrepp återkommer i flera redogörelser. Flera berättar hur de såg andra barn utsättas för våld.

Beskrivningarna av våldet innefattar anställda som delar ut örfilar, vrider om pojkarnas bröstvårtor, kastar upp pojkar i luften för att låta dem falla fritt till golvet eller att anställda har slagit pojkar med tillhyggen.

En person som var placerad på 1950-talet⁴² beskriver att alla fick stryk, ofta med en käpp eller en kratta, rakt över ryggen. ”Personalen slog honom med nycklar, med pekpinnar eller med krattor”.

Sexuella övergrepp

Hälften av de intervjuade uppger att de utsattes för sexuella övergrepp. Våldtäkter, tvingad att onanera förövaren eller smekt mot sin vilja, har ofta återkommit i redogörelserna.

En person säger dock att de historier han hört om att personalen begick sexuella övergrepp inte gällde under tiden han var placerad där.

Straffarbete

Straffarbete, som flera vittnar om, bestod i att barnen ofta skulle kratta grusgångarna och plocka pinnar runt huset men också i skogen. ”Vi skulle kratta gångar och det var straff för allt.”⁴³ ”Arbetsuppgifterna kunde bestå i att klippa gräs, kratta grusgången, plocka fimpar och pinnar.”⁴⁴

⁴¹ ID 195, man född på 1950-talet.

⁴² ID 63, man född på 1940-talet.

⁴³ ID 880, man född på 1950-talet.

⁴⁴ ID 201, man född på 1950-talet.

Ingen tillsyn eller uppföljning

Ingen av de intervjuade uppger något tillsynsbesök. En person⁴⁵ säger att tillsynspersonalen inte fick komma in på Skärsbo.

Avbruten kontakt med den biologiska familjen

Kontakten med den biologiska familjen verkar i beskrivningarna ha varit ytterst begränsad. Intrycket är att de barn som var på Skärsbo inte hade regelbunden kontakt med sin biologiska familj, ibland till följd av begränsningar från personalens sida.

Klas⁴⁶ minns att han fick följa med köksan hem på permission och att han inte fick ha kontakt med sin familj.

Bengt⁴⁷ uppger att de fick ringa hem en gång i veckan och att han minns att det inte var många pojkar som fick besök av sin familj.

I vissa fall har intervjupersonen uppgett att han själv inte ville åka hem för att hemförhållanden var för jobbiga.

Förövare

I likhet med Nybodahemmet uppges förhållandevis ofta andra placerade barn vara förövare.

En intervjuperson uppger sig ha blivit utsatt för sexuella övergrepp av en kvinnlig anställd. I övrigt är det manliga förövare som pekas ut i samband med sexuella övergrepp.

Beskrivningarna av personalen omfattar bland annat "sadister" och "pedofiler".

En föreståndare som arbetade på Skärsbo återkommer i de flesta intervjuerna. Endast en intervjuperson beskriver honom som "snäll", övriga kallar honom för "envåldshärskare" och "överdjävlig".

Två personer har berättat om en anställd som har begått exakt samma övergrepp mot dem, nämligen att han vred om deras bröstvårtor.

Läkaren som namnges i redogörelserna från Vidkärri, återfinns också vid flera tillfällen i intervjuerna från Skärsbo. Även Skärsbo-pojkarerna uppger att de blev tvångsmedicerade.

⁴⁵ ID 209, född på 1950-talet.

⁴⁶ ID 880, man född på 1950-talet.

⁴⁷ ID 195, man född på 1950-talet.

5.7 Kommentarer

Berättelserna från Vidkärrs barnhem, Nybodahemmet och Skärsbo pojkhem har bidragit till att forma en tydligare bild av hur vardagen kunde se ut på dessa institutioner.

När det gäller fosterhemmen har somliga berättat om samma erfarenheter av vanvård och förövare men det går inte att urskilja särskilda inre strukturer som är gemensamma för fosterfamiljer. Däremot kan man ofta finna likartade miljöer. Fosterföräldrarna har bott på landet, haft en gård med djur, inte sällan beskrivits som frikyrkliga och ofta har de haft flera fosterbarn. Detta är således en ganska vanlig miljö för fosterhemsplaceringar och vi har fått liknande miljöbeskrivningar i flera andra intervjuer.

Det har också varit vanligt att fosterföräldrarna har begränsat fosterbarnens kontakter med den biologiska familjen.

I berättelserna från institutionerna har flera beskrivit att de blev skilda från sina syskon eller att kontakten med föräldrarna avtog.

Tillsynen har vanligtvis varit mycket bristfällig. Under utredningens gång har vi fått bekräftat, både av intervjupersoner och tidigare anställda, att placeringar i kyrkliga hem eller hos inflytelserika personer har granskats mindre.

Vidare kan vi konstatera att intervjupersonerna som varit i samma fosterhem oftast ger en liknande beskrivning av vanvården, men graden av exempelvis försummelse eller våld kan skilja sig åt.

På institutioner däremot uppger intervjupersonerna ofta en och samma typ av vanvård, även på en mer detaljerad nivå, vilket bidrar till en tydligare bild av vad som utmärkte just den institutionen vid en given period.

Från Vidkärr var det exempelvis många som beskrev "Slussen" där de blev inlåsta, att de blev tvingade att äta mat, annars blev de tvångsmatade och/eller att de tvingades bära särskilda barnhemskläder.

Från Nybodahemmet beskrev många sin förtvivlan över att separeras från sina syskon.

Intrycket utifrån berättelserna från Skärsbo är att det var en mer sluten värld än Vidkärr och Nybodahemmet. Dels var det färre placerade barn samtidigt, dels påverkade föreståndaren miljön och strukturen på ett sätt som fick både anställda och placerade att rätta sig efter de givna normerna.

6 Perspektiv på den sociala barnvården genom akter och berättelser

I det här kapitlet beskrivs och diskuteras likheter och skillnader mellan intervjupersonernas och arkivhandlingarnas berättelser om individers tid i den sociala barnvården. I Upprättelseutredningens förslag om ersättning till de utsatta konstateras att det "... måste läggas stor vikt vid den enskildes egna utsagor"¹ vid bedömningen om ersättning ska utbetalas eller ej. Man diskuterar också möjligheterna att finna stödbevisning för de utsattas erfarenheter av vanvård. I det här kapitlet granskas något av det som skulle kunna utgöra stödbevisning, nämligen myndigheternas dokumentation.

Vi kommer att belysa variationen i vilka dokument som är bevarade i akterna och vilka noteringar som kommunerna valt att göra i samband med och under en placering. Vi vill understryka att syftet med kapitlet är att ge en bild av placeringarna ur olika perspektiv, inte att ifrågasätta sanningshalten i intervjupersonernas berättelser.

I kapitlet granskas i vilken utsträckning det är möjligt att bekräfta att personer varit placerade och om det är möjligt att belägga vanvård med arkivhandlingar. En annan fråga gäller hur myndigheterna (vanligtvis kommunerna) har agerat efter information om missförhållanden. Vi kommer att redogöra för vad akterna med sina dokument berättar och hur intervjupersonerna beskrivit sin tid under placeringen.

I detta sammanhang vill vi betona att arkivhandlingarna har skapats av samma kommuner som ansvarat för att skydda barnen från de övergrepp och den försummelse som intervjupersonerna berättat om.

¹ SOU 2011:9. *Barnen som samhället svek – åtgärder med anledning av övergrepp och allvarliga försummelser i samhällsvården*, s. 167.

6.1 Urval och bortfall

Utredningen har gjort två olika arkivstudier inför slutrapporten.

Sammanlagt bygger dessa studier på urval om 140 av de 604 intervjuade personerna som har ingått i utredningen och som skrivit på en fullmakt för att vi skulle kunna söka deras arkivhandlingar.

Framförallt har vi sökt efter personernas barnvårdsakter som är den huvudsakliga och mest väsentliga källan till information om ett placerat barn. Där ska handlingar om orsak till omhändertagande, anteckningar om tillsynsbesök och barnets situation före och efter placeringen finnas med. Men innan vi går in på resultaten ska något sägas om hur urvalen gjordes och hur stora bortfall våra studier har drabbats av.

Den första arkivstudien

Den första arkivstudien gjordes inför delrapporten.² Av 404 intervjupersoner hade 229 lämnat fullmakt till utredningen att beställa arkivhandlingar.

Vi gjorde ett obundet, slumpmässigt urval om 41 personer som vi hade beställt material till. 29 personers akter hade hunnit komma in till utredningen innan analysen påbörjades. De övriga 12 utgjorde ett bortfall. Orsakerna var följande, att:

Intervjupersonen hade fått materialet direkt hem till sig (4 personer): utredningen hade beställt arkivmaterialet men inte fått ta del av det då intervjupersonen önskat att få det direkt hemskickat till sig.

Arkivmaterial hade ej inkommit (6 personer): utredningen hade beställt arkivmaterial men att arkiven ej hade skickat materialet innan vi påbörjade analysen.

Barnvårds- eller socialakt saknades (2 personer): det har inte stått att finna någon barnvårds- eller socialakt på berört arkiv.

² SOU 2009:99. Utredningen om vanvård i den sociala barnvården, *Vanvård i social barnvård under 1900-talet: delbetänkande*, Fritzes, Stockholm, 2009.

Den andra arkivstudien

Den andra studien hade en annan utgångspunkt.

En annan urvalsmetod valdes eftersom vi önskade få in arkivhandlingarna i god tid för att hinna bearbeta dem. Kriterierna för att ingå i det här urvalet var att beställning av arkivhandlingar gjorts från och med den 1 april 2010 och till och med den 30 september 2010.

99 personer kom att ingå i urvalet. Samtliga hade gett oss tillstånd att granska materialet vi beställde.

I april 2011 hade vi fått in 82 personers barnavårdsakter.

Bortfallet utgjordes av 17 personers barnavårdsakter. För tre personer har handlingar från arkivet ännu inte anlänt trots att vi med denna urvalsmetod försökte försäkra oss om att arkiven skulle hinna skicka materialet till oss. För de övriga 14 saknas barnavårdsakt hos arkivet. Detta innebär dock inte att dokumentation av dessa 14 personers placering helt saknas. Endast för två personer saknades någon som helst anteckning om att vederbörande varit placerad. För de övriga fanns barnhemsjournal, barnavårdsmanuskapsakt, protokollsutdrag, hovrättsdom, registerkort, skrivelser och andra lösryckta papper som innehöll någon notering om att personen varit placerad. Dessa noteringar ger dock inte den fullständiga bilden av intervjupersonernas tid i fosterhem och på barnhem som en barnavårdsakt kan och bör ge.

Förklaringar till förluster av barnavårdsakter

Från några arkiv har förlusten av barnavårdsakter förklarats med kommunsammanslagningar och arkivflytt eller att fosterfamiljen endast varit kontaktfamilj och därmed har akten gallrats i enlighet med bestämmelserna i socialtjänstlagen.

Sammanlagt ingår 140 personer i de båda arkivstudierna

Sammanlagt har de båda arkivstudierna omfattat 140 personer. Vi har tillgång till 111 personers barnavårdsakter men ytterligare material gör att vi har arkivuppgifter om 128 personer. För fyra personer som ingått i urvalen har inte någon som helst anteckning om deras tid i den sociala barnvården kunnat påträffas. Siffrorna sammanfattas i tabellen nedan.

Antal personer som utredningen omfattar	866
Antal personer som skrivit på fullmakt för arkivsök	604
Antal personer i urvalet för arkivstudierna	140
Antal personer i urvalet för vilka någon form av arkivhandling har inkommit	128
Antal personer i urvalet för vilka barnavårdsakt inkommit	111

6.2 Tid och plats – uppgifter som borde stämma

Trots att de akter vi har haft tillgång till kan variera i omfattning och kvalitet och trots att tidigare forskning påtalat brister i sociala akter utgick vi ifrån att vissa grundläggande data borde finnas tillgängliga i dokumentationen. Det gällde var och under vilken tid ett barn var placerat. Det visade sig dock att dessa uppgifter inte var fullt tillförlitliga i de akter vi hade tillgång till. Ibland kunde vi utläsa när en insats påbörjades men inte när den avslutades. I andra fall har det varit svårt att följa barnet från en placering till en annan. Akterna är inte upplagda så att man enkelt kan följa ett ärende kronologiskt.

Trots de nämnda svårigheterna är överensstämmelsen god mellan aktmaterialet och intervjupersonernas berättelser om uppgifterna för placeringarnas varaktighet och plats. Men exakta överensstämmelser är ovanliga. Namn på institutioner och fosterföräldrar kan skifta mellan arkivhandlingarna och vad intervjupersonerna har berättat. Det officiella namnet på en institution finns i akten medan intervjupersoner kan använda benämningar som barnen själva eller andra på orten använde. Namn på fosterföräldrar kan också variera.

Oftast har det dock utifrån andra uppgifter om t.ex. Ortsnamn varit möjligt att utröna om intervjupersonen menat samma plats som beskrivs i dokumentationen. I akterna finns dessutom datum angivna, vilket rimligen kan vara svårt att minnas många år senare.

Endast 18 av 111 hade uppgett exakt samma år för placeringens början och slut som var dokumenterat i deras barnavårdsakter. Av dessa hade sex personer tagit del av sina arkivhandlingar innan intervjun. Deras uppgifter om tid och plats var troligen påverkade av den skriftliga dokumentationen.

För de flesta överensstämmer den sammanlagda placeringstiden i intervjupersonernas berättelser med uppgifterna i akten någorlunda, men det kan skilja ett eller ett par år. Då skillnaden är större än så har vi analyserat detta närmare. I de fall då det skiljer uppemot tio år är det oftast en följd av att intervjupersonen blev omhändertagen i tidig ålder men återplacerad i hemmet och omhändertagen först långt senare. Intervjupersonen har då oftast endast nämnt den senare placeringen, medan dokumentationen innehåller placeringar som påbörjats många år tidigare.

Bristen på överensstämmelse kan också bero på att det i arkivhandlingarna saknas notering om när samhällsvården upphört. Det kan vara en annan barnvårdsnämnd än den från vilken vi efterfrågat handlingar som varit ansvarig. Det kan ha berott på brist i bevarande på arkivinstitutionerna eller att intervjupersonen blivit adopterad. Personer som adopterades av sina fosterföräldrar känner inte alltid till när adoptionen genomfördes och den sociala barnvården upphörde.

Många intervjuade har berättat att de var placerade på fler än ett ställe. Medianpersonen har uppgett tre placeringar.

En tendens som kan urskiljas är att det funnits fler placeringar noterade i aktmaterialet än vad intervjupersonerna uppgett. Dessa förhållanden gäller för 37 av 111 personer. Detta tyder på att intervjupersonerna snarare underrapporterar än överdriver antalet placeringar.

Placeringar, som intervjupersoner uppgett under intervjun men som saknas i deras barnvårdsakter, har förekommit i 19 fall. Det kan bero på att intervjupersonerna har uppgett placeringar där de aldrig har varit. Å andra sidan kan det finnas andra förklaringar, som att barnen skickades från sina fosterhem till nya ställen som kommunerna inte kände till eller aldrig registrerade.

Ett sådant exempel är Evas berättelse. (*Person 1002, kvinna född på 1950-talet*) Efter att hennes pappa avlidit 1952 blev Eva och hennes bror så småningom placerade hos sin mormor. På somrarna fick barnen bo hos andra släktingar som misshandlade barnen, berättar Eva.

Av Evas arkivhandlingar att döma kände barnvårdsnämnden till att barnen flyttades från fosterhem till fosterhem. Men inte förrän 1966, 14 år senare, beslutade barnvårdsnämnden att omhänderta henne. Därför innehåller akten inga uppgifter om de släktingar som Eva har berättat om.

Det finns också exempel på akter som har gallrats och som därför inte innehåller barnets hela placeringshistorik.

6.3 Går det att styrka vanvård genom arkivhandlingarna?

I kapitel 6 – Arkivhandlingar som källa till den sociala barnvårdens historia, redogjorde vi bland annat för lagstiftning och regler om hur den sociala barnvården skulle dokumentera omhändertagande av barn.

Genom vår undersökning om hur missförhållanden dokumenterats i intervjupersonernas arkivhandlingar, kan vi konstatera att anteckningarna oftast inte följer de föreskrivna råden.

Vi har haft tillgång till arkivhandlingar (både barnavårdsakter och andra typer av material) för 128 personer i vårt urval. Endast i 41 personers arkivhandlingar finns det anteckning om någon form av missförhållanden trots att samtliga har berättat att de utsattes för övergrepp och försummelser under sin tid som placerade.

Arkivhandlingarna ger en annan bild av barnens placeringar. De är ofta fragmentariska. Det är sällsynt med omfattande noteringar som gäller tiden i ett fosterhem eller på en institution. Arkivhandlingarna handlar i stället främst om tiden före ett omhändertagande, om den biologiska familjens eller barnets problem.

När barnet var placerat skulle ansvarig socialsekreterare/fosterbarnsinspektör (i fortsättningen används termen socialsekreterare) göra tillsynsbesök och dokumentera hur barnet hade det i fosterhemmet eller på institutionen. Sedan 1960-talet har det funnits tydliga instruktioner om vad dessa anteckningar borde innehålla om barnet bodde i fosterhem.

Även om socialsekreteraren noggrant skrev ner sina iakttagelser från sin årliga inspektion kan det ha varit omöjligt att genom enstaka tillsynsbesök upptäcka de missförhållanden som intervjupersonerna berättat om.

Besöken var ofta föranmälda. Många intervjupersoner har berättat hur de blev tvättade och uppklädda inför att socialsekreteraren skulle komma. En del beskriver hur de hotades för att inte avslöja något.

De noteringar som finns i barnavårdsakterna om barnens förhållanden under placeringarna kan ofta varken bekräfta eller dementera en persons berättelse om vanvård.

Frågan om det är möjligt att bevisa vanvård genom arkivhandlingar måste ställas på ett annat sätt: *På vilket sätt kan arkivhandlingar som trots allt medger missförhållanden styrka den vanvård som intervjupersonerna har berättat om?*

6.4 Styrker anteckningarna i arkivmaterialet den vanvård som intervjuade personer berättat om?

I genomgången av de 128 personernas arkivhandlingar som vi har tagit del av för denna undersökning har 41 personer någon form av anteckning om missförhållanden i sina arkivhandlingar. Det innebär att närmare 70 procent inte har några anteckningar om missförhållanden.

Det kan finnas flera anledningar till bristen på anteckningar om missförhållanden. Dels kan det bero på att barnvårdsakten i sin helhet inte har inkommit till utredningen, dels att den saknas i arkivet och att vi därmed fått förlita oss till andra arkivhandlingar som inte säger något om missförhållanden som barnvårdsnämnden eventuellt kände till. Men det är anmärkningsvärt att tre fjärdedelar av urvalsgruppen inte kan styrka sin vanvård med arkivhandlingar. Det belyser svårigheten med att belägga vanvård med hjälp av arkivhandlingar.

Vår bedömning av att barnvårdsnämnden/socialtjänsten hade indikationer på missförhållanden kan inte helt frigöras från vår kunskap om vad intervjupersonerna berättat.

Vi har kunskap om att den person akten handlar om också har berättat om vilken form av vanvård som personen varit utsatt för. Det kan innebära att vi övertolkat de anteckningar som finns, men också att vi har kunnat vara mer uppmärksamma på noteringar som vid en summarisk genomläsning inte verkar betyda något. Ett exempel på detta ges av arkivhandlingarna för två personer, som vid sina respektive intervjuer berättade om att de blivit skadligt utnyttjade i arbete. (*Person 887, man född på 1950-talet, Person 434, kvinna född på 1960-talet.*)

Socialekreterarna har visserligen noterat att barnen fått arbeta vilket styrker uppgifterna om arbete men har tolkat arbetet som positiva upplevelser för barnen:

Gunnar har tagit ledigt från skolan för att hjälpa till med betesupptagning vilket roar honom mer”, ”[Hon] älskar att hjälpa till, skala potatis, morötter, städa etc.

Utan vetskap om att intervjupersonerna uppgett att de exploaterades som arbetskraft i sina fosterhem hade noteringarna förmodligen inte väckt någon större uppmärksamhet. Med vår förkunskap läste vi detta som anteckningar som kunde styrka den vanvård (skadligt utnyttjad i arbete) som intervjupersonerna hade berättat om. Men anteckningarna i akterna ger en helt annan bild än intervjupersonernas beskrivning av arbetet.

6.5 Vilka missförhållanden beskrivs i akten?

Många anteckningar beskriver missförhållanden i form av *dålig omvårdnad* av barnet. Det uttrycks bland annat genom skrivningar som ”gick påfallande dåligt klädd”; ”otvättad och satt i sandlådan och grät”.

I en aktanteckning står det bland annat att systemen till en intervjuperson ”är så gott som undernärd”. Orsakerna därtill kommenterades inte.

Intervjupersonen har berättat att hon och hennes syskon inte fick mat alla dagar i fosterhemmet och att den mat de fick oftast var undermålig. Om hon spydde upp maten, var hon tvungen att äta upp spyorna också. Denna kvinna har berättat att syskonen åt fåglarnas talgfett eller spannmål och grismjöl från ladugården för att stilla hungern. (*Person 868, kvinna född på 1940-talet.*)

I andra personers akter har det funnits information om alkoholmissbruk i fosterfamiljen eller att intervjupersonen i akten hade rymt från sin placering. Sådana noteringar borde naturligtvis kunna läsas som att kommunerna ändå fått signaler om att allt inte stod rätt till.

Anteckningar i flera personers akter handlar om att barnet blivit *kränkt* på olika sätt. Sofi var placerad på en institution som drevs av en familj under 1980-talet. (*Person 937, kvinna född på 1980-talet*) Hennes mor skrev i ett brev till Länsstyrelsen, den myndighet som hade tillsynsansvar för den typ av institution (”storfosterhem”) som Sofi var placerad på, att barnen på institutionen anklagades för snatteri om de tog mat från kylskåpet utan lov. Familjens biologiska barn fick däremot ta mat när de själva ville.

Ett annat exempel finns i Marias barnvårdsakt. (*Person 936, kvinna född på 1950-talet*) Maria hade, enligt anteckningarna, pratat med skolkuratoren om att hennes fostermor läste alla hennes brev.

Även i Martins fall var det skolkuratoren som framförde till barnavårdsnämnden att Martin levde under svåra missförhållanden i ett fosterhem på landet. (*Person 444, man född på 1950-talet*) Kuratorn skriver att Martin var tvungen att arbeta hårt på gården, utstå kränkande tilltal och att fosterföräldrarna inte var särskilt förtjusta i Martin överhuvud taget. Dessutom skriver kuratorn att Martin blev negativt särbehandlad i förhållande till en annan placerad pojke i samma familj. För vanvårdsutredningen har dock Martin inte berättat om särbehandlingen, utan om annan vanvård.

Andra uppgifter om kränkande behandling som funnits nedtecknade i akterna utgörs av noteringar om ett barn, som mitt i natten tvingades ut för att hämta sin cykel och en annan som inte fick använda toaletten utan var tvungen att sitta på potta vid 16-års ålder.

Ett annat exempel hittade vi i Sunes akt. Hans socialsekreterare uppger att han blev förnedrad inför andra då hans fostermor talade vitt och brett om hans sängvätningsproblem inför andra vuxna. (*Person 887, man född på 1950-talet*)

I några personers arkivhandlingar har vi funnit anteckningar som styrker olika former av *missbandel och sexuella övergrepp*.

I ett exempel har socialsekreteraren skrivit att fostermodern ”slagit flickan illa”. I ett annat fall har socialsekreteraren noterat att fosterfadern ”drog och ryckte honom i håret om det var någonting som inte passade”.

Boris mor anmälde ett fosterhem för att hon misstänkte att hennes son utsattes för sexuella övergrepp av fostermodern. (*Person 977, man född på 1970-talet*) Det framgår inte av de dokument som finns i akten vad som egentligen hände till följd av anmälan. Boris omplacerades efter en tid men det finns även anteckningar om att han fortfarande hade kontakt med fostermodern ifråga. För utredningen har Boris berättat att fostermodern utsatte honom för sexuella övergrepp och att hon brukade skryta för bekanta om att hon hade lärt upp honom sexuellt.

I Sigrids fall hade synpunkter på fosterhemmet framförts av en utomstående person som inte trodde att allt stod rätt till i fosterhemmet och särskilt pekade på relationen mellan den biologiska sonen och Sigrid. (*Person 993, kvinna född på 1950-talet*) Socialsekreteraren noterade: ”Hon [anmälaren, vår anm.] tror inte, att den egna sonen är snäll mot Sigrid, lär kommendera henne hit och dit”. I samband med denna information gjorde barnavårdsnämnden ett hembesök. Socialsekreteraren konstaterade att även om hemmet

var lite ”för ordentligt” för att ha barn så fanns det ingen anledning att tro att det förekom någon vanvård: ”Något skäl att tro, att missförhållanden föreligger, finns nog inte.”

Ungefär tio år senare skriver ännu en socialsekreterare i en utredning att Sigrid säger sig ha blivit utsatt för sexuella övergrepp av sonen i fosterfamiljen och även fått stryk av fostermodern. Sigrid blev kvar i fosterhemmet i ytterligare två år efter att hemmet hade blivit anmält.

Under intervjun med utredningen har Sigrid berättat att en granne anmälde fosterfamiljen till den sociala barnvården men att ingen åtgärd vidtogs. Sigrid berättade också under intervjun att hon bland annat utsattes för sexuella övergrepp av den biologiske sonen i fosterfamiljen som hon tvingades att dela säng med och att hon också blev slagen för sin sängvätning.

Berättelser om olika *bestraffningar* har varit vanligt förekommande i utredningens intervjuer. I somliga akter finns även texter som bekräftar dessa former av vanvård.

Bestraffningar som har dokumenterats har främst handlat om isolering eller situationer vid måltider. Det finns anteckningar om barn som har tvångsmatats eller inte fått någon mat alls.

Vid intervjun berättade Berit, att hon blev inlåst som bestraffning för att hon inte ville äta den blodpudding som serverades i fosterhemmet. (*Person 921, kvinna född på 1950-talet.*) I hennes BUP-journal finns en anteckning om att Berit har berättat om en liknande händelse även som barn. Enligt läkarens noteringar hade Berit då sagt att hon inte fick någon mat under ett helt dygn och att hon sedan tvingades att äta blodpuddingen ändå. Det står däremot inget om att hon blev inlåst. Detta är ett exempel på att en och samma händelse kan återberättas på olika sätt av samma person vid olika tillfällen under livet.

Arkivhandlingarna styrker Berits uppgifter om att hon bestraffades för att hon inte åt upp maten. Berit ger dock olika uppgifter om vad bestraffningarna bestod av. I dag minns hon att hon blev inlåst, men när hon var liten uppgav hon att hon förvägrades annan mat under ett dygn samt att hon blev tvångsmatad.

6.6 Vilka förövare beskrivs?

I anteckningar om missförhållanden i arkivhandlingarna är det oftast fosterföräldrar som uppges vara förövare. I några fall pekas andra placerade barn eller institutionspersonal ut, men det är mer ovanligt.

Vi har funnit exempel på när intervjupersoner och arkivhandlingar pekar ut olika förövare av samma övergrepp. Det betyder inte att intervjupersonerna minns fel eller att uppgifterna i arkivhandlingarna inte stämmer. Information som har transformerats i flera led kan ha fått ny innebörd eller ändrats.

I Måns BUP-journal står att läsa att "Måns ska under vistelsen på [institutionen] ha råkat ut för en pojke som stoppade sin penis i Måns mun etc." (*Person 880, man född på 1950-talet*)

Under intervjun har Måns uppgett att han under placeringen på det aktuella barnhemmet blivit sexuellt antastad av en anhörig till ett annat placerat barn.

Under en senare placering, också det på en institution, berättade han hur han blev utsatt för oralsex av en ur personalen. Måns berättar alltså att han under två placeringar blivit utsatt för sexuella övergrepp av vuxna.

Journalanteckningarna från BUP berättar om ett sexuellt övergrepp av ett annat barn. Det är möjligt att den som antecknade blandade samman uppgiften om anhörig till ett annat barn med barnet. Måns kan även ha förväxlat vad som hände under vilken placering. Journalanteckningarna styrker att Måns har blivit utsatt för sexuella övergrepp, men de ger inte samma bild av händelsen och förövaren som Måns beskrev under intervjun.

6.7 Återhållsamma anteckningar och ovilja att ta till sig signaler om missförhållanden

Vårt intryck av de anteckningar om missförhållanden som vi har tagit del av är att socialsekreterarna har varit återhållsamma med att beskriva misstankar om vanvård. Skrivningarna blir i stället otydliga och diffusa: "situationen är ej bra", "frågan är väl om kontakten mellan [fostermodern] och flickan är tillfredsställande", "bekymrad över fosterhem", "ej trivsamt i hemmet" eller "kan inte riktigt förstå att det är lyckligt för [flickan] att vara hos dem eller ej".

I flera fall beskriver eller konstaterar socialsekreterarna plikt-skyldigt att förhållandena i ett fosterhem inte är bra, men *anmärkningarna resulterade inte i att de undersökte eller ändrade på förhållandena*. Det saknas ofta dokumentation om vilka åtgärder som övervägdes.

Det finns flera exempel på socialsekreterare som uttrycker tveksamhet om placeringar och där intervjupersonerna långt senare för utredningen har berättat om vanvård.

I Magdalenas fall skrev socialsekreteraren att Magdalenas förmyndare var bekymrad över fosterhemmet. (*Person 991, kvinna född på 1970-talet.*) Förmyndaren kände sig inte välkommen att hälsa på. Två år senare adopterades Magdalena av fosterföräldrarna. När ärendet skulle avslutas finns det uttalanden av två socialsekreterare. Båda är tveksamma till foster/adoptivfamiljen: "Vi är båda mycket medvetna om att den här fosterfamiljen inte är den bästa av de familjer som finns att välja mellan". Magdalena har berättat för utredningen att hon blev slagen av modern och sexuellt utnyttjad av fosterfadern i denna familj.

Ibland har vi funnit en *uttalad ovilja* att dokumentera vanvård. En anmärkningsvärd händelse, som finns nedtecknad i Ritas arkivhandlingar, är att barnvårdsassistenten, i ett brev till rektorn på en presumtiv skola, uttryckte det olämpliga i att skriva om vad som hade skett på den tidigare placeringen: "Emellertid hände en del tråkigheter som jag refererar till från [institutionspersonal] att muntligen framföra till eder, då jag inte bör skriva om dessa saker". Rita har i utredningens intervju uppgett att hon blev utsatt för sexuella övergrepp under placeringen ifråga. (*Person 973, kvinna född på 1940-talet*)

Det finns också fall där kommunerna har visat sig ovilliga att ta till sig information om missförhållanden och placerat barn i hem där det förut förekommit misstankar om och bevisad vanvård.

Anders var placerad i fosterhem hos en ensamstående man. Enligt dokumentationen i Anders akt var denne man socialnämndsordförande i kommunen och även fosterfar till flera barn. (*Person 972, man född på 1960-talet*)

Av akten framgår att fosterfadern blivit anmäld för misshandel och otukt med en tidigare placerad pojke. Först hade en anonym anmälan inkommit och sedan hade en fosterpojke anmält honom för otukt. Det hände ett år efter att Anders kom till hemmet. Fosterfadern kom dock endast att fällas för misshandel. Han fick villkorlig dom.

Trots domen för misshandel mot socialnämndsordföranden fick Anders och de andra pojkar i åldrarna 14–17 år även i fortsättningen vara placerade hos honom. Fosterfadern blev dessutom Anders kontaktperson när den sociala barnvården upphörde.

I Anders akt finns en utredning gjord av en länsstyrelse om fosterfaderns lämplighet till följd av anmälningarna och den fällande domen. Socialnämnden hade nämligen kommit fram till att barnen skulle stanna i hemmet. Länsstyrelsen ifrågasatte att fosterfaderns hem hade godkänts för upp till fem fosterbarn då han både var ensamstående och hade stor arbetsbörda utanför hemmet. Vidare pekade Länsstyrelsens utredare på svårigheterna för handläggarna att utreda sin ordförande. ”Det är uppenbart att nämndens handläggare befunnit sig i en svår situation – att utreda sin egen nämndsordförande och hans hem.”, skriver Länsstyrelsen i sitt yttrande.

Anders har i intervjun uppgett att han och andra placerade barn utsattes för regelbundna sexuella övergrepp av fosterfadern. Anders har också berättat att han började missbruka hasch och alkohol under tiden i fosterhemmet. Enligt Anders hölls ett möte hos socialnämnden till följd av fosterfaderns övergrepp. Anders var där tillsammans med fosterfadern och han minns att det beslutades att fosterbarnen trots allt inte skulle omplaceras.

Anders uppger i sin intervju att han sa att han ville stanna i hemmet, ”Jag var helt bortkollrad och manipulerad och sa att jag trivdes”.

Enligt protokoll från den placerande kommunens socialförvaltning, det år som fosterfadern dömdes, finns det beslut om att Anders och de andra fosterbarnen ska stanna i fosterhemmet med hänsyn till barnens skolgång med villkor om en resursperson i hemmet och att inga nya placeringar sker i det aktuella fosterhemmet. I ett senare beslut samma år, där ärendet också avskrevs, finns uppgifter om att barnen tillfrågats och att de själva uppgett att de trivdes i fosterhemmet. Ur en utomståendes perspektiv kan detta ifrågasättas med tanke på Anders egen kommentar, att han blev ”bortkollrad”.

6.7.1 Kommunernas agerande till följd av missförhållanden

Vilken var kommunernas respons på anteckningar de själva gjort om missförhållanden?

Av de 41 personer i undersökningen som hade *anteckning om någon form av missförhållande* i sina arkivhandlingar flyttades fem direkt från placeringen. För 14 personer dröjde det en tid innan barnen flyttades.

20 personer flyttades inte alls vilket antingen berodde på att kommunerna inte gjorde något åt situationen eller att det fördes diskussioner som mynnade ut i att man avvaktade eller beslutade att nackdelarna med en flytt skulle överväga fördelarna för barnet.

I några fall satte kommunerna in andra insatser, exempelvis utökade tillsynsbesök.

I ytterligare två fall har vi endast haft tillgång till annat material än barnvårdsakten vilket innebär att vi inte kan veta om de noterade missförhållandena föranledde någon åtgärd hos kommunen.

6.7.2 Mellan upptäckt och åtgärd

Sedan kommunerna fått vetskap om missförhållanden kunde det dröja länge innan något hände.

I Brittias fall dröjde det enligt arkivhandlingarna ett halvår efter att kommunerna fått vetskap om att något var fel i fosterhemmet innan ett tillsynsbesök gjordes. (*Person 38, kvinna född på 1940-talet*) Socialsekreteraren konstaterade då att fostermodern "var efterbliven", att "bostaden var ohygienisk" och hade ett "isolerat läge". Kommunen beslutade dock att avvakta en lösning.

Först två år senare placerades Britta på barnhem.

Rutiner för tillsynsbesöken kan ha hindrat socialsekreterarna från att få tillräcklig information om hur barnen hade det.

Att socialsekreteraren ska tala enskilt med barnet lyfts i dag fram som en väsentlig del i tillsynen. Det har dock under lång tid inte varit självklart att barnen skulle få egen tid med socialsekreteraren. I delrapporten³ undersökte vi arkivmaterialets uppgifter om tillsyn. I den genomgången kunde vi konstatera att det i flertalet fall saknades uppgifter om tillsynsbesök.

³ SOU 2009:99.

Maja bodde under 1960–70-talen 14 år i ett fosterhem där hon enligt henne själv bland annat fick utstå våld, kränkningar samt blev skadligt utnyttjad i arbete. (*Person 439, kvinna född på 1960-talet*)

Kommunen gjorde flera tillsynsbesök, men de var alla för-
anmälda enligt Maja. Det var först när Maja varit i fosterhemmet i
tio år som hon fick tala enskilt med en socialsekreterare, vilket
bekräftas av dokumentationen i Majas barnvårdsakt.

Anteckningarna tyder på att socialsekreteraren var angelägen
om Majas situation och höll kontakten med både fosterhemmet,
Maja och den kommun som placerat henne. Ansvariga i såväl den
placerande kommunen som vistelsekommunen ifrågasatte foster-
modern. Det blev också uppenbart att fostermodern ljugit för
kommunerna vid ett tillfälle.

Maja blev erbjuden att flytta till ett annat fosterhem men valde
ändå att stanna kvar. Detta visar problematiken kring barns lojalitet
med en förälder/fosterförälder. I anteckningarna kan man skönja
Majas hopp om att fostermodern ska bry sig om henne och att hon
försöker lita på fostermodern när denna bedyrar att hon vill att
Maja ska bo kvar.

Socialsekreteraren skrev ”Maja är nu glad för att hon återvände
till fosterhemmet. Hon tyckte att fostermodern verkligen visade
att hon betyder något för henne och det kändes rätt fint nu”. Att
Maja själv valde att stanna hos sin fostermor betyder inte att Majas
berättelse om vanvård saknar grund.

6.7.3 Stora brister i uppföljning och tillsyn

Saras fall visar anmärkningsvärda brister i tillsynsförfarandet.
(*Person 868, kvinna född på 1940-talet*)

Saras mor hade framfört klagomål på fosterhemmet där Sara och
hennes syskon var placerade. På grund av dessa klagomål upp-
manade den placerande kommunen vistelsekommunen att under-
söka förhållandena i fosterhemmet. Enligt brevet från den place-
rande kommunen hade man haft flera saker att anmärka på när
Saras syster Lisa vid ett besök hos modern visade upp sina kläder
och berättade hur hon hade det i fosterhemmet. Socialsekreteraren
från den placerande kommunen skrev:

Och då kunde jag konstatera att de kläder, som Lisa haft med från
fosterhemmet, dels var urvuxna och dels i ett så gammalmodigt skick
att flickan ej kunde visa sig ute bland kamraterna. Skorna var två år

gamla och alldeles för små med påföljd att Lisa knappast kunde gå vid hemkomsten till följd av skavsår.

[...] Flickan klagar också över att hon och syskonen måste gå till skolan så illa klädda att kamraterna gör narr av dem. Det uppges vidare att barnen aldrig får nya kläder utan ständigt får omsydda och avlagda sådana. Vi vore tacksamma om kontakt kunde tagas med barnens lärare för att kontrollera om det härifrån finns något anmärkningsvärt att notera. Efter skolans slut, Lisa kommer oftast ej hem från skolan förrän vid 17.00 tiden, får Lisa omedelbart hjälpa till i fosterföräldrarnas ladugård. Att hon får hjälpa till är i och för sig ingenting att säga om, men efter de uppgifter som framkommit verkar det som om Lisa helt och hållet får ta ansvar för skötseln av ladugården utan någon som helst ekonomisk uppmuntran dessutom.

[...] Vi vore tacksamma om barnens berättelser i möjligaste mån undanhålles fosterföräldrarna. Lisa ville högst ogärna tala om dessa saker, då hon är rädd för "repressalier" från fostermodern, om denna får veta att hon beklagat sig inför modern eller någon annan."

Socialekreteraren i vistelsekommunen gjorde ett besök i fosterhemmet och talade även med barnens lärare. Enligt honom fanns det inget att anmärka på: "Både enligt mina egna iakttagelser och enligt samtal med klassläraren skiljer sig dessa barn på intet sätt från andra i fråga om klädsel." Därför vidtogs inga åtgärder.

Sara å sin sida berättar att de sporadiska tillsynsbesöken alltid var föranmälda och att ingen talade med eller trodde på henne.

Besöken utfördes av vistelsekommunen och Sara berättar att hon kontaktade socialekreteraren i vistelsekommunen och berättade hur hon hade det. Sara berättar att hon till och med besökte socialekreteraren för att visa upp sina blåmärken. I stället för att tro på henne, kontaktade socialekreteraren fostermodern.

Enligt dokumentationen hade ju den placerande kommunen särskilt bett vistelsekommunen att inte föra vidare barnens berättelser till fosterföräldrarna, men enligt Sara var det just det som skedde. Fostermodern sa att Sara ljög och socialekreteraren vidtog inga åtgärder.

Det finns ingen anteckning i akten om denna händelse. Sara berättar att hon bland mycket annat, levde under undermåliga bostadsförhållanden, fick knappt med mat, blev misshandlad och våldtagen under de tio år hon var placerad i fosterhemmet.

6.7.4 Två kommuners dokumentation av samma fosterhem

Ett annat sätt att belysa hur olika kommunerna har svarat på uppgifter om missförhållanden är att jämföra arkivhandlingar som har dokumenterat samma placering.

Kristoffer och Bengt är två män som under fyra år bodde i samma fosterhem. (*Person 152, man född 1960-tal och person 229 man född 1960-tal*) De var placerade i fosterhemmet av olika kommuner och därför har dokumentationen om detta fosterhem gjorts i två skilda kommuner.

Kristoffer och Bengt intervjuades oberoende av varandra med cirka ett års mellanrum. Det är förstås möjligt att de har talat med varandra om sina intervjuer, men till utredningen uppgav de inte att de har haft kontakt. Båda har berättat att de fick utstå både fysisk och psykisk vanvård.

Enligt Kristoffers barnvårdsakt bodde han 14 år i hemmet. Han har beskrivit tillvaron i fosterfamiljen som ”ett fängelse med regler för allt”. Fostermodern hade regler för minsta detalj i vardagslivet; alltifrån hur en lek skulle utföras, vardagssysslor, mat och dryck till kroppsfunctioner och kroppsställningar.

Kristoffer har sagt att han endast fick bada två gånger per år och han har uppgett att han blev utnyttjad i hårt kroppsarbete. Han har också berättat att han dagligen blev sparkad och slagen av fostermodern. Enligt Kristoffer fick detta konsekvenser som att han upphörde att gråta vid tidig ålder och att han ibland till och med kunde längta efter att bli slagen eftersom det var den enda kropps-kontakt han fick.

Bengt bodde enligt sin barnvårdsakt 8 år i samma familj. Han har berättat om liknande situationer och former av försummelse och vanvård som Kristoffer har beskrivit. Men han har inte lämnat lika utförliga redogörelser om vanvård och har heller inte berättat om samma regelbundna fysiska våld.

De båda männens berättelser innehåller såldes både likheter och skillnader. Än mer komplex blir bilden när vi jämförde deras barnvårdsakter.

I Kristoffers barnvårdsakt fanns mycket begränsad information om hans långa tid i detta fosterhem. Det enda dokument som finns är de uppgifter som låg till grund för att fosterhemmet godkändes. Det finns inga anteckningar från tillsynsbesök eller annan kontakt med fosterhemmet.

I Bengts barnvårdsakt finns fler dokument som rör detta fosterhem. Där finns ett godkännande av fosterhemmets lämplighet, anteckningar från olika kontakter som den placerande kommunen och vistelsekommunen hade med varandra angående Bengt samt inspektörens anteckningar från tillsynsbesök och kontakter med hemmet och skolan.

En intressant upptäckt som vi gjorde var att Kristoffers berättelse inte kunde styrkas av hans egna arkivhandlingar, som var sparsamma, men väl av Bengts.

Kristoffer berättade att två kvinnor från barnvårdsnämnden sökte upp honom i skolan, förmodligen efter att någon anmält fosterföräldrarna. Han tog då mod till sig och berättade allt. Han minns särskilt att han bad om att bli förflyttad omedelbart eftersom han fasade för fostermoderns reaktion samt att barnvårdsnämnden skulle hjälpa den andra fosterpojken som bodde i hemmet, det vill säga Bengt.

Kristoffer underströk under intervjun att han upplevde det som ett oerhört svek från den sociala barnvården att han ändå fick stanna en månad i fosterhemmet och att socialarbetarna sade sig vara förhindrade att göra något för Bengt eftersom han var placerad av en annan kommun. Inget av denna berättelse går att belägga med handlingar ur Kristoffers barnvårdsakt.

I Bengts barnvårdsakt kan vi dock läsa oss till att Kristoffers kommun hade upptäckt vanvård i fosterhemmet och därför omplacerade Kristoffer. Denna information nådde även den kommun som hade placerat Bengt. Bengt hade då bott i fosterhemmet i ungefär fyra år. Från det att Bengts kommun fick kännedom om att en annan kommun omplacerat ett barn från samma fosterhem, dröjde det två månader innan ett hembesök företogs, enligt anteckningarna i Bengts akt.

Efter besöket bedömde såväl den placerande kommunen som vistelsekommunen samt barnpsyk att det inte fanns något att anmärka på i fosterhemmet. Det fanns därför inte någon anledning till att rycka upp Bengt från detta hem. Två år senare skriver socialassistenten i vistelsekommunen att

Man [kommunen som omplacerat Kristoffer från fosterhemmet] anser att barnen utnyttjas och inte får tillräcklig vård. För Bengts del tror jag att för honom är hans hem dock hos Mobergs – mycket beroende på att han inte vet av något annat.

Det skulle komma ytterligare signaler på att allt inte stod rätt till i fosterhemmet utan att kommunen agerade.

Bengts lärare uppmärksammade barnavårdsnämnden på att hon ansåg att ”hemmet var under all kritik”. Hon upplevde att Bengt avvek mycket i förhållande till klasskamrater i fråga om klädsel och hygien och han verkade också medveten om sin situation då han sagt att han inte önskade någon ”en lika djävlig barndom”. Bengt stannade i fosterhemmet till dess att han blev myndig.

Fallet med Kristoffer och Bengts placering i fosterhemmet visar hur problematiskt det är att kontrollera en persons berättelse mot arkivhandlingar. Anteckningar om missförhållanden återfinns endast i Bengts akt trots att det var Kristoffers kommun som vidtog åtgärder på grund av missförhållanden.

Samma placering kan beskrivas olika av olika personer, dokumenteras på olika sätt av olika kommuner och kännedom om vanvård under placeringen kan få olika konsekvenser för olika barn.

6.7.5 Utredarens kommentar

Detta kapitel syftar främst till att jämföra arkivhandlingar med intervjupersonernas berättelser. Men arbetet har också lett till att vi fått unik kunskap, från kommunernas egna anteckningar om hur den agerat, eller avstått från agera vid upptäckt av missförhållanden.

Anteckningarna i arkivhandlingarna reser också frågan om vad kommunen anser det vara ”att agera”. Är det att skriva konstaterande anteckningar om förhållanden eller besluta om att ingen omplacering ska ske, trots misstankar och ibland bekräftade uppgifter om vanvård, med hänvisning till att barnet exempelvis ska slutföra sin skolgång? Jag anser att det inte är självklart att det är barnperspektivet som råder.

Mitt intryck från flera ärenden som passerat Vanvårdsutredningen är att både tjänstemän och förtroendevalda ofta haft ett perspektiv där de mer skyddat sig själva och kommunen än de placerade barnen. Det tidigare presenterade ärendet med socialnämndsordföranden är ett tydligt exempel på detta.

I den undersökning utredningen gjorde som omfattade 128 personers arkivhandlingar fanns det anteckningar om missförhållanden i 41 fall. Om det översätts till hela gruppen vanvårdade skulle tre av tio kunna finna ”stödbevisning” till sin berättelse om vanvård i arkivmaterialet.

6.8 Det finns begränsade beskrivningar av vanvård i arkivmaterialet

Av genomgången kan vi konstatera att flera av utredningens vanvårdskategorier på ett eller annat sätt finns beskrivna i akterna; försummelse, kränkningar, tvång och bestraffningar, sexuella övergrepp och skadligt utnyttjad i arbete.

Majoriteten av de 41 personernas arkivmaterial styrker intervjupersonernas uppgifter om missförhållanden. Dock skiljer sig omfattningen av vanvården stort mellan intervjupersonernas berättelser och journalanteckningarna eftersom det oftast endast finns anteckningar om viss vanvård vid enstaka placeringar.

En intervjuperson kan ha berättat om vanvård på flera olika ställen men om det finns anteckningar om försummelse eller övergrepp härrör de mestadels endast från en placering.

Det är heller inte ovanligt att anteckningarna antingen redogör för annan vanvård än vad intervjupersonen uppgett eller att de uttrycker försiktiga tankar om att förhållandena i fosterhemmet är tveksamma.

6.9 Olikheter i beskrivningarna

För att på ett mer djupgående sätt analysera arkivmaterialet och intervjupersonernas berättelser i förhållande till varandra, har vi specialstuderat två personers intervjuer och akter. Det kan belysa hur intervjupersonerna och de olika dokumenten beskriver ett barns *bela* placering i den sociala barnvården.

6.9.1 Exempel 1: Barbro, kvinna född 1958

Enligt dokumentationen var Barbro placerad i den sociala barnvården i tolv år. Hon uppger själv en tidsperiod på nio år men säger vid intervjun att hon inte har någon klar bild över sin placeringshistorik eftersom hon omplacerades över 30 gånger, inkluderat återflyttningar till det biologiska hemmet.

Akterna talar om sju tillsynsbesök under dessa år. Barbro minns inte att det skedde någon tillsyn överhuvudtaget.

Aktens noteringar av många omflyttningar bekräftar till stor del Barbros upplevelse av flera olika placeringar.

Barbros berättelse

Barbro berättar att hon som liten bodde med sin mor. Hon säger att hon utsattes för ett sexuellt övergrepp i sjuårsåldern vilket i sin tur ledde fram till att hennes mor inte ansåg sig klara av henne och ville att hon skulle omhändertas.

Barbro blev omhändertagen och vistades både i fosterhem och barnhem. Hon kunde under intervjun nämna åtta placeringar men uppger att hon omplacerades cirka 30 gånger. Mellan placeringarna bodde hon hemma hos sin mor.

Barbro upplevde att vanvården i hennes fall främst bestod av alla de oförklarade omflyttningar hon utsattes för.

Fosterbarnsakten

Enligt dokumentationen var Barbro placerad på 13 olika ställen under de tolv år hon var omhändertagen av den sociala barnvården.

Mellan de olika placeringarna flyttades Barbro hem och hon flyttades också fram och åter mellan placeringar flera gånger. I Barbros fall fanns det en gedigen dokumentation i form av BUP-journal, socialregisterakt, fosterbarnsakt och akter från specifika barnhem.

Det allmänna intrycket efter genomläsningen var att de ansvariga socialsekreterarna hade kontinuerlig kontakt med den biologiska familjen och eventuella fosterhem eller institutioner. Läkarintyg och utlåtande fanns med i bedömningarna. I utredningarna hade samtal med den biologiska modern, skolan och ibland även Barbro företagits. Det finns dokument som visar att fosterhemmen hade kontrollerats och diskuterats. I akten fanns även uppgifter om ekonomisk ersättning och flyttningsintyg.

Enligt akten handlade det om ett frivilligt omhändertagande.

I akten framgår det också att Barbro varit utsatt för ett sexuellt övergrepp av en okänd man och att modern inte tyckte att hon kunde hantera sin dotters reaktion.

Relationen mellan Barbro och hennes mor beskrivs som komplicerad och som en bidragande orsak till omhändertagandet. Det är också ett återkommande argument i de utredningar som följde inför Barbros fortsatta placeringar.

I ett utlåtande från den sociala barnvården står det:

Relationen mellan Barbro och hennes biologiska mor är mycket störda och detta har gjort att flera placeringar har spolierats när flickan var yngre. De primära problemen ligger alltså ej hos Barbro.

I detta fall bekräftar aktmaterialet och Barbros uppgifter i stor utsträckning varandra. Aktmaterialet tenderar dessutom att mer detaljerat beskriva Barbros situation från en utomståendes perspektiv. Omhändertagandet var frivilligt enligt både Barbro och anteckningarna. Det sexuella övergreppet som Barbro berättade om vid intervjun beskrivs i aktmaterialet, liksom relationen till modern. Aktmaterialet bekräftar Barbros uppgifter om ständiga omplaceringar och återflyttningar till det biologiska hemmet.

6.9.2 Exempel 2: Maria, kvinna född 1964

Marias berättelse

Maria uppger att hon placerades i fosterfamiljen när hon var drygt två år. Hon vet inte varför hon blev omhändertagen och har knappt haft någon kontakt med sina biologiska föräldrar eller andra anhöriga.

Fosterfamiljen hade tre biologiska barn nära Marias egen ålder. Maria berättar om en vardag fylld av slag, kränkande ord, hårt arbete, otillräckliga möjligheter att sköta sin hygien och ständig hunger. Maria uppger att hon ända fram till tonåren dagligen blev slagen av sin fostermor med olika tillhyggen. Under en period blev hon även slagen av en av fosterbröderna. Maria berättar följande under intervjun:

Hon satte blöjor på mig och det räckte att blöjan var blöt för att jag skulle få stryk. Det var olika från gång till gång. Man kunde inte förutse vad hon skulle göra. Jag skulle alltid gå in i städskrubben som stod framför köksbordet, där slog hon mig. Hela familjen kunde se när hon slog mig.”

Maria uppskattar att hon var placerad i fosterhemmet i 16 år, förutom under en kortare period då hon bodde på behandlingshem för missbrukare. Hon var där för behandling på grund av sin sängvätning. Hon var då åtta år, enligt Maria.

Maria minns att den sociala barnvården gjorde tillsynsbesök en gång om året, men att de blev mer sällsynta ju äldre hon blev.

Hon blev hotad av fosterföräldrarna inför tillsynsbesöken. Därför vågade hon inte säga något när den sociala barnvården var på besök.

Maria berättar att hennes fostermor försökte styra besöken till att ske när hon var i skolan.

Fosterbarnsakten

I Marias akt finns det noggranna anteckningar om henne. Det finns även dokument som styrker att fosterhemmet godkänts, ekonomiska uppgörelser och faderskapsintyg. Enligt dokumentationen var Maria placerad i 17 år vilket är i nära överensstämmelse med den tidsperiod som Maria uppgav vid intervjun.

Dokumentationen bekräftar att Maria bodde på ett behandlingshem när hon var tio år.

Ett dokument i Marias akt berättar att anledningen till omhändertagandet var att hennes mor hade ekonomiska svårigheter och inte hade en ordentlig bostad. Maria och hennes mor bodde vid omhändertagandet hos Marias mormor. Maria blev sedan placerad i fosterhemmet hos vilka hon tidigare varit sommarbarn. När Maria flyttade till fosterfamiljen hade de en biologisk son som var något år äldre än henne. Under hennes placeringstid fick familjen ytterligare två barn.

Enligt dokumentationen skedde förfrågningar mellan den placerande kommunen och vistelsekommunen kontinuerligt cirka en gång per år. Tillsynsbesöken skedde till en början med samma intervall. Både föranmälda och icke föranmälda hembesök har dokumenterats. Under de 17 år som Maria var placerad dokumenterades 11 tillsynsbesök.

Enligt noteringarna var Maria hemma vid de tillsynsbesök som genomfördes i tidig ålder. Från det att Maria började skolan blev det otydligt i anteckningarna om kontakterna med fosterfamiljen var hembesök eller om dessa skedde på andra sätt. Socialsekreteraren beskriver Maria vid några tillfällen som "mager och avvaktande" men detta passerar utan större uppmärksamhet hos den sociala barnvården.

Det finns anteckningar om att Marias mormor samtyckte till att Maria skulle bli adopterad, men i så fall av en annan familj.

I akten finns även uppgifter om att Marias mormor hade besökt barnavårdsnämnden och uttryckt sin oro för Marias förhållanden i

fosterfamiljen. Då hade Maria tillbringat mindre än ett år i fosterhemmet.

Den sociala barnvården hade också fått en ”informell” anmälan mot fosterhemmet av en person, som i sin redogörelse, hade uppmärksammat en tydlig förändring hos Maria sedan fosterfamiljen fått ytterligare en biologisk son. I anslutning till denna anmälan fanns anteckningar om att socialsekreteraren skulle ta reda på om denna person ville göra en mer formell anmälan. Först några månader senare företogs ett par tillsynsbesök i fosterhemmet. Då uppfattades Maria enligt anteckningarna som ”blek och stilla” men efter ett nytt besök, ytterligare några månader senare, beskrivs hon som ”glad och frimodig som ett barn skall vara”. Då hade även distriktssköterskan konsulterats och denna trodde inte på några missförhållanden i fosterhemmet.

Anteckningarna från de två efterföljande hembesöken, efter fyra års vistelse i fosterfamiljen, uttrycker viss tveksamhet angående Maria och fostermoderns relation:

”Vid besökte i hemmet verkade inte kontakten mellan fostermodern och henne särskilt spontan. Maria förhöll sig lite avvaktande”. Dock vidtogs inga åtgärder eller särskilda samtal med Maria enligt anteckningarna utan de kommande tillsynsbesöken skedde utan anmärkningar. Maria var dessutom sällan hemma när dessa företogs.

Vid ett förannmält besök, med endast fosterföräldrarna närvarande och när Maria hade vistats i fosterfamiljen i knappt tio år, står det att ”Hon [Maria] föredrar även i övrigt mest att vara hemma och runtomkring fostermodern. Älskar att hjälpa till, skala potatis, morötter, städa etc.”. Anledningen till att Maria inte var med vid besöket var, enligt anteckningarna, att hon redan gått till skolan.

Vår genomgång visar att vissa uppgifter ur Marias intervju och barnvårdsakt bekräftar varandra medan andra uppgifter kan komplettera den andra källans berättelse.

Maria har kunnat berätta om händelser som socialsekreterarna förmodligen inte kände till och omvänt har aktmaterialet innehållit uppgifter som Maria inte sade sig veta något om (t.ex. anledning till omhändertagandet). Fallet innehåller också exempel på hur samma situation kan beskrivas på olika sätt.

Marias aktmaterial bekräftar i stort sett hennes upplevelse av att tillsynsbesöken var mer frekventa i yngre ålder och avtog ju äldre hon blev.

Vad hon kanske inte kände till var att hennes placerande kommun hade regelbunden kontakt (en gång per år) med den kommun hon vistades i och förhörde sig om hur hon hade det. I Marias värld spelade det troligen inte någon roll eftersom det inte var kontakter som hon fick reda på, varken enligt anteckningarna eller hennes egen beskrivning. Dessutom vidtogs inga mer konkreta åtgärder än några extra tillsynsbesök i samband med misstankar om eventuell vanvård i fosterhemmet.

I ljuset av Marias berättelse kan man tolka de ifrågasättande beskrivningarna som varningssignaler som den ansvarige socialsekreteraren borde ha följt upp. Dessutom påkallade ju Marias mormor den sociala barnvårdens uppmärksamhet kring fosterfamiljen i ett tidigt skede av placeringen utan att det ledde till någon åtgärd.

Misstankar om att allt inte stod rätt till fanns och dokumenterades men samtidigt är det i ljuset av Marias berättelse som vi efteråt kan kritisera omständigheterna i hennes fall.

Ett tydligt exempel på hur samma situation kan beskrivas på olika sätt är anteckningarna från det tillsynsbesök som talar om hur intresserad Maria är av hushållsarbete. Maria berättar att hon utnyttjades av familjen i hushållsarbete. Varje dag tvingades hon att städa, tvätta och laga mat. I akten beskrivs det som att Maria är road av att "hjälpa till".

6.10 Sammanfattning

Vår studie av 140 personers arkivmaterial visar att det är problematiskt att kontrollera intervjupersonernas berättelser mot deras arkivhandlingar. Vi har funnit exempel på gallrat och för eftervärlden förlorat aktmaterial, men också akter med utförliga anteckningar och akter med få kommentarer och iakttagelser.

Det går i de flesta fall att av akterna styrka att personerna har varit placerade. Men möjligheterna att med hjälp av akterna styrka eller falsifiera vanvård som intervjupersonerna berättat om är ytterst begränsade.

Den vanvård som finns beskriven i det fåtal arkivhandlingar där någon form av missförhållanden har noterats styrker till viss del det intervjupersonerna har berättat. Men beskrivningarna av omfattningen av vanvården är uteslutande mer begränsad i arkivhandlingarna än i intervjupersonernas berättelser.

En intervjuperson kan ha berättat om vanvård på flera olika ställen men om det finns anteckningar om övergrepp eller försummelse gäller de oftast bara en placering. Det är också vanligt att anteckningarna i arkivhandlingarna redogör för annan vanvård än vad intervjupersonen uppgett.

De akter vi har studerat visar att kommunerna har tenderat att endast göra försiktiga beskrivningar av misstankar om missförhållanden. Någon gång har det funnits en uttalad motvilja mot att dokumentera vanvård.

De olika röster som kommer till tals i intervjuerna respektive socialnämndernas dokumentation representerar olika perspektiv på samma historia. Intervjupersonernas berättelser innehåller information som är omöjlig att återge för en socialsekreterare, som i bästa fall besöker hemmet några gånger per år.

6.11 Utredarens bedömning

Upprättelseutredningen har föreslagit att tidigare vanvårdade personer ska kunna söka ekonomisk ersättning, som ett erkännande från samhället av att de har utsatts för ”oförsvarligt lidande”.

Upprättelseutredningen har samarbetat nära med oss och därför känt till möjligheter och begränsningar att styrka en berättelse med arkivmaterial. Utredningen föreslog därför att relativt låga beviskrav ska gälla för dem som ansöker om ersättning. Den stödbevisning som ska presenteras ska vara tillräcklig för att det ”kan antas” att personen ifråga varit utsatt för övergrepp eller försummelse av allvarlig art.⁴

Undersökningen visar också att många socialsekreterare inte fört anteckningar eller genomfört tillsyn enligt krav i lagar och föreskrifter. Vi vill särskilt understryka att de samhällsvårdade barnen inte kan lastas för bristfällig stödbevisning i akterna. Även om myndigheternas dokumentation är bristfällig i många avseenden saknas det inte underlag om vanvård. Vanvårdsutredningens samlade intervjumaterial utgör i sig en dokumentation över vanvård i den sociala barnvården.

Att kontrollera intervjupersoners berättelser mot arkivhandlingar är problematiskt, särskilt om man betänker att 70 procent av de handlingar som ingår i undersökningen saknade anteckningar om någon form av missförhållanden. Det är i sig

⁴ SOU 2011:9, s. 167.

anmärkningsvärt och en påminnelse om att man inte kan förlita sig på att arkivhandlingar kan bevisa en berättelse om vanvård i ersättningsmanhang.

Arkivhandlingar kan i enstaka fall styrka att vanvård förekommit, men den avsaknad av noteringar om missförhållanden som vi uppmärksammat kan inte tas som intäkt för att vanvård inte har skett.

Frågan om huruvida det är möjligt att styrka berättelser med arkivhandlingar är inte endast intressant ur ersättningshänseende. Det handlar om hur samhället och myndigheterna väljer att förhålla sig till och bemöta traumatiserade människors berättelser. Man kan också vända på frågan och ställa sig undrande inför vad arkivhandlingarna egentligen säger. Många personer som tagit del av arkivmaterialet om sig själva beskriver det som en chockartad upplevelse.

Att se beskrivningar om sig själv eller de förhållanden man levde under som inte alls stämmer överens med de egna erfarenheterna kan vara påfrestande.

Här kan man förvänta sig stora utmaningar för kommunernas olika arkivhandläggare; att beskriva, förklara och förstå varför kommunernas dokumentation avviker så kraftigt från den drabbades minnen av övergrepp och försummelse.

7 Hur har det gått senare i livet?

Medelåldern för intervjupersonerna vid tiden för intervjuerna har varit relativt hög och för många har en avsevärd tid förflutit sedan de var placerade i den sociala barnvården. Det vore därför lätt att tänka att detta grumlat minnet och att platser, namn och omständigheter under tiden som omhändertagen skulle ha bleknat av tidens gång och att andra avgörande händelser senare under vuxenlivet skulle ha haft större betydelse för hur livet gestaltade sig. Ändå har många intervjupersoner berättat om dofter, kläder, färger, händelser och detaljer från sin barndom med en så förbluffande detaljrikedom, att minnena från tiden som placerad gjorts så närvarande att det nästan gått att röra vid dem.

7.1 Barndomens betydelse för intervjupersonernas vuxna liv

I detta kapitel redovisar vi svaren på den övergripande och öppna fråga vi ställt till intervjupersonerna, ”hur tänker du att tiden i den sociala barnvården har påverkat ditt vuxna liv?” och reflekterar över resultaten av den statistiska bearbetning vi gjort av svaren. Vi har också angett referenser till andra forskningsresultat som på olika sätt berör utredningens resultat och resonemang. I kapitlet finns vidare redovisat erfarenheter från liknande undersökningar i omvärlden.

Svaren på frågan om barndomens betydelse för vuxenlivet har handlat om arbete, utbildning, familjeliv och eget föräldraskap, men också om sjukdom, missbruk, kriminalitet, tilltron till myndigheter och inte minst den egna självuppfattningen.

För att i någon mån förstå oss på hur våra liv gestaltar sig, de val vi gör, vår framgång och våra tillkortakommanden försöker vi människor, inom oss, att skapa meningsfulla samband mellan

händelser, erfarenheter vi gör och vilken betydelse dessa får för oss. Detta meningsskapande pussel är vi mer eller mindre sysselsatta med under större delen av vårt liv. Inom oss funderar vi på hur framför allt upplevelser i barndomen påverkar sådant som vårt val av partner, arbetsinriktning, vårt humör, vår lust och vår rädsla.

På dessa frågor finns inget facit, inte ens inom forskningen.

Vi kan aldrig med säkerhet uttala oss om den exakta betydelsen för den enskilde av ett trauma, tidigt eller sent i livet, om förluster, misshandel och övergrepp. Vi kan kanske för större grupper, när vi jämför, ana samband och mönster, men för den enskilde kan vi aldrig med säkerhet veta.

Vi kan inte uttala oss om i vilken utsträckning det är den specifika vanvård som den enskilde blivit utsatt för som utgör den direkta orsaken till att livet blev som det blev. Men vi har dokumenterat och återger, med all respekt för den enskildes erfarenheter och kunskap om sitt eget liv, vilken betydelse och vilken mening intervjupersonerna själva velat ge sina erfarenheter av vanvård i barndomen.

För många i utredningen har denna del av intervjun varit det tillfälle då man i lugn och ro kunnat sammanfatta och formulera betydelsen av barndomen och tiden i den sociala barnvården för det egna vuxna livet. För flera har det också varit första gången man berättat om sina djupare livskänslor för någon utomstående.

7.1.1 Om arbete och utbildning

På frågan om intervjupersonens arbetsliv uppgav vid intervjutillfället 414 personer att de arbetat fullständigt genom livet. Detta betyder att man antingen arbetat och/eller studerat motsvarande heltid. 396 personer uppgav att de bara delvis har arbetat och/eller studerat under vuxenlivet. 12 personer sa sig aldrig ha arbetat överhuvudtaget. För resterande intervjupersoner saknas uppgifter. Vid själva intervjutillfället var 124 personer ålderspensionärer. 403 personer var antingen sjukskrivna eller förtidspensionerade och 30 personer uppgav sig som arbetslösa.

Av de intervjupersoner, undantaget ålderspensionärerna, som utredningen träffat var 67 procent antingen sjukskrivna, förtidspensionerade eller arbetslösa vid tiden för intervjun. Vid en jäm-

förelse med tillgänglig statistik¹ under de senaste fem åren, utan hänsyn taget till regionala variationer, kan konstateras att andelen intervjupersoner som uppbär sjuk-/aktivitetsersättning starkt överstiger normalbefolkningen. Det ger en dystert bild av hur intervjupersonernas vuxenliv kom att bli. Bilden bör dock nyanseras eftersom spännvidden är stor.

Det finns intervjupersoner som aldrig ens fick möjlighet att avsluta den obligatoriska folkskolan och det finns en icke obetydlig grupp som studerat vid universitet och högskolor. De finns också en grupp som har, eller har haft, ett framgångsrikt yrkesliv.

Flera personer har under livet, trots att de inte fick möjlighet att gå klart folk- eller grundskola, kompletterat sin utbildning och läst vidare på högskolenivå. För att förstå denna spännvidd har vi registrerat intervjupersonernas samlade utbildningsnivåer, inte bara under barndomen och uppväxten, utan även senare i livet.

Av intervjupersonerna är det 143 personer som bedrivit någon form av universitets- och högskolestudier. 159 personer fick, av olika skäl, inte fullfölja den obligatoriska folk- eller grundskolan under den tid då de normalt skulle ha gått i skolan. Men bland dessa 159 personer återfinns även en handfull personer som trots det återupptagit sina studier senare i livet och studerat vid högskola.

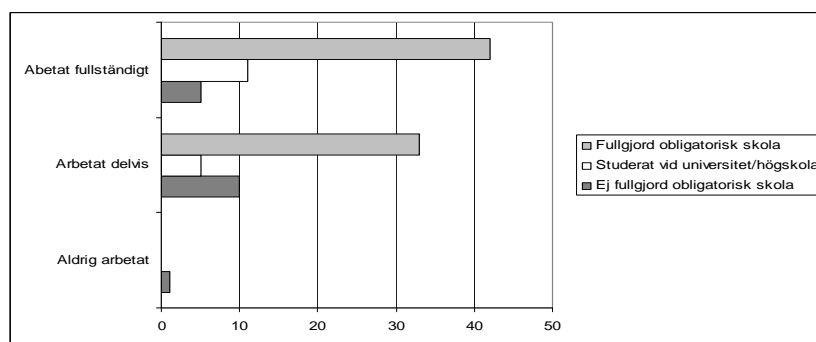
Många intervjupersoner har särskilt uppgett sin utbildning som en personlig framgångsfaktor både i yrkesliv och privatliv.

Bristen på utbildning har för många andra inneburit försämrade inkomstmöjligheter.

Utbildning har också handlat om självkänsla. Skillnaderna i hur mycket man varit sysselsatt är markant vid en jämförelse mellan dem som inte gick klart den obligatoriska folk- eller grundskolan och den grupp som studerat vid högskola eller universitet. Det följande diagrammet illustrerar detta.

¹ Källa: Försäkringskassans statistik för sjuk- och aktivitetsersättning avseende åren 2005–2010.

Diagram 8.1 Intervjupersonernas yrkeslivserfarenheter i förhållande till utbildningsbakgrund i procent

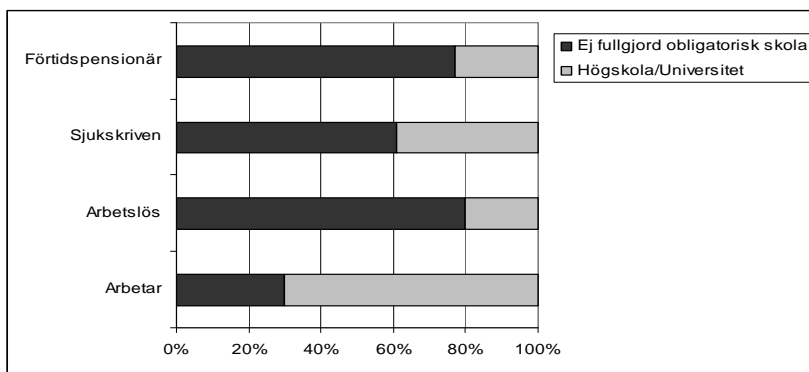
De intervjupersoner som uppgett att de gick klart i den obligatoriska skolan, har i betydligt högre utsträckning arbetat helt eller delvis, jämfört med de personer som inte gick klart den obligatoriska skolan. De intervjupersoner som studerat vid högskola eller universitet har också i mer än dubbelt så stor omfattning arbetat heltid under det vuxna livet jämfört med den grupp som inte gick klart den obligatoriska skolan.

De intervjupersoner som studerat vid universitet och högskola har i hälften så hög utsträckning arbetat delvis, jämfört med den grupp som inte gick klart folk- eller grundskolan.

Med reservation för de personer som senare under livet kompletterade sin utbildning är mönstret tydligt. Bland intervjupersonerna har skolgång och utbildningsnivå haft avgörande betydelse för hur yrkeslivet kom att bli.

I det följande diagrammet redovisar vi intervjupersonernas samsättningsituation vid själva intervjutillfället i förhållande till utbildningsnivå. Ålderspensionärerna har undantagits.

Diagram 8.2 Sysselsättningsstatus i förhållande till utbildningsnivå vid intervjutillfället. Ålderspensionärer undantagna

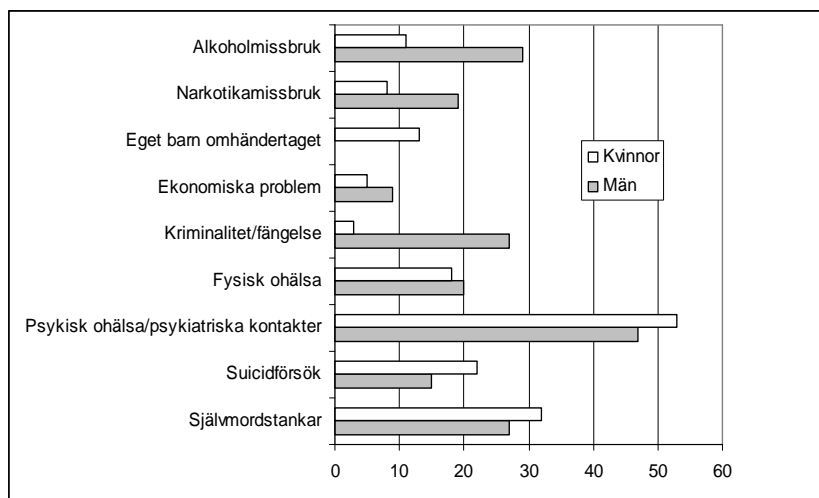
Skillnaderna är markanta. Det är färre förtidspensionärer, arbetslösa och sjukskrivna bland dem med utbildning från högskola eller universitet. Andelen som arbetar är också högre i gruppen med högskole- eller universitetsutbildning.

7.1.2 Vad intervjupersonerna anser om vanvårdens betydelse för vuxenlivet

Endast några få intervjupersoner har sagt att vanvården i barndomen har varit betydelselös för vuxenlivet. Det är vanligare att de hävdar att vanvården haft ensidigt negativa effekter för vuxenlivet. För att illustrera svaren har utredningen registrerat de "livsomständligheter" som uppgetts som en effekt av vanvården och som många menar negativt har påverkat det vuxna livet.

I följande diagram finns några av de mest beskrivna livserfarenheterna återgivna i procent.

Diagram 8.3 Intervjupersonernas uppfattning om vanvårdens betydelse för vuxenlivet, fördelat på kvinnor och män, angett i procent av samtliga intervjuade

Männen har i mer än dubbelt så stor omfattning som kvinnorna berättat att det vuxna livet inneburit kortare eller längre perioder av alkohol- eller narkotikamissbruk. Männerna har också oftare uppgett kriminalitet.

Kvinnorna uppger i betydligt större omfattning än männen att de fått egna barn omhändertagna vid ett eller flera tillfällen. Av de 167 kvinnor som fått den direkta frågan vid intervjuerna efter den 15 mars 2010, har 21 personer svarat att de fått ett eller flera av sina barn omhändertagna. Det är 13 procent av de intervjuade kvinnorna under den tiden.

Perioder av hemlöshet har drabbat männen i högre utsträckning. Andelen kvinnor som prostituerat sig är större än männen.

De områden där de rapporterade könsskillnaderna är minst har varit psykisk ohälsa, psykiatriska kontakter, allvarliga självmordstankar och självmordsförsök.

Sammantaget hävdar många intervjupersoner att deras vuxna liv har präglats av det som hände under tiden som placerad. Det för-
enar dem mer än något annat under vuxenlivet.

Om emotionella kränkningar

En stor andel av de intervjuade har under intervjuerna tagit upp att den emotionella vanvården har gett dem störst bestående skador. Det kan ha inneburit svårigheter med nära relationer. 36 procent av de intervjuade uppger svårigheter med partner eller familj.

Några har medvetet valt att inte skaffa barn. Flera berättar att de har svårt för att lita på andra människor. Några uppger att det särskilt gäller myndighetspersoner.

Jag har en väldig skräck för socialen. Har fått den erfarenheten att de faktiskt stjälper mer än hjälper. Har man en annan åsikt eller inte vill det de vill, så kan de ställa till ett helvete för en. De har för stor makt.

Om missbruk

Drygt 19 procent av de intervjuade uppger att de har missbrukat alkohol, knappt 13 procent har missbrukat narkotika och drygt 5 procent har berättat om andra former av missbruk som sexmissbruk, spel, anabola steroider eller mat. Det finns också de som säger att om de inte hade tagit till alkoholen hade de inte orkat leva vidare.

Flera har flytt in i arbete. De har haft ett behov av att alltid hålla sig sysselsatta för att slippa tänka och känna.

Andra uppger att de har överlevt genom att leva för andra, alltid hjälpa andra, ibland på bekostnad av sina närstående.

Om fysiska skador och ohälsa

19 procent uppger att de har eller har haft fysisk ohälsa. De har blivit utnyttjade i hårt arbete och fått olika förslitningsskador.

Andra skador har varit allergier, dålig tandstatus och nedsatt immunförsvar.

En del skador uppges vara konsekvenser av fysiska övergrepp i barndomen, exempelvis nedsatt hörsel på grund av slag mot öronen, skelettskador till följd av att benbrott har läkt fel genom utebliven vård eller att ha tvingats gå med obehandlade astmabesvär. Fem personer har blivit tvångssteriliserade.

Socialstyrelsen gav i mars 2010 ut rapporten *Barn som utsätts för fysiska övergrepp*.² I den beskrivs bland annat konsekvenser i vuxenlivet för människor som under sin barndom har blivit utsatta för fysiska övergrepp.

Numera vet man att den unga hjärnan kan påverkas kraftigt i sin utveckling till följd av den stress som övergrepp eller allvarliga hot om övergrepp utgör. De riktigt små barnen har inte utvecklat egna möjligheter att reglera och tillfredsställa sina behov utan är beroende av väl anpassade reaktioner från andra för att utvecklas positivt. I avsaknad av sådana väl avvägda stimulanser, där föräldrarna har förmågan att vänta in barnets reaktioner kan spädbarnshjärnan inte utveckla en god reglering av känslolivet. Barn som utsätts för upprepat våld eller utdragen försummelse är särskilt känsliga för detta. Barn lär sig tidigt att acceptera föräldrarnas våld.³

I rapporten finns en sammanställning av prospektiva studier av olika samband mellan övergrepp och konsekvenser. Exempelvis finns ett starkt samband mellan övergrepp och följderna post-traumatiskt stressyndrom, kriminalitet och fetma.

Sambanden mellan övergrepp och depressioner, självmordsförsök, låg utbildning och okvalificerade arbeten är däremot måttliga. När det gäller självskadebeteende och alkohol- och drogproblem är sambanden med övergrepp svaga.⁴

Om skuld och skam

Flera har berättat om känslor av skuld och skam som följt dem genom livet.

Skammen handlar framför allt om en känsla av att vara annorlunda och sämre än andra, att skämmas för sin ursprungsfamilj, för att man tvingats växa upp i fosterhem eller institution. Flera beskriver hur skamkänslorna förstärkts av den behandling som de fått utstå i form av mobbning, åthutningar, invektiv och okvädningsord.

Skuldkänslorna kan handla om att man anklagar sig själv för att man blev placerad och det man blev utsatt för, att man inte var värd något bättre, hade sig själv att skylla, att man inte sa ifrån, slog tillbaka eller sprang bort. Intervjupersonerna kan också anklaga sig

² *Barn som utsätts för fysiska övergrepp*, Socialstyrelsen, Stockholm, 2010.

Staffan Janson barnläkare och professor vid Karlstads universitet och Örebro universitet.

³ Socialstyrelsen, 2010. s. 21.

⁴ Socialstyrelsen, 2010. s. 23.

själva för att de inte förmådde skydda småsyskon eller kamrater från att bli illa behandlade. Inte sällan har man skuld känslor för att man förorsakat sina föräldrar lidande.

Om trauma

En del av de intervjuade talar om upplevelser av traumatisk karaktär och berättar att de i dag är sjukskrivna för PTSD (posttraumatiskt stressyndrom). Mc Nally (2000) talar om en traumadefinition med tre variabler som ska vara närvarande: 1) en bestämd och objektiv händelse, 2) personens egna subjektiva upplevelse av händelsen och 3) personens känslomässiga reaktion på händelsen. Styrkan på dessa variabler avgör om en person kommer att uppleva en händelse som ett trauma. Nyckelvariabeln är den känslomässiga reaktionen.⁵

I DSM-IV⁶ definieras traumatiska stressfaktorer som händelser där reella eller känslomässiga hot om död finns med. Vidare att det ingår allvarlig skada eller hot mot den fysiska integriteten för en själv eller andra, som leder till stark rädsla, hjälplöshet eller skräck.⁷

Barn och unga som utsätts för olika traumatiska händelser kan som vuxna utveckla PTSD. Forskning visar att alla människor som har blivit utsatta för traumatiska upplevelser inte utvecklar PTSD, men att exempelvis sexuella övergrepp eller misshandel ökar risken för PTSD.⁸

Om psykisk ohälsa

Den psykiska ohälsan i gruppen av intervjupersoner är påtaglig. 30 procent har gått i någon form av samtalsterapi under livet. 24 procent uppger att de under kortare eller längre perioder använt psykofarmaka. 51 procent har upplevt psykisk ohälsa och många har angett att de har varit deprimerade och nedstämda. Andra har berättat om vardagliga panikkänslor, rädsla att bli övergiven och olika fobier. En del av de intervjuade har som vuxna fått diagnosen ADHD.

⁵ McNally, Richard J., *Remembering trauma*, Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, MA, 2003. s. 78.

⁶ DSM-IV är en manual som används inom psykiatrin för att diagnostisera olika psykiatriska sjukdomstillstånd.

⁷ Mc Nally, 2003. s. 79.

⁸ Mc Nally, 2003. s. 88.

Om det egna föräldraskapet

Intervjupersonerna har på ett brutalt sätt, fått uppleva hur myndigheterna har svikit dem. I flera fall uppger de att det lett till att de som vuxna har haft svårt för att lita på olika myndighetspersoner. Det har inte minst gällt barnvården och socialtjänsten när det har handlat om att söka stöd för sina egna barn.

Av de 167 kvinnor vi intervjuat efter den 15 mars 2010 har 21 av dem uppgett att de fått ett eller flera egna barn omhändertagna vid ett eller flera tillfällen. Det motsvarar 13 procent av dem som har fått frågan.

Flera intervjuade har berättat hur deras barndomserfarenheter har påverkat dem i sitt eget föräldraskap.

Jag har alltid strävat efter något som jag inte vet vad det har varit? Prioritet nummer ett var att skaffa en egen familj så att jag inte var ensam. Jag skaffade barn tidigt. Jag har uppfostrat dem till medvetenhet om att efter mig finns inget så de måste ta hand om varandra. Det finns en stor syskonkärlek mellan mina barn.

Flera berättar att de har saknat en rollmodell för ett gott föräldraskap. Några har varit rädda för att skada sina barn och att de känslomässigt inte har räckt till för dem.

Andra har talat om hur de tidigt bestämde sig för att deras egna barn aldrig skulle behöva vara med om det som de själva fick uppleva som barn. De har berättat om hur mycket kraft de har lagt på att vara goda föräldrar, trots att de inte haft någon egen erfarenhet av hur en god förälder bör vara.

Om ilska och rädsla

Flera intervjupersoner har berättat att de burit på en aggressivitet, som för en del har inneburit att de också har slagit sina egna barn.

Andra har beskrivit svårigheter att sätta gränser, av rädsla för att de egna barnen inte ska älska dem, eller för att de vill ge barnen det de själva aldrig fick.

Några har berättat att rädslan för att bli ensam, för avsked som har gjort det svårt när barnen flyttat hemifrån.

Kaufman & Ziegler (1989) anser att forskningen i fråga om risken för att en person som har blivit utsatt för vanvård i barndomen i större utsträckning skulle utsätta sitt eget barn för liknande behandling visserligen är ganska bräcklig, men att de på basis av

mer välupplagda studier kan säga att frekvensen av överförning mellan generationer uppgår till omkring 30 procent.⁹

Om förlorat släktskap

Flera är sorgsna för att de inte har kunnat eller vågat berätta om sin barndom för sina barn. De saknar en släkt att presentera.

174 intervjupersoner (20 procent) förlorade helt eller delvis kontakten med sin biologiska familj. Flera berättar att det också var ovanligt att de kunde upprätthålla kontakten med fosterföräldrarna när samhällsvården upphörde. Tillsammans har detta fört med sig att de inte har något, eller bara ett mycket glest nätverk.

Exempelvis kunde det hända att man först i samband med en kallelse till en bouppteckning efter en biologisk förälder fick reda på att man hade syskon och andra släktingar.

Många har berättat om sorgen över att inte ha några fysiska ägodelar kvar från sin barndom, inga fotografier, inga leksaker, inget som de kan visa för sina barn. Det finns inte heller någon som kan berätta om hur de hade det som barn.

Att bli förälder har på olika sätt reaktiverat tidigare svåra minnen. De har då insett hur sårbara de var som barn.

Det som hänt mig har konsekvenser för livskvaliteten. Det påverkar också mina barn. Jag har försökt att inte visa så mycket för dem, men det slår igenom ändå. Sedan har man detta med ekonomin. Jag har försakat mycket, men jag kallar det för prioriteringar. Jag lider inte av att inte få shoppa, men jag lider mer av att mina barn inte fått det andra barn har fått.

Om självmordstankar och självmordsförsök

30 procent uppger att de har haft perioder med självmordstankar. 19 procent har gjort ett eller flera självmordsförsök, antingen under placeringstiden i den sociala barnvården, under uppväxten eller senare i livet.

Flera har berättat hur de har "gått in i väggen" eller blivit "utbrända".

⁹ Lundberg, Ingvar, *Utsatta flickor och pojkar: en översikt av aktuell svensk forskning*, Forskningsrådet för arbetsliv och socialvetenskap (FAS), Stockholm, 2005. s. 34.

Enligt tillgängliga dödlighetsdata har trenden i Sverige gått mot sjunkande självmordstal under de senaste trettio åren.

I början av 1980-talet var antalet självmord per 100 000 personer 31 st. År 2008 hade självmordstalet sjunkit till 19.¹⁰ Självmord har varit dubbelt så vanligt bland män som kvinnor under samma tidsperiod. Siffrorna omfattar både säkra självmord där det inte råder någon oklarhet beträffande uppsåtet bakom dödsfallet och de fall då läkaren inte med säkerhet har kunnat avgöra om det handlat om självmord eller olycksfall.

Hur många personer som försöker att ta sitt liv är osäkert. Men även om man utgår ifrån att försöken skulle vara tio eller hundra gånger fler än de genomförda självmorden stämmer intervjupersonernas uppgifter till eftertanke.

Av de kvinnor vi intervjuat har drygt 20 procent uppgett att de gjort ett eller flera självmordsförsök. I den manliga gruppen är det 15 procent som sagt att de försökt ta livet av sig. Sammantaget är siffrorna för självmordsförsök bland intervjupersonerna mycket alarmerande. Det finns fog för att påstå att de människor vi intervjuat i den meningen utgör en verklig riskgrupp i samhället.

7.2 Olika förhållningssätt till vanvårdens betydelse för det vuxna livet

Utifrån svaren är det lätt att förledas tro att alla intervjupersoner berättat om liv som präglats av dålig självkänsla, utanförskap och lidande. Vi har noterat negativa konsekvenser för intervjupersonernas vuxna liv. Men det finns skillnader mellan hur olika personer förhåller sig till det man varit med om.

Någon beskriver den vanvård man upplevde som barn som ett sedan länge passerat kapitel i livet. För andra betydde det mycket under en avgränsad period i vuxenlivet, för en tredje är det fortfarande en del av vardagen. En del förföljs av en upprepad och förlamande känsla av att vara trasig och mindre värd än andra och någon menar att vanvården lett till ett livslångt socialt och ekonomiskt utanförskap.

¹⁰ Karolinska Institutets folkhälsoakademi 2010:30, *Självmord i Stockholms län och Sverige 1980–2008*, s. 12.

7.2.1 Skillnader i förhållningssätt

Ett sätt att illustrera skillnaderna i förhållningssätt till vanvårdens betydelse för vuxenlivet kan bättre förstås med de följande citaten och förklaringarna.

”Man är starkare än man tror, så blir man glad den dag det är lugnt.”

För en del har erfarenheterna gjort att de har fått en enorm livsvilja, överlevnadsförmåga och en inre kraft. Andra säger att de har lärt sig att inte lägga tid på oväsentligheter och fått insikten att ”allt löser sig”. Någon berättar att ”det har gjort mig stark...jag är inte rädd för att pröva olika saker”. En annan berättar att han tidigt bestämde sig för att se världen från utsidan, inte från insidan av mentalsjukhus, anstalter och fängelser.

”Jag har barn, haft pengar och jobb. Det är svårt att veta hur det påverkat”

Flera anser att deras erfarenheter av vanvård i barndomen trots allt inte har påverkat dem som vuxna. De har ändå kunnat forma sina liv som de har önskat. Någon har aldrig mått dåligt och tror att anledningen kanske är att han har ett starkt psyke, bra gener eller medvetet har sökt sig till positiva saker och bra människor. Någon har hänvisat till slumpartade händelser, mötet med en livskamrat eller att ha upptäckt en förmåga som ledde livet i en ny och bättre riktning.

”Jag håller mig vid liv, men jag lever inte”

Det stora flertalet vittnar dock om lidanden och svårigheter som genomgående har påverkat deras vuxna liv. Det handlar om känslor av att vara oönskade, icke-älskade och värdelösa. Många beskriver känslor av skam och skuld, hur deras liv kom att präglas av sorg över en förlorad barndom och förlorade möjligheter.

”Ständig ovisshet och en hotfull känsla av ensamhet”

Flera känner det som att det syns utanpå att de har blivit utsatta för vanvård.

Att de som barn behandlades som värdelösa, som en annan sorts människor, som en oäkting och som någon som det var tillåtet att behandla hur som helst. De känner en förintande skam. Som vuxen har det inneburit ständig oro och ängslan som till exempel gör det svårt att sätta gränser mot andra människor.

”Jag har aldrig vågat berätta”

En del har aldrig berättat om sina erfarenheter för någon. Andra endast för nära vänner eller för sin partner. Få har berättat utförligt om vad de har varit utsatta för som barn. En del av de personer utredningen har träffat har antagit att ingen skulle kunna eller vilja tro dem, ifall de skulle välja att berätta om vad de har varit utsatta för. Några har gjort försök att berätta, men då mötts av oförståelse och misstro.

”Utan placering hade jag haft ett annat arbete och en riktig utbildning”

Flera lider av underlägsenhetskänslor på grund av att de inte har någon utbildning.

Några har berättat att de inte har vågat satsa fullt ut på sina företag, att de exempelvis inte har vågat göra gynnsamma investeringar.

Flera intervjuade har pekat på sambandet mellan ingen eller låg utbildning och tungt fysiskt arbete. Det har lett till en utsliten kropp och förtidspensionering som följd.

Någon konstaterade att han hade förlorat tid eftersom han som vuxen var tvungen att läsa in de ämnen som han inte hade fått under grundskoletiden.

I *Social rapport 2010* beskriver Bo Vinnerljung, Marie Berlin och Anders Hjern hur barn som under sin uppväxt är placerade av socialtjänsten eller vars familjer till stora delar lever på ekonomiskt bistånd, i genomsnitt lämnar grundskolan med mycket lägre betyg

än andra.¹¹ De har i vuxen ålder en lägre utbildningsnivå jämfört med andra barn som hade samma betyg i grundskolan. Dessa grupper har också mycket höga överrisker för ogynnsam utveckling över tid.

En hög förekomst av skolmisslyckande är en nyckelfaktor för att förklara och förstå detta. I kapitlets analyser var låga eller ofullständiga betyg från årskurs 9 den starkaste riskfaktorn för framtida psykosociala problem bland barn i dessa grupper. Omvänt var frånvaron av skolmisslyckande den starkaste skyddande faktorn.¹²

Forskarna konstaterar att sambanden mellan låg utbildning och ökade risker för somatisk och psykisk ohälsa, för tidig död, samt olika sociala problem är kända sedan decennier. I dag studerar forskningen alltmer sambandet mellan skolprestationer och barns utveckling över tid.¹³

7.3 Resultat från utredningar i omvärlden

I delrapporten¹⁴ skrev vi att vanvården tycks vara både internationell och tidlös. Det finns stora likheter mellan vanvården i olika länder och de effekter informanterna uppger att det haft på vuxenlivet. Hög grad av psykisk ohälsa, brister i utbildning, försämrade möjligheter till arbete återkommer i svaren. Utöver detta nämns områden som missbruk, självmordstankar och självmord. Resultaten är tämligen entydiga, oavsett land, tid och placeringsform.

Norge

I Norge har det gjorts sju regionala och en nationell utredning om vanvård inom barnvården.¹⁵ Bland annat utredningen i Kristiansand har studerat livet efter tiden inom barnvården. Den konstaterade att de intervjuades egenrapportering angav en högre förekomst av psykiska problem, missbruk av alkohol, samt tankar om och handlingar i förhållande till självmord än en annan jämförbar

¹¹ *Social rapport 2010*, Socialstyrelsen, Stockholm, 2010.

¹² *Social rapport 2010*. s. 228.

¹³ *Social rapport 2010*. s. 229.

¹⁴ SOU 2009:99. Utredningen om vanvård i den sociala barnvården, *Vanvård i social barnvård under 1900-talet: delbetänkande*, Fritzes, Stockholm, 2009.

¹⁵ Norge. NOU 2004:23 Barnehjem og spesialskoler under lupen.

population. Utredningen konstaterade också att så gott som alla intervjuade hade angett att de hade blivit påverkade av vistelsen inom barnvården, men i vilken mån och vilka överlevnadsstrategier de har använt sig av hade varierat. Utredarna ger i sin rapport en personlig kommentar till barnens emotionella utsatthet. Avsaknaden av kärlek, närhet och värme, ett barns utsatthet, var det som berörde dem mest:

På många måter var kanskje denne uttalte utryggheten og engstelsen mange opplevde, helt alene som små barn i et stort system, noe av det som berørte utvalget mest.¹⁶

För många hade livet inneburit en svår kamp mot bitterhet och skam och att man tycker sig ha levt i ett konfliktfyllt förhållande till familjen och samhället. Många hade aldrig berättat för någon om sina upplevelser i barndomen. Flera redogjorde för svårigheter med intimitet och närhet som vuxna.

Irland

Den irländska kommissionen lämnade sin rapport våren 2009.¹⁷

Den studerade följande områden i fråga om konsekvenser för vuxenlivet; relationer, föräldraskap, kontakt med sin familj, arbete, boende, hälsa och bestående effekter på det personliga livet och familjelivet.

Det presenterade resultatet byggde på intervjuer med 791 personer som hade varit placerade på Industrial och Reformatory Schools.

Fysiska och emotionella övergrepp i barndomen hade försvårat möjligheterna till stadiga och nära relationer. 23 procent uppgav svårigheter att visa känslor för sin partner. Andra problem var våld mot närstående, svårigheter att stanna i en relation, kontrollbehov och ensamhetskänslor. 27 procent uppgav att de hade varit överbeskyddande, 26 procent att de hade varit oförmögna att visa känslor och 19 procent menar att de hade varit hårda eller kärva som föräldrar.¹⁸

33 procent hade arbetat den största delen av sin arbetsföra ålder jämfört med intervjupersonerna i vår utredning där 48 procent

¹⁶ Rapport fra granskingsutvalget av barnehem i Kristiansand, 2007, (s 205).

¹⁷ Irland. CICA Report Vol III. Confidential Committee, 2009.

¹⁸ CICA Report Vol III. s 207, s 211.

uppgger detta. 22 procent var pensionerade jämfört med 14 procent i utredningen. 19 procent var arbetsförmögna och 13 procent av de intervjuade var arbetslösa.

Flera av de intervjuade i den irländska utredningen uppgav sig vara "arbetsnarkomaner" delvis som ett sätt att undkomma sina minnen från barndomen. Egenföretagande angavs som ett sätt att slippa vara anställd, vara underställd en chef och att själv få bestämma över sitt arbetsliv.¹⁹

Utbildning

73 procent av de intervjuade hade genomgått den första delen av den grundläggande skolan. 17 procent hade gått fortsättningsdelen av den grundläggande skolan.

I Vanvårdsutredningen är det 82 procent som har fullgjord folk- eller grundskola.

10 procent hade studerat på högre nivå²⁰ Motsvarande siffra i utredningen är 17 procent.

Hälsa

Likheterna mellan de svenska och de irländska resultaten gäller även den psykiska ohälsan.

30 procent av de irländska informanterna sade sig ha en dålig psykisk hälsa. 60 procent uppgav att de led av bristande tillit, 37 procent att de led av depressioner, 52 procent att de hade behövt psykiatrisk vård, 46 procent att de hade självmordstankar eller hade gjort självmordsförsök. 58 procent av informanterna hade uppgivit problem med alkoholmissbruk.²¹

De svenska resultaten inom dessa områden stämmer väl överens med de irländska.

¹⁹ CICA Report Vol III, s. 207, s. 214.

²⁰ CICA Report Vol III, s. 207, s 215.

²¹ CICA Report Vol III, s 207, s 225.

Australien – om konsekvenser i vuxenlivet

Likheterna när det gäller konsekvenser av vanvård gäller också resultaten från Australien. Under 1980-talet gjordes en studie av skillnader i vuxenlivet mellan barn som hade blivit tagna från sina familjer som barn och dem som hade bott kvar hos sina familjer.

De som hade flyttats hade lägre skolutbildning, svårare att slå sig till ro på ett ställe, svårare för att ha en stabil och förtroelig relation med en partner, hade oftare blivit tagna av polisen, var i högre utsträckning alienerad från den aboriginska kulturen och samhället, hade i högre grad använt droger och uppgav sämre hälsa än de som hade bott kvar hos sina familjer. Däremot såg man inga skillnader mellan de två grupperna när det gällde arbete och inkomst.²²

Kanada – om konsekvenser i vuxenlivet

I en artikel utgiven 2007 refererar författarna Cathy Richardson och Bill Nelson²³ till en rapport från 1991²⁴ i vilken det framgick att 2/3 av de ungdomar som lämnade det kanadensiska "Child Welfare System" inte hade gått vidare till high school (den avslutande delen av den obligatoriska skolgången). 61 procent hade inte någon arbetslivserfarenhet. 38 procent hade blivit diagnostiserade som emotionellt störda. 17 procent hade drogproblem och 17 procent av de unga kvinnorna var gravida.

I en uppföljande studie undersökte man hur situationen såg ut för personer som 2 ½–4 år tidigare hade lämnat ett fosterhem. Endast 50 procent av dem hade fullgjord skolgång. Mindre än hälften av dem hade arbete. 60 procent av kvinnorna hade fött barn och mindre än 20 procent av dem var självförsörjande.

Det finns således samstämmighet också mellan svenska och kanadensiska resultat.

²² Australien. Human Rights and Equal Opportunity Commission & Wilkie, Meredith, Bringing Them Home: Report of the National Inquiry into the Separation of Aboriginal and Torres Strait Islander Children from their Families, Human Rights and Equal Opportunity Commission, Sydney, 1997.

²³ First Peoples Child & Family Review, Volume 3, Number 2, 2007 Special Issue, pp 75-83.

²⁴ Cook 1991.

7.4 Utredarens kommentar

Berättelserna och tankarna om barndomens betydelse för det vuxna livet varierar kraftigt i utredningen.

Någon hävdar att tre månaders placering i fyraårsåldern på ett barnhem, under den tid då föräldrarna skiljde sig, kom att få avgörande negativ betydelse för de framtida kontakterna med de biologiska syskonen.

En annan berättar om att åtta olika fosterhemsplaceringar med ständiga uppbrott och en ofullständig skolgång spelade mindre roll, eftersom den sista fosterhemplaceringen blev bra och livsavgörande i positiv mening.

Några berättar att placeringarna gett dem en stark livsvilja, överlevnadsförmåga och en inre kraft, samtidigt som andra berättat att placeringarna inneburit ett livslångt lidande, missbruk, bristande självkänsla och socialt utanförskap.

I utredningar utomlands talas om "loss of opportunity", i meningen förlorade möjligheter. Det är något som också de intervjuade i Vanvårdsutredningen redogjort för, förlorade möjligheter till utbildning, arbete och inkomst. Det vuxna livet har för många handlat om stängda dörrar till de flesta av livets arenor.

Många uppger att de visserligen rent fysiskt har överlevt vanvården i barndomen, men att de inte överlevt särskilt väl i psykisk mening.

Oavsett hur vanvården och övergreppen såg ut pekar många på att den skam och förödmjukelse som följde i spåren orsakade det största lidandet.

Det värsta

I slutet av varje intervju frågade vi vad som var det värsta. Svaret blev ofta; att aldrig upplevt sig ha blivit älskad och uppskattad, eller att inte ha fått någon känslomässig närhet.

I stället har man anklagat sig själv för att ha orsakat vanvården. Man har förflamats av att man inte förtjänade något annat. Den skam och den sorg som detta har inneburit har för många varit det värsta. En relativt sett kortvarig placering som inte har dominerats av fysiska eller sexuella övergrepp, kan därför ha inneburit ett livslångt lidande med förödande konsekvenser för vuxenlivet.

Överlevnadsstrategier skiljer sig åt

Människors olika överlevnadsstrategier skiljer sig åt och varje livsöde är komplext. Hur paradoxalt det än kan låta går det inte att hävda att en person som blev vanvårdad under sin placering i den sociala barnvården också skulle vara dömd till ett sämre liv i psykosocial eller ekonomisk mening. Risken är större, men den är inte lagbunden.

Därför finns det anledning att reflektera över att så många, *trots* den vanvård, det svek och det lidande de utsattes för som barn, ändå har klarat ett vuxenliv med olika mått av framgång.

Många gånger under intervjuarbetet har vi haft anledning att imponeras och gripas av enskilda människors överlevnadsförmåga, självinsikt och hållning.

8 Intervjuns betydelse för den intervjuade

Att en gång för alla definiera intervjuns betydelse låter sig förstås inte göras, varken på individnivå för den enskilda intervjupersonen eller på gruppnivå för hela gruppen intervjuade i vanvårdsutredningen.

Intervjuernas betydelse för intervjupersonerna kan inte diskuteras isolerade från det sammanhang i vilket de genomförts, därför att erfarenheterna av att bli intervjuad i Vanvårdsutredningen är del i en process. Den initieras när intervjupersonen tog kontakt med utredningen, för somliga långt innan dess och för vissa fortsätter processen långt efter att intervjun är avslutad.

Intervjutillfället är att betrakta som en station på den resa som intervjupersonerna påbörjat när de valde att delta i Vanvårdsutredningen.

Upplevelserna av intervjun i sig och intervjusituationen är sammansatta och komplexa såväl inom varje enskild intervjuperson som mellan olika intervjupersoner och förändras dessutom över tid.

En känsla av att ”äntligen få sätta punkt”, att få ”vända blad och gå vidare” kan vara intensiv och högst påtaglig en tid i direkt anslutning till intervjun för att sedan klinga av och övergå i ”ungefär samma som förut”.

Detta kapitel innehåller en sammanfattning av svaren på en enkät som genomförts i utredningens regi. Samtliga intervjupersoner har tillfrågats om vilken betydelse intervjun haft för dem på ett personligt plan.

Därefter diskuteras ett antal aspekter som kan ha haft betydelse för på vilket sätt upplevelsen av att ha blivit intervjuad kan variera från individ till individ. Resonemanget baseras huvudsakligen på utredningssekretariatets erfarenheter från över niohundra genomförda intervjuer och den dokumentation som upprättats.

Kapitlet innehåller också en kort beskrivning av lärdomarna från intervjuer i liknande utredningar i andra länder och avslutas med en sammanfattning och förslag.

8.1 Enkäten till intervjupersonerna

För att få information om hur de intervjuade själva upplevde intervjun och hur de har sett på den i efterhand sände vi en enkät till alla som intervjuats fram till januari 2011. Ett oväntat stort antal, 658 personer, svarade på enkäten. Det är 75 procent, vilket är anmärkningsvärt högt för den här typen av undersökningar.

Enkätens frågor

Enkäten innehöll följande frågor:

1. Hur skulle du sammanfatta din upplevelse av att ha blivit intervjuad i utredningen om vanvård ?
2. Vad har det betytt för dig att ha blivit intervjuad i vanvårdsutredningen?
3. Har du använt dig av stödsamtal hos förbundet S:t Lukas?
4. Hade du någon nytta av stödsamtalen?
5. Dina egna synpunkter och kommentarer

8.1.1 Upplevelsen av att ha blivit intervjuad

På första frågan: *Hur skulle du sammanfatta din upplevelse av att ha blivit intervjuad av utredningen om vanvård?*, fanns fyra svarsalternativ: dåligt, mindre bra, bra och mycket bra.

93 procent (611 personer) ansåg att det varit bra eller mycket bra att delta. 13 personer (2 procent) ansåg att det hade varit dåligt och 29 personer (4,4 procent) ansåg att det hade varit mindre viktigt för dem att delta i utredningen. 4 personer valde att inte besvara frågan.

Kommentar

Människor har hanterat sina svåra upplevelser på olika sätt. Att delta i intervjun har för flera inneburit att konflikter, som varit begravda sedan lång tid tillbaka, har framträtt i nytt ljus. Minnen av människor som har svikit och övergivit och som kanske fortfarande är i livet men som har hållits på distans, har plötsligt kommit närmre. Tankar och känslor som man inte umgåtts med på länge har gjort sig påminda på nytt.

Många har pratat med anhöriga och vänner om vad man varit med om eller deltagit i olika psykoterapiformer.

Andra har skrivit, allt från dagböcker till tidningsartiklar, dikter, noveller, pjäser, medverkat i antologier, skrivit egna romaner.

Några har medverkat i radio och TV-program, blivit intervjuade i tidningar, deltagit i debatter, rest runt och hållit föredrag om sina upplevelser, varit föreningsaktiva, deltagit i självhjälpgrupper eller själva erbjudit stöd för andra drabbade.

Sådant gör förstås också avtryck i intervjusituationen. Minnen av svåra upplevelser, tankar och känslor finns färdigformulerade och beskrivs sakligt och oaffekterat av en del, andra hamnar ohjälpligt i tillstånd av vanmakt och förtvivlan oavsett hur välformulerad och bearbetad man förefaller vara.

8.1.2 Vilken betydelse har intervjun haft?

Andra frågan: *Vad har det betytt för dig att ha blivit intervjuad i vanvårdsutredningen?*, var en öppen fråga utan några givna svarsalternativ och besvarades av 98,3 procent (641 personer).

Svaren varierar. Många (66 procent) beskriver hur viktigt det har varit att bli sedd och lyssnad på, trodd och respekterad.

Exempel:

Mycket! Att jag fick känna människovärde, lätta den tunga bördan från mitt hjärta, fysiskt och psykiskt. Att någon ville lyssna och ta mig på allvar. För jag kände att allt kom närmre ju äldre jag blev.

Kännedom om att vi är många, att jag inte är ensam har hjälpt.

Att få tala om, att det inte var oss det var fel på.

69 personer (11 procent) kommenterar sin önskan att delta för att kunna bidra till att den vanvård de själva varit utsatta för inte ska upprepas. Exempelvis:

Bra. Önskar att det kan leda till att barn ej råkar så illa ut som jag och att det blir mer insyn när barn flyttas på. (lyssna på barnen mer).

Känslan av att ha fått upprättelse kommenteras av 90 personer (14 procent) Exempelvis:

Det känns som en otroligt viktig milstolpe i mitt liv, kanske den viktigaste faktiskt. Själva intervjun och möjligheten att få berätta – innebar en upprättelse i sig själv.

Intervjun har betytt att jag på något vis fått upprättelse, samt att jag hade modet att ta min historia ända upp till regeringskansliet.

Att efter intervjun ha möjlighet att gå vidare, göra ett avslut, bli av med skam- och skuldkänslor, kunna läkas har kommenterats av 121 personer (19 procent).

Exempelvis:

En oerhört nödvändig process som sattes igång och bland annat befriade mig från ett långvarigt missbruk.

Livet har blivit lättare att leva. Hämndtankar och aggressioner har minskat betydligt sen jag var hos er, ser ljusare på framtiden.

Har varit bra för mina fobier, har kunnat åka hiss idag, Hurra! Hurra!

114 personer (17 procent) har kommenterat hur svårt och smärtamt det har varit att bli intervjuad. Svåra minnen och känslor har väckts upp.

Exempelvis:

Det har betytt enormt mycket att några har orkat lyssna på min äckliga berättelse...men det har också rivit upp över 30 år gamla djupa sår, som jag kämpat med att förtränga.

Man har blivit tvungen att uppleva allt en gång till, samma känsla av maktlöshet kommer över en igen.

Ett mindre antal, sammanlagt 24 personer (4 procent) anser att det har varit direkt dåligt för dem att medverka.

Exempelvis:

Ingenting alls faktiskt. Mitt liv är som det alltid har sett ut förutom mera ångest och mörkare tankar.

Ej någonting, är idag mycket besviken, intervjun gav ingenting. Jag fick istället mina sår upprivna.

Jag ångrar att jag började rota i mitt förflutna för jag mår fruktansvärt dåligt efter det. Jag tycker det är svårare att leva nu, med vetskapen att om att myndigheterna kände till hur jag levde som barn.

Kommentar

Många har behövt leta efter orden och minnena under intervjun, en del har invaderats av starka känslor som man antingen var helt oförberedd inför eller visste skulle komma. Det har handlat om känslor av ilska, sorg övergivenhet, förtvivlan, smärta och illamående. Det har därför också hänt att intervjupersoner har behövt kräkas under intervjun.

Förvånansvärt många konstaterar dock efter intervjun att ”Det gick ju bra det här, det var ju inte så farligt, jag som hade oroat mig så”. Man känner sig lättad.

Själva intervjun ger i princip inga möjligheter till vare sig konfliktlösning eller traumabearbetning. Men den har ändå visat sig kunna vara ett incitament för att gå vidare. Just därför har erbjudandet om stödsamtal i S:t Lukas regi efter intervjun för många inneburit en användbar möjlighet att ta sig vidare.

8.1.3 Har du använt dig av stödsamtal?

Svaren på den tredje frågan: *Har du använt dig av stödsamtal hos förbundet S:t Lukas?*, visade att 237 personer av 652 (36,3 procent) hade använt sig av erbjudandet om stödsamtal. Erbjudandet gällde 8 stödsamtal. Det framgår inte av enkätsvaren hur många samtal man använt sig av. Några (10 personer) uppger att de ångrar att de inte använt sig av denna möjlighet.

Hade du någon nytta av stödsamtalen?

Fjärde frågan: *Hade du någon nytta av stödsamtalen?*, innehöll fyra svarsalternativ: Nej, Liten nytta, Ganska stor nytta, Stor nytta.

Drygt hälften (56 procent) av de som utnyttjat erbjudande om stödsamtal uppgav att de hade haft ganska stor eller stor nytta av samtalen.

Exempelvis:

hjälp med att hantera upprivna känslor, men också att se negativa mönster som vuxen som är en följd av barndomen. Vilket har inneburit förändringar i min vardag.

att äntligen förstå varför och samtidigt på äldre dar få ett lugn över allt. Att även fått upprättelse har betytt mycket.

Det var bra att få stödsamtalen – det hjälpte mig att bearbeta arkivmaterialet som jag fick ta del av.

51 personer (21,5 procent) ansåg att samtalen hade varit till liten nytta.

Exempelvis:

Jag fick bekräftat det jag redan visste själv, att jag skulle behöva, gå i samtal resten av mitt liv.

44 personer av de 237 som använt sig av stödsamtalen (18,6 procent), uppgav att samtalen inte hade varit till någon nytta.

Exempelvis:

Orkade inte just då att någon rev i min barndom/ och så var det en man som jag ej kände förtroende för/fanns ingen kemi oss emellan.

Jag var där en gång men hon satt bara och glodde ut mig och det har jag upplevt så många gånger i min barndom innan jag fick mig en dag-sedel.

Det var det sämsta jag varit på, dom kunde inte sitt jobb.

Kommentar – att sätta ord på sina minnen

Har intervjupersonen genomgått psykoterapeutisk behandling och beretts möjlighet att i en förtroendefull atmosfär beskriva minnen av smärtsamma upplevelser, fått hjälp med att förstå innebörden av vad man varit med om och hur det går att handskas med detta, blir berättandet under intervjun förstås något annat än för den som aldrig med uttalade ord beskrivit sina svåra upplevelser.

Det har visat sig att just det talade ordet kan få en alldeles speciell betydelse i dessa sammanhang. Det är som om själva det ljudliga benämmandet bidrar till att göra det upplevda verkligt.

Barn har en tendens att utifrån sin föreställningsvärld tänka att det som inte syns eller hörs, finns inte, ”om jag ingenting säger, så finns det inte, så har det aldrig hänt.” Ett sådant förhållningssätt

kan leva vidare genom livet och utveckla sig till ett sätt att överleva. Konkret har detta i intervjusituationen inneburit att intervju-personer vid några tillfällen endast i skrift har kunnat förmedla vad de har varit utsatta för. Det har hänt att intervju-personer sett till att ha papper och penna inom räckhåll och när något inte kunde benämnas har man hållit upp en lapp framför utredarna där det till exempel kunde stå ”*sexuella övergrepp*”.

Tänker vi att själva benämmandet av övergrepp, misshandel och annan vanvård bidrar till att göra dessa upplevelser verkligare än vad de tidigare varit blir konsekvensen att de personer som intervjuats av vanvårdsutredningen delvis lever med en annan verklighet efter intervjun än innan.

Det kan vara en verklighet som man behöver hjälp med att tolka och göra begriplig och som nu kanske rymmer ännu fler frågor än tidigare och som kanske kan komma att utgöra ett incitament för förändringar. Kanske inte för att ”sätta punkt” som flera uttrycker det, utan för att komma vidare.

8.1.4 Intervju-personernas synpunkter och kommentarer

I svaren på sista frågan: *Dina egna synpunkter och kommentarer*, återkommer bland annat förhoppningar om att man medverkat till att förebygga framtida övergrepp och misshandel. Flera svar knyter an till vad man svarat på de tidigare frågorna och utgör fortsatta resonemang och kommentarer till dessa. Här återfinns också från 77 personer (11,8 procent) förhoppningar om upprättelse i form av en framtida ursäkt och ekonomisk kompensation.

Exempelvis:

Jag har gått i terapi i tio år på grund av min svåra och traumatiska barndom och är idag sjukpensionär. Att bli överlämnad till samhällsvård för att bli skyddad men istället vanvårdad och utsatt för vanvård är ett stort svek av samhället. Jag ser gärna att ersättningen kommer att gå igenom.

Jag hoppas verkligen att det leder till en offentlig ursäkt och ersättning. Jag är glad och tacksam för denna utredning. Jag känner verkligen att jag blev tagen på allvar. Tack för det fina arbete ni utförde genom denna utredning. Det kan inte ha varit lätt att lyssna på allt elände.

8.2 Betydelsen av intervjun varierar

Tiden som passerat från det ögonblick då intervjupersonen tog kontakt med utredningen och anmälde sig för intervju och det datum då intervjun genomfördes har varierat högst väsentligt för den enskilde. I vissa fall, framför allt under ett inledande skede av utredningen, kunde man tämligen omgående få en intervjutid. För merparten av de intervjuade har väntetiden varit betydligt längre, ända upp till två år.

Den som har väntat länge har haft tid att förbereda sig, kanske hunnit ta del av arkivmaterial, haft kontakt med anhöriga och närstående, besökt platser, letat rätt på bilder, skrivit och funderat, läst om utredningen, tagit del av delrapporter, gått med i stödföreningar för vanvårdsutsatta, osv.

För en del har väntetiden inneburit att det som kändes aktuellt och angeläget när man tog kontakt med utredningen kanske har bleknat och hamnat på distans. Motivationen att delta kan ha sjunkit ju längre tid som gått från det man anmälde sig, vilket också till en del bekräftas av det bortfall och de återbud som återfinns i gruppen som fick vänta länge på sin tur att bli intervjuade.

Människor berättar olika

Människor har under intervjuerna kontaktat sina minnen högst individuellt.

Några ger intrycket av att under intervjun vara helt i sin egen värld, som om de såg en film spelas upp framför dem som de refererar, beskriver rum, hur ljuset faller, färger, former, planlösningar struktur på tyger och snickerier.

Andra tar intensiv ögonkontakt med antingen den ene eller den andre av utredarna i intervjurummet och berättar om sina upplevelser utan att för en sekund släppa denne med blicken.

För en del tränger sig minnena på så till den milda grad att intervjun utvecklar sig till ett skådespel, ett drama, där intervjupersonen, går in i berättelsens olika karaktärer, ändrar tonfall och röstläge allteftersom, återger dialoger i direkt anföring, kliver upp på golvet och agerar med gester och mimik berättelsens olika episoder.

Andra blir tonlösa, energifattiga och kontaktlösa, pratar i antydningar och halva meningar. Intervjupersonen försvinner någonstans

där konturerna av människor, platser, händelser, relationer och samband löses upp och blir suddiga.

Några har förberett sig och gjort anteckningar och läst innantill för att namn på institutioner, fosterfamiljer, platser ska bli de riktiga, att exakta datum anges för händelser och placeringar, för att allt berättas exakt i den ordning det hände.

För andra är huvudsaken att det allra viktigaste kommer med, även huller om buller.

Kontakt med platser, anhöriga och närstående.

Flera intervjupersoner berättar om att de inför intervjuerna har varit i kontakt med framför allt släktingar och i vissa fall även med före detta fosterföräldrar och fostersyskon, klasskamrater, lekkamrater och grannar.

En del har också besökt platsen där barnhemmet eller fosterhemmet låg, fått gå in och titta runt, känt på dörrhandtag och gamla trappträcken, återsett platser för kojor, badklippor, kalkbackar, pannrum och jordkällare.

De har också hänt att kontakter förekommit med myndighetspersoner, terapeuter, läkare, lärare och socialtjänstpersonal. Man har velat berätta om att man ska bli intervjuad och det kan ha handlat om att man inför intervjun behövt få hjälp med detaljer och uppgifter som man känt sig oklar över, i vissa fall även konfrontera och ställa till svars.

Kontakter har skett inte bara på intervjupersonernas initiativ. Människor från förr har hört av sig, gamla nätverk har aktiverats, både på gott och på ont.

Att på detta sätt ta hjälp av andra för att minnas och kunna berätta om svåra minnen kan vara ett vanskligt projekt.

Många beskriver att de fått den hjälp de behöver. Det har handlat om gemensamma minnen och delade upplevelser. Minnesbilder har sammanfallit och blivit tydligare.

Andra har blivit konfunderade och förvirrade över att man kan minnas så olika. Minnen av platser, människor, tidpunkter, händelseförlopp har skiljt sig åt, med en åtföljande osäkerhet kring hur det "egentligen" var.

Fokus har varierat

För den som menar att den vanvård man varit utsatt för har handlat om orättfärdiga myndighetsbeslut och som velat berätta om slarvigt gjorda utredningar, att de biologiska föräldrarna blev miss-trödda och illa behandlade, eller att den biologiska familjens behov av stöd och hjälp negligerades, kom intervjun att bli en besvikelse.

Att granska omständigheterna kring omhändertagande och placering, motiven för samhällets ingripande har inte varit utredningens uppdrag att kartlägga.

Detsamma gäller för den som kommit för att berätta om besvikelser, misslyckanden och dåligt bemötande från myndigheter senare i livet.

Tillkortakommanden på arbetsplatser, arvstvister, vårdnadstvister, konflikter med familj och släkt, kronofogde, försäkringskassa, rättsväsende, arbetsförmedling, sjukvård, sociala myndigheter kan vara mer eller mindre direkta konsekvenser av den vanvård som man fått utstå som barn, men har legat utanför utredningens uppdrag att utreda. Den som kom till Vanvårdsutredningen med hopp om att få berätta om sådant riskerade därmed att än en gång känna sig avvisad och missförstådd. Under intervjuerna har vi dock ställt frågor om hur vuxenlivet blev. I kapitel 8 "Hur har det gått senare i livet?" redovisas vad som framkommit.

Ungefär tio procent av intervjupersonerna har valt att inte underteckna och returnera det referat av intervjun som de fått sig tillskickat efter intervjun, trots påminnelser. Möjligtvis kan det ge en fingervisning om att man i dessa fall inte tyckt att intervjun och intervjureferatet gett rättvisa åt det man kom för att berätta eller att man inte känt sig bemött och förstådd på det sätt man hade väntat sig.

Avbrutna intervjuer

I några fall har intervjuerna fått avbrytas och sjuktransport påkallas därför att intervjupersonerna drabbats av akuta förvirringstillstånd, andnöd, hjärtsvikt eller så svår ångest att intervjun inte gått att genomföra, eller så har intervjupersonen på eget initiativ avbrutit, därför man inte "orkat med" att fortsätta.

Det ligger nära till hands att anta att vid dessa sällsynta tillfällen har intervjupersonerna överrumplats av psykiska och fysiska till-

stånd som initierats av intervjuarnas fokus på obearbetade, känsliga och smärtsamma minnen.

I några fall har vi också genomfört intervjuer med samma personer uppdelade på flera tillfällen.

Föreningsaktiva

Många intervjupersoner har varit hjälpta och inspirerade av att ha varit med i någon av de föreningar som organiserar de vanvårdsutsatta.

Genom sina föreningar har intervjupersonerna fått kontakt med andra vanvårdsutsatta, kunnat jämföra upplevelser och erfarenheter, och därifrån blivit inspirerade och uppmuntrade att anmäla sig till intervjuer i Vanvårdsutredningen. På så sätt har i varierad utsträckning de olika föreningarnas krav, perspektiv och förhållningssätt också kommit att representeras vid intervjutillfällena. Vårt huvudsakliga intryck är dock att även föreningsaktiva intervjupersoner vid intervjutillfället i högre utsträckning representerat sig själva än de föreningar de varit aktiva i.

8.3 Intervjuer i andra länder

Det finns korta beskrivningar av erfarenheter från intervjuer gjorda i liknande utredningar i andra länder.

I Australien betonar utredaren att en läkande- och försoningsprocess kräver att alla som vill får lämna sitt vittnesmål helt frivilligt. Intervjun bör hållas av väl kompetent person.¹

Den kanadensiska sannings- och försoningskommissionen beskriver både en läkande process och dess motsats. Intervjun kan aktualisera oro, stress och depression hos en del personer. Samtidigt innebär erbjudandet om intervju att intervjupersonerna kan bli delaktiga i en kollektiv erfarenhet, men det går inte att enbart genom intervjuer läka gamla sår. Erfarenheten är också, liksom i andra utredningar, att berättelserna väcker minnen till liv som kan reaktivera gamla trauman.

¹ Australien. Human Rights and Equal Opportunity Commission & Wilkie, Meredith, Bringing them home: report of the national inquiry into the separation of Aboriginal and Torres Strait Islander Children from their Families, Human Rights and Equal Opportunity Commission, Sydney, 1997.

Den första norska undersökningen gjordes i Bergen i början av 2000-talet.² Erfarenheterna därifrån har betytt mest för hur den svenska Vanvårdsutredningen kom att byggas upp. Öppen inbjudan, frivillighet, tillgänglighet på telefon, intervjumetod och kompetens hos intervjuarna, dokumentation, eftersök av arkivhandlingar samt tillgång till stödsamtal, var frågor där den svenska utredningen direkt tog lärdom av utvärderingen av Bergensundersökningen.³

Senter för krispsykologi vid Bergens universitet utvärderade Bergensundersökningen, främst med anledning av att några personer tog sitt liv i nära anslutning till undersökningen.

Erfarenheterna från Bergen påminner om erfarenheterna i de andra länderna inklusive Vanvårdsutredningens erfarenheter som återgivits tidigare i det här kapitlet och i delrapporten. Men utvärderingen lyfter också fram den mediebevakning som skedde runt de kommunala utredningarna i Norge. Mediebevakningen innebar, på samma sätt som deltagandet i själva undersökningen, känslomässiga påfrestningar för intervjupersonerna.

8.4 Sammanfattning och förslag

8.4.1 Intervjun har i huvudsak varit positiv

För de flesta intervjupersonerna har beslutet att delta i vanvårdsutredningens intervjuer varit en positiv upplevelse.

Man har i de flesta fall tyckt att man bidragit med något viktigt som eventuellt kan ha betydelse för andra. I allmänhet har man känt sig respekterad och känt sig väl bemött, blivit lyssnad på och fått tala till punkt. För många har det inneburit möjligheter att utforska sitt förflutna, kanske förstå sig själv och andra i nytt ljus och kunnat lägga ny kunskap till vad man redan visste eller till och med revidera sådant man trodde sig veta. För många har detta varit påfrestande och smärtsamt, gamla trauman och konflikter har aktualiserats. Man har på nytt behövt förhålla sig till de övergrepp, misshandel och den försummelse man var utsatt för som barn.

² Norge. Rapport fra Granskingsutvalget for barnevernsinstitusjoner i Bergen. 2003.

³ Norge. Dyregrov, Atle & Heltne, Unni. *Barnhjemsgranskning og mediefokusering – deltagerens opplevelser og vurderinger*. Rapport fra Senter for Krisepsykologi. Bergen. 2004.

För några få har deltagandet varit negativt. Man har blivit besviken, ångrat sig. Deltagandet har inte svarat emot det man väntade sig.

8.4.2 Stödsamtal med varierande resultat

För drygt hälften av dem som valt att acceptera erbjudandet om stödsamtal har samtalen varit viktiga, erbjudit möjligheter till stöd, insikt och bearbetning.

För ett mindre antal har stödsamtalen inte haft samma betydelse. Enligt terapeuternas enkätsvar handlar det om cirka 25 procent där stödsamtalen haft ingen eller ringa nytta. För cirka 10 procent av deltagarna beskriver man att stödsamtalen utgjort en direkt negativ upplevelse för den som deltagit.

8.4.3 Kvalificerad kompetens

Att döma av intervjupersonernas återkoppling till utredningen och intervjueteamen framstår tydligt hur viktigt det individuella bemötande har varit för upplevelsen av upprättelse. Intervjupersonerna har poängterat betydelsen av att kontakten med dem skötts med hög professionell kompetens från utredningens sida.

Alldeles särskilt viktigt verkar det ha varit att intervjuerna varit välstrukturerade med definierade ramar och tydlig rollfördelning i intervjueteamen samt att intervjuerna har kunnat erbjuda ett inlevelsefullt och stödjande bemötande utan att förlora gränser eller fokus.

8.4.4 Upprättelseutredningen om ansökningsprocess och samtal

Upprättelseutredningen föreslog bland annat att en statlig nämnd skulle pröva ansökan om ersättning till de drabbade. Den betonade att organisationen skulle ha vilja och förmåga att möta de sökandes krav på utvecklad service och respektfullt bemötande. Den myndighet som enligt utredningens förslag ska handlägga ansökningarna

bör ha en långtgående service- och undersökningskyldighet i syfte att hjälpa enskilda sökande.⁴

Vidare föreslår Upprättelseutredningen att ansökan om ersättning ska göras skriftligen med hjälp av ett särskilt ansökningsformulär. Den föreslagna kansliorganisationen måste också vara behjälplig med att efterforska och begära in befintliga handlingar från myndigheter och arkiv.

Utöver dessa arbetsuppgifter vill vi betona att det också bör finnas beredskap för intervjuer av ett slag som påminner om Vanvårdsutredningens. Det är troligt att flera personer kommer att vilja berätta sin historia för det föreslagna kansliet. Att då neka detta eller inte ha beredskap kan få negativa effekter för den enskilde och det kan försvåra arbetet för kansliets medarbetare.

Ett annat förslag från Upprättelseutredningen handlar om att:

kommunerna bör underlätta för människor, som tillbringat viktiga delar av sin barndom i samhällsvård, att hitta sitt aktmaterial samt erbjuda möjlighet att berätta och samtala om sina erfarenheter.⁵

I detta sammanhang vill vi betona behovet av kompetens för att genomföra sådana samtal, men även att ha beredskap för att ta emot de känslor som kan invadera människor när möjligheten att berätta öppnas.

Min bedömning:

Om det inrättas en myndighet för handläggning av ersättningar till de drabbade enligt Upprättelseutredningens förslag bör den ha beredskap och kompetens att också intervju dem som begär det.

Motsvarande gäller när kommunerna tar emot människor som vill samtala om sina erfarenheter av samhällsvården, eller ta del av sitt aktmaterial.

8.4.5 Upprättelseaspekten i Vanvårdsutredningens intervjuer

Endast den som är drabbad äger möjligheten att avgöra om en upprättelse har ägt rum eller inte. Upprättelse är därför att betrakta mer som en process eller känsla hos den enskilde eller den grupp

⁴ SOU 2011:9. *Barnen som samhället svek – åtgärder med anledning av övergrepp och allvarliga försummelser i samhällsvården*. s. 168 f.

⁵ SOU 2011:9. s. 178.

som erbjuds upprättelse, än ett tillstånd, ett åtgärds paket eller ett handlingsprogram som definieras av utomstående.

Vad som kan upplevas som upprättelse för den ene behöver inte nödvändigtvis upplevas som upprättelse av den andre. Oavsett ärligt uppsåt kan även seriösa försök att erbjuda upprättelse skjuta bredvid målet och tvärtom. En känsla av att ha fått upprättelse och vara försonad kan uppstå även som ett resultat av eget inre arbete, alldeles på egen hand eller med stöd av någon.

Det har antagits att själva berättandet; att för en statlig utredning under ordnade former få tala till punkt kring vad man varit utsatt för, skulle kunna innebära en upprättelse för den vanvårdade. Dessutom skulle en rapport om detta kunna ge upprättelse för de drabbade och kunskap för framtiden.

Rapportens syfte är inte primärt att ge en uttömmande bild när det gäller omfattningen av vanvård och övergrepp. Syftet med uppdraget är en rapport som dels ska ge upprättelse åt de drabbade, dels ge lärdom för framtiden.⁶

Vi har inte ställt frågor, vare sig i enkät eller under intervjuer, i vilken mån man upplevt sig ha fått upprättelse.

Upprättelseaspekterna har i stället uppmärksammats av intervjupersonerna själva. I vissa fall har känslan av upprättelse spontant kommenterats som ett resultat av att utredningen över huvudtaget initierades, över hur man har blivit bemött, att man fått berätta sin historia för en statlig utredning, att man blivit trodd, att de egna erfarenheterna givits ett egenvärde och att de möjligtvis kommer att ha betydelse för andra.

För många har det varit angeläget att påpeka att en upprättelse över huvud taget inte är möjlig innan en offentlig ursäkt ägt rum och ett erbjudande om ekonomisk kompensation har realiserats.

Ett direkt resultat av ett sådant perspektiv på upprättelse är Upprättelseutredningens förslag om offentlig ursäkt och erbjudande om ekonomisk kompensation.

Vi har uppfattat att för många intervjupersoner är känslan av eventuell upprättelse direkt kopplad till hur dessa frågor nu bereds.

⁶ Dir 2006:75, s. 5.

9 Hur kunde det hända? -barns säkerhet i samhällsvården

Under större delen av utredningstiden har jag fått frågor om hur det kunde hända; att barn som placerats för att skyddas utsattes för övergrepp i samhällsvården. Dessutom har Upprättelseutredningen i sin rapport visat att det också händer i dag.¹

Den här utredningens främsta bidrag till kunskapsutvecklingen är intervjuerna med över niohundra personer och vårt försök att systematisera erfarenheterna. I takt med att allt fler intervjuats har det vuxit fram olika tänkbara förklaringar till rubrikens fråga. En del av dessa har diskuterats under utredningens otaliga möten med drabbade personer och professionella på området.

I det här kapitlet försöker jag sammanfatta och kommentera ett antal teman som jag (och flera intervjupersoner) uppfattar har haft betydelse för risken att utsättas för vanvård. Mina bedömningar vilar inte på vetenskaplig grund. Jag kan förstås inte uttala mig om statistiskt säkerställd förhöjd risk för ett visst utfall, t.ex. att vanvård ska inträffa. För sådana bedömningar krävs en typ av jämförande studier som vi inte har haft möjlighet att genomföra. Avslutningsvis diskuteras åtgärder som jag menar väsentligt skulle kunna öka säkerheten för placerade barn i dessa avseenden.

9.1 Riskabel riskanalys

Det skulle kunna ligga nära till hands att försöka identifiera särskilda egenskaper, variabler, faktorer, mer eller mindre statiska, hos människor och i miljöer som skulle kunna anses höja risken för att barn som hamnar i dessa miljöer drabbas av vanvård. I denna tanke

¹ SOU 2011:9. Upprättelseutredningen, *Barnen som samhället svek – åtgärder med anledning av övergrepp och allvarliga försummelser i samhällsvården*: betänkande, Offentliga förlaget, Stockholm, 2011, s. 221 ff.

ryms möjligheten att om sådana faktorer lät sig identifieras på ett tidigt stadium skulle vanvård kunna förebyggas och undvikas. Verkligheten är dock i dessa avseenden så komplicerad och sammansatt att detta inte utan vidare låter sig göras.

Vi har intervjuat drygt niohundra människor som varit födda under en tidsrymd av cirka åttio år. Lagstiftning och rådande värderingar när det gäller barn och barns vård och uppfostran hjälper oss endast till en del att förstå och förklara alla dessa berättelser om övergrepp och misshandel.

En del övergrepp var vanligare förr. Exempelvis var det fler barn som blev utnyttjade i hårt arbete före 1970 än därefter. Men sexuella övergrepp mot barn har rapporterats under alla decennier.

9.1.1 Person, relation, situation

I det följande har vi tillämpat ett *person/relation/situation*-resonemang som ett tankeredskap för att kunna hantera frågeställningarna kring vad som möjliggjort vanvård.

Personer

Vi kan teoretiskt tänka oss att det finns *personer* som oavsett vem de befinner sig tillsammans med, var de befinner sig och i vilka omständigheter de befinner sig, löper en förhöjd risk att skada andra människor. I extremfallet handlar detta om återfallsförbrytare, kroniska mentalpatienter, barn med särskilt svåra beteendestörningar, etc.

På samma sätt kan det också finnas *personer* som av olika skäl är extremt självdestruktiva, provocerande och risktagande.

Relationer

Vi kan också teoretiskt tänka oss att det finns *relationer*, kombinationer av människor med särpräglade karaktärsdrag, som är särskilt olyckliga och destruktiva. För våra sammanhang skulle detta kunna exemplifieras med den omständigheten att inte alla fosterbarn råkar illa ut i en och samma familj och att förövarrollen kan växla inom en och samma familj.

Situationer

Relationer som under en viss tid och i en viss given *situation* visat sig kunna fungera normalt, riskerar i andra sammanhang att kollapsa och utvecklas destruktivt.

En förändring, vare sig det gäller fosterfamiljen eller den biologiska familjen, kan handla om barnets eget växande, exempelvis "trotsålder", puberteten, fosterföräldrarnas eget eller anhörigas åldrande, skilsmässor, flyttningar till annan ort, tillökning i familjen, dödsfall, sjukdom, arbetslöshet, etc.

Byte av personal eller föreståndare på institutioner, byte av socialsekreterare har också visat sig kunna ha betydelse för vad intervjupersonerna råkat ut för som barn.

9.1.2 Miljöer förändras

Poängen med det tidigare resonemanget är tanken att "riskmiljöer" är föränderliga, att de uppstår, utvecklas, förstärks, försvagas, försvinner, beroende på de *personer, relationer och situationer* som definierar dem.

En "riskmiljö" låter sig inte heller entydigt definieras av den ena eller andra av dessa faktorer. Det handlar om komplicerade mönster och samspel mellan de olika dimensionerna, där någon måhända framstår som mer framträdande.

Återigen, detta är ett sätt att tänka kring vad som skulle kunna möjliggöra vanvård av barn och utgör alltså ingen vetenskapligt belagd provkarta på vad som traditionellt avses med riskfaktorer. Däremot har vi ur intervjuerna kunnat identifiera ett antal *teman* som återkommer i berättelserna om vanvård. Dessa teman är bidragande orsaker till att vanvård möjliggjorts.

9.2 Hur kunde det ske?

I detta avsnitt förs inledningsvis ett mer allmänt resonemang om frågan "hur kunde det ske?"

Därefter diskuteras utifrån utredningens erfarenheter, ur ett person/relation/situation-perspektiv, några omständigheter som kan tänkas ha/ha haft betydelse för att som barn råka illa ut i den sociala barn- och ungdomsvården.

9.2.1 Där det är möjligt

Ett generellt perspektiv handlar om vad som kan hända oss människor, vilka känslor som kan väckas till liv, när vi i vår omedelbara närhet exponeras för någon annans maktlöshet, beroende och hjälplöshet, t ex ett övergivet barn, när vi själva befinner oss i en situation där vi är större, starkare och mäktigare.

För de flesta av oss väcks antagligen, i normalfallet, känslan av att vilja ta hand om, skydda och vägleda. Dock långt ifrån alltid och inte hos alla. Det visar oss erfarenheten.

Maktlöshet, beroende och övergivenhet kan också väcka till liv sidor inom oss som inte riktigt tål dagens ljus, som vi inte vill känna vid, som vi försöker dölja, göra om och förneka.

Historien är full av skrämmande exempel på vad annars hyggliga medkännande samhällsmedborgare och familjemedlemmar har kunnat utföra mot andra människor, under hot, i krig, genom gruppträck, eller för att de befunnits sig i sammanhang där detta varit möjligt, i fängelser, koncentrationsläger, internatskolor, pojkhem, fosterhem..., inte av något annat skäl egentligen än att det var möjligt, att det inte var någon som såg vad som hände och sa stopp.

Vi har otaliga exempel från utredningens intervjuer, exempelvis:

Sista gången han slog mig var dagen innan jag fyllde 14, då slog jag tillbaka och hotade med att slå ihjäl honom om han rörde mig igen. Sen hände det aldrig mer.

Misshandeln upphörde därför att den hade omöjliggjorts av fosterpojken styrka och hans uttalade hot om vad som skulle hända om den fortsatte. Detta överensstämmer med vad Svedin² summerar i sin genomgång, att yngre barn löper större risk att bli illa behandlade än äldre.

Ett mycket förenklat svar på frågan; hur kunde det ske, är alltså att det skedde bland annat därför *att det var möjligt*. Det upphörde också därför att det blev omöjligt. Någon såg, någon hörde, någon rapporterade och någon ingrep. I vissa sammanhang, i vissa konstellationer, konflikt – eller bristsituationer kan hot, förtryck och förnedring bli vårt sätt att möta försvarslöshet, beroende och maktlöshet.

² Svedin, Carl Göran. *Övergrepp och försummelse i samhällsvården av barn och unga, en kunskapsöversikt* till Upprättelseutredningens betänkande. SOU 2011:9, 2010, s. 21.

Att vara placerad

Att överhuvudtaget placera ett barn eller ungdom i ett fosterhem eller på en institution inom den sociala barn och ungdomsvården innebär att barnet i jämförelse med andra barn löper en förhöjd risk att bli utsatt för sexuella övergrepp. I den kunskapsöversikt som Svedin gjorde för Upprättelseutredningen 2010 avseende övergrepp och försummelse i samhällsvården av unga sammanfattar han att anmälningar om missförhållanden i familjehem eller institutioner är två till sju gånger vanligare än för barn som bor hemma.³

Att vara flicka respektive pojke

I vårt material berättar fler kvinnor än män om att de varit utsatta för sexuella övergrepp som barn. Detta gäller övergrepp såväl innan som efter avslutad pubertetsutveckling. Svedin konstaterar i sin genomgång att framförallt yngre barn och flickor tycks vara mer utsatta jämfört med andra barn. Flickorna dominerar när det gäller sexuella övergrepp och pojkarna när det gäller misshandel.

I en tidigare kartläggning av anmälningar om sexuella övergrepp i familjehem som Socialstyrelsen gjorde gällde 90 procent av övergreppen flickor, mer än hälften var i åldern 10–15 år när övergreppen uppgavs ha skett eller börjat.⁴

Att vara placerad där det finns tonårspojkar

Flera intervjupersoner berättar att de som barn blev sexuellt utnyttjade av andra unga pojkar mellan tretton och arton år. Det har rört sig om pojkar som antingen också varit placerade, biologiska barn som funnits i fosterhemmet, släktingar eller vänner till fosterfamiljen eller pojkar i grannskapet. Svedin finner i sin genomgång⁵ av flera studier på området att när det gäller sexuella övergrepp kan det t.o.m. vara vanligare att det är ett annat barn eller ungdom som är förövare, snarare än personal och familjehemsföräldrar.

³ Svedin. 2010. s. 21.

⁴ Socialstyrelsen 1997. Återgiven i Upprättelseutredningen. SOU 2011:9. S 217.

⁵ Svedin. 2010. s. 19.

Bristfälliga läkarundersökningar

Att som barn inte bli regelbundet läkarundersökt kan få ödesdigra konsekvenser. Inte minst gäller detta barn som har samhället som förälder. Att bli lämnad ensam med krämpor och även svåra handikapp, som synnedsättning och hörselnedsättning har för flera av intervjupersonerna varit förödande.

Att inte få hjälp med glasögon för att korrigera ett synfel, innebär risk för att inte kunna följa med i skolan, inte kunna lära sig räkna och läsa.

Vi har flera exempel på hur barn med nedsatt hörsel har blivit betraktade som dumma, lata, utvecklingsstörda och till och med placerade i särskola på grund av felaktiga diagnoser.

Sneda ryggar, allergier, ständig huvudvärk, polyper, undernäring, karies, bettfel, till och med graviditeter hör till sådant som inte uppmärksammats i tid. Dessutom finns alla de förslitningsskador som uppstått till följd av alltför tungt arbete i barndomen.

Denna brist på regelbundna läkar- och tandläkarbesök har förutom smärta och lidande i barndomen för många lett till invaliditet, förtida pensionering och sjukskrivning i vuxen ålder.

Bristfällig utredning, uppföljning och tillsyn

Hade man från myndigheternas sida känt till att de barn man var ansvariga för vanvårdades på det sätt som nu framkommit, att de människor som skulle ta hand om barnen inte var lämpade eller rustade för detta hade man sannolikt ingripit i större utsträckning än vad som varit fallet. Då återstår förstås frågan hur de hade kunnat skaffa sig kännedom om detta, hur de hade kunnat förebygga och minimera riskerna.

Svaret är både självklart och enkelt, genom att vara medveten om riskerna, vara närvarande samt upprätta och vidmakthålla en kontinuerlig och förtroendefull kontakt med det enskilda barnet.

Att samhället under större delen av 1900-talet och fortfarande har nonchalerat tillsyn och uppföljning av samhällsvårdade barn är väl dokumenterat. Det har också sedan 1930-talet funnits kritiska röster om förhållandena.

På 1930- och 1940-talet skrev journalisten Else Kleen flera artiklar i Stockholmstidningen. Det ledde till att en statlig utredning på 1930-talet tog upp problemen, främst på institutionerna. På

1980-talet granskade JO familjehemmen och var mycket kritisk till den dåliga uppföljningen. På 1990- och 2000-talet pekade Riksrevisionsverket och Riksdagens revisorer på brister i tillsyn och uppföljning av pågående placeringar. 2005 tog den Sociala barn- och ungdomsvårdskommittén upp frågorna och föreslog en nationell handlingsplan. 2006–2007 arbetade länsstyrelserna och Socialstyrelsen med det s.k. barnuppdraget som avslöjade stora brister i uppföljning och tillsyn av familjehem och institutioner. 2009 pekade Barnskyddsutredningen på brister i uppföljning och tillsyn. 2010 presenterade vår utredning sin delrapport. I början av 2011 presenterade Upprättelseutredningen bland annat en enkät till kommunerna där det uppskattades att 1 procent av de samhällsvårdade barnen utsattes för övergrepp och allvarlig försummelse. Utöver detta finns olika tillsynsrapporter och forskningsrapporter som alla behandlat bristerna i uppföljning och tillsyn av familjehem och institutioner.

Kort sagt – det är inte bristen på kritik och granskningar som förhindrat förbättringar av barnens säkerhet i samhällsvården.

Jag avstår från att upprepa kritiken och konstaterar att det finns och har funnits kunskap under många år om både missförhållanden och hur man ska göra för att åtgärda dem.

Jag ska inte heller i övrigt fördjupa mig i metoderna för hur detta kunde ha gjorts eller orsakerna till att det inte gjordes. Jag nöjer mig med att konstatera att här har man brustit, både när det gäller närvaron och tillsynen i barnens vård och i kontakten med det enskilda barnet. Det framgår, förutom i de uppräknade rapporterna, med all tydlighet i intervjupersonernas berättelser och av den genomgång av bevarade arkivhandlingar som utredningen gjort.

Bristen på uppföljning och tillsyn innebär att samhället, i meningen kommun och stat, har bidragit till att möjliggöra den vanvård, den misshandel och de övergrepp dessa människor utsattes för som barn.

Ensamma, övergivna barn

Flera intervjupersoner har pekat på hur viktigt det är att särskilt uppmärksamma de placerade barn som saknar anhöriga. Dels har de själva upplevt, dels har de bevittnat att barn som aldrig får besök, som aldrig får brev, som aldrig får telefonsamtal eller har någon-

stans att resa, som inte har någon att hälsa på, hör till de som kan råka riktigt illa ut. Detta har förstås att göra med att misshandel och övergrepp är svårare att upptäcka när det inte finns någon att anförtro sig åt. Måhända är detta ett exempel på hur ett exponerat beroende och maktlöshet i sig kan bidra till en ökad utsatthet i enlighet med det resonemang som fördes tidigare. Även Svedin konstaterar i sin genomgång att avståndet till ursprungsfamiljen har betydelse för risken att bli illa behandlad.

Barn som skiljer ut sig

Inte sällan har barn placerats, bokstavligt och bildligt talat, långt ifrån den miljö där de har sitt ursprung. I kulturellt, religiöst, socialt, språkligt, dialektalt, livsstilmässigt, attitydmässigt avseende har de många gånger haft svårt att känna igen sig.

Att till exempel komma från en storstadsmiljö till en utpräglad landsbygd har för många inneburit att man inte haft kännedom om de koder, traditioner och normer, uttalade eller outtalade, som gällde i det lokalsamhälle de hamnade i och delvis därför råkade illa ut.

Speciellt kvinnliga intervjupersoner har vittnat om hur de som unga flickor från "storstaden" på grund av sitt utseende, hur de pratade, klädde sig, förde sig, den attityd de hade, fick felaktiga förväntningar på sig från lokalsamhällets manliga befolkning. De sågs som "lösaktiga", "villiga" och har beskrivit hur de mer eller mindre blev "allmän egendom". Det var fritt fram för pojkar i skolan, klasskamraters pappor, lärare, fosterföräldrar, manliga släktingar till dessa, att kladda och tafsa och göra sexuella anspelningar.

Intervjupersoner med vad som uppfattades som lyte eller handikapp, exempelvis stammade, kissade i sängen, sög på fingrarna, hade gomspalt, var synskadade eller hörselskadade, skelögda, halta eller bara var finniga, småväxta, överviktiga, tunna, stornästa, osv. har beskrivit vilken plåga detta har varit för dem och hur de blivit lämnade ensamma att stå ut med öknamn och kränkande behandling, även från de vuxna som skulle vara i föräldrars ställe.

Även här ger Svedins genomgång stöd för våra iakttagelser⁶. Han summerar att barn med "problem eller olika typer av funktionsnedsättningar" enligt flera forskare har visat sig löpa en förhöjd risk att bli utsatta för vanvård och övergrepp.

⁶ Svedin. 2010. s. 22.

Slutna isolerade miljöer

Inte sällan ackompanjeras berättelser om svår vanvård med beskrivningar av isolerade miljöer. De har handlat om både geografiskt avlägset belägna platser, långt från grannar, skolor, kamrater och kommunikationer eller tillstämdhet eller instängdhet i den bemärkelsen att ingen kom på besök, inga kamrater fick komma in eller att fosterföräldrarna hade glest med vänner och släkt.

Barn som placeras i slutna isolerade miljöer, där möjligheter till insyn och normalt umgänge med grannar, lekkamrater, släktingar saknas har förstås begränsade möjligheter att meddela sig med omvärlden för att påtala eventuella fel och brister. Dessutom ligger tanken nära till hands att den som inte vill ta emot utomstående i sitt hem också kan ha något att dölja.

Sektliknande miljöer

Flera intervjupersoner har vittnat om hur de råkat illa ut i miljöer som i det närmaste kan beskrivas som "sektliknande". Det har handlat om placeringar i kollektiv, familjer eller "storfamiljer" som varit förankrade i idéburna traditioner och organisationer, med uttalat vårdideologiskt, politiskt eller religiöst innehåll, inte sällan med en central auktoritär ledargestalt i förgrunden.

Religiösa miljöer

Den vanvård som rapporteras om från frikyrkliga sammanhang kan ha handlat om skräckfyllda religiösa seanser med tungomålstalande och djävulsutdrivning eller skrämmande predikningar om arvsynd, Guds straff för syndiga tankar och om att hamna i helvetet.

Att "synda", till exempel dansa, lyssna på musik, gå på bio, spela kort, etc. kunde vara förenat med bestraffningar.

Flum och auktoritära miljöer

Framför allt från placeringar på 1970-talet har intervjupersoner berättat om hur de som barn och tonåringar introducerats i kommunistiska läror, indoktrinerats i "Mao Tse Tungs tänkande", tvingats att bära "Maokläder" och fått göra "självkritik" på stor-

möten under förödmjukande former, samt uppmuntrats till sexuell "frigjordhet" med såväl vuxna som andra placerade barn.

Inte heller verkar det som om man har tagit så allvarligt på varken personalens eller barnens bruk av marijuana och hasch. Rapporter om att personal och ungdomar rökt hasch tillsammans har förekommit i flera av utredningens intervjuer.

Även från behandlingskollektiv med betydligt stramare och mer uttalad pedagogisk inriktning, s.k. "Hasselapedagogik" i mer eller mindre ortodox tillämpning har intervjupersoner rapporterat om kränkande behandling med uttalat auktoritära och förtryckande inslag.

Vanvårdsinteriörer från annan slags idéburen verksamhet har också förmedlats till utredningen.

Det har handlat om New Age-inspirerade miljöer med inslag av "andlighet", naturmystik, healing, yoga, meditation, traditionellt antroposofiska miljöer eller mer eller mindre Waldorf-inspirerad pedagogik. I dessa fall menar somliga av intervjupersonerna att starka inslag av "tro" av det ena eller det andra slaget, har inneburit att personalen inte har uppmärksammat barnens behov, vare sig på grupp eller individnivå.

Man har varit underordnat "något högre" vilket ibland medfört att man negligerat och förnekat, omedvetet uppmuntrat till gränslöshet, när det gäller exempelvis aggressivitet, våld och sex, dels mellan de placerade barnen och ibland också mellan barn och vuxna.

Någon uttryckte det som om personalen var så "förblindad av sin egen godhet och förträfflighet att de inte såg eller ville se vad som pågick." Eller som vi konstaterade efter en intervju; medan personalen gick i solnedgången och plockade örter till morgonteet hade ungdomarna gruppsex med varandra och penetrerade en stackars trettonårig flicka med en galge i underlivet.

Vänskapskorrumpade miljöer

Vi har identifierat flera vanvårdsmiljöer som "vänskapskorrumpade".

Detta kunde t.ex. innebära att en barnvårdsinspektör eller socialnämndsordförande ägde ett eller flera hus eller lägenheter som hyrts ut till vänner och bekanta som där tilläts ta emot fosterbarn. Liknande förhållanden rådde också där vänner och släktingar

till ansvariga myndighetspersoner tilläts driva HVB, institutioner eller tog emot fosterbarn.

Vi påstår inte att sådana arrangemang i sig innebar en förhöjd risk för vanvård, men naturligtvis kan det ha uppstått lojaliteter som varit till hinder för effektiv tillsyn och uppföljning.

Placeringar hos inflytelserika personer

Viss vanvård har rapporterats från placeringar hos fosterfamiljer där någon, oftast maken haft ett gott anseende och en icke ifrågasatt "maktposition" i lokalsamhället, exempelvis kyrkoherde, polis, pastor i frikyrklig församling, företagsledare, tjänsteman med hög chefsposition, politiker med förtroendeuppdrag i nämnder och styrelser, idrottsledare, provinsialläkare, etc. Här fanns risken att ett lokalt anseende på oklara grunder meriterade för uppgiften som fosterförälder och kunde ligga i vägen för en noggrant genomförd utredning. Barns uppgifter om övergrepp och misshandel riskerade att ifrågasättas och det fanns risk för att alltför stor hänsyn togs till den utpekades annars "goda rykte".

Psykisk sjukdom eller missbruk

Åtskilliga berättelser om vanvård har inte kunnat förstås på annat sätt än att barn och ungdomar varit placerade i en fosterfamilj där någon, inte sällan fostermodern, lidit av kronisk eller tillfällig psykisk sjukdom.

Intervjupersonerna har berättat om regelbunden medicinering av psykofarmaka, om periodvisa intagningar på psykiatrisk klinik och om hot om självmord och självmordsförsök från fosterföräldrarnas sida. Detta har i flera fall varit förenat med missbruk av mediciner, alkohol och andra droger, där även ibland fosterbarnen och deras vänner blivit bjudna på till exempel alkohol.

Den bisarra vanvård som flera fosterbarn fått stå ut med och som utförligt beskrivits i delrapporten⁷ har i flera fall varit högst konkreta uttryck för den psykiska ohälsa som förekommit i fosterfamiljen.

⁷ SOU 2009:99. Utredningen om vanvård i den sociala barnvården, *Vanvård i social barnvård under 1900-talet: delbetänkande*, Fritzes, Stockholm, 2009.

I extremfallet har vi även kunnat ta del av journaler som utvisar att kvinnor med "nervösa besvär" har "ordinerats" fosterbarn av läkare för att "skingra sina tankar och få någon att bry sig om och ta hand om". Förhållningssättet var så utbrett i läkarkåren att Socialstyrelsen uppmärksammade problemet under 1960-talet.⁸ Se mer om detta i kapitel 4.

Avgörande förändringar

I de flesta familjer inträffar oförutsedda eller planerade förändringar, mer eller mindre dramatiska och livsavgörande. Så även i fosterfamiljer. De förhållanden som var rådande i familjen när de godkändes som fosterföräldrar åt ett visst barn kommer sannolikt att förändras.

Någon närstående i familjen eller dess omedelbara närhet avlider, nya barn kommer till världen, någon blir arbetslös, drabbas av sjukdom, familjen flyttar, någon byter arbete, nya fosterbarn tillkommer, andra försvinner, fosterföräldrar skiljer sig, träffar nya partners.

Otaliga berättelser om vanvård har handlat om just detta, "hur allting förändrades", efter flytten, efter olyckan, eller efter skilsmässan, osv. och att även avgörande förändringar i fosterfamiljen sällan eller aldrig följdes upp av ansvariga myndigheter.

Vid genomgripande förändringar menar vi att ett krisperspektiv måste anläggas för det placerade barnets räkning.

När till exempel en avhållen fosterfar avlider, eller försvinner efter en skilsmässa och avlöses av någon okänd, förutsätter detta att det placerade barnet hålls under uppsikt och erbjuds kontinuerligt stöd och att situationen i hemmet fortlöpande utvärderas. Med genomgripande förändringar avser vi inte enbart förändringar hos fosterfamiljen. Förändringar i den biologiska familjen behöver också uppmärksammas på liknande sätt.

Biologiska släktingars plötsliga uppdykande eller försvinnande, sjukdom och död, missbruk som upphör eller initieras förutsätter ett krismedvetande och kräver särskild uppmärksamhet.

Även mer vardagliga förändringar som byte av skola, personal och föreståndare på en institution, byte av kontaktperson, över-

⁸ Höjer, Karl J., *Samhället och barnen: svensk lagstiftning till skydd och stöd för barn och familj*, sjunde, [omarb.] uppl., Norstedt, Stockholm, 1965, s. 240.

förmyndare, terapeut, socialsekreterare kan innebära förluster och separationer som barnet behöver de vuxnas hjälp att hantera.

Även förändringar på ett inre plan och fysiska förändringar i samband med pubertetsutveckling har för många visat sig ha betydelse för risken att råka illa ut.

Flera intervjupersoner har berättat hur de blivit lämnade ensamma, hånade, hotade, förnedrade och till och med bestraffade för vad som händer med kroppen, den första menstruationen, kroppsbehåring, storlek på penis, ”bröst som myggbett”, osv.

Familjeföretag

Där intervjupersoner berättar att de som barn blivit utnyttjade, som arbetskraft och tvingats arbeta så hårt att det gått ut över välbefinnande och skolgång, har fosterfamiljen i regel drivit ett mindre företag i egen regi, ett familjeföretag, oftast ett jordbruk.

Det har även kunnat handla om minkfarm, åkeri, hönseri, kennel, hästuppfödning eller liknande.

Det har förekommit att fosterbarn i arbetsintensiva perioder i samband med till exempel skörd eller vårsådd lånats eller hyrts ut till vänner, släktingar och grannar för ännu mer arbete. Denna form av exploatering ska för att ha rubricerats som vanvård, ha haft menlig inverkan på barnets hälsa och välbefinnande, på skolgång, kamratumgänge, rätt till vila och fritidsaktiviteter.

Den som ansvarar för en placering där det förutsätts arbetsinsatser från ett tilltänkt fosterbarn har förstås all anledning att försäkra sig om vilket slags arbete det rör sig om och hur omfattande och tungt det är, om det utgår ersättning, om arbetet inskränker på exempelvis skolgång, kamratumgänge, vila och fritidsaktiviteter.

9.3 Ansvar för övergrepp och försummelse

I delrapporten⁹ konstaterade jag att den sociala barnvården inte hade följt lagar och rekommendationer under lång tid. Under tidigt 1900-tal verkade dock barnvården ha en större medvetenhet om riskerna i samhällsvården, men medvetenheten tycks genom decennierna ha bytts mot en godtrogen inställning till kontroll och

⁹ SOU 2009:99, s 345 ff.

uppföljning av placeringarna. Den hållningen har visat sig kvarstå fram till våra dagar.

De ansvariga myndigheterna, kommunernas barnavårdsnämnder eller motsvarande, tog hand om barnen för att de skulle skyddas. Grymheterna mot barn som beskrevs i delrapporten hade ofta utförts av människor som varit betrodda av samhället, av fosterföräldrar eller anställda vid institutioner. Med förhållandevis få lagförda undantag hade de som utpekats som förövare gått fria.

Sammanfattningsvis konstaterade jag att de här barnen fick utstå övergrepp och försummelse i samhällets regi och att detta är den stora etiskt/moraliska skillnaden jämfört med brott som begåtts mot barn av enskilda personer. Det motiverade en upprättelseprocess som regeringen senare tog initiativ till genom att tillsätta Upprättelseutredningen.

9.4 Förbättringsåtgärder

9.4.1 Föreslagna och genomförda förändringar

Det finns flera utredningar som under senare år lämnat förslag i syfte att minimera riskerna i samhällsvården av barn och unga. Några förslag har lett till riksdagsbeslut, medan andra, som Barnskyddsutredningens omfattande förslag, fortfarande bereds av regeringen när detta skrivs.

Jag vill lyfta fram några förändringar som kan bidra till ökad säkerhet för samhällsvårdade barn och ungdomar.

Den statliga tillsynen har koncentrerats till Socialstyrelsen, bland annat i syfte att uppnå enhetligare och bättre metodik och en koncentration av resurserna.

Lex Sarah har tillkommit som ger personal en anmälnings-skyldighet när det gäller missförhållanden eller påtagliga risker.

Socialstyrelsen samarbetar med Sveriges Kommuner och Lands-ting (SKL) för att skapa nationella översiktsrapporter och öppna jämförelser inom socialtjänstens individ- och familjeomsorg.

Socialstyrelsen har tagit fram informationsmaterial till placerade barn och unga och deras vårdnadshavare där barnens rättigheter vid placeringen framgår.

Socialstyrelsen fick i februari 2011 ett regeringsuppdrag att ta fram ett program för att trygga och säkra vården i familjehem och Hem för vård och boende.¹⁰

Socialstyrelsen ska också tillsammans med SKL ta fram ett material för kommunernas arbete med utbildning av familjehemmen.¹¹

Resultatet från dessa redan inledda förbättringsåtgärder får framtida utvärderingar visa.

9.4.2 Den kommunala ledningens ansvar

Vanvårdsutredningens rapporter har för många inneburit ett chockartat uppvaknande och ett konstaterande att samhället i dessa fall brustit som förälder.

Barnen togs omhand för att skyddas, men intervjupersonerna berättar om en vardag i fosterhem och institutioner som visar motsatsen. Skyddslösa barn har utsatts för övergrepp som inte ens en människa med mörk fantasi har kunnat föreställa sig.

Under arbetets gång har utredningen, förutom alla intervju-personer, också träffat ansvariga politiker och tjänstemän från många kommuner. Inledningsvis mötte vi skepsis och ifrågasättande. Var det nödvändigt med en sådan omfattande granskning som Sverige hade inlett? Vanligen kom ifrågasättandet från ledande tjänstemän, medan de förtroendevalda hade en mer avvaktande hållning.

Uttalad kritik och skepsis minskade efter den första delrapporten¹² som kom i augusti 2007 och upphörde helt efter den andra 2010. Regeringen reagerade snabbt på Vanvårdsutredningens rapport genom att tillsätta Upprättelseutredningen. I direktiven konstaterades att Vanvårdsutredningens rapport ”ger tillräcklig information för att kunna konstatera att det förekommit vanvård och övergrepp i den sociala barnvården i vårt land”. I övrigt har det varit mycket sparsamt med uttalanden om Vanvårdsutredningens inriktning och resultat från politiken under de snart fem år som utredningen arbetat.

¹⁰ Regeringsbeslut 11:3, S2011/1809FST.

¹¹ S2011/986/FST.

¹² Delrapport 1, Utredningen om vanvård i den sociala barnvården, www.sou.gov.se/vanvard, 2007.

Det är mot bakgrund av decenniernas försummelser av tillsyn och uppföljning som dagens och framtidens insatser för att kvalitets-säkra vården av omhändertagna barn ska utvecklas.

Prioritera verksamheten

När samhället går in som förälder sker en mycket genomgripande förändring för barnet och dess föräldrar. Ibland sker det med tvång, men ofta överlämnar föräldrarna mer eller mindre frivilligt vården av barnet i samhällets regi. Det finns mycket starka etiska och moraliska krav på att samhället då ska fungera som en bra förälder, att barnet ska få en trygg vistelse i institution eller familjehem. Säkerheten för barn i samhällsvården borde därför stå högst på varje kommuns prioriteringslista.

Ledningens ansvar för barnens säkerhet i samhällsvården

Om man ska uppfylla kraven på säkerhet i samhällsvården av barn måste man ta reda på hur det ser ut i dag, i den egna kommunens placeringar.

Självklart, ja, men hur många förtroendevalda eller ledande tjänstemän kan i dag garantera att ens elementära krav på säkerhet tillgodoses?

Får alla placerade barn besök? Hur många gånger om året? Har man talat med barnet? Hur har det dokumenterats? Har man beredskap att snabbt omplacera ett barn som berättar om allvarliga missförhållanden. Hur kan ett placerat barn nå ansvarig handläggare? På helgen? Vilka kontaktvägar?

Listan på viktiga och rimliga frågor i ett system för kvalitets-säkring kan göras längre.

Det s.k. Barnuppdraget, en av dessa utvärderingar som under decennier visat att det inte fungerat, intresserade sig också för strukturella brister. Tillsynen visade på systematiska brister som inte kunde förklaras av kunskapsbrister eller kompetens hos den enskilda handläggaren. För den som ville fanns också de tidigare nämnda granskningarna att ta till sig.

Kvalitetsbristerna beror istället ofta på avsaknad av struktur i planering och uppföljning av verksamheten. Ansvaret måste lyftas till ledningen

som ska se till att kvaliteten utvecklas och säkras såväl på den övergripande planeringsnivån som i det praktiska arbetet.¹³

Den kommunala ledningen har annars ofta lämnats utanför granskningar av försummelse inom den sociala barnvården. I stället har kritiken skjutit in sig på den enskilde handläggarens tillkortakommanden. Självklart har hon eller han ett primärt ansvar för att göra ett bra arbete och att signalera när man inte räcker till.

Under utredningsarbetet har vi träffat enskilda handläggare som hävdar att de inte vågat rapportera missförhållanden eller bristfälliga resurser till ledningen av rädsla för repressalier eller att betraktas som omöjlig. De skulle kunna hindras i den fortsatta yrkesutvecklingen.

Vi har också träffat handläggare som slagit larm och mötts av ledningens kalla argument att över alltihopa råder den kommunala budgeten. Om handläggarna inte rapporterar – hur ska då ansvariga förtroendevalda få information och kunna vidta nödvändiga omprioriteringar? Bristen på rapporter har således förhindrat socialnämnden att vidta åtgärder för att säkra samhällsvården eftersom den inte känt till förhållandena.

Jag hoppas att förändringen av Lex Sarah¹⁴ till att gälla hela socialtjänsten kommer att innebära att vi får handläggare som tar sitt ansvar, en ledning som rapporterar till nämnden och en socialnämnd och kommunpolitiker som prioriterar utsatta barn.

Socialstyrelsen har givit ut Föreskrifter och allmänna råd¹⁵, liksom ett meddelandeblad om den nya lydelsen av Lex Sarah. Under hösten 2011 kommer också en handbok.

Ledningen ska enligt föreskrifterna informera de anställda om deras skyldighet att rapportera missförhållanden.¹⁶ Allvarliga missförhållanden ska anmälas till Socialstyrelsen.¹⁷

Uppföljning av Lex Sarah

Jag anser att regeringen ska ge Socialstyrelsen i uppdrag att följa upp hur Lex Sarah fungerar för den sociala barnvården. Dessutom bör man följa upp säkerheten för placerade barn. Om det skulle

¹³ Socialstyrelsen. Barnuppdraget, s. 8.

¹⁴ Trädde i kraft 1 juli 2011.

¹⁵ Socialstyrelsen. SOFS 2011:5 (S). Lex Sarah. 2011.

¹⁶ SOFS 2011:5 (S), 2 kap. 2 §.

¹⁷ SOFS 2011:5 (S), 6 kap. 1 §.

visa sig att bristerna inte försvinner anser jag att regeringen bör överväga att införa ett förstärkt tjänstemannaansvar enligt den diskussion om sanktioner som jag förde i delrapporten.¹⁸

Socialnämndens ansvar

Jag vill också lyfta fram socialnämndens ansvar att tillsammans med ledningen tillföra verksamheten nödvändiga resurser, bevaka att det finns god kompetens och att följa upp säkerheten för barn i samhällsvård.

Barnombudsmannen tog upp frågan om politikernas ansvar i sina frågor till kommunerna 2011. På en fråga säger en tredjedel av socialnämnderna att de har fattat beslut om hur de placerade barnens rätt till utbildning, hälsa och sjukvård ska tillgodoses och hur det arbetet ska följas upp. Drygt 20 procent av kommunerna har en handlingsplan för hur de ska agera om det framkommer missförhållanden i ett familjehem eller HVB som ett barn är placerat i.¹⁹

Nu visar inte planer mer än att kommunen åtminstone har diskuterat och tagit ställning till målfrågorna och att det kanske skett en höjning av medvetenheten om problemet. Planer går sedan att bryta på samma sätt som många kommuner och anställda genom decennierna nonchalerat förordningar, föreskrifter och allmänna råd om säkerheten för barn.

Att se till att det *faktiskt sker i praktiken*, den ständiga uppföljningen och kvalitetsarbetet, är den viktigaste insatsen för ledningen och nämnden om man vill skydda de samhällsvårdade barnen.

Hur gör man då när man vill ta tag i utvecklingsbehoven?

Någonstans går gränsen för vilken mark en statlig utredare bör beträda. Att ge råd till kommunala ledningar innebär att jag nått gränsen.

Det finns andra, exempelvis Socialstyrelsen och SKL som kan utveckla strukturer för ömsesidigt kunskapsutbyte i fråga om säkerhet för samhällsvårdade barn. Det finns redan goda exempel i en del kommuner som bör få spridning.

¹⁸ SOU 2009:99, s. 356 ff.

¹⁹ *Bakom fasaden – Barn och ungdomar i den sociala barnvården berättar*. Barnombudsmannens årsrapport, 2011.

Men jag vill, trots att varningsklockorna ljuder, peka på en möjlighet som finns överallt, men som få kommuner tillämpat. Fråga dem som har erfarenhet av samhällsvård!

Det började i Karlstad där socialtjänsten kontinuerligt intervjuar tidigare placerade personer. Erfarenheten visar att det finns mycket kunskap att hämta – om man vågar ställa frågorna.

Även placerade ungdomar kan intervjuas om sina erfarenheter.

För ledningen i en kommun anser jag att det mest handlar om att ställa de viktiga frågorna, undersöka och utveckla sin egen verksamhet och ha ett öppet sinne för att ta till sig kunskap från de som gått före.

Vi har visat att misstagen inom samhällsvården genom decennierna har upprepats. För ledningen gäller det nu främst att tränga igenom eventuella filter i sin egen organisation för att själv bilda sig en uppfattning om hur det fungerar i praktiken. Sedan kan man söka gemensamma lösningar, gärna tillsammans med andra kommuner i de nätverk som bör bildas för erfarenhetsutbyte och utvecklingsarbete.

9.4.3 Prioritera skola och hälsa

Många intervjuade i utredningen har betonat det vi också vet från senare års forskning, skola och hälsa måste prioriteras när barn placeras av den sociala barnvården.

Tiden i skolan blev räddningen för flera intervjupersoner. För många var skolmaten den enda lagade mat de fick. Tiden i skolan var den enda då de inte kunde utsättas för övergrepp. För många blev själva lärandet en räddning. Självförtroendet ökade, de blev sedda och uppskattade av vuxna, åtminstone inte hånade eller förnedrade. Skolan blev viktig för deras fortsatta förmåga att skapa sina egna liv i framtiden.

Socialtjänsten bör således ha särskilt upparbetat samarbete med skolan kring dessa barn.

Många barn fick inte den hälsovård som de hade rätt till under sin placering i den sociala barnvården. Vi har tidigare beskrivit vad dessa missförhållanden fört med sig i form av livslånga problem för en del av de placerade. Att se till att de placerade barnen får en god hälso- och sjukvård bör vara självklart när samhället träder in som förälder.

9.4.4 Hur kan vanvård upptäckas och förhindras?

Informanterna har alltid funnits

När det gäller övergrepp och försummelse inom samhällsvården av barn behöver det påpekas att informanterna alltid har funnits. Tyvärr är det först på senare år som deras röster har fått betydelse och det är först i Vanvårdsutredningen som de äldre fått berätta vad de utsattes för under sin tid i samhällsvården.

Placerade barn och unga är de som kan berätta. Tyvärr har de inte tillfrågats, lyssnats till eller blivit trodda. Av många olika orsaker har myndigheterna, kommunerna och staten genom decennier valt att inte fråga och ibland inte lyssna.

Om de självklara informanterna, barn och unga, får utrymme blir det möjligt att upptäcka vanvård.

Genom en verksam uppföljning och tillsyn kommer myndigheterna i allt högre grad att veta hur placerade barn och unga har det.

Tala med dem! Det är den självklara vägen till kunskap om missförhållanden.

Ett respektfullt bemötande

Vanvårdsutredningens erfarenhet är att tillsyn och uppföljning av placeringarna skett för sällan och endast undantagsvis har "inspektören" talat med barnen.

Om tillsynen ska vara verksam vill jag betona att det ska ske täta besök, så täta att det kan byggas upp en relation med barnet. Samtidigt har relationen mer med förhållningssättet från "inspektören" att göra än med omfattningen av kontakten med barnet. Många berättar om ett bemötande som ledde till att de inte vågade berätta om hur de blev behandlade. Det är mer sannolikt att barn berättar, även om missförhållanden, om de känner sig sedda och respekterade av den vuxne.

Samtal med barnet

Den som ansvarar för tillsynen ska enligt den nuvarande lagstiftningen tala med barn och unga som är placerade i samhällsvård, men samtalen ska vara frivilliga för barnet.

Det är en god tanke att låta barnet eller den unge själv bestämma om denne vill tala med "inspektören". Men frivilligheten kan försvåra möjligheten för barnet eller den unge att berätta om dåliga förhållanden. Barn har en stor lojalitet med föräldrar eller andra viktiga vuxna.

Om man tänker sig att ett barn som är utsatt för övergrepp måste "ta ställning" och "välja" att tala med "inspektören" läggs ansvaret över på barnet som får en lojalitetskonflikt. Om det däremot skulle vara obligatoriskt att tala med "inspektören" fräntas barnet ansvar, vilket det kan "skylla på" när det avslöjar missförhållanden. Det är sedan "inspektörens" ansvar att hantera situationen i de fall barn eller unga motvilligt träffar denne.

Det eventuella "obligatoriet" skulle gälla att barnet måste träffa "inspektören". Däremot är det självklart barnets rättighet att vägra svara på en del frågor.

Vi har flera exempel på intervjupersoner som berättat att de fått tala med en inspektör, men inte vågat avslöja de dåliga förhållandena i fosterhemmet.

Vid placering i barnets eget nätverk/släkt, sätts barnet i en ännu mer pressad situation, genom att tala med den som utför tillsyn eller uppföljning.

Det finns anledning att fortsatt överväga frågan om hur barnsamtalen ska ske i förhållande till Barnkonventionen och i fråga om hur barnet ska skyddas från repressalier om det berättar om missförhållanden. För den sociala barnvården är det en fråga om metodutveckling i barnsamtalen.

BRIS beskriver i en rapport från år 2006²⁰ de svårigheter barn har uppgivit när det gäller att berätta för professionella om hur de har det och hur de mår. Faktorer som hindrar barn från att berätta är rädsla för de konsekvenser som ett avslöjande skulle kunna innebära, hot om repressalier eller att de inte känner sig lyssnade på, inte trodda eller omtyckta av den som de ska berätta för.

²⁰ Vad berättar barn om sina kontakter med BUP? S.7. Kvalitativ analys av barnkontakter från 2006. BRIS 2007.

Särskilt utsedd socialsekreterare med ansvar för ett placerat barn

Barnskyddsutredningen föreslog i sitt betänkande att det för barn som placerats i HVB och familjehem ska finnas en av socialnämnden särskilt utsedd socialsekreterare som ansvarar för kontakterna med den unge.²¹

Syftet med bestämmelsen är att garantera att det under hela den tid vården pågår finns en särskilt namngiven socialsekreterare som har att ansvara för kontakterna med barnet.

Jag anser att förslaget kan bidra till att förtydliga socialtjänstens ansvar för placerade barn och att inget barn ska behöva hamna mellan stolarna vid omsättning av personal.

Skyldighet att dokumentera

Barn och unga är de viktigaste informanterna om förhållanden i institutioner och familjehem. Därför bör det vara ytterst ovanligt att inte tala med dem. Vanvårdsutredningens erfarenheter visar dock att det hör till ovanligheterna. Självklart ska alla väsentliga uppgifter som gäller vården också dokumenteras.

Omgivningens ansvar

Det finns sedan länge i lagstiftningen en allmän uppmaning att anmäla missförhållanden som rör barn till socialnämnden. Uppmaningen avser också sådana myndigheter och yrkesverksamma som inte omfattas av anmälningsskyldigheten. Dessutom finns en anmälnings- och uppgiftsskyldighet för vissa myndigheter, enskilda verksamheter och yrkesverksamma att anmäla missförhållanden som gäller barn under 18 år.

Tillsammans med utvidgningen av Lex Sarah och personligt ansvar för socialsekreterare enligt Barnskyddsutredningens förslag, borde detta kunna medverka till att också säkerheten för barn i samhällsvård ökar. Om sjukvårdspersonal, lärare, förskollärare, barnskötare, grannar, anhöriga, ungdomsledare m.fl. personer rapporterade missförhållanden skulle det förbättra säkerheten.

I utredningens intervjuer har detta tema återkommit. Intervjupersonerna har menat att det i omgivningen borde ha

²¹ Sverige. Barnskyddsutredningen, *Lag om stöd och skydd för barn och unga (LBU): betänkande*, Fritze, Stockholm, 2009.

funnits både enskilda och yrkesverksamma som kände till förhållandena i fosterhemmet eller institutionen.

Beredskap att omplacera vid missförhållanden

De intervjuade har tillfrågats om de tror att de som barn hade vågat berätta för "inspektören" om sin situation om denne hade inlett samtalet med att slå fast: "Om det är så att du kommer att berätta något som visar att du far illa här kan jag ta med dig härifrån när jag går." Samtliga tillfrågade har svarat ett bestämt ja på frågan. Erfarenheterna från intervjuerna är dock att det dröjt för länge från det att barn undantagsvis berättat om missförhållanden till att det omplacerats.

I barnavårdslagen från 1960 och i socialtjänstlagen från 1980 framgår nämndens skyldighet att ingripa om ett barn far illa. Det kan gå relativt snabbt när ett barn befinner sig i det egna hemmet, men enligt utredningens intervjuer mycket långsamt när det är placerat i ett fosterhem.

En kommun bör ha organisatorisk beredskap att snabbt omplacera ett barn om det vid tillsyns- eller uppföljningsbesök framgår att det far illa i familjehem eller HVB.

"Inspektören" måste också ha mandat att påverka barnets situation. Om missförhållanden upptäckts måste en eventuell omplacering ske snabbt.

Min bedömning:

Vid ett omhändertagande av ett barn går samhället in som "förälder". Kommunerna bör därför av etiskt/moraliska skäl prioritera uppföljningen av barnets vistelse i familjehem eller institution. Samtal med barn bör alltid föras, men det är barnet som själv avgör vad det vill svara på för frågor.

Lex Sarahs utvidgning till att gälla även den sociala barnavården innebär att Socialstyrelsen kan följa utvecklingen och sammanställa periodvisa rapporter om allvariga missförhållanden.

Mitt förslag:

Socialstyrelsen bör i sin tillsyn av kommunerna särskilt granska om de har kvalitetssystem för uppföljningen av barn och ungas placering i familjehem och HVB samt hur uppföljningen utförs i kommunerna.

Socialstyrelsen bör också presentera årliga rapporter till regeringen som visar hur Lex Sarah har tillämpats vad avser barn och unga i samhällsvård.

Efterord

Jag har nu arbetat med frågan om de vanvårdade barnen i mer än fem år, först med en rapport från Socialstyrelsen och sedan som särskild utredare. Den främsta uppgiften har varit att intervjua och sedan i rapporter ge röst åt människor som aldrig fått komma till tals i beskrivningen av den svenska välfärdspolitiken och mer precist; den sociala barnvården.

Det har aldrig varit utredningens uppgift att värdera eller bedöma trovärdigheten i de berättelser som kommit till vår kännedom, hur "osannolika" de än har varit. Ändå, konstaterar jag nu, hur trovärdighetsaspekten löpt som en röd tråd genom utredningsarbetet. Jag noterar att vi som utredare kommit att förhålla oss till berättelserna, minnena och verkligheten, på olika sätt, inte minst i våra texter. Men det går inte någonstans att finna en rubrik som anknyter till trovärdighetstemat. Jag återkommer till detta.

Intervjupersonerna har på olika sätt uppmärksammat oss på hur upptagna de har varit av att hantera sina minnen ur ett trovärdighetsperspektiv.

Flera har poängterat hur svårt det är att minnas, att man är osäker på om händelser utspelade sig på det sätt som de berättas, om minnesbilderna verkligen kan stämma. Eller så har man varit noga med att framhålla att det man berättar verkligen har hänt exakt på det sätt som det berättas. Intervjupersonerna har velat försäkra sig om att de är trodda, att ingen ska tro att de ljuger eller hittar på. En del har velat styrka sina berättelser med "stödbevisning", bilder, brev, vittnesmål från andra.

Vi har därför otaliga gånger fått försäkra intervjupersonerna om att det inte är vår uppgift att avgöra vad som är sant eller inte. Att vi inte har uppgiften att ifrågasätta eller värdera sanningshalten i vad de berättar. Trots detta har vi förstås inför fasansfulla, obegripliga "osannolika" berättelser och ondskefulla sammanhang ställt oss

frågan: Kan detta verkligen vara sant, är detta möjligt, hur kan någon behandla ett barn på detta viset?

Inför det mest fasansfulla och ondskefulla, när föreställningar om det godas seger över det onda utmanas, blir dessa frågor ett sätt att överleva som utredare, ett sätt att behålla sans och balans.

Hur har vi, som utredare då gjort för att inte förlora balansen? Har vi lyckats med vårt uppdrag att dokumentera, men inte värdera och bedöma sanningshalten i, de historier som berättats för oss?

När jag nu läser igenom utredningstexten och ser hur vi sovrat och valt, redigerat och disponerat, anar jag konturerna av det vi gjort och hur vi gjort. Om detta handlar om en balansakt, påstår jag att vi inte har tippat över, vare sig åt det ena eller det andra hållet. Men det lutar, dock inte alls betänkligt.

Vi har påpekat hur människors berättelser, genom att de påminner om varandra, innehåller detaljer som ibland är identiska, mönster som sammanfaller och stärker varandra. Det höjer trovärdigheten, sannolikheten för att händelserna verkligen har inträffat. Så många människor kan inte hitta på och beskriva, var för sig, oberoende av varandra, på fri hand, händelser och omständigheter som på detta sätt sammanfaller till form och innehåll. Berättelser från så många människor som liknar varandra, validerar varandra.

Vi har jämfört intervjupersoners berättelser med vad som framkommit i arkiverat material. Vi konstaterar att arkiven inte kan falsifiera en berättelse om vanvård, däremot styrka den. Att det förmodligen föreligger underrapportering från intervjupersonerna framgår vid en närmare jämförelse med arkivmaterialen. Vi kan således inte luta oss mot arkiverat material för att avfärda dessa berättelser.

Vi har identifierat ”samplaceringar”, dvs. analyserat berättelser från samma fosterhem eller institution. Vi har noterat överensstämmelser och skillnader. Sammanfattningsvis har vi dragit slutsatsen att berättelserna styrker varandra, att sannolikheten ökar för att det som berättats verkligen hände.

Vi har återgivit berättelser med stöd av autentiska fällande domar med motiveringen att dessa också validerar alla de berättelser om vanvård, misshandel och övergrepp som inte har stöd i fällande domar. Har tingsrätten i ett fall konstaterat att övergrepp verkligen har ägt rum, har det med största sannolikhet också kunnat hända i andra liknande sammanhang.

Resultat och erfarenheter har jämförts med liknande utredningar i andra länder. Vi har läst rapporter från Australien,

Storbritannien, Kanada, Norge och Danmark. Vi har talat med och träffat utredare från Bergen, Oslo, Stavanger, Reykjavik, Svendborg och Dublin. Även i ett internationellt perspektiv påminner dessa människors berättelser om varandra. Berättelser om misshandel och övergrepp från olika delar av världen sammanfaller och bekräftar varandra på ett sådant sätt att de inte utan vidare låter sig avfärdas.

Det vore naivt att tro att allt som berättats för oss till sista bokstav, varit med verkligheten överensstämmande. Vi kan förstås inte veta säkert, av den enkla anledningen att vi inte var där när det hände. Mina ställningstaganden har då mer att göra med aktiva val; varifrån jag väljer att betrakta verkligheten och hur jag väljer att tolka den. Med utredningsarbetet i backspegeln och vid genomläsning av denna rapport menar jag att det här gjorts synligt, men kanske mer eller mindre ”mellan raderna” hur vi handskats med den röda tråden av trovärdighetstematik som vi konfronterats med.

Med den här ansatsen avser vi att dela med oss till läsaren något som åtminstone påminner om vad som varit betydelsefullt för oss när det gäller vad vi ska tro och tänka om de berättelser som kommit oss till del. Vi vill så långt möjligt underlätta för läsaren att göra motsvarande val.

Upprättelseutredningen har föreslagit att viss ”stödbevisning”, ska presenteras vid eventuella framtida ersättningsanspråk, så att det ”kan antas” att allvarlig vanvård ägt rum. Detta menar jag redan gäller för de allra flesta intervjupersoner.

I den balansgång som anträdde för fem år sedan, kan jag därför konstatera att jag numera ganska tryggt lutar åt att *det med stor sannolikhet kan antas* att allvarlig vanvård har ägt rum, ungefär på det sätt som det har berättats för oss.

Litteraturlista

Till stor del utgörs källorna för denna slutrapport av intervjuer och arkivhandlingar. Intervjuerna genomfördes under åren 2006–2011.

Offentligt tryck

Svensk författningssamling.

Lag (1924:361) om samhällets barnavård.

Lag (1902:63) om fosterbarns vård.

Lag (1960:97) om samhällets vård av barn och ungdom (barnavårdslag).

Socialtjänstlagen (1980:620).

Lag (1990:789), 62 § SoL (1980:620).

Kungl. Maj:ts stadga om fosterbarnsvård och fosterbarnskontroll (1945:509).

Kungl. Maj:ts stadga om barnavårdsanstalter (1945:507).

Kungl. Maj:ts kungörelse om fosterbarnsvård (1960:594).

Kungl. Maj:ts stadga för barnavårdsanstalter (1960:595).

Socialtjänstförordningen (1981:750).

SoL (1980:620).

Lag (1945:503) angående ändring av lagen den 6 juni 1924 (361) om samhällets barnavård och ungdomsskydd (barnavårdslag).

Lag angående ändring av lagen den 6 juni 1924 (nr 361) om samhällets barnavård och ungdomsskydd (barnavårdslag), (1945:503).

Övrigt offentligt tryck

Gallra och bevara socialtjänstens personregister, Betänkande av Socialdatautredningen Ds S 1986:5.

Statens offentliga utredningar

Delrapport 1 Utredningen om vanvård i den sociala barnvården,
HYPERLINK www.sou.gov.se/vanvard

SOU 1989:62, *Alternativa terapier – en kartläggning*.

SOU 2000:20, 1997 års steriliseringsutredning, *Steriliseringsfrågan i Sverige 1935–1975 historisk belysning, kartläggning, intervjuer: slutbetänkande*, Fritzes offentliga publikationer, Stockholm, 2000.

SOU 2009:99, Utredningen om vanvård i den sociala barnvården, *Vanvård i social barnvård under 1900-talet: delbetänkande*, Fritzes, Stockholm, 2009.

SOU 2011:9, Upprättelseutredningen, *Barnen som samhället svek – åtgärder med anledning av övergrepp och allvarliga försummelser i samhällsvården*, Fritzes, Stockholm, 2011.

Upprättelseutredningens pressmeddelande 2011-02-10.

Propositioner

Prop. 1989/90:72, Bilaga 2, s. 88.

Proposition 1979/80:1, Om socialtjänsten.

Prop. 1989/90:72 Bilaga 2.

Direktiv

Dir. 2006:75.

Dir. 2010:15.

Publikationer från Socialstyrelsen

Allmänna råd från socialstyrelsen 1983:5, *Handläggning och dokumentation inom socialtjänsten*, s.113 f.

- Barn som utsätts för fysiska övergrepp*, Socialstyrelsen, Stockholm, 2010.
- Förekom övergrepp och kränkningar vid institutioner inom den sociala barnvården 1950–1980?*, Socialstyrelsen, 2006.
- Social rapport 2010*, Socialstyrelsen, 2010.
- Socialstyrelsen 1997. Återgiven i upprättelseutredningen SOU 2011:9. s. 217.
- Socialstyrelsen, *Råd och anvisningar i socialvårdsfrågor*, nr 137, 1961.
- Socialstyrelsen. Barnuppdraget.
- Socialstyrelsen. SOFS 2011:5 (S). Lex Sarah. 2011.
- Vinnerljung, Bo, Sallnäs, Marie & Kyhle Westermarck, Pia, *Sammanbrott vid tonårsplaceringar: om ungdomar i fosterhem och på institution : en rapport från CUS*, Centrum för utvärdering av socialt arbete (CUS), Socialstyr., Stockholm, 2001.

Utredningar i omvärlden och internationella förhållanden

- Australien. Human Rights and Equal Opportunity Commission & Wilkie, Meredith, *Bringing Them Home: Report of the National Inquiry into the Separation of Aboriginal and Torres Strait Islander Children from their Families*, Human Rights and Equal Opportunity Commission, Sydney, 1997.
- Australien. Human Rights and Equal Opportunity Commission & Wilkie, Meredith, *Bringing them Home: Report of the National Inquiry into the Separation of Aboriginal and Torres Strait Islander Children from their Families*, Sydney Australien, 1997.
- Australien. Senate Community Affairs References Committee, *Forgotten Australians: a report on Australians who experienced institutional or out-of-home care as children*, Canberra 2004.
- First Peoples Child & Family Review, Volume 3, Number 2, 2007 Special Issue.
- Irland. Brennan, Carol, "Facing what Cannot be Changed": The Irish Experience of Confronting Institutional Child Abuse" i *Journal of Social Welfare & Family Law*, vol 29:1, 2007.
- Irland. *CICA Report Vol III*, Confidential Committee, Irland, 2009.
- Norge. Dyregrov, Atle & Heltnes, Unni. *Barnehjemsgranskning og mediefokusering – deltageres opplevelser og vurderinger*. Rapport fra Senter for Krisepsykologi. Bergen. 2004.

- Norge. NOU 2004:23, Barnehjem og specialskoler under lupen, Norge, 2004.
- Norge. Rapport fra granskingsutvalget av barnehjem i Kristiansand, 2007.
- Rapport fra granskingsutvalget for barnevernsinstitusjoner i Bergen. 2003.

Otryckta och muntliga källor

- Webbsida, www.sou.gov.se/vanvard
- Svedin, Carl Göran, *Övergrepp och försummelse i samhällsvården av barn och unga, en kunskapsöversikt*, underlag till upprättelseutredningens betänkande februari 2011 www.lio.se
- Who Am I-projektet, för info hänvisas till hemsidan:
<http://research.cwav.asn.au/AFRP/OOHC/WAMI/default.aspx>
<http://www.pathwaysvictoria.info/>
- Yttrande 2011-04-27 från Riksförbundet Finska Krigsbarn. Dnr S2011/1550/FST.

Litteratur

- Artikel i Expressen 27 november 1960.
- Bakom fasaden – Barn och ungdomar i den sociala barnvården berättar*. Barnombudsmannens årsrapport. 2011.
- Barnavård: nämndernas verksamhet 1962–1967, Tabell 271, i *Statistik Årsbok för Sverige 1969*, Stockholm: Statistiska centralbyrån 1969.
- Bergenheim, Åsa, *Barnet libido och samhället: om den svenska diskursen kring barns sexualitet 1930–1960*, Höglund, Diss. Umeå: Univ. Grängesberg, 1994.
- Bergman, Ann-Sofie, *Ett gott hem? Normer för en lämplig fosterhemsplacering – barnavårdsnämndens praktik i Växjö 1926–1935*, Växjö Universitet, Växjö 2007.
- Bergman, Ann-Sofie, *Lämpliga eller olämpliga hem: Fosterbarnsvård och fosterhemskontroll under 1900-talet*, Linnéuniversitetet, Växjö, kommande 2011.
- Bergman, Helena, *Att fostra till föräldraskap – barnavårdsmän, genuspolitik och välfärdsstat 1900–1950*, Acta Universitatis Stockholmiensis, Stockholm 2003.

- Bernler, Gunnar & Johnsson, Lisbeth, *Den sociala journalen I: En studie i akter: deras struktur och funktion*, Göteborgs universitet, Göteborg 1993.
- Billquist, Leila & Johnsson, Lisbeth "Sociala akter som empiri" i *Socialvetenskaplig tidskrift* 2007.
- Carlquist Erik. *Solidaritet på prov: finlandshjälp under vinterkriget*, Diss. Stockholm: Univ., Stockholm 1971.
- Forskningsrådet för arbetsliv och socialvetenskap. April 2005.
- Friis, Eva, *Sociala utredningar om barn: en rättssociologisk studie av lagstiftningens krav, utredningarnas argumentationer och konsekvenser för den enskilde*, Lunds universitet, Lund, 2003.
- Göteborgs kommunalkalender*, Göteborgs stadskansli, Göteborg 1956.
- Hamreby, Kerstin, *Flickor och pojkar i den sociala barnvården: föreställningar om kön och sociala problem under 1900-talet*. Umeå universitet, Umeå, 2004.
- Hydén, Lars-Christer, *Barnvårdsutredningar som identitet*, Rapport nr 1991:6, Forsknings- och utvecklingsbyrån Stockholms socialförvaltning, Stockholm 1991.
- Höjer, Karl J., *Samhället och barnen: Svensk lagstiftning till skydd och stöd för barn*, 7., (omarb) uppl., Norstedt, 1965.
- Jonsson, Britt, *En gång Skå-pojke: en studie av 20 fd Skå-pojkers erfarenheter av barnbyn Skå*, Univ., Diss. Stockholm: Univ. Stockholm, 1990.
- Jönsson, Ulf, *Bråkiga, lösaktiga och nagelbitande barn: om barn och barnproblem vid en rådgivningsbyrå i Stockholm 1933–1950*, Linköpings universitet, Linköping, 1997.
- Lundberg, Ingvar, *Utsatta flickor och pojkar – en översikt av aktuell svensk forskning*,
- Lundström, Tommy, *Tvångsomhändertagande av barn. En studie av lagarna, professionerna och praktiken under 1900-talet*, Stockholms universitet, Socialhögskolan, Stockholm 1993.
- McNally, Richard J., *Remembering trauma*, Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, MA, 2003.
- Renström Törnblom, Maria, *Att dokumentera. Hinder eller hjälp i socialt arbete?*, Rapport nr 88, Forsknings- och utvecklingsbyrån Stockholms socialförvaltning, 1988.
- Rossi, Tapani, *Räddade till livet: om en stor svensk hjälpinsats för Finlands barn 1939–1949*, Höör, 2008.
- Salomonsson, Karin, *Fattigdomens besvärjelser – visionära ideal och vardagliga realiteter i socialt arbete*, Historiska media, Lund 1998.

- Själv mord i Stockholms län och Sverige 1980–2008*, Karolinska Institutets folkhälsoakademi 2010:30, 2010.
- Sköld & Söderlind, pågående forskningsprojekt *Fosterbarn i lokalsamhället – regional och lokal variation i svensk fosterbarnsvård ca 1900–2000*.
- Sköld, Johanna, *Fosterbarnsindustri eller människokärlek – barn, familjer och utackorderingsbyrån i Stockholm 1890–1925*, Acta Universitatis Stockholmiensis, Diss. Stockholm: Stockholms universitet, 2006, Stockholm, 2006.
- Sköld, Johanna, *Fosterbarnsindustri eller människokärlek: barn, familjer och utackorderingsbyrån i Stockholm 1890–1925*, Acta Universitatis Stockholmiensis, Diss. Stockholm: Stockholms universitet, Stockholm, 2006.
- Sundell, Knut & Humlesjö, Eva, *Sociala utredningar med fokus på barn*, Rapport nr 1996:7, Forsknings- och Utvecklingsbyrån Stockholms socialförvaltning, Stockholm, 1996.
- Sundell, Knut, *Barnavårdsutredningar – en kunskapsöversikt*, 2., (rev) uppl., Gothia, Stockholm, 2007.
- Söderlind, Ingrid, *Barnhem för flickor – barn, familj och institutionsliv i Stockholm 1870–1920*, Stockholmia förlag, Stockholm, 1999.
- Vad berättar barn om sina kontakter med BUP? Kvalitativ analys av barnkontakter från 2006*. BRIS 2007.
- Vinnerljung, Bo & Kyhle-Westermarck, Pia ”Barnavårdsakter i storstäder försvunna i strid med lagen”, i *Kommunaktuellt* nr 3, 28 januari 1999.
- Vinnerljung, Bo, *235 syskon med olika uppväxtöden – en retrospektiv aktstudie*, Socialhögskolan, Lund, 1992.

Kommittédirektiv

Utredning om dokumentation och stöd till Dir. enskilda som utsatts för övergrepp och vanvård 2006:75 inom den sociala barnvården

Beslut vid regeringssammanträde den 21 juni 2006

Sammanfattning av uppdraget

En särskild utredare skall granska allvarliga övergrepp och vanvård vid institutioner och familjehem inom den sociala barnvården. Uppdraget syftar till att kartlägga allvarliga övergrepp och vanvård av flickor och pojkar som varit placerade i familjehem/fosterhem eller vid institutioner inom den sociala barnvården. Uppdraget omfattar kvinnor och män som varit placerade i familjehem eller vid institutioner med stöd av barnvårdslagen (1924:361, 1960:97), socialtjänstlagen (1980:620, 2001:453) eller lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga. Utredaren skall bjuda in till intervjuer och i anslutning till dessa erbjuda psykologiskt stöd. Intervjuerna kan kompletteras med studier av arkivmaterial. Utredaren skall ha beredskap för att ta emot samtal från drabbade per telefon.

Utredaren skall dokumentera vad som framkommer vid intervjuerna och från eventuellt arkivmaterial. Utredaren skall i en rapport sammanställa och dokumentera de erfarenheter som framkommer på ett sådant sätt att de kan bidra till att liknande förhållanden inom den sociala barnvården kan undvikas i framtiden.

Utredaren skall i en delrapport senast den 1 oktober 2007 redovisa hur arbetet fortskrider.

Uppdraget skall redovisas senast den 1 juni 2008.

Bakgrund

Uppdraget till Socialstyrelsen

I december 2005 kom det till regeringens kännedom att det under åren 1950–1980 förekommit att barn som var placerade vid vissa institutioner inom den sociala barnvården för illa p.g.a. regelbundna eller systematiska kränkningar, övergrepp och vanvård. Många av de personer som under barndomen utsattes för sådana kränkningar har i dag behov av hjälp och stöd. Samtidigt framstod det som angeläget att dessa förhållanden uppmärksammades så att de inte upprepas. Regeringen hade tagit del av de erfarenheter som Norge har av liknande förhållanden och kunnat konstatera att det handlar om grannliga uppgifter där bl.a. noggranna forskningsmetodologiska och etiska överväganden måste göras.

Regeringen gav i december 2005 Socialstyrelsen i uppdrag att utifrån befintlig forskning och annan relevant dokumentation och erfarenheterna från Norge bedöma omfattningen av regelbundna eller systematiska kränkningar, övergrepp och vanvård vid institutioner inom den sociala barnvården under åren 1950–1980. Socialstyrelsen skulle vidare undersöka vilken dokumentation i form av t.ex. tillsynsrapporter och journaler som finns tillgänglig från samma tidsperiod och föreslå åtgärder i syfte att stödja de utsatta samt föreslå hur deras erfarenheter kan dokumenteras. I uppdraget ingick inte att överväga eventuella ansvarsfrågor eller ekonomisk kompensation till drabbade. Uppdraget redovisades till regeringen den 29 mars 2006.

I telefonsamtal och brev till Socialstyrelsen uppger många personer att de har blivit utsatta för brister i omsorgen, fysiska bestraffningar och sexuella övergrepp i den sociala barnvården. Även intresseorganisationer, forskare, journalister och författare som utredningen haft kontakt med konstaterar att det inte råder någon tvekan om att övergrepp och kränkningar har förekommit vid institutioner under den period som utredningen avser. Motsvarande erfarenheter finns i Norge och det har inte framkommit några omständigheter som tyder på att de svenska förhållandena skilt sig från de norska i något avgörande avseende. De övergrepp och kränkningar som framkommit kan enligt Socialstyrelsen inte sägas ha varit accepterade uppfostringsmetoder under perioden 1950–1980. Sexuella övergrepp har aldrig varit accepterat och bestraffningar av barn boende på institution är tydligt reglerade

från 1937. Socialstyrelsen skrev 1948 i Råd och anvisningar Nr 49 att: ”Bestraffningar kan verka allvarligt skadligt på barnet. Den mest aggressiva formen, kroppssagan, d.v.s. den avsiktliga handgripligheten för att framkalla smärta genom örfilar, stryk etc. är strängeligen förbjuden”.

Socialstyrelsen menar att 1950-talet utgjorde en brytningstid i synen på aga som barnuppfostran. År 1960 kom den nya stadgan för barnavårdsanstalter där det tydligt formulerades att barnen inte fick utsättas för kroppslig bestraffning eller kränkande behandling. De förhållanden som nu kommit till regeringens kännedom var alltså inte en accepterad eller sanktionerad del av den sociala barn- och ungdomsvården.

Socialstyrelsen konstaterar att det inte med nuvarande kunskap går att bedöma omfattningen av regelbundna eller systematiska kränkningar, övergrepp och vanvård vid institutioner inom den svenska sociala barnvården under de aktuella åren. Socialstyrelsen har studerat erfarenheterna från Norge. Inte heller där går det att bedöma omfattningen av missförhållandena med stöd i tillgänglig dokumentation och forskning.

Däremot visar de norska erfarenheterna att det genom att intervjua tidigare barnhemsbarn går att sammanställa och systematisera missförhållandena och koppla dem till namngivna institutioner.

Det är enligt Socialstyrelsen ytterst sällsynt med anteckningar om missförhållandena vid institutionerna. Däremot fyller arkivmaterialet en viktig funktion för att identifiera, beskriva och förstå de olika institutionernas verksamhet och villkor. Det är också viktigt för tidigare barnhemsbarn att få tillgång till dokumentationen både om institutionen och om sig själva.

Uppdraget

Omfattning

Uppdraget syftar till att kartlägga allvarliga övergrepp och vanvård av flickor och pojkar som varit placerade i familjehem/fosterhem eller vid institutioner inom den sociala barnvården. Det bör således vara handlingar som även vid tiden för händelsen skulle ha bedömts som allvarliga övergrepp och vanvård.

Uppdraget omfattar kvinnor och män som varit placerade i familjehem eller vid institutioner med stöd av barnavårdslagen

(1924:361, 1960:97), socialtjänstlagen (1980:620, 2001:453) eller lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga. Personer som har arbetat vid dessa institutioner kan också ha viktig information och bör därför också omfattas av uppdraget.

Övergrepp och vanvård som inträffat så nyligen att de faller inom ramen för åtal skall inte omfattas av uppdraget. Utredaren skall i sådana fall verka för att de blir behandlade inom rättsväsendet och tillsynsmyndigheterna.

I uppdraget ingår inte att överväga eventuella ansvarsfrågor i det enskilda fallet eller ekonomisk kompensation till drabbade.

Uppdragets genomförande

Att granska den sociala barnvården för att upptäcka missförhållanden i familjehem och vid institutioner tillbaka i tiden är en omfattande, grannlaga och tidskrävande uppgift.

Traumatiska upplevelser kan reaktiveras när uppmärksamheten fokuseras på barnhemsvistelsen. Det är därför, enligt Socialstyrelsen, nödvändigt att organisera bl.a ett psykologiskt stöd för dem som intervjuats direkt efter intervjuerna.

De norska erfarenheterna pekar mot att granskningen i sig, tillsammans med den massmediala uppmärksamheten, reaktiverar upplevelser från tiden i barnhem. De norska erfarenheterna visar att många har glömt upplevelser som nu kommer åter i medvetandet. I samtal till Socialstyrelsen har tidigare barnhemsbarn påpekat att de mått mycket dåligt sedan de via mediernas rapportering blivit påmind om sin barndom. Vid en granskning, där de som varit i barnhem eller familjehem inbjuds att berätta sin historia, är det nödvändigt att erbjuda psykologiskt stöd i anslutning till intervjuerna för att ta hand om de svåra upplevelser som kan reaktiveras.

Utredaren får i uppdrag att bjuda in till intervjuer och i anslutning till dessa erbjuda psykologiskt stöd. Intervjuerna kan kompletteras med studier av arkivmaterial. Deltagandet vid intervjun måste vara helt frivilligt från den intervjuades sida och ingen uppsökande verksamhet av berörda personer får ske inom ramen för utredningens verksamhet.

Utredaren skall ha en organisation som möjliggör att drabbade får tillgång till råd och stöd per telefon.

Utredaren bör samråda med och ta tillvara de kunskaper och erfarenheter som finns hos organisationer, forskare och myndigheter.

Redovisning av uppdraget

Utredaren skall dokumentera vad som framkommer vid varje intervju och redovisa tillgängligt arkivmaterial. Denna individuella dokumentation skall upprättas i två likalydande exemplar varav det ena överlämnas till den intervjuade.

Utredaren skall i en rapport sammanställa och dokumentera de erfarenheter som framkommer på ett sådant sätt att de kan bidra till att liknande förhållanden inom den sociala barnvården kan undvikas i framtiden. Dessutom bör rapporten utformas så att den ger information och underlag för dem som inte deltar i granskningens intervjuer men som varit placerade på en viss institution. Därmed blir rapporten betydelsefull för andra som inte har intervjuats. Rapportens syfte är inte primärt att ge en uttömmande bild när det gäller omfattningen av vanvård och övergrepp. Syftet med uppdraget är en rapport som dels skall ge upprättelse åt de drabbade, dels ge lärdom för framtiden. Rapporten skall beskriva om vanvården och övergreppen skiljt sig åt för flickor och pojkar beroende på bl.a. ålder, etniskt ursprung eller funktionshinder.

Utredaren skall i en delrapport till regeringen senast den 1 oktober 2007 redovisa hur arbetet fortskrider.

Uppdraget skall redovisas till regeringen senast den 1 juni 2008.

(Socialdepartementet)

Kommittédirektiv

Tilläggsdirektiv till Utredningen om dokumentation och stöd till enskilda som utsatts för övergrepp inom den sociala barnvården (S 2006:05) **Dir. 2007:167**

Beslut vid regeringssammanträde den 6 december 2007

Förlängd tid för uppdraget

Den tidigare regeringen beslutade den 21 juni 2006 att tillkalla en särskild utredare för att granska allvarliga övergrepp och vanvård vid institutioner och fosterhem/familjehem inom den sociala barnvården. Uppdraget omfattar dem som varit placerade med stöd av barnvårdslagen (1924:361, 1960:97), socialtjänstlagen (1980:620) eller lagen (1980:621, 1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga. Utredaren ska intervjua alla som frivilligt kontaktar utredningen och dokumentera intervjuerna. Intervjuerna ska kompletteras med uppgifter ur arkivmaterial. De intervjuade ska erbjudas psykologiskt stöd i anslutning till intervjuerna. Utredaren ska sammanställa och dokumentera de erfarenheter som framkommer på ett sådant sätt att de kan bidra till att liknande förhållanden inom den sociala barnvården kan undvikas i framtiden. Utredaren ska enligt direktiven lämna en delrapport senast den 1 oktober 2007 och slutredovisa uppdraget senast den 1 juni 2008.

I delrapporten som lämnades den 17 augusti 2007 redovisar utredaren erfarenheterna av det dryga sextioital intervjuer som genomförts fram till halvårsskiftet 2007. Utredningens målsättning är att alla som vill komma till tals genom en intervju ska få tillfälle till det. Det framgår av rapporten att det inte är möjligt att uppnå det målet inom den tidigare givna tidsramen. En slutlig analys av vad som kommit fram i intervjuerna kan inte göras förrän samtliga intervjuer genomförts. Utredaren begär därför förlängning av utredningstiden.

Redovisning av uppdraget

Utredningstiden förlängs och utredaren ska redovisa uppdraget senast den 30 december 2009.

(Socialdepartementet)

Kommittédirektiv

Tilläggsdirektiv till Utredningen om dokumentation och stöd till enskilda som utsatts för övergrepp inom den sociala barnvården (S 2006:05)

**Dir.
2010:4**

Beslut vid regeringssammanträde den 14 januari 2010.

Förlängd tid för uppdraget

Bakgrund

I juni 2006 tillkallades en särskild utredare för att granska allvarliga övergrepp och vanvård vid institutioner och i fosterhem eller familjehem inom den sociala barnvården. Uppdraget omfattar dem som varit placerade med stöd av barnvårdslagen (1924:361, 1960:97), socialtjänstlagen (1980:620) eller lagen (1980:621, 1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga. I utredarens uppdrag ingår att intervjua alla som frivilligt kontaktar utredningen och dokumentera intervjuerna. Intervjuerna kan kompletteras med uppgifter ur arkivmaterial. De intervjuade ska erbjudas psykologiskt stöd i anslutning till intervjuerna. Utredaren ska sammanställa och dokumentera de erfarenheter som framkommer på ett sådant sätt att de kan bidra till att liknande förhållanden inom den sociala barnvården kan undvikas i framtiden.

Utgångspunkten har varit att alla som anmäler sig till intervju ska bli intervjuade. Intervjuerna är omfattande och tar mycket tid. Ett så stort antal personer har anmält sig till intervju att utredningen inte hinner med att intervjua dem alla inom den tidsram som regeringen har beslutat. Drygt 1 000 personer har anmält sig till utredningen. Intervjuer är inbokade fram till och med mars månad 2011. Därefter behövs tid för sammanställning av det som framkommit vid intervjuer och från arkivmaterial samt analyser.

Enligt direktiven ska utredaren lämna en redovisning över de erfarenheter som hittills framkommit i intervjuerna senast den

30 december 2009. Han har därutöver begärt förlängd tid för uppdraget.

Förlängd tid

Utredningstiden förlängs. Uppdraget ska slutredovisas senast den 30 september 2011.

(Socialdepartementet)

Statens offentliga utredningar 2011

Kronologisk förteckning

1. Svart på vitt – om jämställdhet i akademien. U.
2. Välfärdsstaten i arbete. Inkomsttrygghet och omfördelning med incitament till arbete. Fi.
3. Sanktionsavgifter på trygghetsområdet. S.
4. Genomförande av EU:s regelverk om inre vattenvägar i svensk rätt. N.
5. Bemanningsdirektivets genomförande i Sverige. A.
6. Missbruket, Kunskapen, Vården. Missbruksutredningens forskningsbilaga. S.
7. Transporter av frihetsberövade. Ju.
8. Den framtida gymnasiesärskolan – en likvärdig utbildning för ungdomar med utvecklingsstörning. U.
9. Barnen som samhället svek. Åtgärder med anledning av övergrepp och allvarliga försummelse i samhällsvården. S.
10. Antidopning Sverige. En ny väg för arbetet mot dopning. Ku.
11. Långtidsutredningen 2011. Huvudbetänkande. Fi.
12. Medfinansiering av transportinfrastruktur – utvärdering av förhandlingsarbetet jämte överväganden om brukaravgifter och lånevillkor. N.
13. Uppföljning av signalspaningslagen. Fö.
14. Kunskapsläget på kärnavfallsområdet 2011 – geologin, barriärerna, alternativen. M.
15. Rehabiliteringsrådets slutbetänkande. S.
16. Allmän skyldighet att hjälpa nödställda? Ju.
17. Förvar. Ju.
18. Strålsäkerhet – gällande rätt i ny form. M.
19. Tid för snabb flexibel inläring. U.
20. Dataskydd vid europeiskt polisiärt och straffrättsligt samarbete. Dataskyddsrambeslutet, Europolanställdas befattning med hemliga uppgifter. Ju.
21. Utrikesförvaltning i världsklass. UD.
22. Spirit of Innovation. UD.
23. Revision av livsmedelskedjans kontrollmyndigheter. L.
24. Sänkt restaurang- och cateringmoms. Fi.
25. Utökat polissamarbete i Norden och EU. Ju.
26. Studiemedel för gränslös kunskap. U.
27. Så enkelt som möjligt för så många som möjligt. – En bit på väg. N.
28. Cirkulär migration och utveckling – förslag och framåtblick. Ju.
29. Samlat, genomtänkt och uthålligt? En utvärdering av regeringens nationella handlingsplan för mänskliga rättigheter 2006–2009. + Lättläst + Daisy + Punktskrift. A.
30. Med rätt att välja – flexibel utbildning för elever som tillhör specialskolans målgrupp. U.
31. Staten som fastighetsägare och hyresgäst. S.
32. En ny upphovsrättslag. Ju.
33. Rapportera, anmäla och avhjälpa missförhållanden – för barns och elevers bästa. U.
34. Etappmål i miljömålssystemet. M.
35. Bättre insatser vid missbruk och beroende – Individen, kunskapen och ansvaret. S.
36. Forskning och utveckling samt försvarslastik – i det reformerade försvaret. Fö.
37. Rovdjurens bevarandestatus. M.
38. Ett myndighetsgemensamt servicecenter. S.
39. Likvärdiga förutsättningar – Översyn av den kommunala utjämningen + Bilagor. Fi.

40. Månadsuppgifter – snabbt och enkelt. S.
41. Alkoholservering på särskilda boenden. S.
42. En reformerad domstolslagstiftning. Ju.
43. Offentlig upphandling från eget företag?!
– och vissa andra frågor. Fi.
44. Fjärrvärme i konkurrens. N.
45. Förundersökning
– objektivitet, beslag, dokumentation
m.m. Ju.
46. FRANS
Framtida regelverk och ansvars-
förhållanden på naturgasmarknaden i
Sverige. N.
47. En samlad ekobrottsbekämpning. Ju.
48. Vård efter behov och på lika villkor
– en mänsklig rättighet. S.
49. Medfinansiering av transportinfrastruktur
– Ett nytt system för den långsiktiga
planeringen av transportinfrastruktur
samt riktlinjer och processer för med-
finansiering. N.
50. Kärnavfallsrådets yttrande över SKB:s
Fud-program 2010. M.
51. Fortsatt föräldrar - om ansvar, ekonomi,
och samarbete för barnets skull. S.
52. Uppdragstagare i arbetslöshetsförsäk-
ringen. A.
53. Ny instansordning för va-målen. S.
54. Större ekonomisk trygghet för
förtroendevalda. Rätt till ersättning vid
arbetslöshet. A.
55. Kommunaliserad hemsjukvård. S.
56. Kunskap på djupet – kunskapsunderlag
för havsplanering. M.
57. En bättre arbetsmiljö genom effektivare
sanktioner. A.
58. Skolans dokument – insyn och sekretess.
U.
59. Spara i goda tider
– för en stabil kommunal verksamhet
+ Bilagedel. Fi.
60. Ett nationellt kunskapscentrum
för arbetsmiljö
– behov och förutsättningar. A.
61. Vanvård i social barnavård. Slutrapport. S.

Statens offentliga utredningar 2011

Systematisk förteckning

Justitiedepartementet

- Transporter av frihetsberövade. [7]
Allmän skyldighet att hjälpa nödställda? [16]
Förvar. [17]
Dataskydd vid europeiskt polisiärt och straff-
rättsligt samarbete.
Dataskyddsrambeslutet, Europolanställdas
befattning med hemliga uppgifter. [20]
Utökat polissamarbete i Norden och EU. [25]
Cirkulär migration och utveckling
– förslag och framåtblick. [28]
En ny upphovsrättslag. [32]
En reformerad domstolslagstiftning. [42]
Förundersökning
– objektivitet, beslag, dokumentation
m.m. [45]
En samlad ekobrottsbekämpning. [47]

Utrikesdepartementet

- Utrikesförvaltning i världsklass. [21]
Spirit of Innovation. [22]

Försvarsdepartementet

- Uppföljning av signalspaningslagen. [13]
Forskning och utveckling samt försvarslogistik
– i det reformerade försvaret. [36]

Socialdepartementet

- Sanktionsavgifter på trygghetsområdet. [3]
Missbruket, Kunskapen, Vården.
Missbruksutredningens forskningsbilaga.
[6]
Barnen som samhället svek.
Åtgärder med anledning av övergrepp och
allvarliga försummelse i samhällsvården.
[9]
Rehabiliteringsrådets slutbetänkande. [15]
Staten som fastighetsägare och hyresgäst. [31]
Bättre insatser vid missbruk och beroende –
Individen, kunskapen och ansvaret. [35]
Ett myndighetsgemensamt servicecenter. [38]

- Månadsuppgifter – snabbt och enkelt. [40]
Alkoholservering på särskilda boenden. [41]
Vård efter behov och på lika villkor
– en mänsklig rättighet. [48]
Fortsatt föräldrar – om ansvar, ekonomi och
samarbete för barnets skull. [51]
Ny instansordning för va-målen. [53]
Kommunaliserad hemsjukvård. [55]
Vanvård i social barnavård. Slutrapport. [61]

Finansdepartementet

- Välfärdsstaten i arbete.
Inkomsttrygghet och omfördelning med
incitament till arbete. [2]
Långtidsutredningen 2011. Huvudbetänkande.
[11]
Sänkt restaurang- och cateringmoms. [24]
Likvärdiga förutsättningar – Översyn av den
kommunala utjämningen + Bilagor. [39]
Offentlig upphandling från eget företag?!
– och vissa andra frågor. [43]
Spara i goda tider – för en stabil kommunal
verksamhet + Bilagedel. [59]

Utbildningsdepartementet

- Svart på vitt – om jämställdhet i akademien. [1]
Den framtida gymnasiesärskolan
– en likvärdig utbildning för ungdomar
med utvecklingsstörning. [8]
Tid för snabb flexibel inläring. [19]
Studiemedel för gränslös kunskap. [26]
Med rätt att välja
– flexibel utbildning för elever som tillhör
specialskolans målgrupp. [30]
Rapportera, anmäla och avhjälpa missför-
hållanden – för barns och elevers bästa. [33]
Skolans dokument – insyn och sekretess. [58]

Landsbygdsdepartementet

- Revision av livsmedelskedjans kontroll-
myndigheter. [23]

Miljödepartementet

- Kunskapsläget på kärnavfallsområdet 2011 – geologin, barriärerna, alternativen. [14]
- Strålsäkerhet – gällande rätt i ny form. [18]
- Etappmål i miljömålssystemet. [34]
- Rovdjurens bevarandestatus. [37]
- Kärnavfallsrådets yttrande över SKB:s Fud-program 2010. [50].
- Kunskap på djupet – kunskapsunderlag för havsplanering. [56]

Näringsdepartementet

- Genomförande av EU:s regelverk om inre vattenvägar i svensk rätt. [4]
- Medfinansiering av transportinfrastruktur – utvärdering av förhandlingsarbetet jämte överväganden om brukaravgifter och lånevillkor. [12]
- Så enkelt som möjligt för så många som möjligt. – En bit på väg. [27]
- Fjärrvärme i konkurrens. [44]
- FRANS
 - Framtida regelverk och ansvarsförhållanden på naturgasmarknaden i Sverige. [46]
- Medfinansiering av transportinfrastruktur – Ett nytt system för den långsiktiga planeringen av transportinfrastruktur samt riktlinjer och processer för medfinansiering. [49]

Kulturdepartementet

- Antidopning Sverige.
 - En ny väg för arbetet mot dopning. [10]

Arbetsmarknadsdepartementet

- Bemanningsdirektivets genomförande i Sverige. [5]
- Samlat, genomtänkt och uthålligt?
 - En utvärdering av regeringens nationella handlingsplan för mänskliga rättigheter 2006–2009. + Lättläst + Daisy + Punktskrift. [29]
- Uppdragstagare i arbetslöshetsförsäkringen. [52]
- Större ekonomisk trygghet för förtroendevalda.
 - Rätt till ersättning vid arbetslöshet. [54]
- En bättre arbetsmiljö genom effektivare sanktioner. [57]
- Ett nationellt kunskapscentrum för arbetsmiljö
 - behov och förutsättningar. [60]